

8125 54121
CICERONIS OPERA.

VOL. IV.

ORATIONES

PRO FONTEIO, CAECINA, LEGE MAN-
LIA, CLUENTIO, CONTRA RULLUM, PRO
RABIRIO, IN CATILINAM, PRO MURENA,
SULLA, ARCHIA, VAL. FLACCO, POST RE-
DITUM, PRO DOMO, ET DE HAR. RESP.

EDIDIT

C. F. A. NOBBE.

NOVA EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TACHSNIU.

1849.

8285 5028

1852.

STEREOTYP - AUSGABEN
der
GRIECHISCHEN UND LATEINISCHEN CLASSIKER
im Verlage von
KARL TAUCHNITZ
in Leipzig.

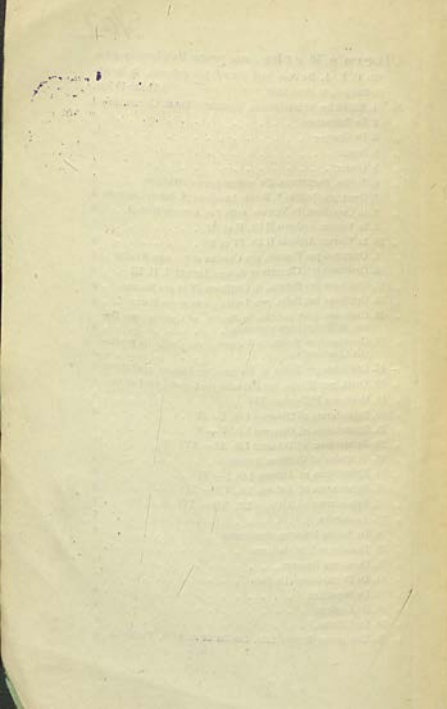
Jeder Band ist einzeln zu haben.

I. Griechische Autoren.

	Thlr.Ngr.		Thlr.Ngr.
<i>Aeschyli Tragoediae</i>	7½	<i>Aristotelis Opera omnia</i> , 16 V.	4 25
<i>Anacreontis Carmina</i>	3½	<i>Arriani Expositio Alex.</i>	10
<i>Anthologia Graeca</i> , 3 Voll.	27	<i>Athenaeus Deipnosophistes</i> , 4 V.	1 26
<i>Apollonii Rhodii Argonautica</i>	5	<i>Demosthenis Opera</i> , 5 Voll.	1 7½
<i>Aristophanis Comoediae</i> , 3 V.	22½	<i>Demosthenis or. de Corona</i>	4
<i>Babrii Fabulae</i>	5	<i>Demosthenis or. Philipp.</i>	4
<i>Euripidis Tragoediae</i> , 4 Voll.	25	<i>Dio Cassius</i> , 4 Voll.	1 10
<i>Heliodi Carmina</i>	2½	<i>Diodorus Sic.</i> , 6 Voll.	2 —
<i>Homeri Ilias</i> , 2 Voll.	12½	<i>Diogenes Laertius</i> , 2 Voll.	24
<i>Homeri Odyssea</i> , 2 Voll.	12½	<i>Dionysius Halicarn.</i> , 6 Voll.	1 24
<i>Orphica, Procli, Musaei et</i> <i>Callimachi Carmina</i>	8	<i>Herodiani Hist. Rom.</i>	7
<i>Pindari Epinicia</i>	7½	<i>Herodotus</i> , 3 Voll.	22½
<i>Poetae Graeci Gnomici</i>	5	<i>Isaci Orationes</i>	6½
<i>Quinti Smyrnaei, Tryphiodori,</i> <i>Tzetze et Coluthi Carmina de reb. Troianis</i>	10	<i>Isocrates</i> , 2 Voll.	18
<i>Sophoclis Tragoediae</i> , 2 Voll.	12½	<i>Luciani Opera</i> , 4 Voll.	1 10
<i>Theocritus, Bion et Moschus</i>	5	<i>Lysiae Orationes</i>	8
<i>Asiani Varia Historia, Heraclides Ponticus et Nico-</i> <i>laus Damascenus</i>	7½	<i>Pausanias Gr. Descriptio</i> , 3 V.	27
<i>Aeschini oratoris Opera</i>	7½	<i>Platonis Opera</i> , 8 Voll.	2 20
<i>Aesopicae Fabulae</i>	5	<i>Plutarchi vitae parall.</i> , 9 V.	2 7½
<i>Antonini Commentarii</i>	5	<i>Plutarchi Moralia</i> , 6 Voll.	2 7½
<i>Apollodorus</i>	7½	<i>Polybii Historiae</i> , 4 Voll.	1 20
<i>Appiani Romanae Hist.</i> , 4 V.	1 —	<i>Ptolemaei Geographia</i> , 3 Voll.	1 25
		<i>Stobaei Florilegium</i> , 3 Voll.	1 12
		<i>Strabo</i> , 3 Voll.	1 6
		<i>Theophrasti Charact., Epicteti</i> <i>Manuale et Cebetis Tabula</i>	2½
		<i>Thucydides</i> , 2 Voll.	18
		<i>Xenophontis Opera</i> , 6 Voll.	1 —

Cicero's Werke, zum zweiten Male herausgegeben
 von C. F. A. Nobbe, mit Stereotypen gedruckt. In 35 Ab-
 theilungen, in 16mo 1849. 6 Thaler 18 Ngr.

No.	1. Rhetorica ad Herennium, praemissis Annal. Ciceronianis	6
"	2. De Inventione	6
"	3. De Oratore	10
"	4. Brutus	5
"	5. Orator	4
"	6. Topica, Partitiones, De optimo genere oratorum	4
"	7. Oratt. pro Quintio, S. Roscio Amerino et S. Roscio Comoedo	5
"	8. In Caecilium, In Verrem Actio I et Actionis II lib. I.	5
"	9. In Verrem Actionis II lib. II et III	7
"	10. In Verrem Actionis II lib. IV et V	6
"	11. Orationes pro Pontelo, pro Caecina et pro lege Manilia	4
"	12. Orationes pro Cluentio et de lege Agraria, I, II, III	6
"	13. Orationes pro Rabirio, in Catilinam IV et pro Murena	4
"	14. Orationes pro Sulla, pro Archia poeta et pro Flacco	4
"	15. Orationes post reditum in Senatu, ad Quirites, pro Do- mo, de Haruspicum responsis	5
"	16. Orationes pro Sestio, in Vatinius, pro Caelio, de provin- ciis Consularibus	5
"	17. Orationes pro Balbo, in Pisonem, pro Plancio, pro Rabirio	6
"	18. Oratt. pro Milone, pro Marcello, pro Ligario, pro Delotaro	4
"	19. Orationes Philippicae XIV	8
"	20. Epistolarum ad Diversos Lib. I — IV	5
"	21. Epistolarum ad Diversos Lib. V — X	7
"	22. Epistolarum ad Diversos Lib. XI — XVI	7
"	23. Epistolae ad Quintum fratrem	4
"	24. Epistolarum ad Atticum Lib. I — VI	8
"	25. Epistolarum ad Atticum Lib. VII — XI	8
"	26. Epistolarum ad Atticum Lib. XII — XVI	9
"	27. Academica	5
"	28. De finibus bonorum et malorum	8
"	29. Tusculanae Disputationes	6
"	30. De natura Deorum	5
"	31. De Divinatione De Fato	5
"	32. De Republica	4
"	33. De Legibus	4
"	34. De Officiis	5
"	35. Cato maior de senectute. Laelius de amicitia. Paradoxa	4

8
M. TULLII CICERONIS

O P E R A O

ADIECTIS

INDICIBUS ET ADNOTATIONE

ITERUM EDIDIT

CAR. FRID. AUG. NOBBE

PROF. LIPS. ET GYMNASII NICOL. RECTOR.

NOVA EDITIO STEREOTYPA.

TOMUS IV.

ORATIONES PRO FONTEIO, CAECINA, LEGE MANILIA, CLUENTIO, CONTRA RULLUM, PRO RABIRIO, IN CATILINAM, PRO MURENA, SULLA, ARCHIA, VALER. FLACCO, POST REDITUM, PRO DOMO, ET DE HAR. RESP.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITIL

1849.

Biblioteca Județeană ASTRA

5028CVS

5028

THE TOLLIER CIRCULAR

OFFICE OF THE

SECRETARY

IN CHARGE OF THE

NAVY DEPARTMENT

NAVY DEPARTMENT

NAVY DEPARTMENT

NAVY DEPARTMENT

NAVY DEPARTMENT

NAVY DEPARTMENT

NAVY DEPARTMENT

NAVY DEPARTMENT

NAVY DEPARTMENT

NAVY DEPARTMENT

NAVY DEPARTMENT

M. TULLII CICERONIS

P R O

M F O N T E I O
O R A T I O.

NOTITIA LITTERARIA.

M. (aut Manius, ut Ursino placet et Schützio) Fonteius praetor Galliam obtinere coeperat L. Octavio C. Aurelio Cotta cons. (a. U. 679.). Triennio exacto Romam revertitur. Quatuor fere annis post reditum repetundarum reus factus est a Gallis in primisque Indutiomaro Trevirorum duce. Accusator fuit M. Plaetorius, subscriptor M. Fabius. Magna pars orationis intercidit. Ad superstitem vero eius partem, praeter Aquilae et Quinctiliani parvula quaedam, accesserunt maiuscula illa fragmenta, a Niebuhris e codice bibliothecae Vaticanae rescripto a. 1820. et ex Angeli Maii C. Iulio Victore 1. p. 43. primum ab Orellio (a. 1826.) ceteris addita, a me non in capitum ordinem relatu, sed in §§ 10 divisa, ita ut § olim prima nunc sit undecima etc.

ARG. His orationis reliquiis tria tantum Fonteii crimina continentur: primum, quod Galliam aere alieno oppresserit,
CICERO VOL. IV. A

8285 5928

deinde quod quaestum ex imperata viarum munitione fecerit, denique quod portorium vini instituerit. Gallis vero non esse fidem habendam docet, hanc in rem, ut videtur, vita rei in fragmentis Vaticanis enarrata.

(*Oratio ab initio mutila.*)

FRAGMENTA.

A. Fragmenta e cod. Vatic. rescripto a Niebuhris edita:

I. 4. *** oportuisse; an ita dissolvit, ut omnes alii dissolverint? Nam ita ego defendo M. Fonteium, iudices, itaque contendo, post legem Valeriam latam. a M. Fonteio quaestore usque ad Titum Crispinum quaestorem aliter neminem solvisse: hunc omnium superiorum, huius autem omnes, qui postea fuerint, auctoritatem dico secutos. Quid accusas? quid reprehendis?

2. Nam quod in tabulis dodrantariis et quadrantariis, quas ait ab Hirtuleio institutas, Fonteii officium desiderat, non possum existimare, utrum ipse erret, an vos in errorem ducere velit. Quaero enim abs te, M. Plaetori, possitne tibi ipsi probata esse nostra caussa, si, qua in re abs te M. Fonteius accusatur, auctorem habet eum, quem tu maxime laudas, Hirtuleium; qua in re autem laudas Hirtuleium, Fonteius idem fecisse reperitur. Reprehendis solutionis genus: eodem modo Hirtuleium dissolvere publicae tabulae coarguunt. Laudas illum, quod dodrantarias tabulas instituerit: easdem Fonteius instituit, et eodem genere pecuniae. Nam ne forte sis nescius, et istas tabulas existimes ad *diversam* veteris aeris alieni rationem pertinere; ob unam causam et in uno genere sunt institutae. Nam cum publicanis, qui Africam, qui Aquiliense portorium *conducta* habebant ***

3. *** recite *** Nemo, nemo inquam, iudices, reperietur, qui unum se in quaestura M. Fonteio nummum dedisse, aut illum ex ea pecunia, quae pro aerario solveretur, detraxisse dicat: nullius in tabulis ulla huius furti significatio, nullum in iis nominibus intertrimenti aut deminutionis vestigium reperietur. Atqui omnes ii, quos in hoc genere quaestionis accusatos et reprehensos videmus, premuntur testibus: difficile est enim, eum, qui magistratui pecuniam dederit, non aut induci odio ut dicat, aut cogi religione: deinde si qua gratia testes deterrentur, tabulae quidem certe incorruptae atque integrae manent. Fac omnes amicissimos Fonteio fuisse: tantum hominum numerum ignotissimorum atque alienissimorum pepercisse huius capiti, consuluisse famae: res ipsa tamen ac ratio litterarum, confectioque tabularum, habet hanc vim, ut ex acceptis et datis, quidquid fingatur aut surripiatur aut non constet, appareat. Acceptas populo Romano pecunias omnes isti retulerunt: si protinus aliis aequae magnas aut solverunt aut dederunt, ut, quod acceptum populo Romano est, id expensum cuipiam sit, certe nihil potest esse detractum. Sin aliqui domum tulerunt, ex eorum arca, e ra ***

4. Deorum hominumque fidem! testis non invenitur in ducentis et tricies sestertio. Quam multorum hominum? Sexcentorum amplius. Quibus in terris gestum negotium est? illo, illo inquam, loco, quem videtis. Extra ordinemne pecunia est data? immo vero nummus nullus sine litteris multis commotus est. Quae est igitur ista accusatio, quae facilius possit Alpes, quam paucos aerarii gradus ascendere: diligentius Rutenorum, quam populi Romani

defendat aerarium: lubentius ignotis, quam notis utatur, alienigenis, quam domesticis testibus: planius se confirmare crimen lubricine barbarorum, quam nostrorum hominum litteris arbitretur? 5. Duorum magistratuum, quorum uterque in pecunia maxima tractanda procurandaque versatus est, triumviratus et quaesturae ratio sic redditur, iudices, ut in iis rebus, quae ante oculos gestae sunt, ad multos pertinerunt, confectae publicis privatisque tabulis sunt, nulla significatio furti, nulla alicuius delicti suspicio referatur. 6. Hispaniensis legatio consecuta est, turbulentissimo reipublicae tempore, quum adventu L. Sullae in Italiam maximi exercitus civium dissiderent de iudiciis ac legibus: atque hoc reipublicae statu desperato qualis ***

B. Fragmenta a C. Iulio Victore memoriae prodita:

7. Si nulla pecunia numerata est; cuius pecuniae quinquagesima est? quod eius caussa non sit eadem, quae Verris ***

C. Fragmenta e ceteris scriptoribus iam superioribus cognita:

8. Frumenti maximus numerus e Gallia, peditatus amplissimae copiae e Gallia, equites numero plurimi e Gallia.

(*Aquila* c. 35. p. 178. ed. Ruhnck.)

9. Gallos posthac dilutius esse poturos, quod illi venenum esse arbitrabantur.

(*Ammian. Marcell.* XV. c. 12.)

10. [Plaetorii] matrem, dum vixisset, ludum: postquam mortua esset, magistros habuisse.

(*Quinctil.* VI, 3, 51.)

11. Hoc praetore oppressam esse aere alieno Gal-

liam. A quibus versuras tantarum pecuniarum factas esse dicunt? A Gallis? Nihil minus. A quibus igitur? A civibus Romanis, qui negotiantur in Gallia. Cur eorum verba non audimus? cur eorum tabulae nullae proferuntur? Insector ultro atque insto accusatori, iudices: insector, inquam, et flagito testes. Plus ego in hac caussa laboris et operae consumo in poscendis testibus, quam ceteri defensores in refutandis. Audaciter hoc dico, iudices: non temere confirmo. Referta Gallia negotiatorum est, plena civium Romanorum. Nemo Gallorum sine cive Romano quidquam negotii gerit: nummus in Gallia nullus sine civium Romanorum tabulis commovetur. 42. Videte, quo descendam, iudices, quam longe videar ab consuetudine mea et cautione ac diligentia discedere. Unae tabulae proferantur, in quibus vestigium sit aliquod, quod significet, pecuniam Fonteio datam; unum ex toto negotiatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuariorum numero testem producant; vere accusatum esse concedam. Pro dii immortales! quae haec est caussa? quae defensio? Provinciae Galliae M. Fonteius praefuit, quae constat ex iis generibus hominum et civitatum, qui, ut vetera mittam, partim nostra memoria bella cum populo Romano acerba ac diuturna gesserunt: partim modo ab nostris imperatoribus subacti, modo bello domiti, modo triumphis ac monumentis notati, modo ab senatu agris urbibusque mulctati sunt: partim, qui cum ipso M. Fonteio ferrum ac manus contulerunt, multoque eius sudore ac labore sub populi Romani imperium ditionemque ceciderunt. 43. Est in eadem provincia Narbo Marcius, colonia nostrorum civium, specula populi Romani ac propugnaculum, istis ipsis nationibus oppo-

situm et obiectum: est item urbs Massilia, de qua ante dixi, fortissimorum fidelissimorumque sociorum, qui Gallicorum bellorum pericula praetori Romano remis copiisque compensarunt: est praeterea numerus civium Romanorum atque hominum honestissimorum. II. Huic provinciae, quae ex hac gentium varietate constaret, M. Fonteius, ut dixi, praefuit: qui erant hostes, subegit: qui proximi fuerant, eos ex iis agris, quibus erant mulctati, decedere coegit: ceteris, qui idecirco magnis saepe erant bellis superati, ut semper populo Romano parerent, magnos equitatus ad ea bella, quae tum in toto orbe terrarum a populo Romano gerebantur, magnas pecunias ad eorum stipendium, maximum frumenti numerum ad Hispaniense bellum tolerandum imperavit. 14. Is, haec qui gessit, in iudicium vocatur: vos, qui in re non interfuistis, causam una cum populo Romano cognoscitis. Dicunt contra, quibus invitissimis imperatum est: dicunt, qui ex agris ex Cn. Pompeii decreto decedere sunt coacti: dicunt, qui ex bello, caede et fuga nunc primum audent contra M. Fonteium inermem consistere. Quid coloni Narbonenses? quid volunt? quid existimant? Hunc per vos volunt; se per hunc incolumes existimant esse. Quid Massiliensium civitas? hunc praesentem iis affecit honoribus, quos habuit amplissimos: vos autem absens orat atque obsecrat, ut sua religio, laudatio, auctoritas, aliquid apud vestros animos momenti habuisse videatur. 15. Quid? civium Romanorum quae voluntas est? Nemo est ex tanto numero, quin hunc optime de provincia, de imperio, de sociis et civibus meritum esse arbitretur. III. Quoniam igitur videtis, qui oppugnatum M. Fonteium, cognostis, qui de-

fensum velint: statuite nunc, quid vestra aequitas, quid populi Romani dignitas postulet: utrum colonis vestris, negotiatoribus vestris, amicissimis atque antiquissimis sociis, et credere et consulere malitis, an iis, quibus neque propter iracundiam fidem, neque propter infidelitatem honorem habere debetis. 46. Quid, si maiorem hominum etiam honestissimorum copiam assero, qui huius virtuti atque innocentiae testimonio possint esse? tamenne plus Gallorum consensus valebit, quam summae auctoritatis omnium? Quum Galliae Fonteius praecesset, scitis, iudices, maximos populi Romani exercitus in duabus Hispaniis, clarissimosque imperatores fuisse. Quam multi equites Romani, quam multi tribuni militum, quales et quot et quoties legati ad eos! Exercitus praeterea Cn. Pompeii maximus atque ornatissimus hiemavit in Gallia, M. Fonteio imperante. Satisne vobis multos satis idoneos testes et conscios videtur ipsa fortuna esse voluisse earum rerum, quae M. Fonteio praetore gererentur in Gallia? Quem ex tanto hominum numero testem in hac caussa producere potestis? quis est ex eo numero, qui vobis auctor placeat? eo nos iam laudatore et teste utemur. 47. Dubitabitis etiam diutius, iudices, quin illud, quod initio vobis proposui, verissimum sit, aliud per hoc iudicium nihil agi, nisi ut, M. Fonteio oppresso testimoniis eorum, quibus multa reipublicae caussa invitissimis imperata sunt, segniores posthac ad imperandum ceteri sint, quum videant eos oppugnari, quibus oppressis, populi Romani imperium incolume esse non possit?

IV. Obiectum est etiam, quaestum M. Fonteium ex viarum munitione fecisse: ut aut ne cogeret mu-

nire, aut id, quod munitum esset, ne improbaret. Si et coacti sunt munire omnes, et multorum opera improbata sunt: certe utrumque falsum est, et ob vacationem pretium datum, quum immunis nemo fuerit, et ob probationem, quum multa improbata sint. 48. Quid, si hoc crimen optimis nominibus delegare possumus, et ita, non ut culpam in alios transferamus, sed uti doceamus, eos isti munitioni praefuisse, qui facile officium suum et praestare et probare possunt? tamenne vos omnia in M. Fonteium, iratis testibus freti, conferetis? Quum maioribus reipublicae negotiis M. Fonteius impediretur, et quum ad rempublicam pertineret, viam Domitiam muniri, legatis suis, primariis viris, C. Annio Bellieno et C. Fonteio negotium dedit. Itaque praefuerunt: imperaverunt pro dignitate sua, quod visum est, et probaverunt. Quod vos, si nulla alia ex re, ex litteris quidem nostris, quas exscripsistis, et missis et allatis, certe scire potuistis. Quas si antea non legistis, nunc ex nobis. quid de iis rebus Fonteius ad legatos suos scripserit, quid ad eum illi rescripserint, cognoscite. L. M. AD C. ANNIIUM LEG. AD C. FONTEIUM LEG. LITTERAE A C. ANNIO LEG. A C. FONTEIO LEG.

49. Satis opinor esse perspicuum, indices, hanc rationem munitionis neque ad M. Fonteium pertinere, et ab iis esse tractatam, quos nemo possit reprehendere. V. Cognoscite nunc de crimine vinario, quod illi invidiosissimum et maximum esse voluerunt. Crimen a Plaetorio, iudices, ita constitutum est; Fonteio non in Gallia primum venisse in mentem, ut portorium vini institueret, sed hac in Italia proposita ratione, Roma profectum. Itaque Titurium Tolosae quaternos denarios in singulas vini amphoras

portorii nomine exegisse, Croduni Porcium et Munium ternos victoriatos, et Vulchalone Servaeum binos victoriatos; atque in his locis ab his portorium esse exactum, si qui Cobiamacho, qui vicus inter Tolosam et Narbonem est, deverterentur, neque Tolosam ire vellent: Elesioduluscantum senos denarios ab his, qui ad hostem portarent, exegisse. 20. Video, iudices, esse crimen, et genere ipso magnum, (vectigal enim esse impositum fructibus nostris dicitur, et pecuniam permagnam ista ratione cogi potuisse confiteor,) et invidia: vel maxime enim inimici hanc rem sermonibus divulgare voluerunt: sed ego ita existimo, quo maius crimen sit id, quod ostendatur esse falsum, hoc maiorem ab eo iniuriam fieri, qui id confingat. Vult enim magnitudine rei sic occupare animos eorum, qui audiunt, ut difficilis aditus veritati relinquatur.

(De crimine vinario, de bello Vocontiorum, de dispositione hibernorum desiderantur omnia.)

VI. 24. At hoc Galli negant: — at ratio rerum et vis argumentorum coarguit. — Potest igitur testibus iudex non credere? — Cupidis, et iratis, et coniuratis et ab religione remotis non solum potest, sed etiam debet. Etenim si, quia Galli dicunt, idcirco M. Fonteius nocens existimandus est: quid mihi opus est sapiente iudice? quid aequo quaesitore? quid oratore non stulto? Dicunt enim Galli. Negare non possumus. Hic si ingeniosi et periti et aequi iudicis has partes esse existimatis, ut, quoniam quidem testes dicunt, sine ulla dubitatione credendum sit: Salus ipsa virorum fortium innocentiam tueri non potest; sin autem in rebus iudicandis non minimam partem ad unam quamque rem existimandam momentoque

suo ponderandam sapientia iudicis tenet: nae multo vestrae maiores gravioresque partes sunt ad cogitandum, quam ad dicendum meae. 22. Mihi enim semper una quaque de re testis non solum semel, verum etiam breviter interrogandus, et saepe etiam non interrogandus; ne aut irato facultas ad dicendum data aut cupido auctoritas attributa esse videatur. Vos et saepius eandem rem animis agitare et diutius uno de teste cogitare potestis: et, si quem nos interrogare noluimus, quae caussa nobis tacendi fuerit, existimare debetis. Quamobrem, si hoc iudici praescriptum lege aut officio putatis, testibus credere: nihil est, cur alius alio iudice melior aut sapientior existimetur. Unum est enim et simplex aurium iudicium, et promiscue et communiter stultis ac sapientibus ab natura datum. 23. Quid est igitur, ubi elucere possit prudentia? ubi discerni stultus auditor et credulus ab religioso et sapienti iudice? Nimirum illud, in quo ea, quae dicuntur a testibus, coniecturae et cogitationi traduntur, quanta auctoritate, quanta animi aequitate, quanto pudore, quanta fide, quanta religione, quanto studio existimationis bonae, quanta cura, quanto timore dicantur. VII. An vero vos id in testimoniis hominum barbarorum dubitabitis, quod persaepe, et nostra et patrum memoria, sapientissimi iudices de clarissimis nostrae civitatis viris dubitandum non putaverunt? qui Cn. et Q. Caepionibus, L. et Q. Metellis testibus in Q. Pompeium, hominem novum, non crediderunt: quorum virtuti, generi, rebus gestis fidem et auctoritatem in testimonio cupiditatis atque inimicitiarum suspicio derogavit. 24. Ecquem hominem vidimus, ecquem vere commemorare possumus parem consilio, gravitate, constantia,

ceteris virtutibus, honoris, ingenii, rerum gestarum ornamentis M. Aemilio Scauro fuisse? tamen huius, cuius iniurati autu prope terrarum orbis regebatur, iurati testimonio neque in C. Fimbriam, neque in C. Memmium creditum est. Noluerunt ii, qui iudicabant, hanc patere inimicitiiis viam, quem quisque odisset, ut eum testimonio posset tollere. Quantus in L. Crasso pudor fuerit, quod ingenium, quanta auctoritas, quis ignorat? Tamen is, cuius etiam sermo testimonii auctoritatem habebat, testimonio ipso, quae in M. Marcellum inimico animo dixit, probare non potuit. 25. Fuit, fuit illis iudicibus divinum ac singulare, iudices, consilium, qui se non solum de reo, sed etiam de accusatore, de teste iudicare arbitrabantur, quid fictum, quid fortuna ac tempore allatum, quid pretio corruptum, quid spe aut metu depravatum, quid a cupiditate aliqua aut inimicitiiis profectum videretur. Quae si iudex non amplectetur omnia consilio, non animo ac mente circumspiciet: si, ut quidque ex illo loco dicetur, ex oraculo aliquo dici arbitrabitur: profecto satis erit, id quod dixi antea, non surdum iudicem huic muneri atque officio praesse. Nihil erit, quamobrem ille, nescio quis, sapiens homo ac multarum rerum peritus ad res iudicandas requiratur. VIII. 26. An vero illi equites Romani, quos nos vidimus, qui nuper in republica iudiciisque maximis floruerunt, habuerunt tantum animi, tantum roboris, ut M. Scauro testi non crederent: vos Volcarum atque Allobrogum testimoniis non credere timetis? Si inimico testi credi non oportuit, inimicior Marcello Crassus, aut Fimbriae Scaurus ex civilibus studiis atque obtreptione domestica, quam huic Galli? quorum, qui optima in caussa sunt, equites, frumen-

tum, pecuniam semel atque iterum, ac saepius invittissimi, dare coacti sunt: ceteri, partim ex veteribus bellis agro mulctati, partim ab hoc ipso bello superati et oppressi. 27. Si, qui ob aliquod emolumentum suum cupidius aliquid dicere videntur, iis credi non convenit: credo maius emolumentum Caepionibus et Metellis propositum fuisse ex Q. Pompeii damnatione, quum studiorum suorum obtrectatorem sustulissent, quam cunctae Galliae ex M. Fonteii calamitate: in qua illa provincia prope suam immunitatem ac libertatem positam esse arbitratur.

An, si homines ipsos spectare convenit, (id quod in teste profecto valere plurimum debet,) non modo cum summis civitatis nostrae viris, sed cum infimo cive Romano quisquam amplissimus Galliae comparandus est? Scit Indutiomarus, quid sit testimonium dicere? movetur eo timore, quo nostrum unus quisque, quum in eum locum productus est? IX. 28. Recordamini, iudices, quanto opere laborare soleatis, non modo quid dicatis pro testimonio, sed etiam, quibus verbis utamini, ne quod minus moderate positum, ne quod ab aliqua cupiditate prolapsum verbum esse videatur: vultu denique laboratis, ne qua significari possit suspicio cupiditatis: ut et, quum proditis, estimatio sit quaedam tacita de vobis pudoris ac religionis, et, quum disceditis, ea diligenter conservata ac retenta videatur. 29. Credo, haec eadem Indutiomarus in testimonio timuisse aut cogitavisse: qui primum illud verbum consideratissimum nostrae consuetudinis, *ARBITROR*, quo nos etiam tunc utimur, quum ea dicimus iurati, quae comperta habemus, quae ipsi vidimus, ex toto testimonio suo sustulit atque omnia se scire dixit. Verebatur enim videlicet,

ne quid apud vos populumque Romanum de existimatione sua deperderet, ne qua fama consequeretur eiusmodi, Indutiomarum, talem virum, tam cupide, tam temere dixisse. Non intelligebat, se in testimonio nihil praeter vocem et os et audaciam neque civibus suis, neque accusatoribus nostris praestare debere. 30. An vero istas nationes religione iurisiurandi ac metu deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri arbitramini, quae tantum a ceterarum gentium more ac natura dissentiunt? quod ceterae pro religionibus suis bella suscipiunt, istae contra omnium religiones: illae in bellis gerendis ab diis immortalibus pacem ac veniam petunt, istae cum ipsis diis immortalibus bella gesserunt. X. Hae sunt nationes, quae quondam tam longe ab suis sedibus Delphos usque ad Apollinem Pythium atque ad oraculum orbis terrae vexandum ac spoliandum profectae sunt. Ab iisdem gentibus sanctis et in testimonio religiosis obsessum Capitolium est atque ille Iuppiter, cuius nomine maiores nostri vinctam testimoniorum fidem esse voluerunt. 31. Postremo his quidquam sanctum ac religiosum videri potest, qui, etiamsi quando aliquo metu adducti deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant? ut ne religionem quidem colere possint, nisi eam ipsam prius scelere violarint. Quis enim ignorat, eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum infmolandorum? Quamobrem, quali fide, quali pietate existimatis esse eos, qui etiam deos immortales arbitrentur hominum scelere et sanguine facillime posse placari? Cum his vos testibus vestram religionem coniungetis? ab his quidquam sancte aut moderate

dictum putabitis? 32. Hoc vestrae mentes tam castae, tam integrae sibi suscipient, ut, quum omnes legati nostri, qui illo triennio in Galliam venerunt, omnes equites Romani, qui in illa provincia fuerunt, omnes negotiatores eius provinciae, denique omnes, in Gallia qui sunt, socii populi Romani atque amici, M. Fonteium incolumem esse cupiant, iurati privatim et publice laudent, vos tamen cum Gallis iurare malitis? quid ut secuti esse videamini? Voluntatemne hominum? gravior igitur vobis erit hostium voluntas, quam civium? An dignitatem testium? potestis igitur ignotos notis, iniquos aequis, alienigenas domesticis, cupidos moderatis, mercenarios gratuitis, impios religiosis, inimicissimos huic imperio ac nomini bonis ac fidelibus et sociis et civibus anteferre?

XI. 33. An vero dubitatis, iudices, quin insitas inimicitias istae gentes omnes et habeant et gerant cum populi Romani nomine? Sic existimatis eos hic sagatos bracosque versari, animo demisso atque humili, ut solent ii, qui affecti iniuriis ad opem iudicum supplices inferioresque confugiunt? Nihil vero minus. Hi contra vagantur laeti atque erecti passim toto foro cum quibusdam minis et barbaro atque immani terrore verborum: quod ego profecto non crederem, nisi aliquoties ex ipsis accusatoribus vobiscum simul, iudices, audissem: quum praeciperent, ut caveretis, ne, hoc absoluto, novum aliquod bellum Gallicum concitaretur. 34. Si M. Fonteium, iudices, in caussa deficerent omnia: si turpi adolescentia, vita infami, magistratibus, quos ante oculos vestros gessit, convictus virorum bonorum testimoniis; legationibus flagitiose obitis, invisus suis omnibus, in iudicium vocaretur: si in eo iudicio colonorum populi

Romani Narbonensium, fidelissimorum sociorum Massiliensium, civium Romanorum omnium testimoniis tabulisque premeretur: tamen esset vobis magno opere providendum, ne, quos ita afflictos a vestris patribus maioribusque accepissetis, ut contemnendi essent, eos pertimuisse et eorum minis et terrore commoti esse videremini. 35. Nunc vero, quum laedat nemo bonus, laudent omnes vestri cives atque socii: oppugnent ii, qui saepissime hanc urbem et hoc imperium oppugnarunt: quumque inimici M. Fonteii vobis ac populo Romano minentur, amici ac propinqui supplicent vobis; dubitabitis, non modo vestris civibus, qui maxime gloria ac laude ducuntur, verum etiam exteris nationibus ac gentibus ostendere, vos in sententiis ferendis civi parcere, quam hosti cedere maluisse? XII. 36. Magna mehercule caussa, iudices, absolutionis cum ceteris caussis haec est, ne qua insignis huic imperio macula atque ignominia suscipiatur, si hoc ita perlatum erit in Galliam, senatum equitesque populi Romani non testimoniis Gallorum, sed minis commotos, rem ad illorum libidinem iudicasse. Ita vero, si illi bellum facere conabuntur, excitandus nobis erit ab inferis C. Marius, qui Indutiomaro isti minaci atque arroganti par in belligerando esse possit: excitandus Cn. Domitius et Q. Maximus, qui nationem Allobrogum et reliquas suis iterum armis conficiat atque opprimat: aut, quoniam id quidem non potest, orandus erit nobis amicus meus, M. Plaetorius, ut suos novos clientes a bello faciendo deterreat, ut eorum iratos animos atque horribiles impetus deprecetur: aut, si non poterit, M. Fabium subscriptorem eius rogabimus, ut Allobrogum animos mitiget, quoniam apud illos Fabio-

rum nomen est amplissimum: ut velint isti aut quiescere, id quod victi ac subacti solent, aut, quum minantur, intelligere, se populo Romano non metum belli, sed spem triumphi ostendere.

37. Quod si in turpi reo patiendum non esset, ut quidquam isti se minis profecisse arbitrarentur: quid faciendum vobis in M. Fonteio arbitramini? de quo homine, iudices, (iam enim mihi videor hoc, prope caussa duabus actionibus perorata, debere dicere,) de quo vos homine ne ab inimicis quidem ullum fictum probrosum non modo crimen, sed ne maledictum quidem audistis. Ecquis umquam reus, praesertim in hac vitae ratione versatus, in honoribus petendis, in potestatibus, in imperiis gerendis, sic accusatus est. ut nullum probrum, nullum facinus, nulla turpitudine, quae a libidine, aut a petulantia, aut ab audacia nata esset, ab accusatore obiiceretur, si non vera, at tamen ficta cum aliqua ratione ac suspicione?

XIII. 38. M. Aemilium Scaurum, summum nostrae civitatis virum, scimus accusatum a M. Bruto. Exstant orationes, ex quibus intelligi potest, multa in illum ipsum Scaurum esse dicta; falso: quis negat? verumtamen ab inimico dicta et obiecta. Quam multa M'. Aquillius audivit in suo iudicio? quam multa L. Cotta? denique P. Rutilius: qui, etsi damnatus est, mihi videtur tamen inter viros optimos atque innocentissimos esse numerandus. Ille igitur ipse homo sanctissimus ac temperantissimus multa audivit in sua caussa, quae ad suspicionem stuprorum, ad libidinem pertinerent. 39. Exstat oratio hominis (ut opinio mea fert) nostrorum hominum longe ingeniosissimi atque eloquentissimi, C. Gracchi: qua in oratione permulta in L. Pisonem turpia ac flagitio-

sa dicuntur. At in quem virum? qui tanta virtute atque integritate fuit, ut etiam illis optimis temporibus, quum hominem invenire nequam neminem posses, solus tamen Frugi nominaretur. Quem quum in concionem Gracchus vocari iuberet, et viator quaereret, quem Pisonem? quod erant plures: *cogis me*, inquit, *dicere inimicum meum Frugi*. Is igitur vir, quem ne inimicus quidem satis in appellando significare poterat, nisi ante laudasset: qui uno cognomine declarabatur, non modo quis esset, sed etiam qualis esset: tamen in falsam atque iniquam probrorum insimulationem vocabatur. 40. M. Fonteius ita duabus actionibus accusatus est, ut obiectum nihil sit, quo significari vestigium libidinis, petulantiae, crudelitatis, audaciae possit. Non modo nullum facinus huius protulerunt, sed ne dictum quidem aliquod reprehenderunt. XIV. Quod si, aut quantam voluntatem habent ad hunc opprimendum, aut quantam ad maledicendum licentiam, tantum haberent aut ad ementiendum animi, aut ad fingendum ingenii: non meliore fortuna ad probra non audienda Fonteius, quam illi, de quibus antea commemoravi, fuisset. Frugi igitur hominem, iudices, frugi, inquam, et in omnibus vitae partibus moderatum ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum religionis, videtis positum in vestra fide ac potestate: atque ita, ut commissus sit fidei, permissus potestati.

41. Videte igitur, utrum sit aequius, hominem honestissimum, virum fortissimum, civem optimum dedi inimicissimis atque immanissimis nationibus, an reddi amicis: praesertim quum tot res sint, quae vestris animis pro huius innocentis salute supplicent: primum generis antiquitas, quam Tusculo, ex claris-

simo municipio, profectam, in monumentis rerum gestarum incisam ac notatam, videmus: tum autem continuæ præturæ, quæ et ceteris ornamentis et existimatione innocentiae maxime floruerunt: deinde recens memoria parentis, cuius sanguine non solum Asculanorum manus, a qua interfectus est, sed totum illud sociale bellum macula sceleris imbutum est: postremo ipse, quum in omnibus vitæ partibus honestus atque integer, tum in re militari cum summi consilii et maximi animi, tum vero usu quoque bellorum gerendorum in primis eorum hominum, qui nunc sunt, exercitatus. XV. 42. Quare si etiam monendi estis a me, iudices, quod non estis, videor hoc leviter pro mea auctoritate vobis præcipere posse, ut ex eo genere homines, quorum cognita virtus, industria, felicitas in re militari sit, diligenter vobis retinendos existimetis. Fuit enim maior talium virorum in hac republica copia: quæ quum esset, tamen eorum non modo salutis, sed etiam honori consulebatur. Quid nunc vobis faciendum est, studiis militaribus apud iuventutem obsoletis: hominibus autem ac summis ducibus partim ætate, partim civitatis discordiis ac reipublicæ calamitate consumptis: quum tot bella aut a nobis necessario suscipiantur, aut subito atque improvisa nascantur? nonne et hominem ipsum ad dubia reipublicæ tempora reservandum, et ceteros studio laudis ac virtutis inflammandos putatis? 43. Recordamini, quos legatos nuper in bello L. Iulius, quos P. Rutilius, quos L. Cato, quos Cn. Pompeius habuerit. Scietis fuisse tum M. Cornutum, L. Cinnam, L. Sullam, prætorios homines, belli gerendi peritissimos: præterea C. Marium, P. Didium, Q. Catulum, P. Crassum, non litteris homines ad rei

militaris scientiam, sed rebus gestis ac victoriis eruditos. Age vero, nunc inserite oculos in curiam, introspicite penitus in omnes reipublicae partes: utrum videtis nihil posse accidere, ut tales viri desiderandi sint, an, si acciderit, eorum hominum copia populum Romanum abundare? Quae si diligenter attendetis, profecto, iudices, virum ad labores belli impigrum, ad pericula fortem, ad usum ac disciplinam peritum, ad consilia prudentem, ad casum fortunamque felicem domi vobis ac liberis vestris retinere, quam inimicissimis populi Romani nationibus et crudelissimis tradere et condemnare maletis.

XVI. 44. At infestis prope signis inferuntur Galli in Fonteium, et instant atque urgent summo cum studio, summa cum audacia. Nos vero, iudices, non et multis et firmis praesidiis, vobis adiutoribus, isti immani atque intolerandae barbariae resistemus? Primum obiicitur contra istorum impetus Macedonia, fidelis et amica populo Romano provincia: quae quum se ac suas urbes non solum consilio, sed etiam manu Fonteii conservatam esse dicat, ut illa per hunc a Thracum adventu ac depopulatione defensa est, sic ab huius nunc capite Gallorum impetus terroresque depellit. 45. Constituitur ex altera parte ulterior Hispania, quae profecto non modo religione sua resistere istorum cupiditati potest, sed etiam sceleratorum hominum periuria testimoniis ac laudationibus suis refutare. Atque ex ipsa etiam Gallia fidelissima et gravissima auxilia sumuntur. Venit huic subsidio, misero atque innocenti, Massiliensium cuncta civitas, quae non solum ob eam causam laborat, ut huic, a quo ipsa servata est, parem gratiam referre videatur: sed etiam, quod ea conditione atque eo fato se in his

terrīs collocatam esse arbitratur, ne quid nostris hominibus illae gentes nocere possint. 46. Propugnat pariter pro salute M. Fonteii Narbonensis colonia, quae per hunc ipsa nuper obsidione hostium liberata, nunc eiusdem miseriis ac periculis commovetur. Denique, ut oportet bello Gallico, ut maiorum iura moresque praescribunt, nemo est civis Romanus, qui sibi ulla excusatione utendum putet. Omnes illius provinciae publicani, agricolae, pecuarii, ceteri negotiatores, uno animo M. Fonteium atque una voce defendunt. XVII. Quod si tantas auxiliorum nostrorum copias Indutiomarus ipse despexerit, dux Allobrogum ceterorumque Gallorum: num etiam de matris hunc complexu, lectissimae miserrimaeque feminae, vobis inspectantibus, avellet atque abstrahet? praesertim quum virgo Vestalis ex altera parte germanum fratrem complexa teneat, vestramque, iudices, ac populi Romani fidem imploret: quae pro vobis liberisque vestris tot annos in diis immortalibus placandis occupata est, ut ea nunc pro salute sua fratrisque sui animos vestros placare possit. 47. Cui miserae quod praesidium, quod solatium reliquum est, hoc amisso? Nam ceterae feminae gignere ipsae sibi praesidia, et habere domi fortunarum omnium socium participemque possunt: huic vero virgini, quid est praeter fratrem, quod aut iucundum aut carum esse possit? Nolite pati, iudices, aras deorum immortalium Vestaeque matris quotidianis virginis lamentationibus de vestro iudicio commoneri. Prospicite, ne ille ignis aeternus, nocturnis Fonteiae laboribus vigiliisque servatus, sacerdotis vestrae lacrimis extinctus esse dicatur. 48. Tendit ad vos virgo Vestalis manus supplices, easdem, quas pro vobis

diis immortalibus tendere consuevit: cavete, ne periculosum superbumque sit, eius vos obsecrationem repudiare, cuius preces si dii aspernarentur, haec salva esse non possent. Videtisne subito, iudices, virum fortissimum, M. Fonteium, parentis et sororis commemoratione lacrimas profudisse? Qui numquam in acie pertimuerit, qui se armatus saepe in hostium manum multitudinemque immiserit, quum in eiusmodi periculis eadem se solatia suis relinquere arbitraretur, quae suus pater sibi reliquisset: idem nunc conturbato animo pertimescit, ne non modo ornamento et adiumento non sit suis, sed etiam cum acerbissimo luctu dedecus aeternum miseris atque ignominiam relinquat. 49. O fortunam longe disparem, M. Fonte! si deligere potuisses, ut potius telis tibi Gallorum, quam periuriis intereundum esset. Tum enim vitae socia virtus, mortis comes gloria fuisset: nunc vero qui est dolor, victoriae te atque imperii poenas ad eorum arbitrium sufferre, qui aut victi armis sunt, aut invitissimi perierunt! A quo periculo defendite, iudices, civem fortem atque innocentem: curate, ut nostris testibus plus, quam alienigenis credidisse videamini: plus saluti civium, quam hostium libidini consuluisse: graviolem duxisse eius obsecrationem, quae vestris sacris praesit, quam eorum audaciam, qui cum omnium sacris delubrisque bella gesserunt: postremo prospicite, iudices, id quod ad dignitatem populi Romani maxime pertinet, ut plus apud vos preces virginis Vestalis, quam minae Gallorum valuisse videantur.

M. TULLII CICERONIS

PRO

A. C A E C I N A
O R A T I O.

NOTITIA LITTERARIA.

Haec oratio a Cicrone habita est Q. Hortensio Q. Caecilio Metello Cretico cons. (685. p. U. c.).

ARG. M. Fulcinus Tarquiniensis Caesenniae uxori moriens usumfructum bonorum suorum legavit, ut frueretur una cum filio herede instituto. Illa mortuo etiam filio ex bonis auctione venditis fundum emere constituit: idque negotium dat Sex. Aebutio, cui fundus, Caesenniae pecunia emptus, fuit additus. Postea quum Caesennia A. Caecinam, cui nupserat, heredem reliquisset: Aebutius hunc fundum suum esse dixit, sua se sibi pecunia cum emisse, ex argentarii tabulis arguens. Adiciebat praeterea, Caecinam, quod Volaterranis esset a Sulla civitas adempta, non posse heredem esse Caesenniae. Sed quum esset constitutum, qua die in rem praesentem venirent, ut Caecina moribus, vi, sed civili, quotidiana, de fundo deductus interdictum a praetore postularet; Aebutius Caecinam fundum in-

gredi conantem, armatis hominibus per vim aditu prohibuit. Caecina interdictum a praetore Dolabella impetravit *de vi armatis hominibus*, ut, unde deiectus esset, eo restitueretur. Aebutius *se (vim factam) restituisse*, h. e. non vi deiectisse contendit. In eo sponsio facta est, atque de ea ut cognoscerent, *recuperatores* a praetore dati. Omnino igitur Cicero propositum habet ostendere: primo, vere deiectum esse Caecinam, etiamsi aditu ipso prohibitus esset neque ipsum fundum ingressus, c. 9—14. quocirca negabat Aebutius eum esse deiectum; deinde vim Caecinae factam esse, c. 14. sqq. hoc loco eleganter de legibus e consilio potius quam verbo interpretandis disputans. Ad illam vero de Sullana lege objectionem c. 33. sqq. respondet, e clausula quum illius tum omnium legum: *Si quid ius non esset rogari, eius ea lege nihilum rogatum*: multa esse, quae ius non sit rogari: huiusmodi etiam fuisse de civitate Volaterranis adimenda: deinde ita de civitate tulisse Sullam, ut *nexa*, h. e. emptiones per aea et libram, et hereditates non sustulerit.

I. 4. Si, quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in iudiciis impudentia valeret: non minus nunc in caussa cederet A. Caecina Sex. Aebutii impudentiae, quam tum in vi facienda cessit audaciae. Verum et illud considerati hominis esse putavit, qua de re iure decertari oporteret, armis non contendere: et hoc constantis, quicum vi et armis certare nolisset, eum iure iudicioque superare. 2. Ac mihi quidem quum audax praecipue fuisse videtur Aebutius in convocandis hominibus et armandis, tum impudens in iudicio; non solum quod in iudicium venire ausus est, (nam id quidem, tametsi improbe fit in aperta re, tamen malitia est iam usitatum,) sed quod non dubitavit id ipsum, quod arguitur, confiteri. Nisi forte hoc rationis habuit, quoniam, si facta vis esset moribus, superior in possessione retinenda non fuisset; quia contra ius

moremque facta sit, A. Caecinam cum amicis metu perterritum profugisse: nunc quoque in iudicio, si causa more institutoque omnium defendatur, nos inferiores in agendo non futuros: sin a consuetudine recedatur, se, quo impudentius egerit, hoc superiorem discessurum. Quasi vero aut idem possit in iudicio improbitas, quod in vi confidentia, aut nos non eo libentius tum audaciae cesserimus, quo nunc impudentiae facilius obsisteremus. 3. Itaque longe alia ratione, recuperatores, ad agendam causam hac actione venio, atque initio veneram. Tum enim nostrae causae spes erat posita in defensione mea, nunc in confessione adversarii: tum in nostris, nunc vero in illorum testibus: de quibus ego antea laborabam, ne, si improbi essent, falsi aliquid dicerent; si probi existimarentur, quod dixissent, probarent: nunc sum animo aequissimo. Si enim sunt viri boni, me adiuvant, quum id iurati dicunt, quod ego iniuratus insimulo. Sin autem minus idonei; me non laedunt: quum, iis sive creditur, creditur hoc ipsum, quod nos arguimus, sive fides non habetur, de adversarii testium fide derogatur. II. 4. Verumtamen quum illorum causae actionem considero, non video, quid impudentius dici possit; quum autem vestram in iudicando dubitationem, vereor, ne id, quod videntur impudenter fecisse, astute et callide fecerint. Nam, si negassent vim hominibus armatis esse factam, facile honestissimis testibus in re perspicua tenerentur; sin confessi essent et id, quod nullo tempore iure fieri potest, tum ab se iure factum esse defenderent: sperarunt, id quod assecuti sunt, se iniecturos vobis causam deliberandi et iudicandi iustam moram ac religionem. Simul illud, quod indignissimum

est, futurum arbitrati sunt, ut in hac caussa non de improbitate Sex. Aebutii, sed de iure civili iudicium fieri videretur. 5. Qua in re, si mihi esset unius A. Caecinae caussa agenda, profiterer satis idoneum esse me defensorem, propterea quod fidem meam diligentiamque praestarem, quae quum sunt in actore caussae, nihil est, in re praesertim aperta ac simplici, quod excellens ingenium requiratur. Sed quum de eo iure mihi dicendum sit, quod pertineat ad omnes, quod constitutum sit a maioribus, conservatum usque ad hoc tempus; quo sublato non solum pars aliqua iuris deminuta, sed etiam vis ea, quae iuri maxime est adversaria, iudicio confirmata esse videatur: video summi ingenii caussam esse, non, uti demonstretur, quod ante oculos est, sed ne, si quis vobis error in tanta re sit obiectus, omnes potius me arbitrentur caussae, quam vos religioni vestrae defuisse. 6. Quamquam ego mihi sic persuadeo, recuperatores, non vos tam propter iuris obscuram dubiamque rationem bis iam de eadem caussa dubitasse, quam quod videtur ad summam illius existimationem hoc iudicium pertinere, moram ad condemnandum acquisisse, simul et illi spatium ad sese colligendum dedisse. Quod quoniam iam in consuetudinem venit, et id viri boni, vestri similes, in iudicando faciunt, reprehendendum fortasse minus, querendum vero magis etiam videtur: ideo quod omnia iudicia aut distrahendarum controversiarum, aut puniendorum maleficiorum caussa reperta sunt; quorum alterum levius est, propterea quod et minus laedit, et persaepe disceptatore domestico diiudicatur; alterum est vehementissimum, quod et ad graviores res pertinet, et non honorariam operam amici, sed severitatem iudicis

ac vim requirit. 7. Quod est gravius, et cuius rei caussa maxime iudicia constituta sunt, id iam mala consuetudine dissolutum est. Nam ut quaeque res est turpissima, sic maxime et maturissime vindicanda est: at de eadem hac, quia existimationis periculum est, tardissime iudicatur. III. Qui igitur convenit, quae caussa fuerit ad constituendum iudicium, eandem moram esse ad iudicandum? Si quis, quod spondit, qua in re verbo se uno obligavit, id non facit, maturo iudicio, sine ulla religione iudicis condemnatur: qui per tutelam aut societatem aut rem mandatam aut fiduciae rationem fraudavit quempiam, in eo, quo delictum maius est, eo poena est tardior. Est enim turpe iudicium, ex facto quidem turpe. 8. Videte igitur quam inique accidat, quia res indigna sit, ideo turpem existimationem sequi: quia turpis existimatio sequatur, ideo rem indignam non vindicari. At si quis mihi hoc iudex recuperatorve dicat: *»Potuisti enim leviori actione conflagere: potuisti ad tuum ius faciliore et commodiore iudicio pervenire; quare aut muta actionem, aut noli mihi instare, ut iudicem;«* tamen is aut timidior videatur, quam fortem, aut cupidior, quam sapientem iudicem esse aequum est, si aut mihi praescribat, quemadmodum meum ius persequar, aut ipse id, quod ad se delatum sit, non audeat iudicare. Etenim si praetor is, qui iudicia dat, numquam petitori praestituit, qua actione illum uti velit: videte quam iniquum sit, constituta iam re, iudicem, quid agi potuerit, aut quid possit, non quid actum sit, quaerere. 9. Verumtamen nimiae vestrae benignitati pareremus, si alia ratione ius nostrum recuperare possemus. Nunc vero quis est, qui aut vim armatis hominibus factam relinqui putet oportet.

tere, aut eius rei leniorem actionem nobis aliquam demonstrare possit? Ex quo genere peccati, ut illi clamitant, vel iniuriarum vel capitis iudicia constituta sunt, in eo potestis atrocitatem nostram reprehendere, quum videatis nihil aliud actum, nisi possessionem per interdictum esse repetitam? IV. Verum sive vos existimationis illius periculum, sive iuris dubitatio tardiores fecit adhuc ad iudicandum, alterius rei causam vosmetipsi iam vobis, saepius prolato iudicio, sustulistis, alterius ego vobis hodierno die causam profecto auferam, ne diutius de controversia nostra ac de communi iure dubitetis. 10. Et, si forte videbor altius initium rei demonstrandae petisse, quam me ratio iuris et ius, de quo iudicium est, et natura causae coegerit, quaeso ut ignoscatis. Non enim minus laborat A. Caecina, ne summo iure egisse, quam ne certum ius non obtinuisse videatur.

M. Fulcinus fuit, recuperatores, e municipio Tarquiniensi, qui et domi suae cum primis honestus existimatus est, et Romae argentariam non ignobilem fecit. Is habuit in matrimonio Caesenniam, eodem e municipio, summo loco natam et probatissimam feminam, sicut et vivus multis ipse rebus ostendit, et in morte sua testamento declaravit. 11. Huic Caesenniae fundum in agro Tarquiniensi vendidit temporibus illis difficillimis solutionis. Quum uteretur dote uxoris numerata: quo mulieri esset res cautior, curavit, ut in eo fundo dos collocaretur. Aliquanto post iam argentaria dissoluta, Fulcinus huic fundo uxoris continentia quaedam praedia atque adiuncta mercatur. Moritur Fulcinus: (multa enim, quae sunt in re, quia remota sunt a causa, praetermittam:) testamento facit heredem, quem habebat e Caesennia

filium: usum et fructum omnium bonorum suorum Caesenniae legat, ut frueretur una cum filio. 42. Magnus honos viri iucundus mulieri fuisset, si diuturnum esse licuisset. Frueretur enim bonis cum eo, quem suis bonis heredem esse cupiebat, et ex quo maximum fructum ipsa capiebat. Sed hunc fructum mature fortuna ademit. Nam brevi tempore M. Fulcinius adolescens mortuus est: heredem P. Caesennium fecit: uxori grande pondus argenti matrique partem bonorum maiorem legavit. Itaque in partem mulieres vocatae sunt. V. 43. Quum esset haec auctio hereditaria constituta: Aebutius iste, qui iamdiu Caesenniae viduitate ac solitudine aleretur, ac se eius in familiaritatem insinuasset hac ratione, ut cum aliquo suo compendio negotia mulieris, si qua acciderent, controversiasque susciperet: versabatur eo quoque tempore in his rationibus auctionis et partitionis, atque etiam se ipse inferebat et intrudebat et in eam opinionem Caesenniam adducebat, ut mulier imperita nihil putaret agi callide posse, ubi non adesset Aebutius. 44. Quam personam iam ex quotidiana cognoscitis vita, recuperatores, mulierum assentatoris, cognitoris viduarum, defensoris nimium litigiosi, conciti ad rixam, inepti ac stulti inter viros, inter mulieres periti iuris et callidi: hanc personam imponite Aebutio: is enim Caesenniae fuit Aebutius. Ne forte quaeratis, num propinquus? nihil alienius. Amicus, aut a patre, aut a viro traditus? nihil minus. Quis igitur? ille, ille, quem supra deformavi: voluntarius amicus mulieris, non necessitudine aliqua, sed ficto officio simulataque sedulitate coniunctus; magis opportuna opera nonnumquam, quam aliquando fidei. 45. Quum esset, ut dicere institueram, constituta

auctio Romae, suadebant amici cognatique Caesenniae, id quod ipsi quoque mulieri in mentem veniebat, quoniam potestas esset emendi fundum illum Fulcinianum, qui fundo eius antiquo continens esset, nullam esse rationem, amittere eiusmodi occasionem; quum praesertim pecunia ex partitione deberetur: nusquam posse eam melius collocari. Itaque hoc mulier facere constituit: mandat, ut fundum sibi emat. Cui tandem? cui putatis? An non in mentem venit omnibus illius hoc munus esse ad omnia mulieris negotia parati, sine quo nihil satis caute, nihil satis callide agi posset? Recte attenditis. VI. 46. Aebutio negotium datur. Adest ad tabulam: licetur Aebutius: deterrentur emptores multi, partim gratia Caesenniae, partim etiam pretio. Fundus addicitur Aebutio: pecuniam argentario promittit Aebutius: quo testimonio nunc vir optimus utitur, sibi emptum esse. Quasi vero aut nos ei negemus addictum, aut tum quisquam fuerit, qui dubitaret, quin emeretur Caesenniae; quum id plerique scirent, omnes fere audissent, hi coniectura assequi possent, quum pecunia Caesenniae ex illa hereditate deberetur, eam porro in praediis collocari maxime expediret, essent autem praedia, quae mulieri maxime convenirent, ea venirent, liceretur is, quem Caesenniae dare operam nemo miraretur, sibi emere nemo posset suspicari. 47. Hac emptione facta, pecunia solvitur a Caesennia: cuius rei putat iste rationem reddi non posse, quod ipse tabulas averterit: se autem habere argentarii tabulas, in quibus sibi expensa pecunia lata sit acceptaque relata: quasi id aliter fieri oportuerit. Quum omnia ita facta essent, quemadmodum nos defendimus, Caesennia fundum possedit locavitque: neque ita multo

post A. Caecinae nupsit. Ut in pauca conferam, testamento facto mulier moritur. Facit heredem ex deunce et semuncia Caecinam, ex duabus sextulis M. Fulcinium, libertum superioris viri, Aebutio sextulam aspergit. Hanc sextulam illa mercedem isti esse voluit assiduitatis et molestiae, si quam susceperat. Iste autem hac sextula se ansam retinere omnium controversiarum putat. VII. 18. Iam principio ausus est dicere, non posse heredem esse Caesenniae Caecinam: quod is deteriore iure esset, quam ceteri cives, propter incommodum Volaterranorum calamitatemque civilem. Itaque homo timidus imperitusque, qui neque animi neque consilii satis haberet, non putavit esse tanti hereditatem, ut de civitate in dubium veniret: concessit, credo, Aebutio, quantum vellet, de Caesenniae bonis ut haberet: immo, ut viro forti ac sapienti dignum fuit, ita calumniam stultitiamque eius obtrivit ac contudit. 19. In possessione bonorum quum esset, et quum ipse sextulam suam nimium exaggeraret, nomine heredis arbitrum familiae herciscundae postulavit. Atque illis paucis diebus, posteaquam videt nihil se ab A. Caecina posse litium terrore abradere: hominī Romae in foro denuntiat, fundum illum, de quo ante dixi, cuius istum emptorem demonstravi fuisse mandatu Caesenniae, suum esse, seque sibi emisse. Quid ais? tuus ille fundus est, quem sine ulla controversia quadriennium, hoc est, ex quo tempore fundus venit, quoad vixit, possedit Caesennia? Usus enim, inquit, eius fundi et fructus, testamento viri, fuerat Caesenniae. 20. Quum hoc novae litis genus tam malitiose intenderet, placuit Caecinae de amicorum sententia constituere, quo die in rem praesentem veniretur et de

fundo Caecina moribus deduceretur. Colloquuntur. Dies ex utriusque commodo sumitur. Caecina cum amicis ad diem venit in castellum Axiam: ex quo loco fundus is, de quo agitur, non longe abest. Ibi certior fit a pluribus, homines permultos, liberos atque servos; coegisse et armasse Aebutium. Quum id partim mirarentur, partim non crederent: ecce ipse Aebutius in castellum venit. Denuntiat Caecinae, se armatos habere: abiturum eum non esse, si accessisset. Caecinae placuit et amicis, quoad videretur salvo capite fieri posse, experiri. 21. De castello descendunt, in fundum proficiscuntur. Videtur temere commissum, verum, ut opinor, hoc fuit caussae: tam temere istum re commissurum, quam verbis minitabatur, nemo putavit. VIII. Atque iste ad omnes introitus, qua adiri poterat non modo in eum fundum, de quo controversia erat, sed etiam in illum proximum, de quo nihil ambigebatur, armatos homines opponit. Itaque primo quum in antiquum fundum ingredi vellet, quod ea proxime accedi poterat, frequentes armati obstiterunt. 22. Quo loco depulsus Caecina, tamen, qua potuit, ad eum fundum profectus est, in quo ex conventu vim fieri oportebat: eius autem fundi extremam partem oleae directo ordine definiunt. Ad eas quum accederetur, iste cum omnibus copiis praesto fuit, servumque suum, nomine Antiochum, ad se vocavit, et clara voce imperavit, ut eum, qui illum olearum ordinem intrasset, occideret. Homo mea sententia prudentissimus Caecina, tamen in hac re plus mihi animi, quam consilii videtur habuisse. Nam quum et armatorum multitudinem videret, et eam vocem Aebutii, quam commemoravi, audisset: tamen accessit propius, et iam ingrediens

intra finem eius loci, quem oleae terminabant, impetum armati Antiochi ceterorumque tela atque incursum refugit. Eodem tempore se in fugam conferunt una amici advocatique eius metu perterriti, quemadmodum illorum testem dicere audistis. 23. His rebus ita gestis, P. Dolabella praetor interdixit, ut est consuetudo, DE VI, HOMINIBUS ARMATIS, sine ulla exceptione, tantum, ut, unde deiecisset, restitueret. Restituisse se dixit. Sponsio facta est. Hac de sponsione vobis iudicandum est.

IX. Maxime fuit optandum Caecinae, recuperatores, ut controversiae nihil haberet, secundo loco, ut ne cum tam improbo homine, tertio, ut cum tam stulto haberet. Etenim non minus nos stultitia illius sublevat, quam laedit improbitas. Improbus fuit, quod homines coegit, armavit, coactis armatisque vim fecit. Laesit in eo Caecinam, sublevavit ibidem. Nam in eas ipsas res, quas improbissime fecit, testimonia sumpsit, et eis in caussa testimoniis utitur. 24. Itaque mihi certum est, recuperatores, antequam ad meam defensionem meosque testes venio, illius uti confessione et testimoniis. Quid confitetur? atque ita libenter confitetur, ut non solum fateri, sed etiam profiteri videatur, recuperatores? Convocavi homines: coegi: armavi: terrore mortis ac periculo capitis, ne accederes, obstiti: ferro, inquit, ferro, (et hoc dicit in iudicio,) te reieci atque perterrui. Quid? testes quid aiunt? P. Vetilius, propinquus Aebutii, se Aebutio cum armatis servis venisse advocatum. Quid praeterea? fuisse complures armatos. Quid aliud? minatum esse Aebutium Caecinae. Quid ego de hoc teste dicam, nisi hoc, recuperatores, ut ne idcirco minus ei credatis, quod homo minus idoneus habetur: sed

ideo credatis, quod ex illa parte id dicit, quod illi caussae maxime est alienum? 25. A. Terentius, alter testis, non modo Aebutium, sed etiam se ipse facinoris arguit. In Aebutium hoc dicit, armatos homines fuisse; de se autem hoc praedicat, Antiocho, Aebutii servo, imperasse, ut in Caecinam advenientem cum ferro invaderet. Quid loquar amplius de hoc homine? In quem ego dicere, quum rogarer a Caecina, numquam volui, ne arguere illum rei capitalis viderer; de eo dubito nunc, quomodo aut loquar aut taceam, quum ipse hoc de se iuratus praedicet. 26. Deinde L. Caelius non solum Aebutium cum armatis dixit fuisse compluribus, verum etiam cum advocatis perpaucis eo venisse Caecinam. X. De hoc ego teste detraham; cui aequae ac meo testi ut credatis, postulo. P. Memmius secutus est, qui suum non parvum beneficium commemoravit in amicos Caecinae, quibus sese viam per fratris sui fundum dedisse dixit, qua effugere possent, quum essent metu omnes perterriti. Huic ego testi gratias agam, quod et in re misericordem se praebuit et in testimonio religiosum. 27. A. Attilius et eius filius L. Attilius, et armatos ibi fuisse et se suos armatos adduxisse dixerunt. Etiam hoc amplius: quum Aebutius Caecinae malum minaretur, ibi tum Caecinam postulasse, ut moribus deductio fieret. Hoc idem P. Rutilius dixit, et eo libentius dixit, ut aliquo in iudicio eius testimonio creditum putaretur. Duo praeterea testes nihil de vi, sed de re ipsa atque emptione fundi dixerunt: P. Caesennius, auctor fundi, non tam auctoritate gravi, quam corpore, et argentarius Sex. Clodius, cui nomen est Phormio, nec minus niger, nec minus confidens, quam ille Terentianus est Phormio, nihil de vi dixe-

runt, nihil praeterea, quod ad vestrum iudicium pertineret. 28. Decimo vero loco testis exspectatus et ad extremum reservatus dixit senator populi Romani, splendor ordinis, decus atque ornamentum iudiciorum, exemplar antiquae religionis, Fidiculanus Falcula: qui quum ita vehemens acerque venisset, ut non modo Caecinam periurio suo laederet, sed etiam mihi videretur irasci, ita eum placidum mollemque reddidi, ut non auderet, sicut meministis, iterum dicere, quot millia fundus suus abesset ab Urbe. Nam quum dixisset, minus abesse LIII, populus cum risu acclamavit, *ipsa esse*. Meminerant enim omnes, quantum in Albiano iudicio accepisset. 29. In eum quid dicam, nisi id, quod negare non possit? venisse in consilium publicae quaestionis, quum eius consilii iudex non esset: et in eo consilio, quum caussam non audisset et potestas esset ampliandi, dixisse SIBI LIQUERE: dum incognita re iudicare voluisset, maluisse condemnare, quam absolvere: quum, si uno minus damnarent, condemnari reus non posset, non ad cognoscendam caussam, sed ad explendam damnationem praesto fuisse. Utrum gravius aliquid in quempiam dici potest, quam ad hominem condemnandum, quem numquam vidisset neque audisset, adductum pretio esse? An certius quidquam obiici potest, quam quod is, cui obiicitur, ne nutu quidem infirmare conatur? 30. Verumtamen is testis, ut facile intelligeretis, eum non adfuisse animo, quum ab illis causa ageretur, testesque dicerent, sed tantisper de aliquo reo cogitasse: quum omnes ante eum dixissent testes, armatos cum Aebutio fuisse complures; solus dixit non fuisse. Visus est mihi primo veterator intelligere praecclare, quid caussae optaret, et tantummodo

errare, quod omnes testes infirmaret, qui ante eum dixissent: quum subito ecce idem, qui solet, suos solos servos armatos fuisse dixit. XI. Quid huic tu homini facias? nonne concedas interdum, ut excusatione summae stultitiae, summae improbitatis odium deprecetur? 34. Utrum, recuperatores, his testibus non credidistis, quum, quid liqueret, non habuistis? at controversia non erat, quin verum dicerent. An in coacta multitudine, in armis, in telis, in praesenti metu mortis perspicuoque periculo caedis dubium vobis fuit, inesse vis aliqua videretur, necne? Quibus igitur in rebus vis intelligi potest, si in his non intelligitur? An vero illa defensio vobis praeclara visa est: Non deieci, sed obstiti? Non enim te sum passus in fundum ingredi, sed armatos homines opposui, ut intelligeres, si in fundo pedem posuisses, statim tibi esse pereundum. Quid ais? is, qui armis perterritus, fugatus, pulsus est, non videtur esse deiectus? 32. Posterius de verbo videbimus: nunc rem ipsam ponamus, quam illi non negant: et eius rei ius actionemque quaeramus.

Est haec res posita, quae ab adversario non negatur: Caecinam, quum ad constitutam diem tempusque venisset, ut vis ac deductio moribus fieret, pulsum prohibitumque esse vi, coactis hominibus et armatis. Quum hoc constet, ego homo imperitus iuris, ignarus negotiorum ac litium, hanc puto me habere actionem, ut per interdictum meum ius teneam atque iniuriam tuam persequar. Fac in hoc errare me nec ullo modo posse per hoc interdictum id assequi, quod velim: te uti in hac re magistro volo. 33. Quaero, sitne aliqua huius rei actio, an nulla. Convocari homines propter possessionis controversiam non oportet,

armari multitudinem iuris retinendi caussa non venit, nec iuri quidquam tam inimicum, quam vis, nec aequitati quidquam tam infestum est, quam convocati homines et armati. XII. Quod quum ita sit, resque eiusmodi sit, ut in primis a magistratibus animadvertenda esse videatur, iterum quaero, sitne eius rei aliqua actio, an nulla. Nullam esse dices? audire cupio: qui in pace et otio, quum manum fecerit, copias pararit, multitudinem hominum coegerit, armarit, instruxerit, homines inermes, qui ad constitutum experiundi iuris gratia venissent, armis, viris, terrore periculoque mortis repulerit, fugarit, averterit, hoc dicat: 34. Feci equidem, quae dicis, omnia: et ea sunt et turbulenta et temeraria et periculosa. Quid ergo est? impune feci: nam, quid agas mecum ex iure civili ac praetorio, non habes. Itane vero, recuperatores? hoc vos audietis? et apud vos dici patiemihi saepius? quum maiores nostri tanta diligentia prudentiaque fuerint, ut omnia omnium non modo tantarum rerum, sed etiam tenuissimarum iura statuerint persecutique sint; ut hoc genus unum vel maximum praetermitterent, ut, si qui me exire domo mea coegisset armis, haberem actionem: si qui introire prohibuisset, non haberem? Nondum de Caecinae caussa disputo, nondum de iure possessionis nostrae loquor: tantum de tua defensione, C. Piso, queror. 35. Quando ita dicis et ita constituis: si Caecina, quum in fundo esset, inde deiectus esset, tum per hoc interdictum eum restitui oportuisse; nunc vero deiectum nullo modo esse inde, ubi non fuerit; hoc interdicto nihil nos assecutos esse: quaero, si te hodie domum tuam redeuntem coacti homines et armati non modo limine tectoque aedium tuarum, sed

primo aditu vestibuloque prohibuerint, quid acturus sis. Monet amicus meus te, L. Calpurnius, ut idem dicas, quod ipse antea dixit, iniuriarum. Quid ad caussam possessionis? quid ad restituendum eum, quem oportet restitui? quid denique ad ius civile aut ad actoris notionem atque animadversionem ages iniuriarum? Plus tibi ego largiar: non solum egeris, verum etiam condemnaris licet: numquid magis possidebis? actio enim iniuriarum non ius possessionis assequitur, sed dolorem imminutae libertatis iudicio poenaeque mitigat. XIII. 36. Praetor interea, Piso, tanta de re tacebit? quemadmodum te restituat in aedes tuas, non habebit? Qui dies totos aut vim fieri vetat, aut restitui factam iubet, qui de fossis, de cloacis, de minimis aquarum itinerumque controversiis interdicat, is repente obmutescet? in atrocissima re quod faciat, non habebit? et, C. Pisone domo tectisque suis prohibito, prohibito, inquam, per homines coactos et armatos, praetor quemadmodum more et exemplo opitulari possit, non habebit? Quid enim dicet? aut quid tu, tam insigni accepta iniuria, postulabis? Unde vi prohibitus sis, nemo umquam interdixit: novum est, non dico inusitatum, verum omnino inauditum. Unde deiectus? Quid proficies, quum illi hoc respondebunt tibi, quod tu nunc mihi: armatos se tibi obstitisse, ne in aedes accederes: deiici porro nullo modo potuisse, qui non accesserit? 37. Deiicior ego, inquis, si quis meorum deiicitur. Omnino. Iam bene agis. A verbis enim recedis et acquitate uteris. Nam verba ipsa si sequi volumus, quomodo tu deiiceris, quum servus tuus deiicitur? Verum ita est, uti dicis. Te deiectum debeo intelligere, etiamsi tactus non fueris. Nonne? Age nunc,

si ne tuorum quidem quisquam loco motus erit, atque omnes in aedibus asservati ac retenti; tu solus prohibitus et a tuis aedibus vi atque armis perterritus: utrum hanc actionem habebis, qua nos usi sumus, an aliam quampiam, an omnino nullam? Nullam esse actionem dicere in re tam insigni tamque atroci, neque prudentiae neque auctoritatis tuae est. Alia si qua forte est, quae nos fugerit, dic, quae sit: cupio discere. 38. Haec si est, qua nos usi sumus, te iudice vincamus necesse est. Non enim vereor, ne hoc dicas, in eadem caussa, eodem interdicto, te oportere restitui, Caecinam non oportere. Etenim cui perspicuum non sit, ad incertum revocari bona, fortunas, possessiones omnium, si ulla ex parte sententia huius interdicti deminuta aut infirmata sit? si auctoritate virorum talium vis armatorum hominum iudicio approbata videatur, in quo iudicio non de armis dubitatum, sed de verbis quaesitum esse dicatur? Isne apud vos obtinebit caussam suam, qui se ita defenderit: Eieci ego te armatis hominibus, non deieci? ut tantum facinus non in aequitate defensionis, sed in una littera latuisse videatur. 39. Huiusce rei vos statuetis nullam esse actionem, nullum experiundi ius constitutum, qui obstiterit armatis hominibus? qui multitudine coacta non introitu, sed omnino aditu quempiam prohibuerit? XIV. Quid ergo? hoc quam habet vim? ut distare aliquid aut ex aliqua parte differre videatur, utrum, pedem quum intulero atque in possessione vestigium fecero, tum expellar ac deiiciar: an eadem vi atque iisdem armis mihi ante occurratur, ne non modo intrare, verum aspicere aut aspirare possim? Qui hoc ab illo differt, ut ille cogatur restituere, qui ingressum expulerit: ille, qui

ingredientem repulerit, non cogatur? 40. Videte, per deos immortales! quod ius nobis, quam conditionem vobismetipsis, quam denique civitati legem constituere velitis. Huiusce generis una est actio per hoc interdictum, quo nos usi sumus, constituta. Ea si nihil valet, aut si ad hanc rem non pertinet: quid negligentius aut quid stultius maioribus nostris dici potest, qui aut tantae rei praetermiserint actionem aut eam constituerint, quae nequaquam satis verbis causam et rationem iuris amplecteretur? Periculosum est dissolvi hoc interdictum: est captiosum omnibus, rem ullam constitui eiusmodi, quae, quum armis gesta sit, rescindi iure non possit. Verumtamen est turpissimum illud, tantae stultitiae prudentissimos homines condemnari, ut vos iudicetis, huius rei atque actionis in mentem maioribus nostris non venisse.

41. Queramur, inquit, licet; tamen hoc interdicto Aebutius non tenetur. — Quid ita? — Quod vis Caecinae facta non est. — Dicit in hac caussa potest, ubi arma fuerint, ubi coacta hominum multitudo, ubi instructi et certis locis cum ferro homines collocati, ubi minae, pericula terroresque mortis, ibi vim non fuisse? — Nemo, inquit, occisus est neque sauciatus. — Quid ais? quum de possessionis controversia et de privatorum hominum contentione iuris loquamur, tu vim negabis esse factam, si caedes et occisio facta non erit? Ego exercitus maximos saepe pulsos et fugatos esse dico terrore ipso impetuque hostium sine cuiusquam non modo morte, verum etiam vulnere.

XV. 42. Etenim, recuperatores, non ea sola vis est, quae ad corpus nostrum vitamque pervenit, sed etiam multo maior ea, quae, periculo mortis iniecto, formidine animum perterritum loco saepe et certo de

statu demovet. Itaque saucii saepe homines, quum corpore debilitantur, animo tamen non cedunt neque eum relinquunt locum, quem statuerint defendere; at alii pelluntur integri: ut non dubium sit, quin maior adhibita vis ei sit, cuius animus sit perterritus, quam illi, cuius corpus vulneratum sit. 43. Quid? si vi pulsos dicimus exercitus esse eos, qui metu ac tenui saepe suspitione periculi fugerunt, et si non solum impulsu scutorum neque conflictu corporum neque ictu cominus neque coniectione telorum, sed saepe clamore ipso militum aut instructione aspectuque signorum magnas copias pulsas esse et vidimus et audivimus: quae vis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur? et quod vehemens in re militari putatur, id leve in iure civili iudicabitur? et quod exercitus armatos movet, id advocationem togatorum non videbitur movisse? et vulnus corporis magis istam vim, quam terror animi declarabit? et sauciatio quaeretur, quum fugam factam esse constabit? 44. Tuus enim testis hoc dixit, metu perterritis nostris advocatis, locum se, qua effugerent, demonstrasse. Qui non modo ut fugerent, sed etiam ipsius fugae tutam viam quaesiverunt, his vis adhibita non videbitur? Quid igitur fugiebant? propter metum. Quid metuebant? vim videlicet. Potestis igitur principia negare, quum extrema conceditis? Fugisse perterritos confitemini: causam fugae dicitis eandem, quam omnes intelligimus, arma, multitudinem hominum, incursionem atque impetum armatorum: haec ubi conceduntur esse facta, ibi vis facta negabitur?

XVI. 45. At vero hoc quidem iam vetus est et maiorum exemplo multis in rebus usitatum: quum ad vim faciendam veniretur, si quos armatos quamvis

procul conspexissent, ut statim testificati discederent, optime sponsonem facere possent, NI ADVERSUS EDICTUM PRAETORIS VIS FACTA ESSET. Itane vero? scire, esse armatos, satis est, ut vim factam probes: in manus eorum incidere, non est satis? Aspectus armatorum ad vim probandam valebit: incursus et impetus non valebit? qui abierit, facilius sibi vim factam probabit, quam qui effugerit? 46. At ego hoc dico: si, ut primo in castello Caecinae dixit Aebutius se homines coegisse et armasse, neque illum, si eo accessisset, abiturum, statim Caecina discessisset; dubitare vos non debuisse, quin Caecinae facta vis esset. Si vero, simulac procul conspexit armatos, recessisset, eo minus dubitaretis. Omnis enim vis est, quae periculo aut decedere nos alicunde cogit, aut prohibet accedere. Quod si aliter statuetis: videte, ne hoc vos statuatis, qui vivus discesserit, ei vim non esse factam, ne hoc omnibus in possessionum controversiis praescribatis, ut confligendum sibi et armis decertandum putent: ne, quemadmodum in bello poena ignavis ab imperatoribus constituitur, sic in iudiciis deterior caussa sit eorum, qui fugerint, quam qui ad extremum usque contenderint. 47. Quum de iure et legitimis hominum controversiis loquimur, et in his rebus vim nominamus, pertenuis vis intelligi debet. Vidi armatos, quamvis paucos: magna vis est. Decessi unius hominis telo perterritus: deiectus detrususque sum. Hoc si ita statuetis: non modo non erit, cur depugnare quisquam posthac possessionis caussa velit, sed ne illud quidem, cur repugnare. Sin autem vim sine caede, sine vulneratione, sine sanguine, nullam intelligetis: statuetis, homines possessionis cupidiores, quam vitae esse oport-

tere. XVII. 48. Age vero, de vi te ipsum habebo iudicem, Aebutii. Responde, si tibi videtur. In fundum Caecina utrum tandem noluit, an non potuit accedere? Quum te obstitisse et repulisse dicis, certe hunc voluisse concedis. Potes igitur dicere, non ei vim fuisse impedimento, cui, quum cuperet eoque consilio venisset, per homines coactos non sit licitum accedere? Si enim id, quod maxime voluit, nullo modo potuit, vis profecto quaedam obstiterit necesse est, aut tu dic, quamobrem, quum vellet accedere, non accesserit. 49. Iam vim factam negare non potes: deiectus quemadmodum sit, qui non accesserit, id quaeritur. Demoveri enim et depelli de loco necesse est eum, qui deiiciatur. Id autem accidere ei qui potest, qui omnino in eo loco, unde se deiectum esse dicit, numquam fuit? Quid? si fuisset, et ex eo loco metu permotus fugisset, quum armatos vidisset: diceresne esse deiectum? Opinor. An tu, qui tam diligenter et tam callide verbis controversiam non aequitate diiudicas, et iura non utilitate communi, sed litteris exprimis: poterisne dicere, deiectum esse eum, qui tactus non erit? Quid? detrusum dices? nam eo verbo antea praetores in hoc interdicto uti solebant. Quid ais? potestne detrudi quisquam, qui non attingitur? Nonne, si verbum sequi volumus, hoc intelligamus necesse est, eum detrudi, cui manus asserantur? Necesse est, inquam, si ad verbum rem volumus adiungere, neminem statui detrusum, qui non adhibita vi, manu demotus et actus praeceptis intelligatur. 50. Deiectus verbo qui potest esse quisquam, nisi in inferiorem locum de superiore motus? Potest pulsus, fugatus, eiectus denique: illud vero nullo modo potest, deiectus esse quisquam, non modo qui tactus non sit,

sed ne aequo quidem et plano loco. Quid ergo? hoc interdictum putamus eorum esse caussa compositum, qui se praecipitatos ex locis superioribus dicerent? eos enim vere possumus dicere esse deiectos.

XVIII. An non quum voluntas et consilium et sententia interdicti intelligatur, impudentiam summam aut stultitiam singularem putabimus, in verborum errore versari: rem et caussam et utilitatem communem non relinquere solum, sed etiam prodere? 51. An hoc dubium est, quin neque verborum tanta copia sit, non modo in nostra lingua, quae dicitur esse inops, sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac propriis vocabulis nominentur? neque vero quidquam opus sit verbis, quum ea res, cuius caussa verba quaesita sint, intelligatur? Quae lex, quod senatus consultum, quod magistratus edictum, quod foedus aut pactio, quod (ut ad privatas res redeam) testamentum, quae iudicia aut stipulationes aut pacti et conventi formula non infirmari ac convelli potest, si ad verba rem deflectere velimus, consilium autem eorum, qui scripserunt, et rationem et auctoritatem relinquamus? 52. Sermo hercule et familiaris et quotidianus non cohaerebit, si verba inter nos aucupabimur. Denique imperium domesticum nullum erit, si servulis hoc nostris concesserimus, ut ad verba nobis obediant, non ad id, quod ex verbis intelligi possit, obtemperent. Exemplis nunc uti videlicet mihi necesse est harum rerum omnium! Non occurrit uni cuique vestrum aliud alii in omni genere exemplum, quod testimonio sit, non ex verbis aptum pendere ius, sed verba servire hominum consiliis et auctoritatibus? 53. Ornate et copiose L. Crassus, homo longe eloquentissimus, paullo ante, quam nos in

forum venimus, iudicio centumvirali hanc sententiam defendit, et facile, quum contra eum prudentissimus homo, Q. Mucius, diceret, probavit omnibus M'. Curium, qui heres institutus esset ita, *mortuo postumo filio*, quum filius non modo non mortuus, sed ne natus quidem esset, heredem esse oportere. Quid? verbis satis hoc cautum erat? minime. Quae res igitur valuit? voluntas, quae si tacitis nobis intelligi posset, verbis omnino non uteremur: quia non potest, verba reperta sunt, non quae impedirent, sed quae indicarent voluntatem. XIX. 54. Lex usum auctoritatem fundi iubet esse biennium. At utimur eodem iure in aedibus, quae in lege non appellantur. — Si via sit immunita, iubet, qua velit, agere iumentum. Potest hoc ex verbis intelligi, licere, si via sit in Brutiis immunita, agere, si velit, iumentum per M. Scauri Tusculanum. — Actio est in auctorem praesentem his verbis: QUANDOQUE TE IN IURE CONSPICIO. Hac actione Appius ille Caecus uti non posset, si tam vere homines verba consecrarentur, ut rem, cuius caussa verba sunt, non considerarent. — Testamento si recitatus heres esset pupillus Cornelius, isque iam annos xx haberet; vobis interpretibus amitteret hereditatem. 55. Veniunt in mentem mihi per multa: vobis plura, certo scio. Verum, ne nimium multa complectamur atque ab eo, quod propositum est, longius aberret oratio: hoc ipsum interdictum, de quo agitur, consideremus. Intelligetis enim in eo ipso, si in verbis ius constituamus, omnem utilitatem nos huius interdicti, dum versuti et callidi velimus esse, amissuros. UNDE TU, AUT FAMILIA, AUT PROCURATOR TUUS. Si me villicus tuus solus deiecisset: non familia deiecisset, ut opinor, sed aliquis

de familia. Recte igitur diceret te restituisse? quippe. Quid enim facilius est, quam probari iis, qui Latine sciant, in uno servulo familiae nomen non valere? Si vero ne habeas quidem servum, praeter eum, qui me deiecerit, clames videlicet: si habeo familiam, a familia mea fateor te esse deiectum. Neque enim dubium est, quin, si ad rem iudicandam verbo ducimur, non re, familiam intelligamus, quae constet ex servis pluribus, quin unus homo familia non sit. Verbum certe hoc non modo postulat, sed etiam cogit. 56. At vero ratio iuris interdictique vis et praetorum voluntas et hominum prudentium consilium et auctoritas respuat hanc defensionem et pro nihilo putet. XX. Quid ergo? isti homines Latine non loquuntur? immo vero tantum loquuntur, quantum est satis ad intelligendam voluntatem: quum sibi hoc proposuerint, ut sive me tu deieceris sive tuorum quispiam sive servorum sive amicorum, ut servos non numero distinguant, sed appellent uno familiae nomine; 57. de liberis autem quisquis est, procuratoris nomine appelletur: non quo omnes sint aut appellentur procuratores, qui negotii nostri aliquid gerant: sed in hac re, cognita sententia interdicti, verba subtiliter exquiri omnia noluerunt. Non enim alia causa est aequitatis in uno servo et in pluribus: non alia ratio iuris in hoc genere duntaxat, utrum me tuus procurator deiecerit is, qui legitime procurator dicitur omnium rerum eius, qui in Italia non sit absitve reipublicae causa, quasi quidam paene dominus, hoc est, alieni iuris vicarius: an tuus colonus aut vicinus aut cliens aut libertus aut quivis, qui illam vim deiectionemque tuo rogatu aut tuo nomine fecerit. 58. Quare, si ad eum restituendum, qui vi

deiectus est, eandem vim habet aequitatis ratio: ea intellecta, certe nihil ad rem pertinet, quae verborum vis sit ac nominum. Tam restitues, si tuus me libertus deiecerit, nulli tuo praepositus negotio, quam si procurator deiecerit: non quo omnes sint procuratores, qui aliquid nostri negotii gerunt, sed quod in hac re quaeri nihil attinet. Tam restitues, si unus servulus, quam si familia fecerit universa: non quo idem sit servulus, quod familia; verum quia non, quibus verbis quidque dicatur, quaeritur, sed quae res agatur. Etiam si, — ut longius a verbo recedamus, ab aequitate ne tantulum quidem, — si tuus servus nullus fuerit, sed omnes alieni ac mercenarii: tamen et ipsi tuae familiae genere et nomine continebuntur. XXI. 59. Perge porro hoc idem interdictum sequi: HOMINIBUS COACTIS. Neminem coegeris: ipsi convenerint sua sponte. Certe cogit is, qui congregat homines et convocat. Coacti sunt ii, qui ab aliquo sunt unum in locum congregati. Si non modo convocati non sunt, sed ne convenerunt quidem: sed ii modo fuerunt, qui etiam antea, non, vis ut fieret, verum colendi aut pascendi causa esse in agro consueverant: defendes, homines coactos non fuisse: et verbo quidem superabis, me ipso iudice; re autem ne consistes quidem ullo iudice. Vim enim multitudinis restitui voluerunt, non solum convocationis multitudinis: sed, quia plerumque, ubi multitudine opus est, homines cogi solent, ideo de coactis compositum interdictum est: quod, etiamsi verbo differre videbitur, re tamen erit unum, et omnibus in causis idem valebit, in quibus perspicitur una atque eadem causa aequitatis. 60. ARMATISVE. Quid dicemus? Armatos, si Latine loqui volumus, quos appel-

lare vere possumus? opinor eos, qui scutis telisque parati ornatique sunt. Quid igitur? Si glebis aut saxis aut fustibus aliquem de fundo praecipitem egeris, iussusque sis, quem hominibus armatis deieceris, restituere: restituisse te dices? Verba si valent, si caussae non ratione, sed vocibus ponderantur: me auctore dicito: vinces profecto, non fuisse armatos eos, qui saxa iacerent, quae de terra ipsi tollerent, non esse arma caespites neque glebas: non fuisse armatos eos, qui praetereuntes ramum defringerent arboris: arma esse suis nominibus, alia ad tegendum, alia ad nocendum: quae qui non habuerint, eos inermes fuisse vinces. 61. Verum siquidem erit armorum iudicium: tum ista dicito; iuris iudicium quum erit et aequitatis: cave in ista tam frigida, tam ieiuna calumnia delitescas; non enim reperies quemquam iudicem aut recuperatorem, qui, tamquam si arma militis inspiciunda sint, ita probet armatum, sed perinde valebit, quasi armatissimi fuerint, si reperientur ita parati fuisse, ut vim vitae aut corpori potuerint afferre. XXII. 62. Atque, ut magis intelligas, quam verba nihil valeant: si tu solus, aut quivis unus cum scuto, cum gladio impetum in me fecisset, atque ego ita deiectus essem, auderesne dicere, interdictum esse de armatis hominibus: hic autem hominem armatum unum fuisse? Non, opinor, tam impudens esses. Atqui vide, ne multo nunc sis impudentior. Nam tum quidem omnes mortales implorare posses, quod homines in tuo negotio Latine loqui obliviscerentur: quod inermes armati iudicarentur: quod, quum interdictum esset de pluribus, commissa res esset ab uno, unus homo plures esse homines iudicaretur. 63. Verum in his caussis non verba veniunt in iudi-

cium, sed ea res, cuius caussa verba haec ad interdictum coniecta sunt. Vim, quae ad caput et ad vitam pertinet, restitui sine ulla exceptione voluerunt. Ea fit plerumque per homines coactos armatosque: quae si alio consilio, eodem periculo facta sit: eodem iure esse voluerunt. Non enim maior est iniuria, si tua familia, quam si tuus villicus: non si tui servi, quam si alieni ac mercenarii: non, si tuus procurator, quam si vicinus aut libertus tuus: non, si coactis hominibus, quam si voluntariis aut etiam assiduus ac domesticis: non, si armatis, quam si inermibus, qui vim haberent armatorum ad nocendum: non, si pluribus, quam si uno armato. Quibus enim rebus plerumque vis fit, eiusmodi hae res appellantur interdicto. Si per alias res eadem facta vis est: ea, tametsi verbis interdicti non concluditur, tamen sententia iuris atque auctoritate retinetur.

XXIII. 64. Venio nunc ad illud tuum: *Non deieci; non enim sivi accedere*. Puto te ipsum, Piso, perspicere, quanto ista sit angustior iniquiorque defensio, quam si illa uterere: *Non fuerunt armati, cum fustibus et cum saxis fuerunt*. Si mehercule mihi, non copioso homini ad dicendum, optio detur, utrum malim defendere, non esse deiectum eum, cui vi et armis ingredienti sit occursum: an armatos non fuisse eos, qui sine scutis ac sine ferro fuerint; omnino, ad probandum utramque rem videam infirmam nugatoriamque esse, ad dicendum autem, in altera videar mihi aliquid reperire posse, non fuisse armatos eos, qui neque ferri quidquam neque scutum ullum habuerint: hic vero haeream, si mihi defendendum sit, eum, qui pulsus fugatusque sit, non esse deiectum.

65. Atque illud in tota defensione tua mihi maxime

mirum videbatur, te dicere, iurisconsultorum auctoritati obtemperari non oportere. Quod ego tametsi non nunc primum neque in hac caussa solum audio, tamen admodum mirabar, abs te quam ob rem diceretur. Nam ceteri tum ad istam hortationem decurrunt, quum se in caussa putant habere aequum et bonum, quod defendant. Si contra verbis et litteris, et (ut dici solet) summo iure contenditur: solent eiusmodi iniquitati boni et aequi nomen dignitatemque opponere. Tum illud, quod dicitur: *SIVE, NIVE*, irident, tum aucupia verborum et litterarum tendiculas in invidiam vocant: tum vociferantur, ex aequo et bono, non ex callido versutoque iure rem iudicari oportere: scriptum sequi, calumniatoris esse; boni iudicis, voluntatem scriptoris auctoritatemque defendere. 66. In ista vero caussa, quum tu sis is, qui te verbo litteraque defendas; quum tuae sint hae partes: unde deiectus es? an inde, quo prohibitus es accedere? eiectus es, non deiectus; quum tua sit haec oratio: fateor, me homines coegisse, fateor, armasse: fateor, tibi mortem esse minitatum, fateor, hoc interdicto praetoris vindicari, si voluntas et aequitas valeat: sed ego invenio in interdicto verbum unum, ubi delitescam: non deieci te ex eo loco, quem in locum prohibui ne venires: — XXIV. in ista defensione accusas eos, qui consuluntur, quod aequitatis censeant rationem, non verbi, haberi oportere. 67. Et hoc loco Scaevolam, dixisti, caussam apud centumviros non tenuisse: quem ego antea commemoravi, quod idem faceret, quod tu nunc (tametsi ille in aliqua caussa faciebat, tu in nulla facis) tamen probasse nemini, quod defendit, quia verbis oppugnare aequitatem videbatur. Quum id miror, te hoc in hac re alieno tem-

pore et contra, quam ista caussa postulasset, defendisse: tum illud vulgo in iudiciis et nonnumquam ab ingeniosis hominibus defendi, mihi mirum videri solet, nec iurisconsultis concedi nec ius civile in causis semper valere oportere. 68. Nam qui hoc disputant, si id dicunt, non recte aliquid statuere eos, qui consulantur: non hoc debent dicere, iuri civili, sed hominibus stultis obtemperari non oportere. Sin illos recte respondere concedunt et aliter iudicari dicunt oportere: male iudicari oportere dicunt. Neque enim fieri potest, ut aliud iudicari de iure, aliud responderi oporteat, nec ut quisquam iuris numeretur peritus, qui id statuat esse ius, quod non oporteat iudicari. 69.—At est aliquando contra iudicatum. — Primum utrum recte, an perperam? Si recte: id fuit ius, quod iudicatum est; sin aliter: non dubium est, utrum iudices an iurisconsulti vituperandi sint. Deinde, si de iure vario quippiam iudicatum est; potius contra iurisconsultos statuunt, si aliter pronuntiatum est, ac Mucio placuit, quam ex eorum auctoritate, si, ut Manilius statuebat, sic est iudicatum. Etenim ipse Crassus non ita caussam apud centumviros egit, ut contra iurisconsultos diceret, sed ut hoc doceret, illud, quod Scaevola defendebat, non esse iuris, et in eam rem non solum rationes afferret, sed etiam Q. Mucio, socero suo, multisque peritissimis hominibus auctoribus uteretur. XXV. 70. Nam qui ius civile contemnendum putat, is vincula revellit non modo iudiciorum, sed etiam utilitatis vitaeque communis; qui autem interpretes iuris vituperat, si imperitos iuris esse dicit, de hominibus, non de iure civili detrahit: sin peritis non putat esse obtemperandum, non homines laedit, sed leges ac iura labefactat. Quod vo-

bis venire in mentem profecto necesse est, nihil esse in civitate tam diligenter, quam ius civile, retinendum. Etenim, hoc sublato, nihil est, quare exploratum cuiquam possit esse, quid suum aut quid alienum sit; nihil est, quod aequabile inter omnes atque unum omnibus esse possit. 71. Itaque in ceteris controversiis atque iudiciis, quum quaeritur, aliquid factum necne sit, verum an falsum proferatur, et fictus testis subornari solet, et interponi falsae tabulae, nonnumquam, honesto ac probabili nomine, bono viro iudici error obici, improbo facultas dari, ut, quum sciens perperam iudicaret, testem tamen aut tabulas secutus esse videatur. In iure nihil est eiusmodi, recuperatores, non tabulae falsae, non testis improbus: denique nimia ista, quae dominatur in civitate, potentia, in hoc solo genere quiescit: quid agat, quomodo aggrediatur iudicem, qua denique digitum proferat, non habet. 72. Illud enim potest dici iudici ab aliquo non tam verecundo homine, quam gratioso: Iudica hoc factum esse, aut numquam esse factum vel cogitatum; crede huic testi; has comproba tabulas:—hoc non potest: Cui filius agnatus sit, eius testamentum non esse ruptum, iudica; quod mulier sine tutore auctore promiserit, deberi. Non est aditus ad huiusmodi res neque potentiae cuiusquam neque gratiae: denique, quo maius hoc sanctiusque videatur, ne pretio quidem corrumpi iudex in eiusmodi causa potest. 73. Iste vester testis, qui ausus est dicere, FECISSE VIDERI eum, de quo, ne cuius rei argueretur quidem, scire potuisset, ipse numquam auderet iudicare, deberi viro dotem, quam mulier nullo auctore dixisset. O rem praeclaram, vobisque ob hoc retinendam, recuperatores! XXVI. Quod enim est

ius civile? quod neque inflecti gratia, neque perfringi potentia, neque adulterari pecunia possit: quod si non modo oppressum, sed etiam desertum aut negligentius asservatum erit, nihil est, quod quisquam sese habere certum, aut a patre accepturum, aut relicturum liberis arbitretur. 74. Quid enim refert, aedes aut fundum relictum a patre, aut aliqua ratione habere bene partum, si incertum sit, quae, quum omnia tua iure mancipii sint, ea possisne retinere? si parum sit communitum ius? si civili ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest? Quid, inquam, prodest, fundum habere, si, quae decentissime descripta a maioribus iura finium, possessionum, aquarum itinerumque sunt, haec perturbari aliqua ratione commutarique possunt? Mihi credite, maior hereditas venit uni cuique vestrum in iisdem bonis a iure et a legibus, quam ab iis, a quibus illa ipsa bona relicta sunt. Nam ut perveniat ad me fundus, testamento alicuius fieri potest: ut retineam, quod meum factum sit, sine iure civili non potest. Fundus a patre relinqui potest: at usucapio fundi, hoc est, finis sollicitudinis ac periculi litium, non a patre relinquitur, sed a legibus. Aquae ductus, haustus, iter, actus, a patre: sed rata auctoritas harum rerum omnium a iure civili sumitur. 75. Quapropter non minus diligenter ea, quae a maioribus accepistis, publica patrimonium iuris, quam privatae rei vestrae retinere debetis: non solum, quod haec iure civili septa sunt, sed etiam, quod patrimonium unius incommodo dimittitur, ius amitti non potest sine magno incommodo civitatis.

XXVII. In hac ipsa caussa, recuperatores, si hoc nos non obtinebimus, vi, armatis hominibus deic-

ctum esse eum, quem vi, armatis hominibus pulsum fugatumque esse constet: Caecina rem non amittet, quam ipsam animo forti, si tempus ita ferret, amitteret; in possessionem in praesentia non restituetur, 76. nihil amplius: populi Romani caussa, civitatis ius, bona, fortunae possessionesque in dubium incertumque revocabuntur; vestra auctoritate hoc constituetur, hoc praescribetur: quicum tu posthac de possessione contendes, eum, si ingressum modo deieceris, in praedium restituas oportebit, sin autem ingredienti, cum armata multitudine obvius fueris, et ita venientem repuleris, fugaris, averteris: non restitues. Tum statueritis vim in caede solum esse, non etiam in animo: nisi cruor appareat, vim non esse factam: iniuria dici eum deiectum esse, qui prohibitus sit; nisi ex eo loco, ubi vestigium impresserit, deiici neminem posse. 77. Iuris igitur retineri sententiam, et aequitatem plurimum valere oportere, [an] verbo ac littera ius omne torqueri: vos statuite, recuperatores, utrum utilius esse videatur. Hoc loco percommode accidit, quod non adest is, qui paullo ante affuit et adesse nobis frequenter in hac caussa solet vir ornatissimus, C. Aquillius: (nam ipso praesente de virtute eius et prudentia timidius dicerem, quod et ipse pudore quodam afficeretur ex sua laude, et me similis ratio pudoris a praesentis laude tardaret,) cuius auctoritati, dictum est, ab illa caussa, concedi nimium non oportere. Non vereor, de tali viro ne plus dicam, quam vos aut sentiat, aut apud vos commemorari velit. 78. Quapropter hoc dicam, numquam eius auctoritatem nimium valere, cuius prudentiam populus Romanus in cavendo, non in decipiendo perspexerit: qui iuris civilis rationem num-

quam ab aequitate seiunxerit: qui tot annos ingenium, laborem, fidem suam populo Romano promptam expositamque praeberit: qui ita iustus est et bonus vir, ut natura, non disciplina consultus esse videatur: ita peritus ac prudens, ut ex iure civili, non scientia solum quaedam, verum etiam bonitas nata videatur: cuius tantum est ingenium, ita prompta fides, ut, quidquid inde haurias, purum liquidumque te haurire sentias. 79. Quare permagnam initis a nobis gratiam, quum eum auctorem nostrae defensionis esse dicitis. Illud autem miror, cur vos aliquid contra me sentire dicatis, quum eum auctorem vos pro me appelletis, nostrum nominetis. Verumtamen quid ait iste noster auctor: omnibus, quidquid verbis actum pronuntiatumque sit.

XXVIII. Conveni ego ex isto genere consultorum non neminem, ut opinor, istum ipsum, quo nos auctore rem istam agere, et defensionem caussae constituere vos dicitis. Qui quum istam disputationem mecum ingressus esset, non posse probari, quemquam esse deiectum, nisi ex eo loco, in quo fuisset: rem et sententiam interdicti mecum facere fatebatur: verbo me excludi dicebat: a verbo autem posse recedi non arbitrabatur. 80. Quum exemplis uterer multis, etiam illa materia aequitatis, a verbo et ab scripto plurimis saepe in rebus ius et aequi bonique rationem esse seiunctam, semperque id valuisse plurimum, quod in se auctoritatis habuisset aequitatisque plurimum: consolatus est me et ostendit, in hac ipsa causa nihil esse, quod laborarem: nam verba ipsa sponsionis facere mecum, si vellem diligenter attendere. Quonam, inquam, modo? — Quia certe, inquit, deiectus est Caecina vi hominibus armatis ali-

quo ex loco; si non ex eo loco, quem in locum venire voluit, at ex eo certe, unde fugit. — Quid tum? Praetor, inquit, interdixit, ut, unde deiectus esset, eo restitueretur, hoc est, quicumque is locus esset, unde deiectus esset. Aebutius autem, qui fatetur aliquo ex loco deiectum esse Caecinam, is, quo modo se restituisse dixit, necesse est male fecerit sponsionem. — 81. Quid est, Piso? placet tibi pugnare verbis? placet caussam iuris et aequitatis, et, non nostrae possessionis, sed omnino possessionum omnium, constituere in verbo? Ego, quid mihi videretur, quid a maioribus factitatum, quid horum auctoritate, quibus iudicandum est, dignum esset, ostendi; id verum, id aequum, id utile omnibus esse; spectari, quo consilio et qua sententia, non, quibus quidque verbis esset actum: tu me ad verbum vocas: non ante venio, quam recusaro. Nego oportere, nego obtineri posse, nego ullam rem esse, quae aut comprehendi satis aut caveri aut excipi possit, si, aut praeterito aliquo verbo aut ambigue posito, sententia et re cognita, non id, quod intelligitur, sed id, quod dicitur, valebit.

XXIX. 82. Quoniam satis recusavi: venio iam quo vocas. Quaero abs te, simne deiectus, non de Fulcignano fundo: (neque enim praetor, si ex eo fundo essem deiectus, ita me restitui iussit:) sed eo, unde deiectus essem: sum ex proximo vicini fundo deiectus, qua adibam ad istum fundum, sum de via, sum certe alicunde, sive de privato, sive de publico. Eo restitui sum iussus. Restituisse te dixisti. Nego me ex decreto praetoris restitutum esse. Quid ad haec dicimus? Aut tuo, quemadmodum dicitur, gladio, aut nostro defensio tua conficiatur, necesse est. 83. Si ad interdicti sententiam confugis, et, de quo fundo

actum sit tum, quum Aebutius restituere iubebatur, id quaerendum esse dicis, neque aequitatem rei verbi laqueo capi putas oportere, in meis castris praesidiis-que versaris. Mea, mea est ista defensio, ego hoc vociferor, ego omnes homines deosque testor: quum maiores vim armatam nulla iuris defensione texerint, non vestigium eius, qui deiectus sit, sed factum illius, qui deiecerit, in iudicium venire; deiectum esse, qui fugatus sit, vim esse factam, cui periculum mortis sit iniectum. 84. Istum locum fugis et reformidas, et me ex hoc, ut ita dicam, campo aequitatis ad istas verborum angustias et ad omnes litterarum angulos revocas. In iis ipsis intercludere vis insidiis, quas mihi conaris opponere. Non deieci, sed eieci. Peracutum hoc tibi videtur, hic est mucro defensionis tuae. In eum ipsum caussa tua incurrat necesse est. Ego enim tibi refero: si non sum ex eo loco deiectus, quo prohibitus sum accedere, at ex eo sum deiectus, quo accessi, unde fugi. Si praetor non distinxit locum, quo me restitui iuberet et restitui iussit, non sum ex decreto restitutus. 85. Velim, recuperatores, hoc totum, si vobis versutius, quam mea consuetudo defendendi fert, videbitur, sic existimetis, primum alium, non me, excogitasse, deinde huius rationis non modo non inventorem, sed ne probatorem quidem esse me, idque me non ad meam defensionem attulisse, sed illorum defensioni retulisse; me posse pro meo iure dicere, neque in hac re, quam ego protuli, quaeri oportere, quibus verbis praetor interdixerit, sed de quo loco sit actum, quum interdixerit: neque in vi armatorum spectari oportere, in quo loco sit facta vis, verum sitne facta: te vero nullo modo posse defendere, in qua re tu velis, verba spectari oportere, in qua

re nolis, non oportere. XXX. 86. Verumtamen, ecquid mihi respondetur ad illud, quod antea dixi, non solum re et sententia, sed verbis quoque hoc interdictum ita esse compositum, ut nihil commutandum videretur? Attendite diligenter, quaeso, recuperatores. Est enim vestri ingenii, non meam, sed maiorum prudentiam cognoscere. Non enim id sum dicturus, quod ego invenerim, sed quod illos non fugerit. Quum de vi interdicatur, duo genera caussarum esse intelligebant, ad quae interdictum pertineret: unum, si qui ex eo loco, ubi fuisset, se deiectum diceret; alterum, si qui ab eo loco, quo venisset, vi deiectus esset: et horum utrumque, neque praeterea quidquam potest accidere, recuperatores. 87. Id adeo, si placet, considerate. Si qui meam familiam de meo fundo deiecerit, ex eo me loco deiecerit; si qui mihi praesto fuerit cum armatis hominibus extra meum fundum, et me introire prohibuerit: non ex eo, sed ab eo loco me deiecerit. Ad haec duo genera rerum unum verbum, quod satis declararet utrasque res, invenerunt: ut, si ve ex fundo, si ve a fundo deiectus essem, uno atque eodem interdicto restituerer: UNDE TU. Hoc verbum, UNDE, utrumque declarat, et ex quo loco, et a quo loco. Unde deiectus est Cinna? ex Urbe. Unde deiecti**? ab Urbe. Unde deiecti Galli? a Capitolio. Unde, qui cum Graccho fuerunt? ex Capitolio. 88. Videtis igitur, hoc uno verbo significari res duas, et ex quo, et a quo loco. Quum autem eo restitui iubet, ita iubet: ut, si Galli a maioribus nostris postularent, ut eo restituerentur, unde deiecti essent, et aliqua vi hoc assequi possent: non, opinor, eos in cuniculum, qua aggressi erant, sed in Capitolium restitui oporteret. Hoc enim intelligitur: UNDE DEIECISTI, si ve ex quo

loco sive a quo loco: EO RESTITUAS. Hoc iam simplex est, in eum locum restituas; sive ex hoc loco deiecisti, restitue in hunc locum, sive ab hoc loco, restitue in eum locum, non ex quo, sed a quo deiectus est. Ut si qui ex alto, quum ad patriam accessisset, tempestate subito reiectus optaret, ut, quum esset a patria deiectus, eo restitueretur: hoc, opinor, optaret, ut, a quo loco depulsus esset, in eum se fortuna restitueret, non in salum, sed in ipsam urbem, quam petebat; sic, (quoniam verborum vim necessario similitudine rerum aucupamur,) qui postulat, ut, a quo loco deiectus est, hoc est, unde deiectus est, eo restituatur: hoc postulat, ut in eum ipsum locum restituatur. XXXI. 89. Quum verba nos eo ducunt, tum res ipsa hoc sentire atque intelligere cogit. Et enim, Piso, (redeo nunc ad illa principia defensionis meae,) si quis te ex aedibus tuis vi hominibus armatis deiecerit, quid ages? Opinor, hoc interdicto, quo nos usi sumus, persequere. Quid? si qui iam de foro redeuntem armatis hominibus domum tuam te introire prohibuerit, quid ages? Utere eodem interdicto. Quum igitur praetor interdixerit, unde deiectus es, ut eo restituaris: tu hoc idem, quod ego dico, et quod perspicuum est, interpretabere: quum illud verbum, UNDE, in utramque rem valeat, eoque tu restitui sis iussus, tam te in aedes restitui oportere, si e vestibulo, quam si ex interiore aedium parte deiectus sis.

90. Ut vero iam, recuperatores, nulla dubitatio sit, sive rem, sive verba spectare vultis, quin secundum nos iudicetis, exoritur hic iam, obrutis rebus omnibus et perditis, illa defensio, eum deiici posse, qui tum possideat; qui non possideat, nullo modo posse. Itaque, si ego sim a tuis aedibus deiectus, re-

stitui non oportere: si ipse sis, oportere. Numera, quam multa in ista defensione falsa sint, Piso. Ac primum illud attende, te iam ex illa ratione esse depulsum, quod negabas quemquam deiici posse, nisi qui in eo loco fuerit; nunc, qui possideat, eum, etiam si non fuerit in eo loco, deiici posse concedis: eum qui non possideat, negas deiici posse. 91. Cur ergo aut in illud quotidianum interdictum, UNDE ILLE NE VI DEIECIT, additur, QUUM EGO POSSIDEREM: si deiici nemo potest, qui non possidet; aut in hoc interdictum, DE HOMINIBUS ARMATIS, non additur, si oportet quaeri, possederit, necne? Negas deiici, nisi qui possideat. Ostendo, si sine armatis coactisve hominibus deiectus quispiam sit, eum, qui fateatur se deiecis, vincere sponsionem, si ostendat, eum non possedis. Negas deiici, nisi qui possideat. Ostendo ex hoc interdicto, DE ARMATIS HOMINIBUS, qui possit ostendere non possedis eum, qui deiectus sit, condemnari tamen sponsionis necesse esse, si fateatur esse deiectum. XXXII. 92. Dupliciter homines deiiciuntur, aut sine coactis armatisve hominibus aut per eiusmodi rationem atque vim. Ad duas dissimiles res duo deijuncta interdicta sunt. In illa vi quotidiana non satis est posse docere se deiectum, nisi ostendere possit, quum possideret, tum deiectum. Ne id quidem satis est, nisi docet, ita se possedis, ut nec vi, nec clam, nec precario possederit. Itaque is, qui se restituisse dixit, magna voce saepe confiteri solet, se vi deiecis; verum illud addit: Non possidebat; vel etiam, quum hoc ipsum concessit, vincit tamen sponsione, si planum facit, ab se illum aut vi, aut clam, aut precario possedis. 93. Videtisne, quot defensionibus eum, qui sine armis ac multitudine vim

fecerit, uti posse maiores voluerint? hunc vero, qui ab iure, officio. bonis moribus ad ferrum, ad arma, ad caedem confugerit, nudum in caussa destitutum videtis: ut, qui armatus de possessione contendisset, inermis plane de sponsione certaret. Ecquid igitur interest, Piso, inter haec interdicta? ecquid interest, utrum hoc sit additum, *quum A. Caecina possederit*, necne? Ecquid te ratio iuris, ecquid interdictorum dissimilitudo, ecquid auctoritas maiorum commovet? Si esset additum: de eo quaeri oporteret. Additum non est: tamen oportebit? 94. Atque ego in hoc Caecinam non defendo: possedit enim Caecina, recuperatores: et id. tametsi extra caussam est, percurram tamen brevi, ut non minus hominem ipsum, quam rus commune defensum velitis. Caesenniam possedis propter usumfructum, non negas. Qui colonus habuit conductum de Caesennia fundum, quum idem ex eadem conductione fuerit in fundo, dubium est, quin, si Caesennia tum possidebat, quum erat colonus in fundo, post eius mortem heres eodem iure possederit? Deinde ipse Caecina, quum circuiret praedia, venit in istum fundum; rationes a colono accepit. Sunt in eam rem testimonia. 95. Postea cur, Aebut, de isto potius fundo, quam de alio, si quem habes, Caecinae denuntiabas, si Caecina non possidebat? Ipse porro Caecina cur se moribus deduci volebat, idque tibi de amicorum, etiam de ipsius C. Aquillii sententia responderat?

XXXIII. At enim Sulla legem tulit. — Ut nihil de illo tempore, nihil de calamitate reipublicae querar, hoc tibi respondeo, ascripsisse eundem Sullam in eandem legem, *SI QUID IUS NON ESSET ROGARI, EIUS EA LEGE NIHILUM ROGATUM*. Quid est, quod ius non sit, quod populus iubere aut vetare non pos-

sit? Ut ne longius abeam, declarat ista ascriptio, esse aliquid. Nam nisi esset, hoc in omnibus legibus non ascriberetur. 96. Sed quaero abs te, putesne, si populus iusserit, me tuum, aut item, te meum servum esse, id iussum ratum atque firmum futurum? Perspicias hoc nihil esse [ut in ceteris, quae rogavit]. Primum illud concedis, non quidquid populus iusserit, ratum esse oportere. Deinde nihil rationis affers, quamobrem, si libertas adimi nullo modo possit, civitas possit. Nam et eodem modo de utraque re traditum nobis est, et, si semel civitas adimi potest, retineri libertas non potest. Qui enim potest iure Quiritium liber esse is, qui in numero Quiritium non est? 97. Atque ego hanc adolescentulus caussam, quum agerem contra hominem disertissimum nostrae civitatis, Cottam, probavi. Quum Arretinae mulieris libertatem defenderem, et Cotta decemviris religionem iniecisset, non posse sacramentum nostrum iustum iudicari, quod Arretinis adempta civitas esset, et ego vehementius contendissem, civitatem adimi non potuisse; decemviri prima actione non iudicaverunt: postea, re quaesita et deliberata, sacramentum nostrum iustum iudicaverunt. Atque hoc, et contra dicente Cotta et Sulla vivo, iudicatum est. Iam vero in ceteris, ut omnes, qui in eadem caussa sunt, et lege agant et suum ius persequantur, et omni iure civili, sine cuiusquam aut magistratus aut iudicis aut periti hominis aut imperiti dubitatione, utantur, quid ego commemorem? Dubium est nemini vestrum. 98. Certe quaeri hoc solere me non praeterit, (ut ex me ea, quae tibi in mentem non veniunt, audias,) quemadmodum, si civitas adimi non possit, in colonias Latinas saepe nostri cives profecti sint. Aut sua volunta-

te, aut legis multa profecti sunt, quam multam si sufferre voluissent, tamen manere in civitate potuissent. XXXIV. Quid? quem pater patratus dedit, aut suus pater populusve vendidit, quo is iure amittit civitatem? Ut religione civitas solvatur, civis Romanus traditur: qui quum est acceptus, est eorum, quibus est deditus: si non accipiunt, ut Mancinum Numantini, retinet integram caussam et ius civitatis. Si pater vendidit eum, quem in suam potestatem susceperat, ex potestate dimittit. 99. Iam populus quum eum vendidit, qui miles factus non est, non adimit ei libertatem, sed indicat, non esse eum liberum, qui, ut liber sit, adire periculum noluit: quum autem incensum vendit, hoc iudicat: quum ii, qui in servitute iusta fuerint, censu liberentur, eum, qui, quum liber esset, censeretur, ipsum sibi libertatem abiudicavisse. Quod si maxime iis rebus adimi libertas aut civitas potest: non intelligunt, qui haec commemorant, si per has rationes adimi maiores posse voluerunt, alio modo noluisse? 100. Nam, ut haec ex iure civili protulerunt, sic afferant velim, quibus lege aut Romana civitas aut libertas erepta sit. Nam quod ad exsilium attinet, perspicue intelligi potest, quale sit. Exsilium enim non supplicium est, sed perfugium portusque supplicii. Nam qui volunt poenam aliquam subterfugere aut calamitatem, eo solum vertunt; hoc est, sedem ac locum mutant. Itaque nulla in lege nostra reperietur, ut apud ceteras civitates, maleficio ullum exsilio esse mulctatum: sed quum homines vincula, necesse ignominiasque vitant, quae sunt legibus constitutae, confugiunt quasi ad aram, in exsilium. Qui si in civitate legis vim subire velent, non prius civitatem, quam vitam amitterent:

quia nolunt, non adimitur his civitas, sed ab his relinquitur atque deponitur. Nam, quum ex nostro iure duarum civitatum nemo esse possit, tum amittitur haec civitas denique, quum is, qui profugit, receptus est in exsilium, hoc est, in aliam civitatem.

XXXV. 101. Non me praeterit, recuperatores, tametsi de hoc iure multa praetereo, tamen me longius prolapsus esse, quam oratio nostri iudicii postularit. Verum id feci, non quod vos in hac caussa hanc defensionem desiderare arbitrarer, sed ut omnes intelligerent, nec ademptam cuiquam civitatem esse nec adimi posse. Hoc quum eos scire volui, quibus Sulla voluit iniuriam facere, tum omnes ceteros novos veteresque cives. Neque enim ratio afferri potest, cur, si cuiquam novo civi potuerit adimi civitas, non omnibus patriciis, omnibus antiquissimis civibus possit. 102. Nam ad hanc quidem caussam nihil hoc pertinuisse, primum ex eo intelligi potest, quod vos ea de re iudicare non debetis, deinde quod Sulla ipse ita tulit de civitate, ut non sustulerit horum nexa atque hereditates. Iubet enim eodem iure esse, quo fuerint Ariminenses; quos quis ignorat duodecim coloniarum fuisse, et a civibus Romanis hereditates capere potuisse? Quod si adimi civitas A. Caecinae lege potuisset, magis illam rationem tamen omnes boni quaereremus, quemadmodum spectatissimum pudentissimumque hominem, summo consilio, summa virtute, summa auctoritate domestica praeditum, levatum iniuria, civem retinere possemus, quam uti nunc, quum de iure civitatis nihil potuerit deperdere, quisquam exsistat, nisi tui, Sexte, similis et stultitia et impudentia, qui huic civitatem ademptam esse dicat. 103. Qui quoniam, recuperatores, suum ius non de-

seruit, neque quidquam illius audaciae petulantiaeque concessit, derelinquo iam communem caussam, populiue Romani ius in vestra fide ac religione depono. XXXVI. Is homo ita se probatum vobis vestrique similibus semper voluit, ut non minus id in hac caussa laborarit, nec contenderit aliud, quam ne ius suum dissolute relinquere videretur, nec minus vereretur, ne contemnere Aebutium, quam ne ab eo contemptus esse existimaretur.

104. Quapropter si quid extra iudicium est, quod homini tribuendum sit: habetis hominem singulari pudore, virtute cognita, et spectata fide, amplissimis viris Etruriae totius, in utraque fortuna cognitum multis signis et virtutis et humanitatis. Si quid in contraria parte in homine offendendum sit: habetis eum, ut nihil dicam amplius, qui se homines coegisse fateatur. Sin, hominibus remotis, de caussa quaeritis: quum iudicium de vi sit: is, qui arguitur, vim se hominibus armatis fecisse fateatur: verbo se, non aequitate defendere conetur: id quoque ei verbum ipsum direptum esse videatis, auctoritatem sapientissimorum hominum facere nobiscum, in iudicium non venire, utrum Caecina possederit, necne, tamen doceri possedissee multo etiam minus quaeri, A. Caecinae fundus sit, necne, me tamen id ipsum docuisse, fundum esse Caecinae—: quum haec ita sint, statuite quid vos tempora reipublicae de armatis hominibus, quid illius confessio de vi, quid nostra decisio de aequitate, quid ratio interdicti de iure admoneant, ut iudicetis.

M. TULLII CICERONIS
 PRO
 LEGE MANILIA
 SEU
 DE POMPEIO IMPERATORE
 DELIGENDO
 AD POPULUM ORATIO.

NOTITIA LITTERARIA.

M. (aut M.) Aemilio Lepido, L. Volcatio Tullo cons. (688. p. U. c.) quum L. Lucullus, qui proconsulari imperio administrarat prope septem annos Mithridaticum bellum, a senatu revocatus Romam redisset, C. Manilius tribunus plebis legem tulit ad populum, ut Pompeio, qui tum bellum maritimum gerebat, soli totius belli administratio committeretur. Cicero autem tunc praetor creatus hanc orationem suasoriam ad populum habuit, contradicentibus Hortensio et Catulo. Horum alter non esse uni omnia committenda dixerat, alter vero in uno homine saepe esse periclitandam fortunam negaverat, maioribus enim reipublicae temporibus servandum esse existimans.

ARG. Cicero primo bellum ipso genere necessarium et idea gerendum esse docet, ne populi Rom. gloria, salus sociorum, vectigalia reipublicae et civium bona amittantur §§ 1—19. deinde de instantis belli magnitudine et de Luculli virtutibus explicat § 26. tum Pompeium imperatorem deligendum esse demonstrat, ut in quo sint omnes virtutes imperatoriae, scientia rei militaris, temperantia, fides, facilitas, ingenium, humanitas, auctoritas et felicitas (§ 48.). Denique adversariorum obiectio- nes refutat.

I. 4. Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas, sed meae vitae rationes, ab ineunte aetate susceptae, prohibuerunt. Nam quum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci attingere auderem, statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. 2. Ita neque hic locus vacuus umquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent, et meus labor, in privatorum periculis caste integreque versatus, ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam quum, propter dilationem comitiorum, ter praetor primus centuriis cunctis renunciatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis, et quid aliis praescriberetis. Nunc quum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre, certe et, si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi

dederunt, et si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudiciotribuendum esse duxerunt. 3. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod, in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, caussa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini possit. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute. Huius autem orationis difficilior est exitus, quam principium invenire. Ita mihi non tam copia, quam modus in dicendo quaerendus est.

II. 4. Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis caussa ducitur: bellum grave et periculosum vestris vectigalibus atque sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigra-ne, quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis, honestissimis viris, afferuntur ex Asia quotidie litterae, quorum magnae res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatae; qui ad me, pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam reipublicae periculaque rerum suarum detulerunt: 5. Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures; regnum Ariobar-zanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate; Lucillum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere; huic qui successerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

6. Caussa quae sit, videtis; nunc, quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore

deligendo esse dicendum. Genus est belli eiusmodi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat, in quo agitur populi Romani gloria, quae vobis a maioribus quum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est, agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt, aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima, quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis, aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum et reipublicae caussa consulendum. III. 7. Et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras gentes atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est illa macula, Mithridatico bello superiore suscepta, quae penitus iam insedit atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die, tota Asia, tot in civitatibus, uno nuntio atque una litterarum significatione cives Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat, et ita regnat, ut se non Ponti neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere ex patrio regno atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiae luce versari. 8. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla; triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores: sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt; venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respublica, Mu-

renam Sulla revocavit. IV. 9. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit; qui, posteaquam maximas aedificasset ornassetque classes exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, comparasset, et se Bosporanis, finitimis suis, bellum inferre simularet: usque in Hispaniam legatos ac litteras misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus, ut, quum duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio dimicaretis. 10. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa rerum gestarum magna atque praeclara non felicitati eius, sed virtuti, haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpa, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta actione nostra, neque falsa afficta esse videatur. 11. De vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis. V. Maiores vestri saepe, mercatoribus ac naviculariis iniuriosius tractatis, bella gesserunt: vos, tot civium Romanorum millibus uno nuntio atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen, extinctum esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem

vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Romanorum imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum omni supplicio interfectum relinquetis? 42. Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam tradere, sic vobis turpissimum sit, illud, quod accepistis, tueri et conservare non posse. Quid? quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur, quo tandem animo ferre debetis? Regno expulsus est Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus: imminet duo reges toti Asiae, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis, civitates autem omnes, cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium expectare propter periculi magnitudinem coguntur: imperatorem a vobis certum deposcere, quum praesertim vos alium miseritis, neque audent, neque id se facere summo sine periculo posse arbitrantur. 43. Vident et sentiunt hoc idem, quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum prope esse, (quo etiam carent aegrius:) cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis, quod ceteros in provinciam eiusmodi homines cum imperio mittimus, ut, etiamsi ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc praesentem vident tanta

temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. VI. 14. Quare, si propter socios, nulla ipsi iniuria lacessiti, maiores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt, quanto vos studio convenit, iniuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, praesertim quum de maximis vestris vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus, Asia vero tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum et magnitudine pastionis, et multitudine earum rerum, quae exportentur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem sustinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. 15. Nam ceteris in rebus, quum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam quum hostium copiae non longe absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu neque ex decumis neque ex scriptura vectigal conservari potest. Quare saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque uno belli terrore amittitur. 16. Quo tandem animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, quum duo reges cum maximis copiis prope adsint? quum una excursio equitatus perbrevis tempore totius anni vectigal auferre possit? quum publicani familias maximas, quas in salti-

bus habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaveritis non solum (ut antea dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? VII. 47. Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, quum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet, quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi et ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipsorum per se res et fortunae curae vobis esse debent: etenim si vectigalia nervos esse reipublicae semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum recte esse dicemus: 48. deinde ceteris ex ordinibus homines gnavi et industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis, partim suas et suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestrae, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere; sapientiae, videre multorum civium calamitatem a republica seiunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoria recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem. 49. Deinde, quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, certe id quidem calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, quum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae, solutione impedita, fidem concidisse. Non enim possunt

una in civitate multi rem ac fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, et mihi credite id, quod ipsi videtis: haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret. Ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit, omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.

VIII. 20. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici: belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum; non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte ea vobis, quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro et sapientissimo homini et magno imperatori debeatur: dico, eius adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam Cyzicenorum obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio summis obsidionis periculis liberavit: 21. ab eodem imperatore classem magnam et ornata, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato raperetur, superatam esse atque depressam: magnas hostium praeterea copias multis praeliis esse deletas, patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui ante populo Romano ex

omni aditu clausus fuisset: Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis omnibus rebus ornata atque referta, ceterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas uno aditu atque adventu esse captas: regem, spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges atque ad alias gentes supplicem contulisse: atque haec omnia, salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis, atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque caussae, L. Lucillum similiter ex hoc loco esse laudatum. IX. 22. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, quum haec ita sint, reliquum possit magnum esse bellum. Cognoscite, Quirites. Non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur; quam praedicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa maerorque patrius celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens, maximam vim auri atque argenti pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum in persequendi studio maeror, hos laetitia retardavit. 23. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit, diffidentemque rebus suis confirmavit, et afflictum erexit, perditumque recreavit. Cuius in regnum posteaquam L. Lucillus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus in-

iectus iis nationibus, quas numquam populus Romanus neque lacesendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi caussa in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, et praeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur. 24. Hic iam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmarat, et eorum, qui se ex eius regno collegerant, et magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis iuvabatur. Hoc iam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictarum fortunae facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno, quod regale iis nomen magnum et sanctum esse videatur. 25. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis numquam est ausus optare. Nam quum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram umquam attingeret, sed in exercitum vestrum, clarum atque victorem, impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, (sicut poetae solent, qui res Romanas scribunt,) praeterire me nostram calamitatem, quae tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex praelio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. 26. Hic in ipso illo malo gravissimaque belli offensione L. Lucullus,

qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum vetere exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confectis erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa praetereo consulto, sed ea vos coniectura perspicite, quantum illud bellum factum putetis, quod coniungant reges potentissimi, renoveant agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator vester accipiat, vetere pulso exercitu! X. 27. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum: restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero quum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit: quae res est, quae cuiusquam animum in hac caussa dubium facere possit? 28. Ego enim sic existimo, in summo imperatore quattuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit aut esse debuit? qui e ludo atque pueritiae disciplina, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum atque in militiae disciplinam profectus est; qui extrema pueritia miles in exercitu fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator; qui saepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit, plura bella gessit,

quam ceteri legerunt, plures provincias confecit, quam alii concupiverunt; cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis est erudita. Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicae? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis nationibus, servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quae huius viri scientiam fugere possit.

XI. 29. Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest par oratio inveniri? Quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur, labor in negotio, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivimus, non fuerunt. 30. Testis est Italia, quam ille ipse victor, L. Sulla, huius virtute et subsidio confessus est liberatam. Testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii, explicavit. Testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter Gallorum interneccione patefactum est. Testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit. Testis est iterum et saepius Italia, quae,

quum servili bello taetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum. 31. Testes vero iam omnes orae atque omnes exterae gentes ac nationes, denique maria omnia, quum universa, tum in singulis omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis aut servitutis periculo committeret, quum aut hieme, aut referto praedonum mari navigaret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum, quis umquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? 32. Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas aut a praedonibus captas urbes esse sociorum? XII. Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longe a domo bellare et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego vestris mare clausum per hosce annos dicam fuisse, quum exercitus nostri a Brundisio numquam nisi summa hieme transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, quum legati populi Romani redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, quum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerint? 33. Cnidum aut Colophonem aut Samum, nobilissimas urbes innu-

merabilesque alias captas esse commemorem, quum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam et spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestatem sciat? An vero ignoratis, portum Caietae celeberrimum atque plenissimum navium, inspectante praetore, a praedonibus esse direptum? ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublato? Nam quid ego Ostiense incommodum atque illam labem atque ignominiam reipublicae querar, quum, prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta atque oppressa est? Pro dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiat? 34. Atque haec qua celeritate gesta sint, quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim umquam aut obeundi negotii aut consequendi quaestus studio tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter Cn. Pompeio duce belli impetus navigavit? qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit, atque haec tria frumentaria subsidia reipublicae firmissimis praesidiis classibusque munivit. 35. Inde quum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia Cisalpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnemque Graeciam navibus, Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit, ipse autem, ut a Brundisio pro-

fectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit: omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dederunt. Idem Cretensibus, quum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditiois non ademit obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit.

XIII. 36. Est haec divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid? ceterae, quas paullo ante commemorare coeperam, quantae atque quam multae sunt! Non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quaerenda est: sed multae sunt artes eximiae, huius administræ comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores! quanta deinde omnibus in rebus temperantia! quanta fide! quanta facilitate! quanto ingenio! quanta humanitate! Quae breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus: summa enim omnia sunt, Quirites: sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt.

37. Quem enim imperatorem possumus aliquo in numero putare, cuius in exercitu veneant centuriatus atque venierint? Quid hunc hominem magnum aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam, ex aulario depromptam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui haec fecerint: ego autem neminem

nomino: quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque, propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus ferant, quis ignorat? 38. Itinera, quae per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non continet; neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. 39. Hic miramur, hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerint, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Iam vero, quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac litterae perferuntur. Non modo, ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur, sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiae perfugium maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. XIV. 40. Age vero ceteris in rebus qualis sit temperantia, considerate. Unde illam tantam celeritatem et tam incredibilem cursum inventum putatis? Non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quaedam gubernandi, aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt, sed hae res, quae ceteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas Urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad

quietem: postremo signa et tabulas ceteraque ornamenta Graecorum oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. 41. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium sicut aliquem, non ex hac urbe missum, sed de caelo delapsum intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam continentia; quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoriae proditum videbatur. Nunc imperii vestri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt non sine caussa maiores suos tum, quum ea temperantia magistratus habebamus, servire populo Romano, quam imperare aliis maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. 42. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso ex loco saepe cognostis. Fidem vero eius inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam iudicarint? Humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic hoc tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

XV. 43. Et quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis atque imperio militari valet, certe nemini dubium est, quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de

imperatoribus vestris existiment, quis ignorat, quum sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant aut metuant aut oderint aut ament, opinione non minus et fama, quam aliqua certa ratione commoveri? Quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia fecistis? 44. An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, quum universus populus Romanus, referro foro completisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam neque aliorum exemplis confirmem, quantum huius auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est, unius hominis spe ac nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. 45. Iam, accepta in Ponto calamitate ex eo praelio, de quo vos paullo ante invitatus admonui, quum socii pertinuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet: amisissetis Asiam, Quirites, nisi id ipsum temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate profecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectiga-

lia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? XVI. 46. Age vero, illa res quantam declarat eiusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes uni huic se dediderunt? quod Cretensium legati, quum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eum, quem Pompeius legatum semper iudicavit, ii, quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum iudicari maluerunt. Potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem, multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exterarum nationes valituram esse existimetis.

47. Reliquum est, ut de felicitate, quam praestare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homini de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et ceteris magnis imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem et gloriam et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna: de huius autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua spe-

rare videamur, ne aut invisā diis immortalibus oratio nostra aut ingrata esse videatur. 48. Itaque non sum praedicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiaeque, terra marique, quantaque felicitate gesserit; ut eius semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime dicam, neminem umquam tam impudentem fuisse, qui a diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, quum communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis caussa (sicuti facitis) velle et optare debetis.

49. Quare quum et bellum sit ita necessarium, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum, et quum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna: dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis ab diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis? XVII. 50. Quod si Romae Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus. Nunc, quum ad ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem, cui cetera summa cum salute reipublicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus?

51. At enim vir clarissimus, amantissimus reipu-

blicae, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere confiteor, sed in hac caussa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen, omissis auctoritatibus, ipsa re et ratione exquirere possumus veritatem: atque hoc facilius, quod ea omnia, quae adhuc a me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. 52. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sint, unum dignissimum esse Pompeium, sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit iam ista oratio, re multo magis quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa, pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium graviter ornateque dixisti, quum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso loco permulta item contra eam legem verba fecisti. 53. Quid? tum, per deos immortales, si plus apud populum Romanum auctoritas tua, quam ipsius populi Romani salus et vera caussa valuisset: hodie hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, quum populi Romani legati, praetores quaestoresque capiebantur? quum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur? quum ita clausa nobis erant maria omnia, ut neque privatam rem transmarinam neque publicam iam obire possemus? XVIII. 54. Quae civitas antea umquam fuit, non dico

Atheniensium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Karthaginiensium, qui permultum classe maritimisque rebus valuerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit: quae civitas umquam antea tam tenuis, tam parva insula fuit, quae non portus suos et agros et aliquam partem regionis atque orae maritimae per se ipsa defenderet? At hercule aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit: 55. nos, quorum maiores Antiochum regem classe Persenque superarunt omnibusque navalibus pugnis Karthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ii nullo in loco iam praedonibus pares esse poteramus. Nos, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare poteramus, tum, quum insula Delos, tam procul a nobis in Aegeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro, nihil timebat, iidem non modo provinciis atque oris Italiae maritimis ac portibus nostris, sed etiam Appia iam via carebamus. Et his temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum escendere, quum eum vobis maiores vestri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent. XIX. 56. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus et ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae sentiebatis; sed tamen in salute communi idem populus

Romanus dolori suo maluit, quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare.

57. Quo mihi etiam indignius videtur, obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, ane Pompeio, an utrique? (id quod est verius:) ne legaretur A. Gabinus Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Utrum ille, qui postulat ad tantum bellum legatum, quem velit, idoneus non est, qui impetret, quum ceteri ad expilandos socios diripiendasque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint: an ipse, cuius lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exercitus, qui consilio ipsius atque periculo est constitutus?

58. An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, quum tribuni plebis fuissent, anno proximo legati esse potuerunt, in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse deberet? De quo legando spero consules ad senatum relatueros. Qui si dubitabunt aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum, neque me impedit cuiusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus, fretus vobis, vestrum ius beneficiumque defendam neque praeter intercessionem quidquam audiam; de qua, ut arbitror, isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, quid liceat, considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinus belli maritimi rerumque gestarum Cn. Pompeio socius ascribitur,

propterea quod alter uni illud bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

XX. 59. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur. Qui quum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suae virtutis fructum ac dignitatis, quum omnes prope una voce, »in eo ipso vos spem habituros esse« dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere et integritate tueri et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respublica, dum per deos immortales licet, frui debet summi hominis vita atque virtute. — 60. »At enim ne quid novi fiat contra exempla atque instituta maiorum.« — Non dico hoc loco, maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes accommodasse: non dicam, duo bella maxima, Punicum et Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta, duasque urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minitabantur, Karthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonibus bellum administraret: 61. in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta, recordamini. XXI. Quid enim tam novum, quam adolescentulum

privatum exercitum difficili reipublicae tempore conficere? Confecit. Huic praeesse? Praefuit. Rem optime ductu suo gerere? Gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cuius aetas a senatorio gradu longe abesset, imperium atque exercitum dari? Siciliam permitti atque Africam bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem Romanum triumphare? At eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed etiam omni studio visendam et concelebrandam putavit. 62. Quid tam inusitatum, quam ut, quum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? Missus est. Quo quidem tempore, quum esset nonnemo in senatu, qui diceret, *Non oportere mitti hominem privatum pro consule*: L. Philippus dixisse dicitur, *Non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere*. Tanta in eo reipublicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatusconsulto, legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile, quam ut iterum eques Romanus ex senatusconsulto triumpharet? Quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam haec, quae in hoc uno homine vidimus. 63. Atque haec tot exempla, tanta ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum

eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

XXII. Quare videant, ne sit periniquum et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobata[m] semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium populi[que] Romani auctoritatem improbari; praesertim quum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere: propterea quod, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello praedonum praeponeretis. 64. Hoc si vos temere fecistis et reipublicae parum consulistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tum in republica vidistis, vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes et sibi et ceteris populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi multae et magnae requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum nationum ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud, nisi de hoste ac de laude cogitet. Deinde etiamsi qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. 65. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exterarum nationes, propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, iniurias ac libidines. Quod enim facinus putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum sa-

tis clausam ac munitam fuisse? Urbes iam locupletes ac copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. 66. Libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris. Noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione contra socios atque amicos? Quae civitas est in Asia, quae non modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit? XXIII. Quare, etiamsi quem habetis, qui collatis signis exercitus regiones superare posse videatur, tamen, nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. 67. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quae locuples sit? ecquam esse locupletem, quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim praetores locupletari quotannis pecunia publica praeter paucos; neque eos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut, detrimentis accipiendis, maiore affici turpitudine videremur. Nunc, qua cupiditate homines in provincias, quibus iacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? Quasi vero Cn. Pompeium non quum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. 68. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui

inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis: est vobis auctor vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius, cuius tantae res gestae terra marique exstiterunt, ut, quum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat; est C. Curio, summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus; est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognovistis; est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, ut horum auctoritatibus illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

XXIV. 69. Quae quum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem et voluntatem et sententiam laudando vehementissimeque comprobo, deinde te hortor, ut auctore populo Romano maneat in sententia neve cuiusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiaeque arbitror; deinde, quum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam nunc iterum in eodem homine praeficiendo videmus: quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani atque hac potestate praetoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo Romano polliceor ac defero: 70. testorque omnes deos, et eos maxime, qui huic loco temploque praesident, qui omnium mentes eorum, qui ad rempublicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque ro-

gatu facere cuiusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine aut praesidia periculis aut adiumenta honoribus quaeram; propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repellemus, honores autem neque ab uno neque ex hoc loco; sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. 74. Quamobrem, quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id ego omne me reipublicae causa suscepisse confirmo, tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quaesisse videar, ut multas me etiam similitates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles, suscepisse. Sed ego me, hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem et reipublicae dignitatem et salutem provinciarum atque sociorum meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

M. TULLII CICERONIS

PRO

A. CLUENTIO AVITO
ORATIO.

NOTITIA LITTERARIA.

Causa antiquo more a solo Cicerone (cf. c. 70.) acta est apud Q. Voconium Nasonem praetorem, qui de veneficiis quaerebat, Lepido et Tullo coss. (a. U. 688.).

ARG. Sassia, A. Cluentii mater, improba et libidinosa mulier, post binas nuptias, unas patris Cluentii, alteras A. Aurii Melini, generi sui, quem cum filia divortium facere coegerat, postremo nupsit ei, qui Melinum occiderat, Statio Albio Oppianico. Hic quum intelligeret, bona Cluentii, qui nondum testamentum fecisset, post eius mortem ad matrem esse ventura, incensus avaritia, veneno eum tollere decrevit. Iam damnato Scamandro, cuius in manibus venenum deprehensum fuerat, deinde C. Fabricio, qui Diogenem, servum Cleophanti, quo Cluentius medico utebatur, ad venenum dandum spe et praemio sollicitaverat, Cluentius Oppianicum de veneficio accusavit. Quo condemnato defensor Oppianici L. Quinctius tribunus pl. quotidianis concionibus rem in invidiam adduxit, pecuniam in iudicio versatam

dictitans esse: quam populus Romanus non ab Oppianico, qui damnatus esset, datam esse credidit, sed a Cluentio. At Oppianicus dederat pecuniam, qua iudices corrumperebantur, C. Aelio Staieno. Qui quum iudicibus pretium ante iudicium poscentibus negatum interceptisset; Oppianicus ab istis damnatus est. Eo postea crimine, et Staienus ipse, et cum eo Bulbus, Gutta, Popillius, alique eiusdem affines culpa*e* iudices condemnati sunt. Annis autem quinque post Oppianico exsule mortuo, quum Sassia filii consilio per M. Asellium quemdam marito suo venenum in pane datum diceret, de servis autem quaestione habita nihil esset repertum: rursus eadem, triennio post, adolescentem Oppianicum, cui filiam collocaverat, impulit, ut filium de veneficio accusaret. Is actore usus est L. Attio Pisaurensi: contra quem praetor Cicero Cluentium defendit.

I. 4. Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes, quarum altera mihi niti et magno opere confidere videbatur invidia iam inveterata iudicii Iuniani, altera tantum modo consuetudinis causa timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum: qua de re lege est haec quaestio constituta. Itaque mihi certum est, hanc eandem distributionem invidiae et criminum sic in defensione servare, ut omnes intelligant, nihil me nec subterfugere voluisse reticendo, nec obscurare dicendo. 2. Sed quum considero, quomodo mihi in utraque re sit elaborandum, altera pars, ea quae propria est iudicii vestri et legitimae veneficii quaestionis, per mihi brevis et non magnae in dicendo contentionis fore videtur, altera autem, quae procul ab iudicio remota est, quae concionibus seditiose concitatis accommodatior est, quam tranquillis moderatisque iudiciis, perspicio, quantum in agendo difficultatis et quantum laboris sit habitura. 3. Sed in hac

tanta difficultate illa me res tamen, iudices, consolatur, quod vos de criminibus sic audire consuestis, ut eorum omnium dissolutionem ab oratore quaeratis, ut non existimetis, plus vos ad salutem reo largiri oportere, quam quantum defensor purgandis criminibus consequi et dicendo probare potuerit: de invidia autem sic inter nos disceptare debetis, ut non, quid dicatur a nobis, sed quid oporteat dici, consideretis. Agitur enim in criminibus A. Cluentii proprium periculum, in invidia caussa communis. Quamobrem alteram partem caussae sic agemus, ut vos doceamus, alteram sic, ut oremus. In altera diligentia vestra nobis adiungenda est, in altera fides imploranda. Nemo est enim, qui invidiae sine vestro ac sine talium virorum subsidio possit resistere. 4. Equidem quod ad me attinet, quo me vertam, nescio. Negem fuisse illam infamiam iudicii corrupti? negem illam rem agitatam in concionibus, iactatam in iudiciis, commemoratam in senatu? Evellam ex animis hominum tantam opinionem, tam penitus insitam, tam vetustam? — Non est nostri ingenii: vestri auxilii est, iudices, huius innocentiae sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma atque in communi incendio, subvenire. II. 5. Etenim sicut aliis in locis parum firmamenti et parum virium veritas habet, sic in hoc loco falsa invidia imbecilla esse debet. Dominetur in concionibus, iaceat in iudiciis: valeat in opinionibus ac sermonibus imperitorum, ab ingeniis prudentium repudietur: vehementes habeat repentinos impetus, spatio interposito et caussa cognita consenescat. Denique illa definitio iudiciorum aequorum, quae nobis a maioribus tradita est, retineatur, ut in iudiciis et sine invidia culpa plectatur,

et sine culpa invidia ponatur. 6. Quamobrem a vobis, iudices, antequam de ipsa caussa dicere incipio, haec postulo: primum id, quod aequissimum est, ut ne quid huc praeiudicati afferatis. Etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen iudicum amitemus, nisi hic ex ipsis caussis iudicabimus, ac si ad causas iudicia iam facta domo deferemus. Deinde si quam opinionem iam vestris mentibus comprehendistis, si eam ratio convellet, si oratio labefactabit, si denique veritas extorquebit: ne repugnetis, eamque animis vestris aut libentibus aut aequis remittatis. Tum autem, quum ego una quaque de re dicam et diluam, ne ipsi, quae contraria sunt, taciti cogitationi vestrae subiiciatis, sed ad extremum exspectetis, et me meum dicendi ordinem servare patiamini: quum peroraro, tum, si quid erit praeteritum, a me requiratis. III. 7. Ego me, iudices, ad eam causam accedere, quae iam per annos octo continuos ex contraria parte audiatur, atque ipsa opinione hominum tacita prope convicta atque damnata sit, facile intelligo: sed, si qui mihi deus vestram ad me audientem benevolentiam conciliarit, efficiam profecto, ut intelligatis, nihil esse homini tam timendum, quam invidiam: nihil innocenti, suscepta invidia, tam optandum, quam aequum iudicium, quod in hoc uno denique falsae infamiae finis aliquis atque exitus reperiatur. Quamobrem magna me spes tenet, si ea, quae sunt in caussa, explicare atque omnia dicendo consequi potuero, hunc locum consessumque vestrum, quem illi horribilem A. Cluentio ac formidolosum fore putaverunt, eum tandem eius fortunae miserae multumque iactatae portum ac perfugium futurum. 8. Tametsi permulta sunt, quae mihi, ante-

quam de caussa dicam, de communibus invidiae periculis dicenda esse videantur, tamen, ne diutius oratione mea suspensa expectatio vestra teneatur, aggrediar ad crimen cum illa deprecatione, iudices, qua mihi saepius utendum esse intelligo, sic ut me audiat, quasi hoc tempore haec caussa primum dicatur, sicuti dicitur; non quasi saepe iam dicta et nunquam probata sit. Hodierno enim die primum veteris istius criminis diluendi potestas est data: ante hoc tempus error in hac caussa atque invidia versata est. Quamobrem dum multorum annorum accusationi breviter dilucideque respondeo, quaeso, ut me, iudices, sicuti facere instituistis, benigne attenteque audiat.

IV. 9. Corrupisse dicitur A. Cluentius iudicium pecunia, quo inimicum suum innocentem, Statium Albium, condemnaret. Ostendam, iudices, primum, quoniam caput illius atrocitatis atque invidiae fuit, innocentem pecunia circumventum, neminem umquam maioribus criminibus, gravioribus testibus esse in iudicium vocatum: deinde ea de eo praeiudicia esse facta ab ipsis iudicibus, a quibus condemnatus est, ut non modo ab iisdem, sed ne ab aliis quidem ullis, absolvi ullo modo posset. Quum haec docuero, tum illud ostendam, quod maxime requiri intelligo, iudicium illud pecunia esse tentatum non a Cluentio, sed contra Cluentium: faciamque, ut intelligatis, in tota illa caussa quid res ipsa tulerit, quid error affluerit, quid invidia conflaret.

10. Primum igitur illud est, ex quo intelligi possit, debuisse Cluentium magno opere caussae confidere, quod certissimis criminibus et testibus fretus ad accusandum descenderit. Hoc loco faciendum mihi,

iudices, est, ut vobis breviter illa, quibus Albius est condemnatus, crimina exponam. Abs te peto, Oppianice, ut me invitum de patris tui caussa dicere existimes, adductum fide atque officio defensionis. Etenim tibi si in praesentia satisfacere non potuero, tamen multae mihi ad satisfaciendum reliquo tempore facultates dabuntur: Cluentio nisi nunc satisfecero, postea mihi satisfaciendi potestas non erit. Simul et illud quis est qui dubitare debeat, contra damnatum et mortuum pro incolumi et vivo dicere: quum illi, in quem dicitur, damnatio omne ignominiae periculum iam abstulerit, mors vero etiam doloris? hic autem, pro quo dicimus, nihil possit offensionis accipere sine acerbissimo animi sensu ac molestia et sine summo dedecore vitae ac turpitudine. 11. Atque, ut intelligatis, Cluentium non accusatorio animo, non ostentatione aliqua aut gloria adductum, sed nefariis iniuriis, quotidianis insidiis, proposito ante oculos vitae periculo, nomen Oppianici detulisse, paullo longius exordium rei demonstrandae repetam: quod quaeso, iudices, ne moleste patiamini. Principiis enim cognitis multo facilius extrema intelligetis.

V. A. Cluentius Avitus fuit, pater huiusce, iudices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis, virtute, existimatione, nobilitate facile princeps. Is quum esset mortuus Sulla et Pompeio consulibus, reliquit hunc, annos xv natum, grandem autem et nubilem filiam: quae brevi tempore post patris mortem nupsit A. Aurio Melino, consobrino suo, adolescenti in primis, ut tum habebatur, inter suos et honesto et nobili. 12. Quum essent hae nuptiae plenae digni-

tatis, plenae concordiae, repente est exorta mulieris importunae nefaria libido, non solum dedecore, verum etiam scelere coniuncta. Nam Sassia, mater huius Aviti, (mater enim a me, nominis caussa, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur: neque umquam illa ita de suo scelere et immanitate audiet, ut naturae nomen amittat. Quo enim est ipsum nomen amantius indulgentiusque maternum, hoc illius matris, quae multos iam annos et nunc quum maxime filium interfectum cupit, singulare scelus maiore odio dignum esse ducetis.)—Ea igitur mater Aviti, Melini illius adolescentis, generi sui, contra, quam fas erat, amore capta, primo, neque id ipsum diu, quoquo modo poterat, in illa cupiditate continebatur; deinde ita flagrare coepit amentia, sic inflammata ferri libidine, ut eam non pudor, non pudicitia, non pietas, non macula familiae, non hominum fama, non filii dolor, non filiae maeror a cupiditate revocaret. 13. Animum adolescentis, nondum consilio ac ratione firmatum, pellexit iis omnibus rebus, quibus illa aetas capi ac deliniri potest. Filia, quae non solum illo communi dolore muliebri in eiusmodi viri iniuriis angeretur, sed nefarium matris pellicatum ferre non posset, de quo ne queri quidem sine scelere se posse arbitraretur, ceteros sui tanti mali ignaros esse cupiebat: in huius amantissimi sui fratris manibus et gremio maerore et lacrimis consenescebat. 14. Ecce autem subitum divortium; quod solatium malorum omnium fore videbatur. Discedit a Melino Cluentia ut in tantis iniuriis non invita, ut a viro, non libenter. Tum vero illa egregia ac praeclara mater palam exsultare laetitia ac triumphare gaudio coepit, victrix filiae, non

libidinis. Itaque diutius suspicionibus obscuris laedi famam suam noluit: lectum illum genialem, quem biennio ante filiae suae nubenti straverat, in eadem domo sibi ornari et sterni, expulsa atque exturbata filia, iubet. Nubit genero socrus, nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium [omnibus]. VI. 45. O mulieris scelus incredibile et, praeter hanc unam, in omni vita inauditum! o libidinem effrenatam et indomitam! o audaciam singularem! non timuisse, si minus vim deorum hominumque famam, at illam ipsam noctem facesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiae? non parietes denique ipsos, superiorum testes nuptiarum? Perfregit ac prostravit omnia cupiditate ac furore: vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. 46. Tulit hoc commune dedecus iam familiae, cognationis, nominis graviter filius: augebatur autem eius molestia quotidianis querimoniis et assiduo fletu sororis: statuit tamen nihil sibi in tantis iniuriis ac tanto scelere matris gravius faciendum, quam ut illa matre ne uteretur: ne, quam videre sine summo animi dolore non poterat, ea si matre uteretur, non solum videre, sed etiam probare suo iudicio putaretur.

47. Initium quod huic cum matre fuerit simultatis, audistis. Pertinuisse hoc ad caussam, tunc, quum reliqua cognoveritis, intelligetis. Nam illud me non praeterit, cuiuscumque modi mater sit, tamen in iudicio filii de turpitudine parentis dici vix oportere. Non essem ad ullam caussam idoneus, iudices, si hoc, quod in communibus hominum sensibus atque in ipsa natura positum atque infixum est, id ego, quum ad amici pericula depellenda adhibe-

rer, non viderem. Facile intelligo, non modo reticere homines parentum iniurias, sed etiam animo aequo ferre oportere. Sed ego ea, quae ferri possunt, ferenda, quae taceri, tacenda esse arbitror.

18. Nihil in vita vidit calamitatis A. Cluentius, nullum periculum mortis adiit, nihil mali timuit, quod non totum a matre esset conflatum et perfectum. Quae hoc tempore sileret omnia, atque ea, si oblivione non posset, tamen taciturnitate sua tecta esse pateretur: sed ea vero sic agit, ut prorsus reticere nullo modo possit. Hoc enim ipsum iudicium, hoc periculum, illa accusatio, omnis testium copia, quae futura est, a matre initio est adornata, a matre hoc tempore instruitur atque omnibus eius opibus et copiis comparatur. Ipsa denique nuper Larino, huius opprimendi caussa, Romam advolavit: praesto est mulier audax, pecuniosa, crudelis: instituit accusatores, instruit testes: squalore huius et sordibus laetatur: exitium exoptat: sanguinem suum profundere omnem cupit, dummodo profusum huius ante videat. Haec nisi omnia perspexeritis in caussa, temere a nobis illam appellari putatote: sin autem erunt et aperta et nefaria, Cluentio ignoscere debebitis, quod haec a me dici patiatur: mihi ignoscere non debetis, si tacerem.

VII. 19. Nunc iam summatim exponam, quibus criminibus Oppianicus damnatus sit, ut et constantiam A. Cluentii et rationem accusationis perspicere possitis. Ac primum caussa accusandi quae fuerit, ostendam, ut id ipsum A. Cluentium vi et necessitate coactum fecisse videatis.

20. Quum manifesto venenum deprehendisset, quod vir matris Oppianicus ei paravisset, et res non coniectura, sed oculis ac manibus teneretur, neque

in caussa ulla dubitatio posset esse: accusavit Oppianicum: quam constanter, et quam diligenter, postea dicam: nunc hoc scire vos volui, nullam huic aliam accusandi caussam fuisse, nisi uti propositum vitae periculum et quotidianas capitis insidias hac una ratione vitaret. Atque ut intelligatis, his accusatum esse criminibus Oppianicum, ut neque accusator timere neque reus sperare debuerit: pauca vobis illius iudicii crimina exponam; quibus cognitis, nemo vestrum mirabitur, illum, diffidentem rebus suis, ad Staienum atque ad pecuniam confugisse.

21. Larinas quaedam fuit Dinaea, socrus Oppianici, quae filios habuit M. et Numerium Aurios, et Cn. Magium et filiam Magiam, nuptam Oppianico. M. Aurius adolescentulus, bello Italico captus apud Asculum, in Q. Sergii senatoris, eius, qui inter sicarios damnatus est, manus incidit, et apud eum fuit in ergastulo. Numerius autem Aurius, frater eius, mortuus est, heredemque Cn. Magium fratrem reliquit. Postea Magia, uxor Oppianici, mortua est: postremo unus qui reliquus erat Dinaeae filius, Cn. Magius, est mortuus. Is heredem fecit illum adolescentem Oppianicum, sororis suae filium, eumque partiri cum Dinaea matre iussit. Interim venit index ad Dinaeam, neque obscurus neque incertus, qui nuntiaret ei, filium eius, M. Aurium, vivere et in agro Gallico esse in servitute. 22. Mulier, amissis liberis, quum unius filii recuperandi spes esset ostentata, omnes suos propinquos filiique sui necessarios convocavit, et ab iis flens petivit, ut negotium susciperent, adolescentem investigarent, sibi restituerent eum filium, quem tamen unum ex multis fortuna reliquum esse voluisset. Haec quum agere instituis-

set, oppressa morbo est. Itaque testamentum fecit eiusmodi, ut illi filio H-S cccccc millia legaret, heredem institueret eundem illum Oppianicum, nepotem suum: atque his diebus paucis est mortua. Propinqui tamen illi, quemadmodum viva Dinaea instituerant, ita, mortua illa, ad investigandum Aurium cum eodem illo indice in agrum Gallicum profecti sunt. VIII. 23. Interim Oppianicus, ut erat, sicuti multis ex rebus reperietis, singulari scelere et audacia, per quemdam Gallicanum, familiarem suum, primum illum indicem pecunia corruptit: deinde ipsum Aurium, non magna iactura facta, tollendum interficiendumque curavit. Illi autem, qui erant ad propinquum investigandum et recuperandum profecti, litteras Larinum ad Aurius, illius adolescentis propinquos suosque necessarios, mittunt; sibi difficilem esse investigandi rationem, quod intelligerent indicem ab Oppianico esse corruptum. Quas litteras A. Aurius, vir fortis et experiens et domi nobilis, M. illius Auri propinquus, in foro palam, multis audientibus, quum adesset Oppianicus, recitat, et clarissima voce, se nomen Oppianici, si interfectum M. Aurium comperisset, delaturum esse testatur. 24. Interim brevi tempore illi, qui erant in agrum Gallicum profecti, Larinum revertuntur: interfectum esse M. Aurium renuntiant. Animi non solum propinquorum, sed etiam omnium Larinatum odio Oppianici et illius adolescentis misericordia commoventur. Itaque quum A. Aurius, is, qui antea denuntiabat, clamore hominem ac minis insequi coepisset, Larino profugit, et se in castra clarissimi viri, Q. Metelli, contulit. 25. Post illam fugam, et sceleris et conscientiae testem, numquam se iudiciis, numquam legibus, numquam

inermem inimicis committere ausus est, sed per illam L. Sullae vim atque victoriam Larinum in summo timore omnium cum armatis advolavit; quattuorviros, quos municipes fecerant, sustulit; se a Sulla, et alios praeterea tres factos esse dixit: et ab eodem sibi esse imperatum, ut Aurium illum, qui sibi delationem nominis et capitis periculum ostentarat, et alterum Aurium et eius C. filium et Sex. Vibium, quo sequestre in illo indice corrumpendo dicebatur esse usus, proscribendos interficiendosque curaret. Itaque, illis crudelissime interfectis, non mediocri ab eo ceteri proscriptionis et mortis metu terrebantur. His rebus in caussa iudicioque patefactis, quis est, qui illum absolvi potuisse arbitraretur? IX. Atque haec parva sunt: cognoscite reliqua, ut non aliquando condemnatum esse Oppianicum, sed aliquamdiu incolumem fuisse miremini.

26. Primum videte hominis audaciam. Sassiam in matrimonium ducere, Aviti matrem, illam, cuius virum A. Aurium occiderat, concupivit. Utrum impudentior hic, qui postulet, an crudelior illa, si nubat, difficile dictu est. Sed tamen utriusque humanitatem constantiamque cognoscite. 27. Petit Oppianicus, ut sibi Sassia nubat, et id magno opere contendit. Illa autem non admiratur audaciam, non impudentiam aspernatur, non denique illam Oppianici domum, viri sui sanguine redundantem, reformidat: sed quod haberet tres ille filios, idcirco se ab his nuptiis abhorreere respondit. Oppianicus, qui pecuniam Sassiae concupivisset, domo sibi quaerendum remedium existimavit ad eam moram, quae nuptiis afferebatur. Nam, quum haberet ex Novia infantem filium, alter autem eius filius, Papia natus, Theani Appuli,

quod abest a Larino XVIII millia passuum, apud matrem educaretur: arcessit subito sine causa puerum Theano: quod facere, nisi ludis publicis aut festis diebus, antea non solebat. Mater nihil mali misera suspicans, mittit. Ille se Tarentum proficisci quum simulasset, eo ipso die puer, quum hora undecima in publico valens visus esset, ante noctem mortuus et postridie, antequam luceret, combustus est. 28. Atque hunc tantum maerorem matri prius hominum rumor, quam quisquam ex Oppianici familia renuntiavit. Illa quum uno tempore audisset, sibi non solum filium, sed etiam exsequiarum munus ereptum, Larinum confestim exanimata venit, et ibi de integro funus iam sepulto filio fecit. Dies nondum decem intercesserant, quum ille alter filius infans necatur. Itaque nubit Oppianico continuo Sassia, laetanti iam animo, et spe optima confirmato: nec mirum, quae se non nuptialibus donis, sed filiorum funeribus delinitam videret. Ita, quod ceteri propter liberos pecuniae cupidiores solent esse, ille propter pecuniam liberos amittere iucundius esse duxit. X. 29. Sentio, iudices, vos pro vestra humanitate, his tantis scele-ribus breviter a me demonstratis, vehementer esse commotos. Quo tandem igitur animo fuisse illos arbitramini, quibus his de rebus non modo audiendum fuit, verum etiam iudicandum? Vos auditis de eo, in quem iudices non estis: de eo, quem non videtis: de eo, quem odisse iam non potestis: de eo, qui et naturae et legibus satisfecit: quem leges exilio, natura morte mulctavit. Auditis non ab inimico: auditis sine testibus: auditis, quum ea, quae copiosissime dici possunt, breviter a me strictimque dicuntur. Illi audiebant de eo, de quo iurati sententias ferre

debebant: de eo, cuius praesentis nefarium et conscleratum vultum intuebantur: de eo, quem ode- rant propter audaciam: de eo, quem omni supplicio dignum esse ducebant. Audiebant ab accusatoribus: audiebant verba multorum testium: audiebant, quum una quaque de re a P. Canutio, homine eloquentissi- mo, graviter et diu diceretur. 30. Et est quisquam, qui, quum haec cognoverit, suspicari possit, Oppia- nicum iudicio oppressum et circumventum esse in- nocentem? Acervatim iam reliqua, iudices, dicam, ut ad ea, quae propiora huius caussae et adiunctiora sunt, perveniam.

Vos, quaeso, memoria teneatis, non mihi hoc esse propositum, ut accusem Oppianicum mortuum; sed, quum hoc persuadere vobis velim, iudicium ab hoc non esse corruptum, hoc uti initio ac fundamento de- fensionis, Oppianicum hominem sceleratissimum et nocentissimum esse damnatum: qui uxori suae Cluen- tiae, quae amita huius Aviti fuit, quum ipse poculum dedisset, subito illa in media potione exclamavit, se maximo cum dolore mori; nec diutius vixit, quam locuta est: nam in ipso sermone hoc et vociferatione mortua est. Et ad hanc mortem tam repentinam vo- cemque morientis, omnia praeterea, quae solent esse indicia et vestigia veneni, in illius mortuae corpore fuerunt. Eodemque veneno C. Oppianicum, fratrem, necavit. XI. 34. Neque est hoc satis: tametsi in ipso fraterno parricidio nullum scelus praetermissum vi- detur, tamen, ut ad hoc nefarium facinus accederet, aditum sibi aliis sceleribus ante munivit. Nam quum esset gravida Auria, fratris uxor, et iam appropin- quare partus putaretur, mulierem veneno interfecit, ut una illud, quod erat ex fratre conceptum, necare-

tur. Post fratrem aggressus est: qui sero, iam exhausto illo poculo mortis, quum et de suo et de uxoris interitu clamaret, testamentumque mutare cuperet, in ipsa significatione huius voluntatis est mortuus. Ita mulierem, ne partu eius ab hereditate fraterna excluderetur, necavit: fratris autem liberos prius vita privavit, quam illi hanc ab natura propriam lucem accipere potuerunt: ut omnes intelligerent, nihil ei clausum, nihil sanctum esse posse, cuius ab audacia fratris liberos ne materni quidem corporis custodiae tegere potuissent. 32. Memoria teneo, Milesiam quamdam mulierem, quum essem in Asia, quod, ab heredibus secundis accepta pecunia, partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatum: nec iniuria; quae spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, heredem familiae, designatum reipublicae civem sustulisset. Quanto Oppianicus in eadem iniuria maiore supplicio dignus! siquidem illa, quum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit: hic autem idem illud effecit per alieni corporis mortem atque cruciatum. Ceteri non videntur in singulis hominibus multa parricidia suscipere posse, Oppianicus inventus est, qui in uno corpore plures necaret. XII. 33. Itaque, quum hanc eius consuetudinem audaciamque cognosset avunculus illius adolescentis, Oppianici, Cn. Magius, isque gravi morbo affectus esset, et heredem illum sororis suae filium faceret: amicis adhibitis, praesente matre sua, Dinaea, uxorem suam interrogavit, essetne praegnans. Quae quum se esse respondisset, ab ea petivit, ut, se mortuo, apud Dinaeam, quae tum ei mulieri socrus erat, quoad pareret, habitaret, diligentiamque adhiberet, ut id, quod conceperat, servaret,

ut saluum parere posset. Itaque ei testamento legat grandem pecuniam a filio, si qui natus esset: ab secundo herede nihil legat. 34. Quid de Oppianico suspicatus sit, videtis: quid iudicarit, obscurum non est. Nam, quum eius filium faceret heredem, eum tutorem liberis non ascripsit. Quid Oppianicus fecerit, cognoscite; ut illum Magium intelligatis non longe animo prospexisse morientem. Quae pecunia mulieri legata erat a filio, si qui natus esset, eam praesentem Oppianicus non debitam mulieri solvit: si haec solutio legatorum, et non merces abortionis appellanda est. Quo illa pretio accepto multisque praeterea muneribus, quae tum ex tabulis Oppianici recitabantur, spem illam, quam in alvo commendatam a viro continebat, victa avaritia, scelerei Oppianici vendidit. 35. Nihil posse iam ad hanc improbitatem addi videtur: attendite exitum. Quae mulier obtestatione viri decem illis mensibus ne domum quidem ullam, nisi socrus suae, nosse debuit, haec quinto mense post viri mortem ipsi Oppianico nupsit. Quae nuptiae non diuturnae fuerunt. Erant enim non matrimonii dignitate, sed sceleris societate coniunctae.

XIII. 36. Quid? illa caedes Asuvii Larinatis, adolescentis pecuniosi, quam clara tum, recenti re! quam omnium sermone celebrata! Fuit Avillius quidam Larinas perdita nequitia et summa egestate, arte quadam praeditus ad libidines adolescentulorum excitandas accommodata: qui ut se blanditiis et assentationibus in Asuvii consuetudinem penitus immergit, Oppianicus continuo sperare coepit, hoc se Avillio, tamquam aliqua machina admota, capere Asuvii adolescentiam et fortunas eius patrias expugnare posse. Ratio excogitata Larini est, res tralata Romam.

Inire enim id consilium facilius in solitudine, perficere rem eiusmodi commodius in turba posse arbitrati sunt. Asuvius cum Avillio Romam est profectus. Hos vestigiis Oppianicus consecutus est. Iam ut Romae vixerint, quibus conviviiis, quibus flagitiis, quantis et quam profusis sumptibus, non modo conscio, sed etiam conviva et adiutore Oppianico, longum est mihi dicere, praesertim ad alia properanti. Exitum huius assimilatae familiaritatis cognoscite.

37. Quum esset adolescens apud mulierculam quamdam atque ubi pernoctaret, ibi diem posterum commoraretur, Avillius, ut erat constitutum, simulat se aegrotare et testamentum facere velle. Oppianicus obsignatores ad eum, qui neque Asuvium neque Avillium nossent, adducit, et illum Asuvium appellat ipse. Testamento Asuvii nomine obsignato, disceditur. Avillius illico convalescit. Asuvius autem brevi illo tempore, quasi in hortulos iret, in arenarias quasdam extra portam Esquilinam perductus, occiditur.

38. Qui quum unum iam et alterum diem desideraretur, neque in iis locis, ubi ex consuetudine quaerebatur, inveniretur, et Oppianicus in foro Lariatium dictitaret, nuper se et suos amicos testamentum eius obsignasse, liberti Asuvii, et nonnulli amici, quod eo die, quo postremum Asuvius visus erat, Avillium cum eo fuisse et a multis visum esse constabat, in eum invadunt, et hominem ante pedes Q. Manlii, qui tum erat triumvir, constituunt: atque illic continuo, nullo teste, nullo indice, recentis maleficii conscientia perterritus, omnia, ut a me paullo ante dicta sunt, exponit, Asuviumque a sese, consilio Oppianici, interfectum fatetur.

39. Extrahitur domo latitans Oppianicus a Manlio: index Avillius ex altera parte

coram tenetur. Hic quid iam reliqua quaeritis? Manlium plerique noratis: non ille honorem a pueritia, non studia virtutis, non ullum existimationis bonae fructum umquam cogitarat, sed ex petulanti atque improbo scurra in discordiis civitatis ad eam columnam, ad quam multorum saepe conviciis perductus erat, tum suffragiis populi pervenerat. Itaque rem cum Oppianico transigit: pecuniam ab eo accipit, causam et susceptam et manifestam relinquit. Ac tum in Oppianici causa crimen hoc Asuvianum quum testibus multis, tum vero indicio Avillii probabatur: in quo inter allegatos Oppianici nomen primum esse constabat, eius, quem vos miserum atque innocentem falso iudicio circumventum esse dicitis.

XIV. 40. Quid? aviam tuam, Oppianice, Dinaeam, cui tu es heres, pater tuus non manifesto necavit? ad quam quum adduxisset medicum illum suum, iam cognitum, et saepe victorem, per quem interfecerat plurimos, mulier exclamat, se ab eo nullo modo velle curari, quo curante suos omnes perdidisset. Tum repente Anconitanum quemdam, L. Clodium, pharmacopolam circumforaneum, qui casu tum Larinum venisset, aggreditur, et cum eo H-S duobus millibus, id quod ipsius tabulis tum est demonstratum, transigit. L. Clodius, qui properaret, cui fora multa restarent, simul atque introductus est, rem confecit: prima portione mulierem sustulit: neque postea Larini punctum est temporis commoratus. 41. Eadem hac Dinaea testamentum faciente, quum tabulas prehendisset Oppianicus, qui gener eius fuisset, digito legata delevit: et, quum id multis locis fecisset, post mortem eius ne lituris coargui posset, testamentum, in alias tabulas transscriptum, signis adulterinis obsi-

gnavit. Multa praetereo consulto: etenim vereor, ne haec ipsa nimium multa esse videantur. Vos tamen eum similem sui fuisse in ceteris quoque vitae partibus existimare debetis. Illum tabulas publicas Larini censorias corrupisse, decuriones universi iudicaverunt. Cum illo iam nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat: nemo illum ex tam multis cognatis et affinibus tutorem umquam liberis suis scripsit: nemo illum aditu, nemo congressione, nemo sermone, nemo convivio dignum iudicabat: omnes aspernabantur, omnes abhorrebant, omnes ut aliquam immanem ac perniciosam bestiam pestemque fugiebant. 42. Hunc tamen hominem tam audacem, tam nefarium, tam nocentem numquam accusasset Avitus, iudices, si id praetermittere, salvo capite suo, potuisset. Erat huic inimicus Oppianicus: erat, sed tamen erat vitricus; crudelis et huic infesta mater: attamen mater. Postremo nihil tam remotum ab accusatione, quam Cluentius, et natura et voluntate et instituta ratione vitae. Sed quum esset haec illi proposita conditio, ut aut iuste pieque accusaret aut acerbè indigneque moreretur; accusare, quoquo modo posset, quam illo modo emori, maluit.

43. Atque, ut haec ita esse perspicere possitis, exponam vobis Oppianici facinus manifesto compertum atque deprehensum: ex quo simul utrumque, et huic accusare et illum condemnari necesse fuisse, intelligetis. XV. Martiales quidam Larini appellabantur, ministri publici Martis, atque ei deo veteribus institutis religionibusque Larinatum consecrati: quorum quum satis magnus numerus esset, quumque item, ut in Sicilia permulti Venerei sunt, sic illi Larini in Martis familia numerarentur: repente Oppianicus,

eos omnes liberos esse civesque Romanos, coepit defendere. Graviter id decuriones Larinatium cunctique municipes tulerunt. Itaque ab Avito petiverunt, ut eam causam susciperet publiceque defenderet. Avitus quum se ab omni eiusmodi negotio removisset, tamen pro loco, pro antiquitate generis sui, pro eo, quod se non suis solum commodis, sed etiam suorum municipum ceterorumque necessariorum natum esse arbitrabatur, tantae voluntati universorum Larinatium deesse noluit. 44. Suscepta causa Romanque delata, magnae quotidie contentiones inter Avitum et Oppianicum ex utriusque studio defensionis excitabantur. Erat ipse immani acerbique natura Oppianicus. Incendebat eius amentiam infesta atque inimica filio mater Aviti. Magni autem illi sua interesse arbitrabantur, hunc a causa Martialium demovere. Suberat etiam alia causa maior, quae Oppianici, hominis avarissimi atque audacissimi, mentem maxime commovebat. 45. Nam Avitus usque ad illius iudicii tempus nullum testamentum umquam fecerat. Neque enim legare eiusmodi matri poterat in animum inducere, neque testamento nomen omnino praetermittere parentis. Id quum Oppianicus sciret, (neque enim erat obscurum,) intelligebat, Avito mortuo, bona eius omnia ad matrem esse ventura: quae ab sese postea, aucta pecunia, maiore praemio; orbata filio, minore periculo necaretur. Itaque his rebus incensus, qua ratione Avitum veneno tollere conatus sit, cognoscite. XVI. 46. C. et L. Fabricii fratres gemini fuerunt ex municipio Aletrinati, homines inter se quum forma tum moribus similes, municipum autem suorum dissimillimi: in quibus quantus splendor sit, quam prope aequabilis, quam fere omnium constans

et moderata ratio vitae, nemo vestrum, ut mea fert opinio, ignorat. His Fabriciis semper est usus Oppianicus familiarissime. Iam hoc fere scitis omnes, quantam vim habeat ad coniungendas amicitias studiorum ac naturae similitudo. Quum illi ita viverent, ut nullum quaestum turpem esse arbitrarentur; quum omnis ab his fraus, omnes insidiae circumscriptionesque adolescentium nascerentur; quumque essent vitiis atque improbitate omnibus noti: studiose, ut dixi, ad eorum se familiaritatem multis iam ante annis Oppianicus applicarat. 47. Itaque tum sic statuit, per C. Fabricium (nam L. erat mortuus) insidias Avito comparare. Erat illo tempore infirma valetudine Avitus. Utebatur autem medico ignobili, sed spectato homine, Cleophanto: cuius servum Diogenem Fabricius ad venenum Avito dandum spe et pretio sollicitare coepit. Servus non incallidus et, ut ipsa res declaravit, frugi atque integer sermonem Fabricii non est aspernatus: rem ad dominum detulit: Cleophrantus autem cum Avito est locutus. Avitus statim cum M. Bebrio senatore, familiarissimo suo, communicavit: qui qua fide, qua prudentia, qua diligentia fuerit, meminisse vos arbitror. Ei placuit, ut Diogenem Avitus emeret a Cleophanto, quo facilius aut comprehenderetur res eius indicio, aut falsa esse cognosceretur. Ne multa; Diogenes emitur: venenum diebus paucis, (multi viri boni quum ex occulto intervenissent,) pecuniaque obsignata, quae ad eam rem dabatur, in manibus Scamandri, liberti Fabriciorum, deprehenditur. XVII. 48. Pro dii immortales! Oppianicum quisquam, his rebus cognitis, circumventum esse dicet? Quis umquam audacior? quis nocentior? quis apertior in iudicium adductus est?

Quod ingenium, quae facultas dicendi, quae a quocumque excogitata defensio huic uni crimini potuit obistere? Simul et illud quis est qui dubitet, quin, hac re comperta manifestoque deprehensa, aut obeunda mors Cluentio aut suscipienda accusatio fuerit?

49. Satis esse arbitror demonstratum, iudices, his criminibus accusatum esse Oppianicum, ut honeste absolvi nullo modo potuerit. Cognoscite nunc ita reum citatum esse illum, ut, re semel atque iterum praeiudicata, condemnatus in iudicium venerit. Nam Cluentius, iudices, primum nomen eius detulit, cuius in manibus venenum deprehenderat. Is erat libertus Fabriciorum, Scamander. Integrum consilium, iudicii corrupti nulla suspicio: simplex in iudicium caussa, certa res, verum crimen allatum est. Hic tum Fabricius, is, de quo ante dixi, qui, liberto damnato, sibi illud impendere periculum videret, quod mihi cum Aletrinatibus vicinitatem, et cum plerisque eorum magnum usum esse sciebat, frequentes eos ad me domum adduxit. Qui quamquam de homine, sicut necesse erat, existimabant: tamen, quod erat ex eodem municipio, suae dignitatis esse arbitrabantur, eum, quibus rebus possent, defendere: idque a me ut facerem, et ut causam Scamandri susciperem, petebant: in qua caussa patroni omne periculum continebatur. 50. Ego, qui neque illis talibus viris ac tam amantibus mei rem possem ullam negare, neque illud crimen tantum ac tam manifestum esse arbitrarer, sicut ne illi quidem ipsi, qui mihi tum illam causam commendabant, arbitrabantur: pollicitus iis sum, me omnia, quae vellent, esse facturum.

XVIII. Res agi coepta est: citatus est Scamander reus. Accusabat P. Canutius, homo in primis inge-

niosus et in dicendo exercitatus: accusabat autem ille quidem Scamandrum verbis tribus, VENENUM ESSE DEPREHENSUM: omnia tela totius accusationis in Oppianicum coniciebantur: aperiiebatur caussa insidiarum: Fabriciorum familiaritas commemorabatur: hominis vita et audacia proferebatur: denique omnis accusatio varie graviterque tractata, ad extremum manifesta veneni deprehensione conclusa est. 51. Hic ego tum ad respondendum surrexi: qua cura, Dii immortales! qua sollicitudine animi! quo timore! Semper equidem magno cum metu incipio dicere: quotiescumque dico, toties mihi videor in iudicium venire non ingenii solum, sed etiam virtutis atque officii: ne aut id profiteri videar, quod non possim implere; quod est impudentiae: aut id non efficere, quod possim; quod est aut perfidiae, aut negligentiae. Tum vero ita sum perturbatus, ut omnia timerem: si nihil dixissem, ne infantissimus; si multa in eiusmodi caussa dixissem, ne impudentissimus existimarer. XIX. Collegi me aliquando, et ita constitui, fortiter esse agendum; illi aetati, qua tum eram, solere laudi dari, etiamsi in minus firmis caussis hominum periculis non defuissem. Itaque feci: sic pugnavi, sic omni ratione contendi, sic ad omnia confugi, quantum ego assequi potui, remedia ac perfugia caussarum, ut hoc, quod timide dicam, consecutus sim, ne quis illi caussae patronum defuisse arbitraretur. 52. Sed ut quidquid ego apprehenderam, statim accusator extorquebat e manibus. Si quaesieram, quae inimicitiae Scamandro cum Avito: fatebatur, nullas fuisse, sed Oppianicum, cuius ille minister fuisset, huic inimicissimum fuisse atque esse dicebat. Sin autem illud egeram, nullum ad Scaman-

drum morte Aviti venturum emolumentum fuisse: concedebat, sed ad uxorem Oppianici, hominis in uxoribus necandis exercitati, omnia bona Aviti ventura esse dicebat. Quum illa defensione usus essem, quae in libertinorum caussis honestissima semper existimata est: Scamandrum patrono esse probatum fatebatur, sed quaerebat, cui probatus esset ipse patronus. 53. Quum ego pluribus verbis in eo commoratus essem, Scamandro factas insidias esse per Diogenem, constitutumque inter eos de alia re fuisse, ut medicamentum, non venenum Diogenes afferret, hoc cuivis usuvenire posse: quaerebat, cur in eiusmodi locum, tam abditum, cur solus, cur cum obsignata pecunia venisset. Denique hoc loco caussa testibus, honestissimis hominibus, premebatur. M. Baebius de suo consilio Diogenem emptum, se praesente Scamandrum cum veneno pecuniaque deprehensum esse dicebat. P. Quintilius Varus, homo summa religione et summa auctoritate praeditus, de insidiis, quae fierent Avito, et de sollicitatione Diogenis, recenti re, secum Cleophantum locutum esse dicebat. 54. Atque in illo iudicio quum Scamandrum nos defendere videremur, verbo ille reus erat, re quidem vera et periculo et tota accusatione Oppianicus. Neque id obscure ferebat nec dissimulare ullo modo poterat: aderat frequens, advocabat, omni studio gratiaque pugnabat: postremo, id quod maximo malo illi caussae fuit, hoc ipso in loco, quasi reus ipse esset, sedebat. Oculi omnium iudicum non in Scamandrum, sed in Oppianicum coniciebantur: timor eius, perturbatio, suspensus incertusque vultus, crebra coloris mutatio, quae erant antea suspiciosa, haec aperta ac manifesta faciebant. XX. 55. Quum in consilium iri oporteret, quaesivit

ab reo C. Iunius, quaesitor ex lege illa Cornelia, quae tum erat, clam an palam de se sententiam ferri vellet. De Oppianici sententia responsum est, quod is Aviti familiarem Iunium esse dicebat, clam velle ferri. Itum est in consilium. Omnibus sententiis praeter unam, quam suam Staienus esse dicebat, Scamander prima actione condemnatus est. Quis tum erat omnium, qui, Scamandro condemnato, non iudicium de Oppianico factum esse arbitraretur? quid est illa damnatione iudicatum, nisi venenum id, quod Avito daretur, esse quaesitum? Quae porro tenuissima suspicio collata in Scamandrum est aut conferri potuit, ut is sua sponte necare voluisse Avitum putaretur?

56. Atque, hoc tum iudicio facto, et Oppianico, re et existimatione, iam, lege et pronuntiatione, nondum condemnato: tamen Avitus Oppianicum reum statim non fecit. Voluit cognoscere, utrum iudices in eos solos essent severi, quos venenum habuisse ipsos comperissent, an etiam consilia conscientiasque eiusmodi facinorum supplicio dignas iudicarent. Itaque C. Fabricium, quem propter familiaritatem Oppianici conscius illi facinori fuisse arbitrabatur, reum statim fecit; utique ei locus primus constitueretur, propter caussae conjunctionem impetravit. Hic tum Fabricius non modo ad me meos vicinos et amicos Aletrinales non adduxit, sed ipse iis neque defensoribus uti postea neque laudatoribus potuit. 57. Rem enim integram hominis non alieni, quamvis suspiciosam, defendere, humanitatis esse putabamus; iudicatam labefactare conari, impudentiae. Itaque tum ille inopia et necessitate coactus in caussa eiusmodi ad Cepasios fratres confugit, homines industrios atque eo animo, ut, quaecumque dicendi potestas esset data,

in honore atque in beneficio ponerent. XXI. Iam hoc quoque prope iniquissime comparatum est, quod in morbis corporis, ut quisque est difficillimus, ita medicus nobilissimus atque optimus quaeritur: in periculis capitis, ut quaeque caussa difficillima est, ita deterrimus obscurissimusque patronus adhibetur. 58. Citatur reus, agitur caussa, paucis verbis accusat, ut de re iudicata, Canutius. Incipit longo et alte petito prooemio respondere maior Cepasius. Primo attente auditur eius oratio. Erigebat animum iam demissum et oppressum Oppianicus. Gaudebat ipse Fabricius. Non intelligebat animos iudicum non illius eloquentia, sed defensionis impudentia commoveri. Posteaquam de re coepit dicere, ad ea, quae erant in caussa, addebat etiam ipse nova quaedam vulnera. Hoc quamquam sedulo faciebat, tamen interdum non defendere, sed praevaricari accusationi videbatur. Itaque quum callidissime se dicere putaret, et quum illa verba gravissima ex intimo artificio deprompsisset: *Respicite, iudices, hominum fortunas, respicite duobus variosque casus, respicite C. Fabricii senectutem*: quum hoc, *Respicite*, ornandae orationis caussa saepe dixisset, respexit ipse: at C. Fabricius a subselliis, demisso capite, discesserat. 59. Hic iudices ridere: stomachari atque acerbe ferre patronus, caussam sibi eripi, et se cetera de illo loco, *Respicite iudices*, non posse dicere: nec quidquam propius est factum, quam ut illum persequeretur et collo obtorto ad subsellia reduceret, ut reliqua posset perorare. Ita tum Fabricius, primum suo iudicio, quod est gravissimum, deinde legis vi et sentiis iudicum est condemnatus.

XXII. Quid est, quod iam de Oppianici caussa

plura dicamus? Apud eosdem iudices reus est factus, quum is duobus praeiudiciis iam damnatus esset: ab iisdem autem iudicibus, qui Fabriciorum damnatione de Oppianico iudicarent, locus ei primus est constitutus: accusatus est criminibus gravissimis, et iis, quae a me breviter dicta sunt, et praeterea multis, quae ego omnia nunc omitto: accusatus est apud eos, qui et Scamandrum, ministrum Oppianici, et Fabricium, conscium maleficii, condemnarant. 60. Utrum, per deos immortales! magis est mirandum, quod is condemnatus est, an quod omnino respondere ausus est? Quid enim illi iudices facere potuerunt? qui si innocentes Fabricios condemnassent, tamen in Oppianico sibi constare et superioribus consentire iudiciis debuerunt. An vero illi sua per se ipsi iudicia rescinderent, quum ceteri soleant in iudicando ne ab aliorum iudiciis discrepent, providere? et ii, qui Fabricii libertum, quia minister in maleficio fuerat; patronum, quia conscius, condemnassent; ipsum principem atque architectum sceleris absolverent? et qui ceteros, nullo praeiudicio facto, tamen ex ipsa causa condemnassent, hunc, quem bis condemnatum iam acceperant, liberarent? 61. Tum vero illa iudicia senatoria, non falsa invidia, sed vera atque insigni turpitudine notata, atque operta dedecore et infamia, defensionem locum nullum reliquissent. Quid enim tandem illi iudices responderent, si quis ab iis quaereret? Condemnastis Scamandrum: quo crimine? nempe quod Avitum per servum medici veneno necare voluisset. Quid Aviti morte Scamander consequeretur? nihil, sed administer erat Oppianici. Condemnastis C. Fabricium: quid ita? quia, quum ipse familiarissime Oppianico usus, libertus autem eius

in maleficio deprehensus esset, illum expertem eius consilii fuisse non probabatur. Si igitur ipsum Oppianicum, bis suis iudiciis condemnatum, absolvis-
sent, quis tantam turpitudinem iudiciorum, quis tantam inconstantiam rerum iudicatarum, quis tantam libidinem iudicum ferre potuisset?

62. Quod si hoc videtis, quod iam hac omni oratione patefactum est, illo iudicio reum condemnari, praesertim ab iisdem iudicibus, qui duo praeiudicia fecissent, necesse fuisse: simul illud videatis necesse est, nullam accusatori causam esse potuisse, cur iudicium vellet corrumpere. XXIII. Quaero enim abs te, T. Atti, relictis iam ceteris argumentis omnibus, num Fabricios quoque innocentes condemnatos existimes, num etiam illa iudicia pecunia corrupta esse dicas, quibus iudiciis alter a Staieno solo absolutus est, alter etiam ipse se condemnavit. Age, si nocentes: cuius maleficii? numquid praeter venenum quaesitum, quo Avitus necaretur, obiectum est? numquid aliud in illis iudiciis versatum est, praeter hasce insidias Avito ab Oppianico per Fabricios factas? nihil, nihil, inquam, aliud, iudices, reperietis. Exstat memoria: sunt tabulae publicae: redargue me, si mentior: testium dicta recita: doce, in illorum iudiciis, quid praeter hoc venenum Oppianici non modo in criminis, sed in maledicti loco sit obiectum. 63. Multa dici possunt, quare ita necesse fuerit iudicari, sed ego occurram expectationi vestrae, iudices. Nam, etsi a vobis sic audior, ut numquam benignius neque attentius quemquam auditum putem, tamen vocat me alio iamdudum tacita vestra expectatio, quae mihi obloqui videtur. Quid ergo? negasne illud iudicium esse corruptum? Non nego, sed ab hoc corruptum

non esse confirmo. A quo igitur est corruptum? Opinor, primum, si incertum fuisset, quisnam exitus illius iudicii futurus esset, verisimilius tamen esset, eum potius corrupisse, qui metuisset, ne ipse condemnaretur, quam illum, qui veritus esset, ne alter absolveretur: deinde, quum esset nemini dubium, quid iudicari necesse esset, eum certe potius, qui sibi aliqua ratione diffideret, quam eum, qui omni ratione confideret: postremo, certe potius illum, qui bis apud eos iudices offendisset, quam eum, qui bis causam iis probavisset. 64. Unum quidem certe nemo erit tam iniquus Cluentio qui mihi non concedat: si constet corruptum illud esse iudicium, aut ab Avito aut ab Oppianico esse corruptum. Si doceo non ab Avito, vinco ab Oppianico: si ostendo ab Oppianico, purgo Avitum. Quare, etsi satis docui rationem nullam huic corrumpendi fuisse, (ex quo intelligitur, ab Oppianico esse corruptum,) tamen de illo ipso separatim cognoscite. XXIV. Atque ego illa non argumentabor, quae sunt gravia vehementer: eum corrupisse, qui in periculo fuerit; eum, qui metuerit; eum, qui spem salutis in alia ratione non habuerit; eum, qui semper singulari fuerit audacia. Multa sunt eiusmodi: verum quum habeam rem non dubiam, sed apertam atque manifestam, enumeratio singulorum argumentorum non est necessaria. 65. Dico C. Aelio Staieno iudici pecuniam grandem Statium Albium ad corrumpendum iudicium dedisse. Num quis negat? Te appello, Oppianice; te, T. Atti: quorum alter eloquentia damnationem illam, alter tacita pietate deplorat. Audete negare, ab Oppianico Staieno iudici pecuniam datam: negate, negate, inquam, in eo loco. Quid reticetis? At negare non potestis, quod repeti-

stis, quod confessi estis, quod abstulistis. Quo tandem igitur ore mentionem corrupti iudicii facitis, quum ab ista parte iudici pecuniam ante iudicium datam, post iudicium ereptam esse fateamini? 66. Quonam igitur haec modo gesta sunt? Repetam paulo altius, iudices, et omnia, quae in diuturna obscuritate latuerunt, sic aperiā, ut ea cernere oculis videamini. Vos quaeso, ut adhuc me attente audistis, item, quae reliqua sunt, audiat. Profecto nihil a me dicetur, quod non dignum hoc conventu et silentio, dignum vestris studiis atque auribus esse videatur.

Nam, ut primum Oppianicus ex eo, quod Scamander reus erat factus, quid sibi impenderet, coepit suspicari: statim se ad hominis egentis, audacis, in iudiciis corrumpendis exercitati, tum autem iudicis, Staieni familiaritatem applicavit. Ac primum Scamandro reo tantum donis datis muneribusque perfecerat, ut eo auctore uteretur cupidior, quam fides iudicis postulabat. 67. Post autem, quum esset Scamander unius Staieni sententia absolutus, patronus autem Scamandri ne sua quidem sententia liberatus, acrioribus saluti suae remediis subveniendum putavit. Tum a Staieno, sicut ab homine ad excogitandum acutissimo, ad audendum impudentissimo, ad efficiendum acerrimo, (haec enim ille et aliqua ex parte habebat, et maiore ex parte se habere simulabat,) auxilium capiti et fortunis suis petere coepit. XXV. Iam hoc non ignoratis, iudices, ut etiam bestiae fame dominante plerumque ad eum locum, ubi pastae aliquando sint, revertantur. 68. Staienus ille biennio ante, quam caussam bonorum Sabinii Atellae recepisset, sexcentis millibus nummum se iudicium corrupturum esse dixerat: quae quum accepisset a

pupillo, suppressit: iudicioque facto nec Safinio nec bonorum emptoribus reddidit. Quam quum pecuniam profudisset, et sibi nihil non modo ad cupiditates suas, sed ne ad necessitatem quidem reliquisset, statuit ad easdem sibi praedas ac suppressiones iudiciales revertendum. Itaque quum Oppianicum iam perditum et duobus iugulatum praeiudiciis videret, promissis eum suis excitavit abiectum et simul saluti desperare vetuit. Oppianicus orare hominem coepit, ut sibi rationem ostenderet iudicii corrumpendi. 69. Ille autem (quemadmodum ex ipso Oppianico postea est auditum) negavit, quemquam esse in civitate praeter se, qui id efficere posset. Sed primo gravari coepit, quod aedilitatem se petere cum hominibus nobilissimis, et invidiam atque offensionem timere dicebat. Post exoratus initio per magnam pecuniam poposcit: deinde ad id pervenit, quod confici potuit, et sestertiū sexcenta quadraginta millia deferri ad se domum iussit. Quae pecunia simul atque ad eum delata est, homo impurissimus statim coepit in eiusmodi mente et cogitatione versari: nihil esse suis rationibus utilius, quam Oppianicum condemnari: illo absoluto, pecuniam illam aut iudicibus dispertiendam, aut ipsi esse reddendam: damnato, repetiturum esse neminem. 70. Itaque rem excogitat singularem. Atque haec, iudices, quae vere dicuntur a nobis, facilius credetis, si cum animis vestris longo intervallo recordari C. Staieni vitam et naturam volueritis. Nam perinde ut opinio est de cuiusque moribus, ita, quid ab eo factum et non factum sit, existimari potest. XXVI. Quum esset egens, sumptuosus, audax, callidus, perfidiosus, et quum domi suae, miserrimis in locis et inanissi-

mis, tantum nummorum positum videret; ad omnem malitiam et fraudem versare mentem suam coepit: Demne iudicibus? mihi igitur ipsi praeter periculum et infamiam quid quaeretur? Nihil excogitem, quamobrem Oppianico damnari necesse sit? quid tandem? nihil enim est, quod fieri non possit. Si quis eum forte casus ex periculo eripuerit, nonne reddendum est? Praecipitantem igitur impellamus, inquit, et perditum prosternamus. 71. Capit hoc consilii, ut pecuniam quibusdam iudicibus levissimis polliceatur; deinde eam postea supprimat: ut, quoniam graves homines sua sponte severe iudicatueros putabat, hos, qui leviores erant, destitutione iratos Oppianico redderet. Itaque, ut erat semper praeposterus atque perversus, initium facit a Bulbo, et eum, quod iamdiu nihil quaesierat, tristem atque oscitantem leviter impellit. Quid tu? inquit; ecquid me adiuvas, Bulbe, ne gratis reipublicae serviamus? Ille vero, simul atque hoc audivit: Ne gratis: Quo voles, inquit, sequar: sed quid affers? Tum ei quadraginta millia, si esset absolutus Oppianicus, pollicetur, et eum, ut ceteros appellet, quibuscum loqui consuesset, rogat, atque etiam ipse conditor totius negotii Guttam aspergit huic Bulbo. 72. Itaque minime amarus iis visus est, qui aliquid ex eius sermone speculae degustarant. Unus et alter dies intercesserat, quum res parum certa videbatur: sequester et confirmator pecuniae desiderabatur. Tum appellat hilari vultu hominem Bulbus, ut blandissime potest: Quid tu, inquit, Paete? (hoc enim sibi Staienus cognomen ex imaginibus Aeliorum delegerat, ne, si se Ligurem fecisset, nationis magis suae, quam generis uti cognomine videretur:) qua de re mecum locutus es, quae-

runt a me, ubi sit pecunia. Hic ille planus improbissimus, quaestu iudiciario pastus, qui illi pecuniae, quam condiderat, spe iam atque animo incubaret, contrahit frontem: (recordamini faciem atque illos eius fictos simulatosque vultus!) queritur se ab Oppianico destitutum: et, qui esset totus ex fraude et mendacio factus, quique ea vitia, quae a natura habebat, etiam studio atque artificio quodam malitiae condivisset, pulchre asseverat sese ab Oppianico destitutum: atque hoc addit testimonii, sua illum sententia, quam palam omnes laturos essent, condemnatum iri.

XXVII. 73. Manarat sermo in consilio, pecuniae quamdam mentionem inter iudices esse versatam. Res neque tam fuerat occulta, quam erat occultanda, neque tam erat aperta, quam reipublicae caussa aperienda. In ea obscuritate ac dubitatione omnium Canutio, perito homini, qui quodam odore suspicionis Staienum corruptum esse sensisset, nequedum rem perfectam arbitraretur, placuit repente pronuntiare. Iudices dixerunt se id velle. Hic tum Oppianicus non magno opere pertimuit: rem a Staieno perfectam esse arbitrabatur. 74. In consilium erant ituri iudices XXXII. Sententiis XVI absolutio confici poterat. H-S quadragesima in singulos iudices distributa eum numerum sententiarum conficere debebant, ut ad cumulum spe maiorum praemiorum ipsius Staieni sententia septimadecima accederet. Atque etiam casu tum, quod illud repente erat factum, Staienus ipse non aderat. Causam nescio quam apud iudicem defendebat. Facile hoc Avitus patiebatur, facile Canutius, at non Oppianicus neque patronus eius L. Quintius: qui quum esset eo tempore tribunus plebis, convicium

C. Iunio, iudici quaestionis, maximum fecit, UT NE SINE STAIENO IN CONSILIUM IRETUR: quumque id ei per viatores consulto negligentius agi videretur, ipse e publico iudicio ad privatum Staieni iudicium profectus est, et illud pro potestate dimitti iussit: Staienum ipse ad subsellia adduxit. 75. Consurgitur in consilium, quum sententias Oppianicus, quae tum erat potestas, palam ferri velle dixisset, ut Staienus scire posset, quid cuique deberetur. Varia iudicum genera: nummarii pauci, sed omnes irati. Ut, qui accipere in campo consuerunt, iis candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse: sic eiusmodi iudices infesti tum reo venerant. Ceteri nocentissimum esse arbitrabantur, sed expectabant sententias eorum, quos corruptos putabant, ut ex iis constituerent, a quo iudicium corruptum videretur. XXVIII. Ecce tibi eiusmodi sortitio, ut in primis Bulbo et Staieno et Guttae esset iudicandum. Summa omnium expectatio, quidnam sententiae ferrent leves ac nummarii iudices. Atque illi omnes sine ulla dubitatione condemnant. 76. Hic tum iniectus est hominibus scrupulus et quaedam dubitatio, quidnam esset actum. Deinde homines sapientes et ex vetere illa disciplina iudiciorum, qui neque absolvere hominem nocentissimum possent, neque eum, de quo esset orta suspicio, pecunia oppugnatum, re illa incognita, primo condemnare vellent, non liquere dixerunt. Nonnulli autem severi homines hoc statuerunt, quo quisque animo quid faceret, spectari oportere, et, si alii pecunia accepta verum iudicabant, tamen nihilo minus se superioribus suis iudiciis constare putabant oportere: itaque damnarunt. Quinque omnino fuerunt, qui illum vestrum innocentem Op-

pianicum sive imprudentia sive misericordia sive aliqua suspitione sive ambitione adducti absolverunt.

77. Condemnato Oppianico, statim L. Quintius, homo maxime popularis, qui omnes rumorum et concionum ventos colligere consuesset, oblatam sibi facultatem putavit, ut ex invidia senatoria posset crescere, quod eius ordinis iudicia minus iam probari populo arbitrabatur. Habetur una atque altera concio vehemens et gravis: accepisse pecuniam iudices, ut innocentem reum condemnarent, tribunus plebis clamat: agi fortunas omnium dicebat: nulla esse iudicia: qui pecuniosum inimicum haberet, incolumem esse neminem posse. Homines totius ignari negotii, qui Oppianicum numquam vidissent, virum optimum et hominem pudentissimum pecunia oppressum arbitrarentur, incensi suspitione, rem in medium vocare coeperunt et causam illam totam deposcere.

78. Atque illo ipso tempore in aedes T. Annii, hominis honestissimi, necessarii et amici mei, nectu Staienus, arcessitus ab Oppianico, venit. Iam cetera nota sunt omnibus: ut cum illo Oppianicus egerit de pecunia, ut ille se redditurum esse dixerit, ut eorum sermonem omnem audierint viri boni, qui tum consulto propter in occulto stetissent: ut res patefacta atque in forum prolata, et pecunia omnis a Staieno extorta atque erepta sit. XXIX. Huius Staieni persona, populo iam nota atque perspecta, ab nulla turpi suspitione abhorrebat: suppressam esse ab eo pecuniam, quam pro reo pronuntiasset, qui erant in concione, non intelligebant. Neque enim docebantur. Versatam esse in iudicio mentionem pecuniae sentiebant, innocentem reum condemnatum audiebant: Staieni sententia condemnatum videbant: non gratis

id ab eo factum esse, quod hominem norant, iudicabant. Similis in Bulbo, in Gutta, in aliis nonnullis suspicio consistebat. 79. Itaque confiteor, (licet enim iam impune, hoc praesertim in loco, confiteri.) quod Oppianici non modo vita, sed etiam nomen ante illud tempus populo ignotum fuisset, indignissimum porro videretur, circumventum esse innocentem pecunia, hanc deinde suspicionem augetet Staieni improbitas et nonnullorum eius similium iudicum turpitudine, causam autem ageret L. Quintius, homo quum summa potestate praeditus, tum ad inflammandos animos multitudinis accommodatus, summam illi iudicio invidiam infamiamque esse conflata. Atque in hanc flammam recentem C. Iunium, qui illi quaestioni praefuerat, iniectum esse memini, et illum hominem aedilicium, iam praetorem opinionibus hominum constitutum, non disceptatione dicendi, sed clamore hominum de foro atque adeo de civitate esse sublatum.

80. Neque me poenitet hoc potius tempore, quam illo, causam A. Cluentii defendere. Causa enim manet eadem, quae mutari nullo modo potest, temporis iniquitas atque invidia recessit, ut, quod in tempore mali fuit, nihil obsit, quod in causa boni fuit, prosit. Itaque nunc quemadmodum audiar, sentio, non modo ab iis, quorum iudicium ac potestas est, sed etiam ab illis, quorum tantum est existimatio. At tum si dicerem, non audirer, non quod alia res esset: immo eadem; sed tempus aliud. XXX. Id adeo sic cognoscite. Quis tum auderet dicere, nocentem condemnatum esse Oppianicum? quis nunc id audet negare? Quis tum posset arguere, ab Oppianico iudicium tentatum esse pecunia? quis id hoc tempore infitiri potest? Cui tum liceret docere, Oppianicum

reum factum esse tum denique, quum duobus proximis praeiudiciis condemnatus esset? quis est, qui id hoc tempore infirmare conetur? 84. Quare, invidia remota, quam dies mitigavit, oratio mea deprecata est, vestra fides atque aequitas a veritatis disceptatione reiecit: quid est praeterea, quod in caussa relinquatur?

Versatam esse in iudicio pecuniam, constat: ea, quaeritur, unde profecta sit, ab accusatore, an ab reo. Accusator dicit haec: Primum, gravissimis criminibus accusabam, ut nihil opus esset pecunia: deinde, condemnatum adducebam, ut ne eripi quidem pecunia posset: postremo, etiamsi absolutus esset, mearum tamen omnium fortunarum status incolumis maneret. Quid contra reus? Primum, ipsam multitudinem criminum et atrocitatem pertimescebam: deinde, Fabriciis propter conscientiam mei sceleris condemnatis, me esse condemnatum, sentiebam: postremo, in eum casum veneram, ut omnis mearum fortunarum status unius iudicii periculo contineretur.

82. Age, quoniam corrumpendi iudicii causas ille multas et graves habuit, hic nullam: profectio ipsius pecuniae requiratur. Confecit tabulas diligentissime Cluentius. Haec autem res habet hoc certe, ut nihil possit neque additum neque detractum de re familiari latere. Anni sunt octo, quum ista caussa in ista meditatione versatur, quum omnia, quae ad eam rem pertinent, et ex huius, et ex aliorum tabulis, agitis, tractatis, inquiritis: quum interea Cluentianae pecuniae vestigium nullum invenitis. Quid? Albiana pecunia vestigiisne nobis odoranda est, an ad ipsum cubile vobis ducibus venire possumus? Tenentur uno in loco H-S DCXL: tenentur apud homi-

nem audacissimum: tenentur apud iudicem. 83. Quid vultis amplius? At enim Staienus non fuit ab Oppianico, sed a Cluentio ad iudicium corrumpendum constitutus. Cur eum, quum in consilium iretur, Cluentius et Canutius abesse patiebantur? cur, quum in consilium mittebant, Staienum iudicem, cui pecuniam dederant, non requirebant? Oppianicus quaerebat: Quintius flagitabat: sine Staieno ne in consilium iretur, tribunicia potestate perfectum est. At condemnavit. Hanc enim damnationem dederat obsidem Bulbo et ceteris, ut destitutus ab Oppianico videretur. Quare si istinc caussa corrumpendi iudicii, istinc pecunia, istinc Staienus, istinc denique omnis fraus et audacia est: hinc pudor, honesta vita, et nulla suspicio pecuniae, nulla corrumpendi iudicii caussa: patimini, veritate patefacta atque omni errore sublato, eo transire illius turpitudinis infamiam, ubi cetera maleficia consistunt: ab eo invidiam discedere aliquando, ad quem numquam accessisse culpam videtis.

XXXI. 84. At enim pecuniam Staieno dedit Oppianicus non ad corrumpendum iudicium, sed ad conciliationem gratiae. Tene hoc, Atti, dicere, tali prudentia, etiam usu atque exercitatione praeditum? Sapientissimum esse dicunt eum, cui, quod opus sit, ipsi veniat in mentem: proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet. In stultitia contra est. Minus enim stultus est is, cui nihil in mentem venit, quam ille, qui, quod stulte alteri venit in mentem, comprobatur. Istam conciliationem gratiae Staienus tum recenti re, quum faucibus premeretur, excogitavit, sive, ut homines tum loquebantur, a P. Cethego admonitus, istam dedit conciliationis et gratiae fabulam. 85. Nam fuisse hunc tum hominum sermo-

nem, recordari potestis: Cethegum, quod hominem odisset et quod eius improbitatem versari in republica nollet, et quod videret, eum, qui se ab reo pecuniam, quum iudex esset, clam atque extra ordinem accepisse confessus esset, salvum esse non posse, minus ei fidele consilium dedisse. In hoc si improbus Cethegus fuit, videtur mihi adversarium removere voluisse. Sin erat eiusmodi caussa, ut Staienus nummos se accepisse negare non posset: (nihil autem erat periculosius nec turpius, quam, ad quam rem accepisset, confiteri:) non est consilium Cethegi reprehendendum. 86. Verum alia caussa tum Staieni fuit, alia nunc, Atti, tua est. Ille, quum re premere-tur, quodcumque diceret, honestius diceret, quam si, quod erat factum, fateretur: te vero illud idem, quod tum explosum et eiectum est, nunc retulisse demiror. Qui enim poterat tum in gratiam redire cum Oppianico Cluentius? qui cum matre habebat similitates, haerebat in tabulis publicis reus et accusator: condemnati erant Fabricii: nec elabi alio accusatore poterat Albius, nec sine ignominia calumniae relinquere accusationem Cluentius. XXXII. 87. An ut praevaricaretur? Iam id quoque ad corrumpendum iudicium pertinet. Sed quid opus erat ad eam rem iudice sequestre? et omnino, quamobrem tota ista res per Staienum potius, hominem ab utroque alienissimum, sordidissimum, turpissimum, quam per bonum aliquem virum ageretur et amicum necessariumque communem? Sed quid ego haec pluribus, quasi de re obscura disputo, quum ipsa pecunia, quae Staieno data est, numero ac summa sua, non modo quanta fuerit, sed etiam ad quam rem data fuerit, ostendat? Sexdecim dico iudices, ut Oppianicus ab-

solveretur, corrumpendos fuisse: ad Staienum sexcenta et quadraginta millia nummum esse delata. Si, ut tu dicis, gratiae conciliandae caussa, quadraginta istorum accessio millium quid valet? si, ut nos dicimus, ut quadragena millia nummum sexdecim iudicibus darentur; non Archimedes melius potuit describere.

88. At enim iudicia facta permulta sunt, a Cluentio iudicium esse corruptum. Immo vero ante hoc tempus omnino ista ipsa res suo nomine in iudicium numquam est vocata. Ita multum agitata, ita diu iactata ista res est, ut hodierno die primum caussa illa defensa sit, hodierno die primum veritas vocem contra invidiam, his iudicibus freta, miserit. Verumtamen multa ista iudicia quae sunt? Ego enim me ad omnia confirmavi et sic paravi, ut docerem, quae facta postea iudicia de illo iudicio dicerentur, partim ruinae similiora aut tempestati, quam iudicio et disceptationi fuisse, partim nihil contra Avitum valere, partim etiam pro hoc esse, partim esse eiusmodi, ut neque appellata umquam iudicia sint, neque existimata. 89. Hic ego, magis ut consuetudinem servem, quam quod vos non vestra hoc sponte faciatis, petam a vobis, ut me, dum de his singulis disputo iudiciis, attente audiat. XXXIII. Condemnatus est C. Iunius, qui ei quaestioni praefuerat; adde etiam illud, si placeat: tum est condemnatus, quum esset iudex quaestionis. Non modo caussae, sed ne legi quidem quidquam per tribunum plebis laxamenti datum est. Quo tempore illum a quaestione ad nullum aliud reipublicae munus abduci licebat, eo tempore ad quaestionem ipse abreptus est. At quam quaestionem? Vultus enim vestri, iudices, me invitant, ut, quae reti-

cenda putaram, libeat iam libere dicere. 90. Quid? illa tandem quaestio, aut disceptatio aut iudicium fuit? Putabo fuisse. Dicat, qui vult hodie de illo populo concitato, cui tum mos gestus est: qua de re Iunius caussam dixerit; quemcumque rogaveris, hoc respondebit, quod pecuniam acceperit, quod innocentem circumvenerit. Est haec opinio. At, si ita esset, hac lege accusatum esse oportuit, qua accusatur Avitus. At ipse ea lege quaerebat. Paucos dies expectasset Quintius. At neque privatus accusare, nec, sedata iam invidia, volebat. Videtis igitur non in causa, sed in tempore ac potestate spem omnem accusatoris fuisse. 91. Multam petivit. Qua lege? quod in legem non iurasset: quae res nemini umquam fraudi fuit: et quod C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et diligens, subsortitionem eius in eo codice non haberet, qui tum interlitus proferebatur. His de caussis C. Iunius condemnatus est, iudices, levissimis et infirmissimis; quas omnino in iudicium afferri non oportuit. Itaque oppressus est, non causa, sed tempore. XXXIV. 92. Hoc vos Cluentio iudicium putatis obesse oportere? Quam ob caussam? Si ex lege subsortitus non erat Iunius, aut si in legem aliquando non iuraverat: idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio iudicabatur? Non, inquit: sed ille idcirco his legibus condemnatus est, quod contra aliam legem commiserat. Qui hoc confitentur, possunt iidem illud iudicium fuisse defendere? Ergo idcirco, inquit, infestus tum praetor C. Iunio fuit, quod illud iudicium corruptum per eum putabatur. Num igitur hoc tempore causa mutata est? num alia res, alia ratio illius iudicii, alia natura totius negotii nunc est ac tum fuit? Non opinor ex iis rebus, quae gestae

sunt, rem ullam potuisse mutari. 93. Quid ergo est caussae, quod nunc nostra defensio audiatur tanto silentio, tunc Iunio defendendi sui potestas erepta sit? Quia tum in caussa nihil erat praeter invidiam, errorem, suspicionem, conciones quotidianas, seditione ac populariter concitatas. Accusabat tribunus plebis idem in concionibus, idem ad subsellia: ad iudicium non modo de concione, sed etiam cum ipsa concione veniebat. Gradus illi Aurelii tum novi quasi pro theatro illi iudicio aedificati videbantur: quos ubi accusator concitatis hominibus complerat, non modo dicendi ab reo, sed ne surgendi quidem potestas erat. 94. Nuper apud C. Orchivium, collegam meum, locus ab iudicibus Fausto Sullae de pecuniis residuis non est constitutus: non quo illi aut exlegem esse Sullam, aut caussam pecuniae publicae contemptam atque abiectam putarent; sed quod, accusante tribuno plebis, conditione aequa disceptari posse non putaverunt. Quid? conferam Sullamne cum Iunio? an hunc tribunum plebis cum Quintio? an vero tempus cum tempore? Sulla maximis opibus, cognatis, affinis, necessariis, clientibus plurimis: haec autem apud Iunium parva, et infirma et ipsius labore quaesita atque collecta. Hic tribunus plebis modestus, pudens, non modo non seditiosus, sed etiam seditiosis adversarius: ille autem acerbus, criminosus, popularis homo ac turbulentus. Tempus hoc tranquilum ac pacatum: illud omnibus invidiae tempestatibus concitatum. Quae quum ita essent, in Fausto tamen illi iudices statuerunt, iniqua conditione reum caussam dicere, quum adversario eius ad ius accusationis summa vis potestatis accederet.

XXXV. 95. Quam quidem rationem vos, iudices,

diligenter, pro vestra sapientia et humanitate, cogitare et penitus perspicere debetis, quid mali, quantum periculi uni cuique nostrum inferre possit vis tribunicia, conflata praesertim invidia et concionibus seditiose concitatis. Optimis hercule temporibus, tum, quum homines se non iactatione populari, sed dignitate atque innocentia tuebantur, tamen nec P. Popillius, nec Q. Metellus, clarissimi atque amplissimi viri, vim tribuniciam sustinere potuerunt: nedum his temporibus, his moribus, his magistratibus, sine vestra sapientia ac sine iudiciorum remediis, salvi esse possimus. 96. Non fuit igitur illud iudicium iudicii simile, iudices, non fuit; in quo non modus est habitus, non mos consuetudoque servata, non caussa defensa. Vis illa fuit et, ut saepe iam dixi, ruina quaedam atque tempestas, et quidvis potius, quam iudicium aut disceptatio aut quaestio. Quod si quis est, qui illud iudicium fuisse arbitretur et qui his rebus indicatis standum putet, is tamen hanc causam ab illa debet seiungere. Ab illo enim, sive quod in legem non iurasset, sive quod ex lege subsortitus iudicem non esset, multa petita esse dicitur. Cluentii autem ratio cum illis legibus, quibus a Iunio multa petita est, nulla potest ex parte esse coniuncta. 97. At enim etiam Bulbus est condemnatus. Adde, maiestatis: ut intelligas, hoc iudicium cum illo non esse coniunctum. At est hoc illi crimen obiectum. Fateor: sed etiam legionem esse ab eo sollicitatam in Illyrico, C. Cosconii litteris et multorum testimoniis planum factum est: quod crimen erat proprium illius quaestionis, et quae res lege maiestatis tenebatur. At hoc obfuit ei maxime. Iam ista divinatio est: qua si uti licet, vide, ne mea coniectura multo sit verior.

Ego enim sic arbitror, Bulbum, quod homo nequam, turpis, improbus, multis flagitiis contaminatus in iudicium sit adductus, idcirco facilius esse damnatum. Tu mihi ex tota caussa Bulbi, quod tibi commodum est, eligis, ut id esse secutos iudices dicas.

XXXVI. 98. Quapropter hoc Bulbi iudicium non plus huic obesse caussae debet, quam illa, quae commemorata sunt ab accusatore, duo iudicia, P. Popillii et T. Guttae: qui caussam de ambitu dixerunt: qui accusati sunt ab iis, qui erant ipsi ambitus condemnati: quos ego non idcirco esse arbitror in integrum restitutos, quod planum fecerint, illos ob rem iudicandam pecuniam accepisse, sed quod iudicibus probaverint, quod in eodem genere, in quo ipsi offendissent, alios reprehendissent, se ad praemia legis venire oportere. Quapropter neminem dubitare existimo, quin illa damnatio ambitus nulla ex parte cum caussa Cluentii vestroque iudicio coniuncta esse possit. 99. Quid, quod Staienus est condemnatus? Non dico hoc tempore, iudices, id quod nescio an dici oporteat, illum maiestatis esse damnatum: non recito testimonia hominum honestissimorum, quae in Staienum sunt dicta ab iis, qui M. Aemilio, clarissimo viro, legati et praefecti et tribuni militares fuerunt: quorum testimoniis planum factum est, maxime eius opera, quum quaestor esset, in exercitu seditionem esse conflata. Ne illa quidem testimonia recito, quae dicta sunt, de H-S 130; quae ille quum accepisset nomine iudicii Safiniani, sicut in Oppianici iudicio postea, reticuit atque suppressit. 100. Omitto et haec et alia permulta, quae illo iudicio in Staienum dicta sunt: hoc dico, eandem tum fuisse P. et L. Corniis, equitibus Romanis, honestissimis hominibus

et disertis, controversiam cum Staieno, quem accusabant, quae nunc mihi est cum Attio. Cominii dicebant idem, quod ego dico: Staienum ab Oppianico pecuniam accepisse, ut iudicium corrumpere: Staienus conciliandae gratiae causa se accepisse dicebat. 101. Irridebatur haec illius reconciliatio, et persona viri boni suscepta, sicut in statu is inauratis, quas posuit ad Iuturnae: quibus subscripsit, REGES AB SE IN GRATIAM ESSE REDUCTOS. Exagitabantur omnes eius fraudes atque fallaciae: tota vita in eiusmodi ratione versata aperiebatur, egestas domestica, quaestus forensis in medium proferebatur: nummarius interpret pacis et concordiae non probabatur. Itaque tum Staienus, quum idem defenderet, quod Attius, condemnatus est. 102. Cominii quum hoc agerent, quod nos in tota causa egimus, probaverunt. Quamobrem si Staieni damnatione, Oppianicum iudicium corrumpere voluisse, Oppianicum iudici ad emendas sententias dedisse pecuniam, iudicatum est: quum ita constitutum sit, uti in illa culpa aut Cluentius sit aut Oppianicus: Cluentii nummus nullus iudici datus ullo vestigio reperietur, Oppianici pecunia post iudicium factum a iudice ablata est: potest esse dubium, quin illa damnatio Staieni non modo non sit contra Cluentium, sed maxime nostram causam defensionemque confirmet? XXXVII. 103. Ergo adhuc Iunii iudicium video esse eiusmodi, ut incursionem potius seditionis, vim multitudinis, impetum tribunicium, quam iudicium appellandum putem. Quod si quis illud iudicium appellet, tamen hoc confiteatur necesse est, nullo modo illam mulctam, quae a Iunio petita sit, cum Cluentii causa posse coniungi. Illud igitur Iunianum per vim factum est,

Bulbi et Popillii et Guttae contra Cluentium non est: Staieni etiam pro Cluentio est. Videamus, ecquod aliud iudicium, quod pro Cluentio sit, proferre possimus.

Dixitne tandem causam C. Fidiculanus Falcus, qui Oppianicum condemnarat, quum praesertim, id quod fuit in illo iudicio invidiosissimum, paucos dies ex subsortitione sedisset? Dixit, et bis quidem dixit. In summam enim L. Quintius invidiam concionibus eum quotidianis, seditiosis et turbulentis adduxerat. Uno iudicio multa est ab eo petita, sicut ab Iunio, quod non suae decuriae munere, neque ex lege sedisset. Paulo sedatiore tempore est accusatus, quam Iunius, sed eadem fere lege et crimine. Quia nulla in iudicio seditio neque vis neque turba versata est, prima actione facillime est absolutus. Non numero hanc absolutionem. Nihilominus enim potest, ut illam mulctam non commiserit, accepisse tamen pecuniam * ob rem iudicandam: capta nusquam Staienus eadem lege dixit. Proprium crimen illud quaestionis eius non fuit. 404. Fidiculanus quid fecisse dicebatur? accepisse a Cluentio H-S cccc. Cuius erat ordinis? senatorii. Qua lege in eo genere a senatore ratio repeti solet de pecuniis repetundis, ea lege accusatus honestissime est absolutus. Acta est enim causa more maiorum sine vi, sine metu, sine periculo: dicta, et exposita et demonstrata sunt omnia. At docti iudices sunt non modo potuisse honeste ab eo reum condemnari, qui non perpetuo sedisset, sed, si aliud is iudex nihil scisset, nisi, quae praeiudicia de eo facta esse constarent, audire praeterea nihil debuisse. XXXVIII. 405. Tum etiam illi quinque, qui, imperitorum hominum rumusculos aucupati, tum il-

lum absolverunt, iam suam clementiam laudari magno opere nolebant, a quibus si qui quaereret, sedissentne iudices in C. Fabricium, sedisse se dicerent: si interrogarentur, num quo crimine is esset accusatus, praeterquam veneni eius, quod quaesitum Avito diceretur, negarent: si deinde essent rogati, quid iudicassent, condemnasse se dicerent: nemo enim absolvit. Eodem modo quaesitum si esset de Scamandro, certe idem respondissent: tametsi ille una sententia est absolutus, sed illam unam nemo tum istorum suam dici vellet. 406. Uter igitur facilius suae sententiae rationem redderet: isne, qui se et sibi et rei iudicatae constitisse dicit, an ille, qui se in principem maleficii lenem, in adiutores eius et consocios vehementissimum esse respondet? Quorum ego de sententia non debeo disputare: neque enim dubito, quin ii tales viri, suspitione aliqua perculsi repentina de statu suo declinarint. Quare eorum, qui absolverunt, misericordiam non reprehendo, eorum, qui in iudicando superiora iudicia secuti sunt sua sponte, non Staieni fraude, constantiam comprobo, eorum vero, qui sibi non liquere dixerunt, sapientiam laudo, qui absolvere eum, quem nocentissimum cognorant, et quem ipsi bis iam antea condemnarant, nullo modo poterant, condemnare, quum tanta consilii infamia et tam atrocis rei suspicio esset iniecta, paullo posterius patefacta re, maluerunt. 407. Ac ne ex facto solum sapientes illos iudicetis, sed etiam ex nominibus ipsis, quod hi fecerint, rectissime ac sapientissime factum probetis. quis P. Octavio Balbo ingenio prudentior, iure peritior, fide, religione, officio diligentior aut sanctior commemorari potest? non absolvit. Quis Q. Considio constantior? quis iudiciorum, atque

eius dignitatis, quae in iudiciis publicis versari debet, peritior? quis virtute, consilio, auctoritate praestantior? ne is quidem absolvit. Longum est de singulorum virtute ita dicere: quae, quia cognita sunt ab omnibus, verborum ornamenta non quaerunt. Qualis vir M. Iuventius Peditus fuit ex vetere illa iudicium disciplina? qualis L. Caecilius Mergus? M. Bassus? C. Caudinus? qui omnes in iudiciis publicis, iam tum florente republica, floruerunt. Ex eodem numero L. Cassius, Cn. Helvius, pari et integritate et prudentia: quorum nullius sententia est Oppianicus absolutus. Atque ex his omnibus natus minimus, ingenio et diligentia et religione par iis, quos antea commemoravi, P. Sestius, in eadem sententia fuit. 108. O innocentiam Oppianici singularem! quo in reo, qui absolvit, ambitiosus; qui distulit, cautus; qui condemnavit, constans existimatur.

XXXIX. Haec tum agitante Quintio neque in concione neque in iudicio demonstrata sunt. Neque enim ipse dici patiebatur, nec per multitudinem concitatum consistere cuiquam in dicendo licebat. Itaque ipse, postquam Iunium pervertit, totam causam reliquit. Paucis enim diebus illis et ipse privatus est factus, et hominum studia deferbuisse intelligebat. Quod si, per quos dies Iunium accusavit, Fidiculanum accusare voluisset: respondendi Fidiculano potestas facta non esset. Ac primo quidem omnibus illis iudicibus, qui Oppianicum condemnarant, minabatur. 109. Iam insolentiam noratis hominis: noratis animos eius ac spiritus tribunicios. Quod erat odium! dii immortales! quae superbia! quanta ignorantio sui! quam gravis atque intolerabilis arrogantia! qui illud etiam ipsum acerbe tulerit, (ex quo illa na-

ta sunt omnia,) non sibi ac defensionī suae condonatum esse Oppianicum: proinde quasi non satis signi esse debuerit, ab omnibus eum fuisse desertum, qui se ad patronum illum contulisset. Erat enim Romae summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum atque amplissimorum, quorum certe aliquis defendisset equitem Romanum, in municipio suo nobilem, si honeste putasset eiusmodi causam posse defendi. XL. 410. Nam Quintius quidem, quam causam umquam antea dixerat, quum annos ad quinquaginta natus esset? quis eum umquam non modo in patrōni, sed in laudatoris aut advocati loco viderat? qui quod Rostra iamdiu vacua, locumque illum post adventum L. Sullae a tribunicia voce desertum oppresserat, multitudinemque iam desuefactam a concionibus ad veteris consuetudinis similitudinem revocaverat, idcirco cuidam hominum generi paullisper iucundior fuit. Atque idem quanto in odio postea suis illis ipsis fuit, per quos in altiore locum ascenderat? Neque iniuria. 411. Facite enim, ut non solum mores eius et arrogantiam, sed etiam vultum atque amictum atque etiam illam usque ad talos demissam purpuram recordemini. Is, quasi non esset ullo modo ferendum, se ex iudicio discessisse victum, rem ab subselliis in Rostra detulit. Et iam querimur saepe hominibus novis non satis magnos in hac civitate esse fructus? Nego usquam umquam fuisse maiores, ubi, si quis ignobili loco natus ita vivat, ut nobilitatis dignitatem virtute tueri posse videatur, usque eo pervenit, quoad eum industria cum innocentia prosecuta est. 412. Si quis autem hoc uno nititur, quod sit ignobilis: procedit saepe longius, quam si idem ille esset cum iisdem suis vitiis nobilissimus.

Ut Quintius (nihil enim dicam de ceteris) si fuisset homo nobilis, quis eum cum illa superbia atque intolerantia ferre potuisset? Quod eo loco fuit, ita tulerunt, ut, si quid haberet a natura boni, prodesse ei putarent oportere: superbiam autem atque arrogantiam eius deridendam magis arbitrarentur propter humilitatem hominis, quam pertimescendam. XLI. Sed, ut illuc revertar: quo tempore Fidiculanus est absolutus, tu, qui ea iudicia facta commemoras, quaero, quid tum esse existimas iudicatum? certe gratis iudicasse. 443. At condemnarat: at causam totam non audierat: at in concionibus omnibus a L. Quinctio vehementer erat et saepe vexatus. Illa igitur omnia Quintiana iniqua, falsa, turbulenta, popularia, seditiosa iudicia fuerunt. Esto: potuit esse innocens Falcula. Iam ergo aliquis Oppianicum gratis condemnavit: iam non eos Iunius subsortitus est, qui pecunia accepta condemnarent: iam potuit aliquis ab initio non sedisse, et tamen Oppianicum gratis condemnasse. Verum, si innocens Falcula, quaeso, quis nocens? si hic gratis condemnavit, quis accepit? Nego rem esse ullam in quemquam illorum obiectam, quae Fidiculano obiecta non sit, nego aliquid fuisse in Fidiculani causa, quod idem non esset in ceterorum. 444. Aut hoc iudicium reprehendas tu, cuius accusatio rebus iudicatis niti videbatur, necesse est, aut, si hoc verum esse concedis, Oppianicum gratis condemnatum esse fateare.

Quamquam satis magno argumento esse debet, quod ex tam multis iudiciis, absoluto Falcula, nemo reus factus est. Quid enim mihi damnatos ambitus colligitis, alia lege, certis criminibus, plurimis testibus? quum primum illi ipsi debuerint potius ac-

cusari de pecuniis repetundis, quam ambitus. Nam, si in ambitus iudiciis hoc his obfuit, quum alia lege caussam dicerent: certe, si propria lege huius peccati adducti essent, multo plus obfuisset. 445. Deinde, si tanta vis fuit istius criminis, ut, qua quisque lege ex illis iudicibus reus factus esset, tamen hac plaga periret: cur, in tanta multitudine accusatorum, tantis praemiis, ceteri rei facti non sunt? Hic profertur id, quod iudicium appellari non oportet, P. Septimio Scaevolae litem eo nomine esse aestimatam. Cuius rei quae consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo. Numquam enim ea diligentia, quae solet adhiberi in ceteris iudiciis, eadem, reo damnato, adhibita est. 446. In litibus aestimandis fere iudices, aut, quod sibi eum, quem semel condemnarunt, inimicum putant esse, si quae in eum lis capitis illata est, non admittunt: aut, quod se perfunctos iam esse arbitrantur, quum de reo iudicarunt, negligentius attendunt cetera. Itaque et maiestatis absoluti sunt permulti, quibus damnatis, de pecuniis repetundis, lites essent aestimatae, et hoc quotidie fieri videmus, ut, reo damnato de pecuniis repetundis, ad quos pervenisse pecunias in litibus aestimandis statutum sit, eos illi iudices absolvant: quod quum fit, non iudicia rescinduntur, sed hoc statuitur, aestimationem litium non esse iudicium. Scaevola condemnatus est aliis criminibus, frequentissimis Apuliae testibus. Omni contentione pugnatum est, ut lis haec capitis aestimaretur. Quae res si rei iudicatae pondus habuisset: ille postea vel iisdem vel aliis inimicis reus hac lege ipsa factus esset.

XLII. 447. Sequitur id, quod illi iudicium appel-

lant, maiores autem nostri numquam neque iudicium nominarunt, neque proinde, ut rem iudicatam, observaverunt, animadversionem atque auctoritatem censoriam. Qua de re antequam dicere incipio, perpauca mihi de meo officio verba faciunda sunt: ut a me quum huiusce periculi, tum ceterorum quoque officiorum et amicitiarum ratio conservata esse videatur. Nam mihi cum viris fortibus, qui censores proxime fuerunt, ambobus est amicitia; cum altero vero (sicuti plerique vestrum sciunt) magnus usus et summa utriusque officii constituta necessitudo est. 448. Quare, quidquid de subscriptionibus eorum mihi dicendum erit, eo dicam animo, ut omnem orationem meam non de illorum facto, sed de ratione censoria habitam existimari velim: a Lentulo autem, familiari meo, qui a me pro eximia sua virtute summisque honoribus, quos a populo Romano adeptus est, honoris causa nominatur, facile hoc, iudices, impetrabo, ut, quam ipse adhibere consuevit in amicorum periculis quum fidem et diligentiam, tum vim animi libertatemque dicendi, in hoc mihi concedat, ut tantum mihi sumam, quantum sine huius periculo praeterire non possum. A me tamen, ut aequum est, omnia caute pedetentimque dicentur, ut neque fides huius defensionis relictæ, neque cuiusquam aut dignitas laesa aut amicitia violata esse videatur.

449. Video igitur, iudices, animadvertisse censores in iudices quosdam illius consilii Iuniani, quum istam ipsam causam subscriberent. Hic primum illud commune proponam, numquam animadversionibus censoriis hanc civitatem ita contentam, ut rebus iudicatis, fuisse. Neque in re nota consumam tempus exemplis. Ponam illud unum: C. Getam,

quum a L. Metello et Cn. Domitio censoribus ex senatu eiectus esset, censorem ipsum postea esse factum: et, cuius mores a censoribus erant reprehensi, hunc postea et populi Romani et eorum, qui in ipsum animadverterant, moribus praefuisse. Quod si illud iudicium putaretur; ut ceteri, turpi iudicio damnati, in perpetuum omni honore ac dignitate privantur, sic hominibus ignominia notatis neque ad honorem aditus neque in curiam reditus esset. 420. Nunc, si quem Cn. Lentuli aut L. Gellii libertus furti condemnarit, is omnibus ornamentis amissis numquam illam honestatis suae partem recuperabit: quos autem ipse L. Gellius et Cn. Lentulus, duo censores, clarissimi viri, sapientissimique homines, furti et captarum pecuniarum nomine, notaverunt, ii non modo in senatum redierunt, sed etiam illarum ipsarum rerum iudiciis absoluti sunt. XLIII. Neminem voluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset. Quapropter in omnibus legibus, quibus exceptum est, de quibus caussis aut magistratum capere non liceat aut iudicem legi aut alterum accusare, haec ignominiae causa praetermissa est. Timoris enim caussam, non vitae poenam in illa potestate esse voluerunt. 421. Itaque non solum, iudices, illud ostendam, quod iam videtis, populi Romani suffragiis saepenumero censorias subscriptiones esse deletas, verum etiam iudiciis eorum, qui iurati statuere maiore cum religione et diligentia debuerunt. Primum iudices, senatores equitesque Romani in compluribus iam reis, quos contra leges pecunias cepisse subscriptum est, suae potius religioni, quam censorum opinioni paruerunt.

Deinde praetores urbani, qui iurati debent optimum quemque in selectos iudices referre, numquam sibi ad eam rem censoriam ignominiam impedimento esse oportere duxerunt. 122. Censores denique ipsi saepenumero superiorum censorum iudiciis (si ista iudicia appellari vultis) non steterunt. Atque etiam ipsi inter se censores sua iudicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius iudicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat: ut alter de senatu moveri velit, alter retineat et ordine amplissimo dignum existimet: ut alter in aerarios referri aut tribu moveri iubeat, alter vetet. Quare qui vobis in mentem venit, haec appellare iudicia, quae a populo Romano rescindi, ab iuratis iudicibus repudiari, a magistratibus negligi, ab iis, qui eandem potestatem adepti sunt, commutari, inter collegas discrepare videatis?

XLIV. 123. Quae quum ita sint, videamus, quid tandem censores de illo iudicio corrupto iudicasse dicantur. Ac primum illud statuamus, utrum, quia censores subscripserint, ita sit, an, quia ita fuerit, illi subscripserint. Si ideo, quia subscripserint, videte, quid agatis, ne in unum quemque nostrum censoribus in posterum potestatem regiam permittatis: ne subscriptio censoria non minus calamitatis civibus, quam illa acerbissima proscriptio possit afferre: ne censorium stilum, cuius mucronem multis remediis maiores nostri retulerunt, aequae posthac atque illum dictatorium gladium pertimescamus. 124. Sin autem, quod subscriptum est, quia verum est, idcirco grave debet esse: hoc quaeramus, verum sit, an falsum: removeantur auctoritates censoriae: tollatur id ex causa, quod in causa non est: doce, quam pecuniam Cluentius dederit, unde dederit, quemadmo-

dum dederit; unum denique aliquod a Cluentio pro-
fectae pecuniae vestigium ostende. Vince deinde,
virum bonum fuisse Oppianicum, hominem integrum,
nihil de illo umquam secus esse existimatum, nihil
denique praeiudicatum. Tum auctoritatem censorum
amplexato: tum illorum iudicium cum re coniunctum
esse defendito. 425. Dum vero eum fuisse Oppianicum
constabit, qui tabulas publicas municipii manu sua
corrupsisse iudicatus sit: qui testamentum interleve-
rit: qui, supposita persona, falsum testamentum ob-
signandum curarit: qui eum, cuius nomine id obsi-
gnatum est, interfecerit: qui avunculum filii sui in
servitute ac vinculis necaverit: qui municipes suos
proscribendos occidendosque curaverit: qui eius uxo-
rem, quem occiderat, in matrimonium duxerit: qui
pecuniam pro abortione dederit: qui socrum, qui
uxores, qui uno tempore fratris uxorem, speratosque
liberos, fratremque ipsum, qui denique suos liberos
interfecerit: qui, quum venenum privigno suo quae-
reret, manifesto sit deprehensus: cuius ministris con-
sciisque damnatis, ipse adductus in iudicium pecu-
niam iudici dederit ad sententias iudicum corrup-
endas; dum haec, inquam, de Oppianico constabunt,
nec ullo argumento Cluentianae pecuniae crimen te-
nebitur: quid est, quod te ista censoria sive volun-
tas sive opinio adiuvare aut hunc innocentem oppri-
mere posse videatur? XLV. 426. Quid igitur censo-
res secuti sunt? ne ipsi quidem, ut gravissime di-
cant, quidquam aliud dicent praeter sermonem atque
famam. Nihil se testibus, nihil tabulis, nihil gravi
aliquo argumento comperisse, nihil denique, caussa
cognita, statuisset dicent. Quod si ita fecissent, tamen
id non ita fixum esse deberet, ut convelli non liceret.

Non utar exemplorum copia, quae summa est, non rem veterem, non hominem potentem aliquem aut gratiosum proferam. Nuper hominem tenuem, scribam aedilicium, D. Matrinium, quum defendissem apud M. Iunium, Q. Publicium praetores et M. Placitorium, C. Flaminium aediles curules: persuasi, ut scribam iurati legerent eum, quem iidem isti censores aerarium reliquisse subscripserunt. Quum enim in homine nulla culpa reperiretur: quid ille meruisset, non quid de eo statutum esset, quaerendum esse duxerunt. 427. Nam haec quidem, quae de iudicio corrupto subscripserunt, quis est, qui ab illis satis cognita et diligenter iudicata arbitretur? In M. Aquilium et in T. Guttam video esse subscriptum. Quid est hoc? duos esse corruptos solos pecunia? Quid ceteri? videlicet gratis condemnarunt. Non est igitur circumventus, non est oppressus pecunia, non, ut illae Quintianae conciones habebantur, omnes, qui Oppianicum condemnarunt, in culpa sunt ac suspicione ponendi. Duos solos video auctoritate censorum affines ei turpitudini iudicari. Aut illud afferant, aliquid sese, quod de iis duobus habuerint compertum, de ceteris non * comperisse. XLVI. 428. Nam illud quidem minime probandum est, ad notationes auctoritatemque censoriam exemplum illos a consuetudine militari transtulisse. Statuerunt enim ita maiores nostri, ut, si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animadverteretur: ut metus videlicet ad omnes, poena ad paucos perveniret. Quod idem facere censores in delectu dignitatis et in iudicio civium et in animadversione vitiorum qui convenit? Nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum vimque pertimuit, potest idem

postea et miles esse melior et vir bonus et civis utilis. Quare, ne in bello propter hostium metum delinqueret, amplior ei mortis et supplicii metus est a maioribus constitutus: ne autem nimium multi poenam capitis subirent, idcirco illa sortitio comparata est. 429. Hoc tu idem facies, censor, in senatu legendo? Si erunt plures, qui ob innocentem condemnandum pecuniam acceperint, tu non animadvertes in omnes, sed carpas, ut velis, et paucos ex multis ad ignominiam sortiere? Habebit igitur, te sciente et vidente, curia senatorem, populus Romanus iudicem, respublica civem sine ignominia quemquam, qui ad perniciem innocentis fidem suam et religionem pecunia commutarit? et, qui pretio adductus eripuerit patriam, fortunas, liberos civi innocenti, is censoriae severitatis nota non uretur? Tu es praefectus moribus, magister veteris disciplinae ac severitatis, si aut retines quemquam sciens in senatu, scelere tanto contaminatum, aut statuis, qui in eadem culpa sit, non eadem poena affici convenire? aut quam conditionem supplicii maiores in bello timiditati militis propositam esse voluerunt, eandem tu in pace constitues improbitati senatoris? Quod si exemplum hoc ex re militari ad animadversionem censoriam transferendum fuit: sortitione id ipsum factum esse oportuit. Sin autem sortiri ad poenam atque hominum delictum fortunae iudicio committere minime censorium est; certe in multorum peccato carpi paucos ad ignominiam et turpitudinem non oportet. XLVII. 430. Verrum omnes intelligimus, in istis subscriptionibus ventum quemdam popularem esse quaesitum. Iactata res erat in concione a tribuno seditioso: incognita causa probatum illud erat multitudini: NEMINI LI-

CITUM EST CONTRA DICERE: nemo denique, ut defenderet contrariam partem, laborabat. In invidiam porro magnam illa iudicia venerant. Etenim paucis postea mensibus alia vehemens erat in iudiciis ex notatione tabellarum invidia versata. Praetermitti a censoribus, et negligi macula iudiciorum posse non videbatur. Homines, quos ceteris vitiis atque omni dedecore infames videbant, eos hac quoque subscriptione notare voluerunt, et eo magis, quod illo ipso tempore, illis censoribus, erant iudicia cum equestri ordine communicata, ut viderentur per hominum idoneorum ignominiam sua auctoritate illa iudicia reprehendisse. 131. Quod si hanc apud eosdem ipsos censores mihi aut alii causam agere licuisset, hominibus tali prudentia certe probavissem (res enim indicat) nihil ipsos habuisse cogniti, nihil comperti: ex tota ista subscriptione rumorem quemdam et plausum popularem esse quaesitum. Nam in P. Popillium, qui Oppianicum condemnarat, subscripsit L. Gellius, quod is pecuniam accepisset, quo innocentem condemnaret. Iam id ipsum quantae divinationis est scire, innocentem fuisse reum, quem fortasse numquam viderat, quum homines sapientissimi, iudices, ut nihil dicam de his, qui condemnarunt, causa cognita, sibi dixerint non liquere?

132. Verum esto. Condemnat Popillium Gellius: iudicat, accepisse a Cluentio pecuniam. Negat hoc Lentulus. Nam Popillium, quod erat libertini filius, in senatum non legit: locum quidem senatorium ludis et cetera ornamenta relinquit, et eum omni ignominia liberat. Quod quum facit, iudicat, eius sententia gratis esse Oppianicum condemnatum. Et eundem Popillium postea Lentulus in ambitus iudicio

pro testimonio diligentissime laudat. Quare, si neque L. Gellii iudicio stetit Lentulus, neque Lentuli existimatione contentus fuit Gellius, et, si uterque censor censoris opinione standum non putavit: quid est, quamobrem quisquam nostrum censorias subscriptiones omnes fixas et in perpetuum ratas putet esse oportere?

XLVIII. 433. At in ipsum Avitum animadvertunt. Nullam quidem ob turpitudinem, nullum ob totius vitae, non dicam vitium, sed erratum. Neque enim hoc homine sanctior neque probior neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quisquam potest: neque illi aliter dicunt, sed eandem illam famam iudicii corrupti secuti sunt: neque ipsi secus existimant, quam nos existimari volumus, de huius pudore, integritate, virtute; sed putarunt praetermitti accusatorem non potuisse, quum animadversum esset in iudices. Qua de re tota si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura non dicam. 434. Non enim mihi exemplum summi et clarissimi viri, P. Africani, praetereundum videtur: qui quum esset censor, et in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodiisset; clara voce, ut omnis concio audire posset, dixit se scire, illum verbis conceptis peierasse: si quis contra dicere vellet, usurum esse eum suo testimonio: deinde quum contra nemo diceret, iussit equum traducere. Itaque is, cuius arbitrio et populus Romanus et exterarum gentes contentae esse consueverant, ipse sua scientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. Quod si hoc Avito facere licuisset, facile, illis ipsis iudicibus, et falsae suspicioni et invidiae populariter excitatae restitisset.

435. Unum etiam est, quod me maxime contur-

bat, cui loco respondere posse vix videor, quod elogium recitasti de testamento Cn. Egnatii patris, hominis honestissimi videlicet et sapientissimi: idcirco se exheredasse filium, quod is ob Oppianici damnationem pecuniam accepisset. De cuius hominis levitate et inconstantia plura non dicam. Hoc testamentum ipsum, quod recitas, eiusmodi est, ut ille, quum eum filium exheredaret, quem oderat, ei filio coheredes homines alienissimos coniungeret, quem diligebat. Sed tu, Atti, consideres, censeo, diligenter, utrum censorum iudicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii, leve est, quod censores de ceteris subscripserunt; ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu eiecerunt: sin autem censorum, hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, censores in senatu, quum patrem eiicerent, retinuerunt.

XLIX. 436. At enim senatus universus iudicavit, illud corruptum esse iudicium. Quomodo? Suscepit caussam. An potuit rem delatam eiusmodi repudiare, quum tribunus plebis, populo concitato, rem pae-ne ad manus revocasset: quum vir optimus, et homo innocentissimus, pecunia circumventus esse diceretur: quum invidia flagraret ordo senatorius? potuit nihil decerni? potuit illa concitatio multitudinis sine summo periculo reipublicae repudiari? At quid est decretum? quam iuste! quam sapienter! quam diligenter! SI QUI SUNT, QUORUM OPERA FACTUM SIT, UT IUDICIUM PUBLICUM CORRUMPERETUR. Utrum videtur senatus id factum iudicare, an, si factum sit, moleste graviterque ferre? Si ipse A. Cluentius sententiam de iudiciis rogaretur, aliam non diceret, atque ii dixerunt, quorum sententiis Cluentium con-

demnatum esse dicitis. 437. Sed quaero a vobis, num istam legem ex isto senatus consulto L. Lucullus consul, homo sapientissimus, tulerit: num anno post M. Lucullus et C. Cassius, in quos tum consules designatos idem illud senatus decreverit? Non tulerunt: et quod tu Aviti pecunia factum esse arguis, neque id ulla vel tenuissima suspicione confirmas, factum est primo illorum aequitate et sapientia consulum, ut id, quod senatus decreverat ad illud invidiae praesens incendium restinguendum, id postea referendum ad populum non arbitrarentur. Ipse deinde populus Romanus, qui L. Quintii tribuni plebis fictis querimoniis antea concitatus, rem illam et rogationem flagitarat, idem C. Iunii filii, pueri parvuli, lacrimis commotus, maximo clamore et concursu totam illam quaestionem et legem repudiavit. 438. Ex quo intelligi potuit id, quod saepe dictum est: ut mare, quod sua natura tranquillum sit, ventorum vi agitari atque turbari; sic et populum Romanum sua sponte esse placatum: hominum seditiosorum vocibus, ut violentissimis tempestatibus, concitari.

L. Est etiam reliqua permagna auctoritas, quam ego turpiter paene praeterii: mea enim esse dicitur. Recitavit ex oratione, nescio qua, Attius, quam meam esse dicebat, cohortationem quamdam iudicum ad honeste iudicandum, et commemorationem tum aliorum iudiciorum, quae probata non essent, tum illius ipsius iudicii Iuniani: proinde quasi ego non ab initio huius defensionis dixerim, invidiosum illud fuisse iudicium: aut, quum de infamia iudiciorum disputarem, potuerim illud, quod tam popolare esset, in illo tempore praeterire. 439. Ego vero, si quid eiusmodi dixi, neque cognitum commemoravi neque pro

testimonio dixi: et illa oratio potius temporis mei, quam iudicii et auctoritatis fuit. Quum enim accusarem et mihi initio proposuissem, ut animos et populi Romani et iudicium commoverem, quumque omnes offensiones iudiciorum non ex mea opinione, sed ex hominum rumore proferrem: istam rem, quae tam populariter esset agitata, praeterire non potui. Sed errat vehementer, si quis in orationibus nostris, quas in iudiciis habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur. Omnes enim illae orationes caussarum ac temporum sunt, non hominum ipsorum aut patronorum. Nam, si caussae ipsae pro se loqui possent, nemo adhiberet oratorem. Nunc adhibemur, ut ea dicamus, non quae nostra auctoritate constituentur, sed quae ex re ipsa caussaue ducantur. 440. Hominem ingeniosum, M. Antonium, aiunt solitum esse dicere, *idcirco se nullam umquam orationem scripsisse, ut, si quid aliquando, quod non opus esset, ab se esset dictum, posset se negare dixisse*: proinde quasi, si quid a nobis dictum aut actum sit, id nisi litteris mandaverimus, hominum memoria non comprehendatur. LI. Ego vero in isto genere libentius quum multorum, tum hominis eloquentissimi et sapientissimi, L. Crassi auctoritatem sequor, qui quum Cn. Plancum defenderet, accusante M. Bruto, homine in dicendo vehementi et callido: quum Brutus, duobus recitatoribus constitutis, ex duabus eius orationibus capita alterna, inter se contraria, recitanda curasset: quod in dissuasionem rogationis eius, quae contra coloniam Narbonensem ferebatur, quantum potest, de auctoritate senatus detrahit, in suasionem legis Serviliae summis ornat senatum laudibus: et multa in equites Romanos quum ex ea oratione aspe-

rius dicta recitasset, quo animi illorum iudicium in Crassum incenderentur: aliquantum esse commotus dicitur. 441. Itaque in respondendo primum exposuit utriusque rationem temporis, ut oratio ex re et ex causa habita videretur: deinde, ut intelligere posset Brutus, quem hominem, et non solum qua eloquentia, verum etiam quo lepore et quibus facetiis praeditum lacessisset: tres et ipse excitavit recitatores cum singulis libellis, quos M. Brutus, pater illius accusatoris, de iure civili reliquit. Eorum initia quum recitarentur, ea, quae vobis nota esse arbitror: FORTE EVENIT, UT RURI IN PRIVERNATI ESSEMUS, EGO ET BRUTUS FILIUS: fundum Privernatem flagitabat: IN ALBANO ERAMUS EGO ET BRUTUS FILIUS: Albanum poscebat: IN TIBURTE FORTE QUUM ASSEDISSEMUS, EGO ET BRUTUS FILIUS: Tiburtem fundum requirebat: Brutum autem, hominem sapientem, quod filii nequitiam videret, quae praedia ei relinqueret, testificari voluisse dicebat: quod si potuisset honeste scribere, se in balneis cum id aetatis filio fuisse, non praeterisset: eas se tamen ab eo balneas non ex libris patris, sed ex tabulis et ex censu quaerere. Crassus tum ita Brutum ultus est, ut illum recitationis suae poeniteret. Moleste enim fortasse tulerat, se in his orationibus reprehensum, quas de republica habuisset: in quibus forsitan magis requiratur constantia. 442. Ego autem illa recitata esse non moleste fero. Neque enim ab illo tempore, quod tum erat, neque ab ea causa, quae tum agebatur, aliena fuerunt: neque mihi quidquam oneris suscepi, quum ista dixi, quo minus honeste hanc causam et libere possem defendere. Quod si velim confiteri, me causam A. Cluentii nunc cognosse, antea fuisse in illa opinione

populari: quis tandem id possit reprehendere? praesertim, iudices, quum a vobis quoque ipsis hoc impetrari sit aequissimum, quod ego et ab initio petivi, et nunc peto, ut, si quam huc graviolem de illo iudicio opinionem attulistis, hanc, caussa perspecta atque omni veritate cognita, deponatis.

LII. 143. Nunc, quoniam ad omnia, quae abs te dicta sunt, T. Atti, de Oppianici damnatione respondi, confiteare necesse est, te opinionem multum fefellis, quod existimaris, me caussam A. Cluentii non facto eius, sed lege defensurum. Nam hoc persaepe dixisti tibi sic renuntiari, me habere in animo caussam hanc praesidio legis defendere. Itane est? ab amicis videlicet imprudentes prodimur; et est nescio quis de his, quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarios deferat? Quisnam tibi hoc renuntiavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem narraui? Nemo, ut opinor, in culpa est: sed nimirum tibi istuc lex ipsa renuntiavit. Sed num tibi ita defendisse videor, ut tota in caussa mentionem ullam fecerim legis? num secus hanc caussam defendissem, ac si lege Avitus teneretur? Certe, ut hominem confirmare oportet, nullus est locus a me purgandi istius invidiosi criminis praetermissus. 144. Quid ergo est? Quaeret fortasse quispiam, displiceatne mihi, legum praesidio a capite periculum propulsare? Mihi vero, iudices, non displicet, sed utor instituto meo. In hominis honesti prudentisque iudicio non solum meo consilio uti consuevi, sed multum etiam eius, quem defendo, et consilio et voluntati obtempero. Nam, ut haec ad me caussa delata est, qui leges eas, ad quas adhibemur, et in quibus versamur, nosse deberem: dixi Avito statim, capite eo,

QUI COISSET, QUO QUIS CONDEMNARETUR, illum esse liberum: teneri autem nostrum ordinem. Atque ille me orare et obsecrare coepit, ut ne sese lege defenderem. Quum ego, quae mihi viderentur, dicerem, traduxit me ad suam sententiam. Affirmabat enim lacrimans, non se cupidiorum esse civitatis retinendae, quam existimationis. 445. Morem homini gessi, et tamen idcirco feci, (neque enim id semper facere debemus,) quod videbam, per se ipsam causam copiosissime sine lege posse defendi. Videbam, in hac defensione, qua iam sum usus, plus dignitatis, in illa, qua me hic uti noluit, minus laboris futurum. Quod si nihil aliud esset actum, nisi ut hanc causam obtineremus, lege recitata, perorassem.

LIII. Neque me illa oratio commovet, quod ait Attius, indignum esse facinus, si senator iudicio quemquam circumvenerit, legibus eum teneri; si eques Romanus hoc idem fecerit, non teneri. 446. Ut tibi concedam, hoc indignum esse, (quod cuiusmodi sit, iam videro,) tu mihi concedas necesse est, multo esse indignius, in ea civitate, quae legibus confineatur, discedi a legibus. Hoc enim vinculum est huius dignitatis, qua fruimur in republica, hoc fundamentum libertatis, hic fons aequitatis. Mens et animus et consilium et sententia civitatis posita est in legibus. Ut corpora nostra sine mente, sic civitas sine lege suis partibus, ut nervis ac sanguine et membris, uti non potest. Legum ministri magistratus, legum interpretes iudices, legum denique idcirco omnes servimus, ut liberi esse possimus. 447. Quid est, Q. Naso, cur tu in isto loco sedeas? quae vis est, qua abs te hi iudices, tali dignitate praediti, coerceantur? Vos autem, iudices, quamobrem ex tam magna mul-

titudine civium tam pauci de hominum fortunis sententiam fertis? quo iure Attius, quae voluit, dixit? Cur mihi tamdiu potestas dicendi datur? Quid sibi autem illi scribae, quid lictores, quid ceteri, quos apparere huic quaestioni video, volunt? Opinor haec omnia lege fieri, totumque hoc iudicium (ut antea dixi) quasi mente quadam regi legis et administrari. Quid ergo? haec quaestio sola ita gubernatur? Quid M. Plaetorii et C. Flamini inter sicarios? quid C. Orchivii peculatus? quid mea de pecuniis repetundis? quid C. Aquillii, apud quem nunc de ambitu caussa dicitur? quid reliquae quaestiones? Circumspicite omnes rei-publicae partes: omnia legum imperio et praescripto fieri videbitis. 148. Si quis apud me te, T. Atti, reum velit facere, clames, te lege pecuniarum repetundarum non teneri. Neque haec tua recusatio confessio sit captae pecuniae, sed laboris, sed periculi non legitimi declinatio. LIV. Nunc, quid agatur et quid abs te iuris constituatur, vide. Iubet lex ea, qua lege haec quaestio constituta est, iudicem quaestionis, hoc est Q. Voconium, cum iis iudicibus, qui ei obvenierint, (vos appellat, iudices,) quaerere de veneno. In quem quaerere? infinitum est. QUICUMQUE PECE-
RIT, VENDIDERIT, EMERIT, HABUERIT, DEDERIT. Quid eadem lex statim adiungit? Recita. DEQUE
EIVS CAPITE QUAERITO. Cuius? qui coierit? conven-
nerit? non ita est. Quid ergo est? dic. QUI TRIBUNUS
MILITUM LEGIONIBUS QUATTUOR PRIMIS, QUIVE
QUAESTOR TRIBUNUS PLEBIS. Deinceps omnes magi-
stratus nominavit. QUIVE IN SENATU SENTENTIAM
DIXIT, DIXERIT. Quid tum? QUI EORUM COIIT, CO-
IERIT, CONVENIT, CONVENERIT, QUO QUIS IUDICIO
PUBLICO CONDEMNARETUR. Qui eorum. Quorum?

videlicet, qui supra scripti sunt. Quid interest, utro modo scriptum sit? Etsi est apertum, tamen ipsa lex docet. Ubi enim omnes mortales alligat, ita loquitur: QUI VENENUM MALUM FECIT, FECERIT. Omnes viri, mulieres, liberi, servi in iudicium vocantur. Si item de coitione voluisset, adiunxisset, QUIVE COIERIT. Nunc ita est, DEQUE EIUS CAPITE QUÆRITO, QUI MAGISTRATUM HABUERIT, QUIVE IN SENATU SENTENTIAM DIXERIT: QUI EORUM COIIT, COIERIT. 449. Num is est Cluentius? certe non est. Quis ergo est Cluentius? qui tamen defendi causam suam lege nolit. Itaque abiicio legem: morem Cluentio gero: tibi tamen, Atti, pauca, quae ab huius causa seiuncta sunt, respondebo. Est enim quiddam in hac causa, quod Cluentius ad se, est aliquid, quod ego ad me putem pertinere. Hic sua putat interesse, se re ipsa et gesto negotio, non lege defendi: ego autem mea existimo interesse, me nulla in disputatione ab Attio videri esse superatum. Non enim mihi haec causa sola dicenda est. Omnibus hic labor meus propositus est, quicumque hac facultate defensionis contenti esse possunt. Nolo, quemquam eorum, qui adsunt, existimare, me, quae de lege ab Attio dicta sunt, si reticuerim, comprobare. Quamobrem, Cluenti, de te tibi obsequor: neque ego legem recito, neque hoc loco pro te dico; sed ea, quae a me desiderari arbitror, non relinquam.

LV. 450. Iniquum tibi videtur, Atti, esse, non iisdem legibus omnes teneri. Primum (ut id iniquissimum esse confitear) eiusmodi est, ut commutatis eis opus sit legibus, non ut his, quae sunt, non pareamus. Deinde quis umquam hoc senator accusavit, ut, quum altiore gradum dignitatis beneficio po-

puli Romani esset consecutus, eo se putaret durioribus legum conditionibus uti non oportere? Quam multa sunt commoda, quibus caremus: quam multa molesta ac difficilia, quae subimus! atque haec omnia tantum honoris et amplitudinis commodis compensantur. Convertite nunc ad equestrem ordinem atque in ceteros ordines easdem vitae condiciones: non perferent: putant enim, minus multos sibi laqueos legum et conditionum ac iudiciorum propositos esse oportere, qui summum locum civitatis aut non potuerint ascendere aut non petiverint. 151. Atque, ut omittam leges alias omnes, quibus nos tenemur, ceteri autem sunt ordines liberati: hanc ipsam legem, *NE QUIS IUDICIO CIRCUMVENIRETUR*, C. Gracchus tulit: eam legem pro plebe, non in plebem tulit. Postea L. Sulla, homo a populi causa remotissimus, tamen, quum eius rei quaestionem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore iudicatis, populum Romanum, quem ab hoc genere liberum acceperat, alligare novo quaestionis genere ausus non est. Quod si fieri posse existimasset, pro illo odio, quod habuit in equestrem ordinem, nihil fecisset libentius, quam omnem illam acerbitem proscriptionis suae, qua est usus in veteres iudices, in hanc unam quaestionem contulisset. 152. Nec nunc quidquam agitur, (mihi credite, iudices, et prospicite id, quod providendum est,) nisi ut equester ordo in huiusce legis periculum includatur. Neque hoc agitur ab omnibus, sed a paucis. Nam ii senatores, qui se facile tuentur integritate et innocentia, quales (ut vere dicam) vos estis, et ceteri, qui sine cupiditate vixerunt, equites ordini senatorio dignitate proximos, concordia coniunctissimos esse cupiunt: sed ii, qui sese volunt

posse omnia, neque praeterea quidquam esse aut in homine ullo aut in ordine, hoc uno metu se putant equites Romanos in potestatem suam redacturos, si constitutum est, ut de iis, qui rem iudicarent, huiusmodi iudicia fieri possint. Vident enim auctoritatem huius ordinis confirmari: vident iudicia comprobari: hoc metu proposito, evellere se aculeum severitatis vestrae posse confidunt. 453. Quis enim de homine audeat paullo maioribus opibus praedito vere et fortiter iudicare, quum videat, sibi de eo, quod coierit aut consenserit, caussam esse dicendam? LVI. O viros fortes, equites Romanos, qui homini clarissimo ac potentissimo, M. Druso, tribuno plebis, restiterunt, quum ille nihil aliud ageret cum illa cuncta, quae tum erat, nobilitate, nisi uti, qui res iudicassent, huiusmodi quaestionibus in iudicium vocarentur. Tunc C. Flavius Pusio, Cn. Titinnius, C. Maecenas, illa robora populi Romani, ceterique eiusdem ordinis, non fecerunt idem, quod nunc Cluentius, ut aliquid culpaе suscipere se putarent recusando, sed apertissime repugnarunt, quum haec recusarent et palam fortissime atque honestissime dicerent, se potuisse iudicio populi Romani in amplissimum locum pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent: sese vidisse, in ea vita qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quae dignitas: quae se non contempsisse, sed ordine suo patrumque suorum contentos fuisse, et vitam illam tranquillam et quietam, remotam a procellis invidiarum et huiusmodi iudiciorum anfractu sequi maluisse. 454. Aut sibi ad honores petendos aetatem integram restitui oportere, aut, quoniam id non posset, eam conditionem vitae, quam secuti petitionem re-

liquissent, manere: iniquum esse, eos, qui honorum ornamenta propter periculorum multitudinem praetermisissent, populi beneficiis esse privatos, iudiciorum novorum periculis non carere: senatorem hoc queri non posse, propterea quod ea conditione proposita petere coepisset, quodque permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset, locus, auctoritas, domi splendor, apud exteris nationes nomen et gratia, toga praetexta, sella curulis, [insignia,] fasces, exercitus, imperia, provinciae: quibus in rebus quum summa recte factis maiores nostri praemia, tum plura peccatis pericula proposita esse voluerunt. Illi non hoc recusabant, ea ne lege accusarentur, qua nunc Avitus accusatur, quae tunc erat Sempronia, nunc est Cornelia; intelligebant enim, ea lege equestrem ordinem non teneri: sed ne nova lege alligarentur, laborabant. 155. Avitus ne hoc quidem umquam recusavit, quo minus vel ea lege rationem vitae suae redderet, qua non teneretur. Quae si vobis conditio placet, omnes id agamus, ut haec quam primum in omnes ordines quaestio perferatur.

LVII. Interea quidem, per deos immortales! quoniam omnia commoda nostra, iura, libertatem, salutem denique legibus obtinemus, a legibus non recedamus; simul et illud quam sit indignum, cogitemus, populum Romanum aliud nunc agere: vobis rempublicam et fortunas suas commisisse: ipsum sine cura esse: non metuere, ne lege ea, quam numquam ipse iusserit, et quaestione, qua se solutum liberumque esse arbitretur, per paucos iudices astringatur. 156. Agit enim sic caussam T. Accius, adolescens bonus et disertus, omnes cives legibus teneri omnibus: vos attenditis et auditis silentio, sicut facere debetis. A.

Cluentius, eques Romanus, caussam dicit ea lege, qua lege senatores et ii, qui magistratum habuerunt, soli tenentur: mihi per eum recusare et in arce legis praesidia constituere defensionis meae non licet. Si obtinuerit caussam Cluentius, (sicuti vestra aequitate nixi confidimus,) omnes existimabunt, id quod erit, obtinuisse propter innocentiam, quoniam ita defensus sit, in lege autem, quam attingere noluerit, praesidii nihil fuisse. 457. Hic nunc est quiddam, quod ad me pertineat, de quo ante dixi, quod ego populo Romano praestare debeam, quoniam is meae vitae status est, ut omnis mihi cura atque opera posita sit in omnium periculis defendendis. Video, quanta et quam periculosa et quam infinita quaestio tentetur ab accusatoribus, quum eam legem, quae in nostrum ordinem scripta sit, in populum Romanum transferre conentur. Qua in lege est, QUI COIERIT: quod quam late pateat, videtis. CONVENERIT: aequae infinitum et incertum est. CONSENSERIT: hoc vero quum incertum et infinitum, tum obscurum et occultum est: FALSUMVE TESTIMONIUM DIXERIT. Quis de plebe Romana testimonium dixit umquam, cui non hoc periculum, T. Attio auctore, paratum esse videatis? Nam dicturum quidem certe, si hoc iudicium plebi Romanae propositum sit, neminem umquam esse confirmo. 458. Sed hoc polliceor omnibus, si cui forte hac lege negotium facessetur, qui lege non teneatur, si is uti me defensore voluerit, me eius caussam legis praesidio defensurum, et vel his iudicibus, vel horum similibus, facile probaturum, et omni me defensione usurum esse legis: qua nunc ut utar, ab eo, cuius voluntati mihi obtemperandum est, non conceditur. LVIII. Non enim debeo dubitare, iudices, quin,

si qua ad vos caussa eiusmodi delata sit eius, qui lege non teneatur, etiamsi is invidiosus aut multis offensus esse videatur, etiamsi eum oderitis, etiamsi inviti absoluturi sitis, tamen absolvatis et religioni potius vestrae, quam odio pareatis. 459. Est enim sapientis iudicis, cogitare, tantum sibi a populo Romano esse permissum, quantum commissum et creditum sit: et non solum sibi potestatem datam, verum etiam fidem habitam esse meminisse: posse, quem oderit, absolvere, quem non oderit, condemnare: et semper, non quid ipse velit, sed quid lex et religio cogat, cogitare; animadvertere, qua lege reus citetur, de quo reo cognoscat, quae res in quaestione versetur. Quum haec sunt videnda, tum vero illud est hominis magni, iudices, atque sapientis, quum illam iudicandi caussa tabellam sumpserit, non se reputare solum esse, neque sibi, quodcumque concupierit, licere; sed habere in consilio legem, religionem, aequitatem, fidem: libidinem autem, odium, invidiam, metum, cupiditatesque omnes amovere; maximique aestimare conscientiam mentis suae, quam ab diis immortalibus accepimus, quae a nobis divelli non potest: quae si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu et summa cum honestate vivemus. 460. Haec si T. Attius aut cognovisset aut cogitasset: profecto ne conatus quidem esset dicere, id quod multis verbis egit, iudicem, quod ei videatur, statuere, et non devinctum legibus esse oportere. Quibus de rebus mihi pro Cluentii voluntate nimium, pro reipublicae dignitate parum, pro vestra prudentia satis dixisse videor. Reliqua perpauca sunt, quae quia vestrae quaestionis erant, idcirco illi statuerunt fingenda esse sibi

et proferenda, ne omnium turpissimi reperirentur, si in iudicium nihil praeter invidiam attulissent.

LIX. Atque ut existimetis, necessario me de his rebus, de quibus iam dixerim, pluribus egisse verbis, attendite reliqua. Profecto intelligetis, ea, quae paucis demonstrari potuerint, brevissime esse defensa.

461. Cn. Deci[dio] Samniti, ei, qui proscriptus est, iniuriam in calamitate eius ab huius familia factam esse dixistis. Ab nullo ille liberalius, quam a Cluentio, tractatus est. Huius illum opes in rebus eius incommodissimis sublevarunt. Atque hoc quum ipse, tum omnes eius amici necessariiue cognorunt. Ancharii et Paceni pastoribus huius villicos vim et manus attulisse. Quum quaedam in collibus (ut solet) controversia pastorum esset orta, Aviti villici rem domini et privatam possessionem defenderunt. Quum esset expostulatio facta, caussa illis demonstrata, sine iudicio controversiaeque discessum est.

462. P. Aelii testamento propinquus exheredatus quum esset, heres hic alienior institutus est. P. Aelius Aviti merito fecit: neque hic in testamento faciendo interfuit: idque testamentum ab huius inimico Oppianico est obsignatum. Florio legatum ex testamento infitiatum esse. Non est ita. Sed quum H-S xxx scripta essent, pro H-S ccc, neque ei satis cautum videretur, voluit eum aliquid acceptum referre liberalitati suae. Primo deberi negavit: post sine controversia solvit. Caelii cuiusdam Samnitis uxorem post bellum ab hoc esse repetitam. Mulierem quum emisset de sectoribus: quo tempore eam primum liberam esse audivit, sine iudicio reddidit Caelio. 463. Ennium esse quemdam, cuius bona teneat Avitus.

Est hic Ennius egens quidam, calumniator, mercenarius Oppianici, qui permultos annos quievit: deinde aliquando cum servis Aviti furti egit: nuper ab ipso Avito petere coepit. Hic illo privato iudicio, (mihi credite,) nobis iisdem fortasse patronis, calumniam non effugiet. Atque etiam, ut nobis renuntiatur, hominem, multorum hospitem, A. Binnium quemdam, cauponem de via Latina, subornatis, qui sibi a Cluentio servisque eius in taberna sua manus allatas esse dicat. Quo de homine nihil etiam nunc dicere nobis est necesse. Si invitaverit, id quod solet, sic hominem accipiemus, ut moleste ferat se de via decessisse. 464. Habetis, iudices, quae in totam vitam de moribus A. Cluentii, quem illi invidiosum reum volunt esse, annos octo meditati accusatores collegerunt. Quam levia genere ipso! quam falsa re! quam breviter responsu! LX. Cognoscite nunc id, quod ad vestrum iusiurandum pertinet, quod vestri iudicii est, quod vobis oneris imposuit ea lex, qua coacti huc convenistis, de criminibus veneni: ut omnes intelligant, quam paucis verbis haec causa perorari potuerit, et quam multa a me dicta sint, quae ad huius voluntatem maxime, ad vestrum iudicium minime pertinerent.

465. Obiectum est, C. Vibium Cappadocem ab hoc A. Cluentio veneno esse sublatum. Opportune adest homo summa fide et omni virtute praeditus, L. Plae-torius, senator, qui illius Cappadocis hospes fuit et familiaris. Apud hunc ille Romae habitavit, apud hunc aegrotavit, huius domi est mortuus. At heres est Cluentius. Intestatum dico esse mortuum, possessionemque eius bonorum, ex praetoris edicto, huic, illius sororis filio, adolescenti pudentissimo et in pri-

mis honesto, equiti Romano datam, Numerio Cluentio, quem videtis.

166. Alterum veneficii crimen, Oppianico huic adolescenti, quum eius in nuptiis, more Larinatum, multitudo hominum pranderet, venenum Aviti consilio paratum: id quum daretur in mulso, Balbutium quemdam, eius familiarem, interceptisse, bibisse statimque esse mortuum. Hoc ego si sic agerem, tamquam mihi crimen esset diluendum, haec pluribus verbis dicerem, quae nunc paucis percurrit oratio mea. 167. Quid umquam Avitus in se admisit, ut hoc tantum ab eo facinus non abhorrire videatur? quid autem magno opere Oppianicum metuebat, quum ille verbum omnino in hac ipsa caussa nullum facere potuerit, huic autem accusatores, matre viva, deesse non possent? quod iam intelligetis. An ut de caussa eius periculi nihil decederet, ad caussam novum crimen accederet? Quod autem tempus veneni dandi illo die? in illa frequentia? per quem porro datum? unde sumptum? quae deinde interceptio poculi? cur non de integro autem datum? Multa sunt, quae dici possunt: sed non committam, ut videar non dicendo voluisse dicere. Res enim iam se ipsa defendit. 168. Nego, illum adolescentem, quem statim epoto poculo mortuum esse dixistis, omnino illo die esse mortuum. Magnum et impudens mendacium. Perspicite cetera. Dico, illum, quum ad illud prandium crudior venisset, et, ut aetas illa fert, sibi tamen non pepercisset, aliquot dies aegrotasse, et ita esse mortuum. Quis huic rei testis est? Idem, qui sui luctus, pater; pater, inquam, illius adolescentis: quem, propter animi dolorem, pertenuis suspicio potuisset ex illo loco testem in A. Cluentium constituere: is hunc suo testi-

monio sublevat. Quod recita. Tu autem, nisi molestum est, paullisper exsurge; perfer hunc dolorem commemorationis necessariae: in qua ego diutius non morabor, quoniam, quod fuit viri optimi, fecisti, uti ne cui innocenti maeror tuus calamitatem et falsum crimen afferret. TESTIMONIUM BALBUTII PATRIS.

LXI. 469. Unum etiam mihi reliquum eiusmodi crimen est, iudices, ex quo illud perspicere possitis, quod a me initio orationis meae dictum est: quidquid mali per hos annos A. Cluentius viderit, quidquid hoc tempore habeat sollicitudinis ac negotii, id omne a matre esse conflatum. Oppianicum veneno necatum esse, quod ei datum sit in pane per M. Asellium quemdam, familiarem illius, idque Aviti consilio factum esse, dicitis. In quo primum illud quaero, quae causa Avito fuerit, cur interficere Oppianicum vellet. Inimicitias enim inter ipsos fuisse confiteor, sed homines inimicos suos morte affici volunt, vel quod metuunt, vel quod oderunt. 470. Quo tandem igitur Avitus metu adductus, tantum in se facinus suscipere conatus est? quid erat, quod iam Oppianicum, poena affectum pro maleficiis, eiectum e civitate, quisquam timeret? quid metuebat? ne oppugnaretur a perdito? an ne accusaretur a condemnato? an ne exsulis testimonio laederetur? Si autem, quod oderat Avitus, idcirco illum vita frui noluit: adeone erat stultus, ut illam, quam tum ille vivebat, vitam esse arbitraretur, damnati, exsulis, deserti ab omnibus? quem propter animi importunitatem nemo recipere tecto, nemo audire, nemo alloqui, nemo respicere vellet? Huius igitur vitae Avitus invidebat? 471. Hunc si acerbe et penitus oderat, non eum quam diutissime vivere vellet debebat? huic mortem maturabat inimicus, quod

illi unum in malis perfugium erat calamitatis? Qui, si quid animi ac virtutis habuisset, (ut multi saepe fortes viri in eiusmodi dolore,) mortem sibi ipse conscisset: huic quamobrem id vellet inimicus offerre, quod ipse sibi optare deberet? Nam nunc quidem quid tandem illi mali mors attulit? nisi forte ineptiis ac fabulis ducimur, ut existimemus, illum apud inferos impiorum supplicia perferre, ac plures illic offendisse inimicos, quam hic reliquisset: a socrus, ab uxorum, a fratris, a liberum poenis actum esse praecipitem in sceleratorum sedem atque regionem. Quae si falsa sunt, id quod omnes intelligunt, quid ei tandem aliud mors eripuit praeter sensum doloris? LXII. 472. Age vero, venenum per quem datum? per M. Asellium. Quid huic cum Avito? nihil: atque adeo, quod ille Oppianico familiarissime est usus, potius etiam simulas. Eine igitur, quem sibi offensiozem, Oppianico familiarissimum sciebat esse, potissimum et suum scelus et illius periculum committebat? Cur deinde tu, qui pietate ad accusandum excitatus es, hunc Asellium esse inultum tamdiu sinis? cur non Aviti exemplo usus es, ut per illum, qui attulisset venenum, de hoc praeiudicaretur? 473. Iam vero illud quam non probabile, quam inusitatum, iudices, quam novum, in pane datum venenum! Faciliusne potuit, quam in poculo? latius potuit, abditum aliqua in parte panis, quam si totum colliquefactum in potionem esset? celerius potuit comestum, quam epotum, in venas atque in omnes partes corporis permanere? facilius fallere in pane (si esset animadversum) quam in poculo, quum ita confusum esset, ut secerni nullo modo posset? At repentina morte periit. 474. Quod si esset ita factum, tamen ea res propter multorum eius-

modi mortem satis firmam veneni suspicionem non haberet. Si esset suspiciosus, tamen ad alios potius, quam ad Avitum pertineret. Verum in eo ipso homines impudentissime mentiuntur. Id ut intelligatis, et mortem eius, et, quemadmodum post mortem in Avitum sit crimen a matre quaesitum, cognoscite.

475. Quum vagus et exsul erraret, atque undique exclusus Oppianicus, in Falernum se ad C. Quintilium contulisset: ibi primum in morbum incidit, ac satis vehementer diuque aegrotavit. Quum esset una Sassia, et Statio Albio quodam colono, homine valente, qui simul esse solebat, familiarius uteretur, quam vir dissolutissimus, incolumi fortuna, pati posset, et ius illud matrimonii castum atque legitimum damnatione viri sublatum arbitraretur: Nicostratus quidam, fidelis Oppianici servulus, percuriosus et minime mendax, multa dicitur renuntiare domino solitus esse. Interea Oppianicus quum iam convalesceret, neque in Falerno improbitatem coloni diutius ferre posset, et huc ad Urbem profectus esset, (solebat enim extra portam aliquid habere conducti,) cecidisse ex equo dicitur, et homo infirma valetudine latus offendisse vehementer, et, posteaquam ad Urbem cum febris venerit, paucis diebus esse mortuus. Mortis ratio, iudices, eiusmodi est, ut aut nihil habeat suspicionis, aut, si quid habet, id intra parietes in domestico scelere versetur. LXIII. 476. Post mortem eius Sassia statim moliri nefaria mulier coepit insidias filio: quaestionem habere de viri morte constituit. Emit de A. Rupilio, quo erat usus Oppianicus medico, Stratonem quemdam, quasi ut idem faceret, quod Avitus in emendo Diogene fecerat. De hoc Stratone et de Ascla quodam servo suo quaesituram esse dixit. Praeterea

servum illum Nicostratum, quem nimium loquacem fuisse ac nimium domino fidelem arbitrabatur, ab hoc adolescente Oppianico in quaestionem postulavit. Hic quum esset illo tempore puer, et illa quaestio de patris sui morte constitui diceretur: etsi illum servum et sibi benevolum esse et patri fuisse arbitrabatur; nihil tamen est ausus recusare. Advocantur amici et hospites Oppianici et ipsius mulieris multi, homines honesti atque omnibus rebus ornati. Tormentis omnibus vehementissimis quaeritur. Quum essent animi servorum et spe et metu tentati, ut aliquid in quaestione dicerent: tamen (ut arbitror) auctoritate advocatorum et vi tormentorum adducti, in veritate manserunt, neque se quidquam scire dixerunt. 477. Quaestio illo die de amicorum sententia dimissa est. Satis longo intervallo post iterum advocantur. Habetur de integro quaestio: nulla vis tormentorum acerrimorum praetermittitur: aversari advocati et iam vix ferre posse, furere crudelis atque importuna mulier, sibi nequaquam, ut sperasset, ea, quae cogitasset, procedere. Quum iam tortor atque essent tormenta ipsa defessa, neque tamen illa finem facere vellet: quidam ex advocatis, homo et honoribus populi ornatus et summa virtute praeditus, intelligere se dixit, non id agi, ut verum inveniretur, sed ut aliquid falsi dicere cogerentur. Hoc postquam ceteri comprobarunt, ex omnium sententia constitutum est, satis videri esse quaesitum. 478. Redditur Oppianico Nicostratus, Larinum ipsa proficiscitur cum suis, maerens, quod iam certe incolumem filium fore putabat, ad quem non modo verum crimen, sed ne ficta quidem suspicio perveniret, et cui non modo aperta inimicorum oppugnatio, sed ne occultae qui-

dem matris insidiae nocere potuissent. Larinum postquam venit: quae a Stratone illo venenum antea viro suo datum, sibi persuasum esse simulasset, instructam ei continuo et ornatam Larini medicinae exercendae caussa tabernam dedit. LXIV. Unum, alterum, tertium annum Sassia quiescebat, ut velle atque optare aliquid calamitatis filio potius, quam id struere et moliri videretur. 479. Tum interim Hortensio, Metello consulibus, ut hunc Oppianicum, aliud agentem ac nihil eiusmodi cogitantem, ad hanc accusationem detraheret, invito despondit ei filiam suam, illam, quam ex genere susceperat, ut eum, nuptiis alligatum simul et testamenti spe devinctum, posset habere in potestate. Hoc ipso fere tempore Strato ille medicus domi furtum fecit et caedem eiusmodi. Quum esset in aedibus armarium, in quo sciret esse nummorum aliquantum et auri: noctu duos conservos dormientes occidit in piscinamque deiecit: ipse armarii fundum exsecuit, et H-S. ** et auri quinque pondo abstulit, uno ex servis puero non grandi conscio. 480. Furto postridie cognito, omnis suspicio in eos servos, qui non comparebant, commovebatur. Quum exsectio illa fundi in armario animadvertetur, quaerebant homines, quonam modo fieri potuisset. Quidam ex amicis Sassiae recordatus est, se nuper in auctione quadam vidisse in rebus minutis aduncam, ex omni parte dentatam et tortuosam venire serrulam, qua illud potuisse ita circumsecari videretur. Ne multa: perquiritur a coactoribus: invenitur ea serrula ad Stratone pervenisse. Hoc initio suspicionis orto, et aperte insimulato Stratone, puer ille conscius pertimuit: rem omnem dominae indicavit, homines in piscina inventi sunt, Strato in vincula

coniectus est, atque etiam in taberna eius nummi, nequaquam omnes, reperiuntur. 481. Constituitur quaestio de furto. Nam quid quisquam suspicari aliud potest? An hoc dicitis? armario expilato, pecunia ablata, non omni recuperata, occisis hominibus, institutam esse quaestionem de morte Oppianici? cui probatis? quid est, quod minus veri simile proferre potuistis? Deinde, ut omittam cetera, triennio post mortem Oppianici de eius morte quaerebatur. Atque etiam incensa odio pristino Nicostratum eundem illum tum sine caussa in quaestionem postulavit. Oppianicus primo recusavit. Posteaquam illa, abducturam se filiam, mutaturam esse testamentum, minaretur; mulieri crudelissimae servum fidelissimum, non in quaestionem tulit, sed plane ad supplicium dedit. LXV. 482. Post triennium igitur agitata denique quaestio de viri morte habebatur: et de quibus servis habebatur? Nova, credo, res obiecta, novi quidam homines in suspicionem vocati sunt? De Stratonem et de Nicostrato. Quid? Romae quaesitum de istis hominibus non erat? Itane tandem mulier iam non morbo, sed scelere furiosa? quum quaestionem habuisset Romae, quum de T. Annii, L. Rutilii, P. Saturii et ceterorum honestissimorum virorum sententia constitutum esset, satis quaesitum videri: eadem de re triennio post, iisdem de hominibus, nullo adhibito, non dicam viro (ne colonum forte abfuisse dicatis) sed bono viro, in filii caput quaestionem habere conata es. 483. An hoc dicitis? mihi enim venit in mentem, quid dici posset, tametsi ab hoc non esset dictum: quum haberetur de furto quaestio, Stratonem aliquid de veneno esse confessum. Hoc uno modo, iudices, saepe multorum improbitate depressa veri-

tas emergit, et innocentiae defensio interclusa respirat, quod aut hi, qui ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum excogitant: aut illi, quorum eminent audacia atque proiecta est, a consiliis malitiae deseruntur. Quod si aut confidens astutia, aut callida esset audacia, vix ullo obsisti modo posset. Utrum furtum factum non est? at nihil clarius Larini fuit. An ad Stratonem suspicio non pertinuit? at is et ex serrula insimulatus, et a puero conscio est indicatus. An id actum non est in quaerendo? Quae fuit igitur alia caussa quaerendi? an, — id quod dicendum vobis est, et quod tum Sassia dictitavit, quum de furto quaereretur, — tum Strato iisdem in tormentis dixit de veneno. 484. En hoc illud est, quod ante dixi: mulier abundat audacia, consilio et ratione deficitur. Nam tabellae quaestionis plures proferuntur, quae recitatae vobisque editae sunt, illae ipsae, quas tum obsignatas esse dixit: in quibus tabellis de furto litera nulla invenitur. Non venit in mentem, primam orationem Stratonis conscribere de furto, post aliquid adiungere dictum de veneno, quod non percunctatione quaesitum, sed dolore expressum videretur. Quaestio de furto est, veneni iam suspicio superiore quaestione sublata; quod ipsum haec eadem mulier indicarat: quae ut Romae de amicorum sententia statuerat satis esse quaesitum, postea per triennium maxime ex omnibus servis Stratonem illum dilexerat, in honore habuerat, commodis omnibus affecerat. 485. Quum igitur de furto quaereretur, et eo furto, quod ille sine controversia fecerat: tum ille de eo, quod quaerebatur, verbum nullum fecit? De veneno statim dixit? de furto, si non eo loco, quo debuit, ne in extrema quidem aut media, aut in aliqua denique parte

quaestionis verbum fecit ullum? LXVI. Iam videtis, illam nefariam mulierem, iudices, eadem manu, qua, si detur potestas, interficere filium cupiat, hanc fictam quaestionem conscripsisse. Atque istam ipsam quaestionem, dicite, quis obsignarit? Unum aliquem nominare. Neminem reperietis, nisi forte eiusmodi hominem, quem ego proferri malim, quam neminem nominari. 486. Quid ais, T. Atti? Tu periculum capitis, tu indicium sceleris, tu fortunas alterius litteris conscriptas in iudicium afferes, neque earum auctoritatem litterarum, neque obsignatorem neque testem ullum nominabis? et, quam tu pestem innocentissimo filio ex matris sinu deprompseris, hanc hi tales viri comprobabunt? Esto: in tabellis nihil est auctoritatis. Quid? ipsa quaestio iudicibus: quid? amicis hospitibusque Oppianici, quos adhibuerat antea: quid? huic tandem ipsi tempori cur non reservata est? Quid istis hominibus factum est, Stratone et Nicostrato? 487. Quaero abs te, Oppianice, servo tuo Nicostrato quid factum esse dicas: quem tu, quum hunc brevi tempore accusaturus esses, Romam deducere, dare potestatem indicandi, incolumem denique servare quaestioni, servare his iudicibus, servare huic tempori debuisti. Nam Stratonem quidem, iudices, in crucem esse actum exsecta scitote lingua: quod nemo est Larinatium qui nesciat. Timuit mulier amens non suam conscientiam, non odium municipum, non famam omnium: sed, quasi non omnes eius sceleris testes essent futuri, sic metuit, ne condemnaretur extrema servuli voce morientis.

488. Quod hoc portentum, dii immortales? quod tantum monstrum in ullis locis? quod tam infestum scelus et immane, aut unde natum esse dicamus? Iam

enim videtis profecto, iudices, non sine necessariis me ac maximis caussis, principio orationis meae de matre dixisse. Nihil est enim mali, nihil sceleris, quod illa non ab initio filio voluerit, optaverit, cogitaverit, effecerit. Mitto illam primam libidinis iniuriam, mitto nefarias generi nuptias, mitto cupiditate matris expulsam ex matrimonio filiam; quae nondum ad huiusce vitae periculum, sed ad commune familiae dedecus pertinebant. Nihil de alteris Oppianici nuptiis queror: quarum illa quum obsides filios ab eo mortuos accepisset, tum denique in familiae luctum atque in privignorum funus nupsit. Praetereo, quod, A. Aurium Melinum, cuius illa quondam socrus, paullo ante uxor fuisset, quum Oppianici esse opera proscriptum occisumque cognosceret, eam sibi domum sedemque coniugii delegit, in qua quotidie superioris viri mortis indicia et spolia fortunarum videret. 189. Illud primum queror, de illo scelere, quod nunc denique patefactum est, Fabriciani veneni: quod iam tum recens suspiciosum ceteris, huic incredibile, nunc vero apertum iam omnibus ac manifestum videtur. Non est profecto de illo veneno celata mater: nihil est ab Oppianico sine consilio mulieris cogitatum: quod ni esset, certe postea, deprehensa re, non illa ut ab improbo viro discessisset, sed ut a crudelissimo hoste fugisset, domumque illam in perpetuum, scelere omni affluentem, reliquisset. 190. Non modo id non fecit, sed ab illo tempore nullum locum praetermisit, in quo non strueret insidias aliquas, ac dies omnes ac noctes tota mente mater de pernicie filii cogitaret. Quae primum ut istum confirmaret Oppianicum accusatorem filio suo, donis, muneribus, collocatione filiae, spe hereditatis obstrin-

xit. LXVII. Itaque apud ceteros, novis inter propinquos susceptis inimiciis, saepe fieri divortia atque affinitatum discidia videmus: haec mulier satis firmum accusatorem filio suo fore neminem putavit, nisi qui in matrimonium sororem eius ante duxisset. Ceteri novis affinitatibus adducti veteres inimicitias saepe deponunt: illa sibi ad confirmandas inimicitias affinitatis coniunctionem pignori fore putavit. 494. Neque in eo solum diligens fuit, ut accusatorem filio suo compararet: sed etiam cogitavit, quibus eum rebus armaret. Hinc enim illae sollicitationes servorum et minis et promissis, hinc illae infinitae crudelissimaeque de morte Oppianici quaestiones: quibus finem aliquando non mulieris modus, sed amicorum auctoritas fecit. Ab eodem scelere illae triennio post habitae Larini quaestiones: eiusdem amentiae falsae conscriptiones quaestionum: ex eodem furore etiam illa conscelerata exsectio linguae: totius denique huius ab illa est et inventa et adornata comparatio criminis. 492. Atque his rebus quum instructum accusatorem filio suo Romam misisset: ipsa paullisper conquirendorum et conducendorum testium causa Larini est commorata: postea autem, quum appropinquare huius iudicium ei nuntiaturum est, confestim huc advolavit, ne aut accusatoribus diligentia aut pecunia testibus deesset, aut ne forte mater hoc sibi optatissimum spectaculum huius sordium atque luctus et tanti squaloris amitteret. LXVIII. Iam vero quod iter Romam eius mulieris fuisse existimatis? (quod ego, propter vicinitatem Aquinatium et Venafranorum, ex multis audivi et comperi:) quos concursus in his oppidis? quantos et virorum et mulierum gemitus esse factos? mulierem quamdam Larino, at-

que illam usque a mari supero Romam proficisci, cum magno comitatu et pecunia, quo facilius circumvenire iudicio capitis atque opprimere filium possit. 493. Nemo erat illorum, paene dicam, quin expiandum illum locum esse arbitraretur, quacumque illa iter fecisset; nemo, quin terram ipsam violari, quae mater est omnium, vestigiis consceleratae matris putaret. Itaque nullo in oppido consistendi potestas ei fuit: nemo ex tot hospitibus inventus est, qui non contagionem aspectus fugeret. Nocti se potius ac solitudini, quam ulli aut urbi aut hospiti committebat. 494. Nunc vero quid agat, quid moliatur, quid denique quotidie cogitet, quem ignorare nostrum putat? Quos appellarit, quibus pecuniam promiserit, quorum fidem pretio labefactare conata sit, tenemus. Quin etiam nocturna sacrificia, quae putat occultiora esse, sceleratasque eius preces et nefaria vota cognovimus: quibus illa etiam deos immortales de suo scelere testatur, neque intelligit, pietate et religione et iustis precibus deorum mentes, non contaminata superstitione, neque ad scelus perficiendum caesis hostiis posse placari. Cuius ego furorem atque crudelitatem deos immortales a suis aris atque templis aspernatos esse confido.

LXIX. 495. Vos, iudices, quos huic A. Cluentio quosdam alios deos ad omne vitae tempus fortuna esse voluit, huius importunitatem matris a filii capite depellite. Multi saepe in iudicando peccata liberum parentum misericordiae concesserunt: vos ne huius honestissime actam vitam matris crudelitati condonetis, rogamus, praesertim quum ex altera parte totum municipium videre possitis. Omnes scitote, iudices, (incredibile dictu est, sed a me verissime dicitur,)

omnes Larinates, qui valuerunt, venisse Romam, ut hunc studio frequentiaque sua, quantum possent, in tanto eius periculo sublevarent. Pueris illud hoc tempore et mulieribus oppidum scitote esse traditum, idque in praesentia, communi Italiae pace, domesticis copiis esse tutum. Quos tamen ipsos aequae et eos, quos praesentes videtis, huius exspectatio iudicii dies noctesque sollicitat. 496. Non illi vos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed de totius municipii statu, dignitate, commodisque omnibus sententias esse laturos. Summa est enim, iudices, hominis in communem municipii rem diligentia, in singulos municipes benignitas, in omnes homines iustitia et fides. Praeterea nobilitatem illam inter suos, locumque a maioribus traditum sic tuetur, ut maiorum gravitatem, constantiam, gratiam, liberalitatem assequatur. Itaque iis eum verbis publice laudant, ut non solum testimonium suum iudiciumque significant, verum etiam curam animi ac dolorem. Quae dum laudatio recitatur, vos quaeso, qui eam detulistis, assurgite. LAUDATIO CLUENTII, EX DECURIONUM LARINATIUM DECRETO. 497. Ex lacrimis horum, iudices, existimare potestis, omnes haec decuriones decrevisse lacrimantes. Age vero, vicinorum quantum studium, quam incredibilis benevolentia, quanta cura est! Non illi in libellis laudationum decreta miserunt, sed homines honestissimos, quos nossemus, omnes huc frequentes adesse et hunc praesentes laudare voluerunt. Adsunt Frentani, homines nobilissimi; Marrucini item pari dignitate: Theano Apulo atque Luceria equites Romanos, honestissimos homines, laudatores videtis: Boviano totoque ex Samnio quum laudationes honestissimae missae sunt, tum homines amplis-

simi nobilissimique venerunt. 498. Iam qui in agro Larinati praedia, qui negotia, qui res pecuarias habent, honesti homines et summo splendore praediti, difficile dictu est, quam sint solliciti, quam laborent. Non multi mihi ab uno sic diligi videntur, ut hic ab his universis. LXX. Quam non abesse ab huius iudicio L. Volusienum, summo splendore hominem ac virtute praeditum, vellem! quam vellem praesentem posse P. Helvidium Rufum, equitem Romanum, omnium ornatissimum, nominare! qui quum huius caussa dies noctesque vigilaret, et quum me hanc caussam doceret, in morbum gravem periculosumque incidit: in quo tamen non minus de capite huius, quam de sua vita laborat. Cn. Tudicii senatoris, viri optimi et honestissimi, par studium et testimonio et laudatione cognoscetis. Eadem spe, sed maiore verecundia, de te, P. Volumni, quoniam iudex es in A. Cluentium, dicimus. Et, ne longum sit, omnium vicinorum summam esse in hunc benevolentiam confirmamus. 499. Horum omnium studium, curam, diligentiam, meumque una laborem, qui totam hanc caussam vetere instituto solus peroravi, vestramque simul, iudices, aequitatem et mansuetudinem una mater oppugnat. At quae mater? Quam caecam crudelitate et scelere ferri videtis: cuius cupiditatem nulla umquam turpitudine retardavit, quae vitiis animi in deterrimas partes iura hominum convertit omnia: cuius ea stultitia est, ut eam nemo hominem; ea vis, ut nemo feminam; ea crudelitas, ut nemo matrem appellare possit. Atque etiam nomina necessitudinum, non solum naturae nomen et iura mutavit: uxor generi, noverca filii, filiae pellex: eo iam denique adducta est, ut sibi praeter formam nihil ad si-

militudinem hominis reservavit. 200. Quare, iudices, si scelus odistis, prohibete aditum matris a filii sanguine, date parenti hunc incredibilem dolorem ex salute, ex victoria liberum: patimini, matrem, ne orbata filio laetetur, victam potius vestra aequitate discedere. Sin autem, id quod vestra natura postulat, pudorem, veritatem virtutemque diligitis: levate hunc aliquando supplicem vestrum, iudices, tot annos in falsa invidia periculisque versatum, qui nunc primum post illam flammam, aliorum facto et cupiditate excitatam, spe vestrae aequitatis erigere animum et paullum respirare a metu coepit: cui posita sunt in vobis omnia: quem servatum esse plurimi cupiunt, servare soli vos potestis. 201. Orat vos Avitus, iudices, et flens obsecrat, ne se invidiae, quae in iudiciis valere non debet; ne matri, cuius vota et preces a vestris mentibus repudiare debetis; ne Opiánico, homini nefario, condemnato iam et mortuo, condonetis. LXXI. Quod si qua calamitas hunc in hoc iudicio affligerit innocentem: nae iste miser, iudices, si, id quod difficile factu est, in vita remanebit, saepe et multum queretur, deprehensum esse illud quondam Fabricianum venenum. Quod si tum indicatum non esset, non huic aerumnosissimo venenum illud fuisset, sed multorum medicamentum laborum: postremo etiam fortasse mater, exsequias illius funeris prosecuta, mortem se filii lugere simulasset. Nunc vero quid erit profectum, nisi ut huius ex mediis mortis insidiis vita ad luctum reservata, mors sepulcro patris privata esse videatur? 202. Satis diu fuit in miseriis, iudices: satis multos annos ex invidia laboravit. Nemo huic tam iniquus praeter parentem fuit, cuius animum non iam expletum esse

putemus: vos, qui aequi estis omnibus, qui, ut quisque crudelissime oppugnatur, eum lenissime sublevatis, conservate A. Cluentium: restituite incolumem municipio: amicis, vicinis, hospitibus, quorum studia videtis, reddite: vobis in perpetuum liberisque vestris obstringite. Vestrum est hoc, iudices, vestrae dignitatis, vestrae clementiae: recte hoc repetitur a vobis, ut virum optimum atque innocentissimum plurimisque mortalibus carum atque iucundissimum his aliquando calamitatibus liberetis: ut omnes intelligant, in concionibus esse invidiae locum, in iudiciis veritati.

29—34.

M. TULLII CICERONIS

DE

LEG E A G R A R I A

ORATIONES TRES

CONTRA

P. SERVILIUM RULLUM, TR. PL.

NOTITIA LITTERARIA.

Orationis Agr. 1., quam Cicero cos. (a. U. 691.) habuit, initium deest, ad quod pertinere videntur paucula fragmenta, quae hic nunc apposuisse expediit, uno omisso illo Gellii loco „Ex praeda etc.“ cuius vestigia §. 12. comparent. Ceterum haec tres orationes omnes sunt consulares. (Vid. Arg.).

ARG. P. Rullus trib. pl. quum tribunatum inisset ante Kal. Ian. legem tulit agrariam. Elus haec fere sententia fuit, *primo* ut decenviri, lique a XVII tribubus creati et lege curiata summaque potestate ornati, agros omnes, qui extra Italiam L. Sulla et Q. Pompeio cons. aut postea publici facti essent, venderent, exceptis tamen tum Africanis, de quibus foedere cautum esset, Hiempsali Mauritaniae regi a Cn. Pompeio traditis: tum in Italia agris, quos ex lege quinquies mille colonis dividi oportebat, Campano et Stellate; *deinde* ut iidem omnibus agris publicis vectigal imponerent, excepto Recentorico Siciliensi: *porro* ut, qui agri privati essent, eos publicare, qui publici, liberare possent: *denique* ut quidquid pecuniae ex praeda, manubiis, auro coronario superesset neque aut consumptum in monumento, aut in aerarium relatum esset, ab exercituum bellorumque ducibus praeter unum Pompeium omnibus acciperent, quo agros in Italia emerent, qui plebi Rom. dividerentur. Hanc legem Cicero inito consulatu, ipsis Kalendis Ianuariis (691. U. c.), in senatu praesente Rullo, *prima oratione* dissuasit. Sed quum Rullus, perspecta senatus voluntate, nondum abiiceret legis ferendae consilium: Cicero eodem die comitante senatu in concionem populi ascendit et *orationem secundam* habuit, qua gratis primum pro more actis, sensim accessit ad ipsam legem oppugnandam, eamque populo, aerario, reipublicae universae perniciosam minimeque popularem esse successu prosperrimo ostendit. Rullus igitur consulem non coram adortus, absentem paullo post apud populum criminatus est, quo gratum faceret Sullanorum agrorum possessoribus, legem atque adeo commoda plebis oppugnasse. Quod quum Cicero audisset, advocata concione *orationem tertiam* habuit, qua Rulli criminationem diluit, et ostendit, se nemini nisi reipublicae, Rullum autem socero suo Valgio consultum cupere: Rullum vero Sullanos agros non modo nemini adimere, sed eorum possessionem confirmare. Ita confirmatis populi animis, quum L. Caecilius trib. plebis se legi intercessurum ostendisset, Rullus legis ferendae consilium abiicit.

ORATIO PRIMA

DE

L E G E A G R A R I A

CONTRA

P. SERVILIUM RULLUM, TR. PL.

IN SENATU HABITA.

FRAGMENTA.

1. Praedam, manubias, sectionem, castra denique Cn. Pompeii, sedente imperatore, x viri vendent. (*Gell. N. A. XIII, 24.*)

2. Imberba iuventute. (*Charis. 4, 74. ed. Putsch.*)

3. Veniet igitur sub praecone tota Propontis atque Hellespontus: addicetur communis ora Lyciorum atque Cilicum: Mysia et Phrygia item conditioni legique parebunt. (*Aquila c. 43. p. 187. ed. Ruhnck. Ruhnkenio fragmentum non Tullianum videtur, recte contradicente Orellio. Quamquam esse hoc orationis agr. I. nonnisi ex eo conicitur, quia proximum est apud Aquilam loco orationis agrariae II, 34.*)

Desunt permulta.

I. 4. Quae res aperte petebatur, ea nunc occulte cuniculis oppugnatur. Dicent enim decemviri, id

quod et dicitur a multis, et saepe dictum est; post eosdem consules, regis Alexandri testamento regnum illud populi Romani esse factum. Dabitur igitur Alexandriam clam petentibus iis, quibus apertissime pugnantibus restitistis? Haec, per deos immortales! utrum esse vobis consilia siccorum, an vinolentorum somnia, et utrum cogitata sapientum, an optata furiosorum videntur? 2. Videte nunc proximo capite, ut impurus helluo turbet rempublicam, ut a maioribus nostris possessiones relictas disperdat et dissipet: ut sit non minus in populi Romani patrimonio nepos, quam in suo. Proscribit in sua lege vectigalia, quae decemviri vendant, hoc est, proscribit auctionem publicorum bonorum. Agros emi vult, qui dividantur: quaerit pecuniam. Videlicet excogitabit aliquid atque afferet. Nam superioribus capitibus dignitas populi Romani violabatur: nomen imperii in commune odium orbis terrae vocabatur: urbes pacatae, agri sociorum, regum status decemviris donabantur: nunc praesens, certa, pecunia numerata, quaeritur. 3. Exspecto, quid tribunus plebis vigilans et acutus excogitet. Veneat, inquit, silva Scantia. Utrum tandem hanc silvam in relictis possessionibus, an in censorum pascuis invenisti? Si quid est, quod indagaris, inveneris, ex tenebris erueris, quamquam iniquum est, consume sane, quoniam commodum est, quoniam quidem tu attulisti: silvam vero tu Scantiam vendas, nobis consulibus atque hoc senatu? tu ullum vectigal attingas? tu populo Romano subsidia belli, tu ornamenta pacis eripias? Tum vero hoc me inertiores consules iudicabo, quam illos fortissimos viros, qui apud maiores nostros fuerunt: quod, quae vectigalia, illis consulibus, populo Romano parta

sunt, ea me consule ne retineri quidem potuisse iudicabuntur. II. 4. Vendit Italiae possessiones ex ordine omnes. Sane est in eo diligens: nullam enim praetermittit. Persequitur in tabulis censoriis totam Siciliam: nullum aedificium, nullos agros relinquit. Audistis auctionem populi Romani proscriptam a tribuno plebis, constitutam in mensem Ianuarium: et, credo, non dubitatis, quin idcirco haec aerarii causa non vendiderint ii, qui armis et virtute pepererunt, ut esset, quod nos largitionis causa venderemus.

5. Videte nunc, quoad fecerit iter, apertius, quam antea. Nam superiore parte legis quemadmodum Pompeium oppugnarent, a me indicati sunt: nunc iam se ipsi indicabunt. Iubent venire agros Attalensium atque Olympenorum. Hos populo Romano Servilii, fortissimi viri, victoria adiunxit. Deinde agros in Macedonia regios, qui partim T. Flaminini, partim L. Paulli, qui Persen vicit, virtute parti sunt: deinde agrum optimum et fructuosissimum Corinthium, qui L. Mummi imperio ac felicitate ad vectigalia populi Romani adiunctus est: post autem agros in Hispania apud Karthaginem novam, duorum Scipionum eximia virtute possessos: tum vero ipsam veterem Karthaginem vendunt, quam P. Africanus nudatam tectis ac moenibus, sive ad notandam Karthaginiensium calamitatem sive ad testificandam nostram victoriam sive ad oblatam aliquam religionem, ad aeternam hominum memoriam consecravit. 6. His insignibus atque infulis imperii venditis, quibus ornatam vobis maiores vestri rempublicam tradiderunt, iubent eos agros venire, quos rex Mithridates in Paphlagonia, Ponto Cappadociaque possederit. Num obscure videntur prope hasta praeconis insectari Cn. Pompeii

exercitum, qui venire iubeant eos ipsos agros, in quibus ille etiam nunc bellum gerat atque versetur?

III. 7. Hoc vero cuiusmodi est, quod eius auctio-^{2.6.69.}nis, quam constituunt, locum sibi nullum definiunt? Nam decemviris, quibus in locis ipsis videatur, vendendi potestas lege permittitur. Censoribus vectigalia locare, nisi in conspectu populi Romani non licet: his vendere vel in ultimis terris licebit? At hoc etiam nequissimi homines consumptis patrimoniis faciunt, ut in atriis auctionariis potius, quam in triviis aut in compitis auctionentur. Hic permittit sua lege decemviris, ut, in quibus commodum sit tenebris, ut, in qua velint solitudine, bona populi Romani possint diven-
dere. 8. Iam illa omnibus in provinciis, regnis, liberis populis quam acerba, quam formidolosa, quam quaestuosa concursatio decemviralis futura sit, non videtis? Hereditatum obeundarum caussa, quibus vos legationes dedistis, qui et privati, et privatum ad negotium exierunt, non maximis opibus neque summa auctoritate praediti, tamen auditis profecto, quam graves eorum adventus sociis vestris esse soleant.
9. Quamobrem quid putatis impendere hac lege omnibus gentibus terroris et mali, quum mittantur in orbem terrarum decemviri summo cum imperio, summa cum avaritia infinitaque omnium rerum cupiditate? quorum quum adventus graves, quum fascēs formidolosi, tum vero iudicium ac potestas erit non ferenda. Licebit enim, quod videbitur, publicum iudicare: quod iudicaverint, vendere. Etiam illud, quod homines sancti non facient, ut pecuniam accipiant, ne vendant: tamen id iis ipsum per legem licebit. Hinc vos quas spoliaciones, quas pactiones, quam denique in omnibus locis nundinationem iuris ac for-

tunarum fore putatis? 40. Etenim quod superiore parte legis praefinitum fuit, Sulla et Pompeio consilibus, id rursus liberum infinitumque fecerunt.

IV. Iubet eosdem decemviros omnibus agris publicis pergrande vectigal imponere, ut iidem possint et liberare agros, quos commodum sit, et, quos ipsis libeat, publicare. Quo in iudicio perspicui non potest, utrum severitas acerbior, an benignitas quaestuosior sit futura.

D. 6, 58 Sunt tamen in tota lege exceptiones duae, non tam iniquae, quam suspiciosae. Excipit in vectigali imponendo agrum Recentoricum Siciliensem, in vendendis agris eos agros, de quibus cautum sit foedere. Hi sunt in Africa, qui ab Hiempsale possidentur. 41. Hic quaero, si Hiempsali satis est cautum foedere, et Recentoricus ager privatus est, quid attinuerit excipi? sin et foedus illud habet aliquam dubitationem, et ager Recentoricus dicitur nonnumquam esse publicus, quem putet existimaturum, duas causas in orbe terrarum repertas, quibus gratis parceret? Num quisquam tandem abstrusus usquam nummus videtur, quem non architecti huiusce legis olfecerint? Provincias, civitates liberas, socios, amicos, reges denique exhauriunt: admovent manus vectigalibus populi Romani. Non est satis. 42. Audite, audite vos, qui amplissimo populi senatusque iudicio exercitus habuistis et bella gessistis: QUOD AD QUEMQUE PERVENIT AUT PERVENERIT, EX PRAEDA, EX MANU-
HIS, EX AURO CORONARIO, QUOD NEQUE CONSUMPTUM IN MONUMENTO, NEQUE IN AERARIUM RELATUM SIT, ID AD DECENVIROS REFERRI iubet. Hoc capite multa sperant: in omnes imperatores heredesque eorum quaestionem suo iudicio comparant; sed

maximam pecuniam se a Fausto ablaturos arbitrantur. Quam caussam suscipere iurati iudices noluerunt, hanc isti decemviri susceperunt. Idcirco a iudicibus fortasse praetermissam esse arbitrantur, quod sit ipsis reservata. 43. Deinde etiam in reliquum tempus diligentissime sancit, ut, quod quisque imperator habeat pecuniae, protinus ad decemviros deferat. Hic tamen excipit Pompeium; simillime, ut mihi videtur, atque in illa lege, qua peregrini Roma eiiciuntur, Glaucippus excipitur. Non enim hac exceptione unus afficitur beneficio, sed unus privatur iniuria. Sed cui manubias remittit, in huius vectigalia invadit. Iubet enim pecuniam, si qua post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, hac uti decemviros. Quasi vero non intelligamus, haec eos vectigalia, quae Cn. Pompeius adiunxerit, vendere cogitare.

V. 44. Videtis iam, patres conscripti, omnibus rebus et modis constructam et coacervatam pecuniam decemviralem. Minuetur huius pecuniae invidia: consumetur enim in agrorum emptionibus. Optime. Quis ergo emet agros istos? Idem decemviri: tu Rulle (missos enim facio ceteros) emes quod voles: vendes quod voles: utrumque horum facies, quanti voles. Cavet enim vir optimus, ne emat ab invito. Quasi vero non intelligamus, ab invito emere, iniuriosum esse, ab non invito, quaestuosum. Quantum tibi agri vendet, ut alios omittam, socer tuus? et, si ego eius aequitatem animi probe novi, vendet non invitus. Facient idem ceteri libenter, ut possessionis invidiam pecunia commutent: accipiant, quod cupiant: dent, quod retinere vix possint. 45. Nunc propicite omnium rerum infinitam atque intolerandam licentiam. Pecunia coacta est ad agros emendos: ii

porro ab invitis non ementur. Si consenserint possessores non vendere, quid futurum est? Referetur pecunia? non licet. Exigetur? vetat. Verum esto: nihil est, quod non emi possit, si tantum des, quantum velit venditor. Spolietur orbem terrarum, vendamus vectigalia, effundamus aerarium, ut, locupletatis aut invidiae aut pestilentiae possessoribus, agri tamen emanent.

16. Quid tum? quae erit in istos agros deductio? quae totius rei ratio atque descriptio? Deducentur, inquit, coloniae. Quo? quorum hominum? in quae loca? Quis enim non videt, in coloniis esse haec omnia considerata? Tibi nos, Rulle, et istis tuis harum omnium rerum machinatoribus totam Italiam inermem tradituros existimasti, quam praesidiis confirmaretis, coloniis occuparetis, omnibus vinclis devinctam et constrictam teneretis? Ubi enim cavetur, ne in Ianiculo coloniam constituatis? ne urbem hanc urbe alia premere atque urgere possitis? Non faciemus, inquit. Primum nescio: deinde timeo: postremo non committam, ut vestro beneficio potius, quam nostro consilio salvi esse possimus. VI. 17. Quod vero totam Italiam vestris colonis complere voluistis, id cuiusmodi esset, neminemne nostrum intellecturum existimavistis? Scriptum est enim: QUAE IN MUNICIPIA, QUASQUE IN COLONIAS DECENVIRI VELINT, DEDUCANT COLONOS QUOS VELINT, ET IIS AGROS ASSignent, QUIBUS IN LOCIS VELINT: ut, quum totam Italiam militibus suis occuparint, vobis non modo dignitatis retinendae, sed ne libertatis quidem recuperandae spes relinquatur. Atque haec a me suspicionibus et coniectura coarguuntur? 18. Iam omnis omnium tolletur error: iam aperte ostendent, sibi

nomen huius reipublicae, sedem Urbis atque imperii, denique hoc templum Iovis optimi maximi atque hanc arcem omnium gentium displicere. Capuam deduci colonos volunt: illam urbem huic urbi rursus opponere, illuc opes suas deferre et imperii nomen transferre cogitant. Qui locus, propter ubertatem agrorum abundantiamque rerum omnium, superbiam et crudelitatem genuisse dicitur, ibi nostri coloni, delecti ad omne facinus, a decemviris collocabuntur. Et, credo, qua in urbe homines in veteri dignitate fortunaque nati copiam rerum moderate ferre non potuerunt, in ea isti vestri satellites modeste insolentiam suam continebunt. 49. Maiores nostri Capua magistratus, senatum, consilium commune, omnia denique insignia reipublicae sustulerunt, neque aliud quidquam, nisi inane nomen Capuae reliquerunt: non crudelitate, (quid enim illis fuit clementius, qui etiam externis hostibus victis sua saepissime reddiderunt?) sed consilio: quod videbant, si quod reipublicae vestigium illis moenibus contineretur, urbem ipsam imperio domicilium praebere posse. Vos haec, nisi evertere rempublicam cuperetis, ac vobis novam dominationem comparare, credo, quam perniciosa essent, non videretis? VII. 20. Quid enim cavendum est in coloniis deducendis? si luxuries, Hannibalem ipsum Capua corripuit: si superbia, nata inibi esse ex Campanorum fastidio videtur: si praesidium, non praepositur huic urbi ista colonia, sed opponitur. At quemadmodum armatur? Dii immortales! Nam bello Punico, quidquid potuit Capua, potuit ipsa per sese: nunc omnes urbes, quae circum Capuam sunt, a colonis per eosdem decemviros occupabuntur. Hanc enim ob causam permittit ipsa lex, IN OMNIA, QUAE

VELINT, OPPIDA COLONOS UT DECEMVIRI DEDECANT, QUOS VELINT. Atque his colonis agrum Campanum et Stellatem campum dividi iubet.

21. Non queror diminutionem vectigalium, non flagitium huius iacturae atque damni, praetermitto illa, quae nemo est quin gravissime et verissime conqueri possit: nos caput patrimonii publici, pulcherrimam populi Romani possessionem, subsidium annonae, horreum belli, sub signo claustrisque reipublicae positum vectigal servare non potuisse: eum denique nos agrum P. Rullo concessisse, qui ager ipse per sese et Sullanae dominationi et Gracchorum largitioni restitisset. Non dico, solum hoc in republica vectigal esse, quod, amissis aliis, remaneat; intermissis, non conquiescat; in pace niteat, in bello non obsolescat; militem sustentet, hostem non pertimescat. Praetermitto omnem hanc orationem et concioni reservo: de periculo salutis ac libertatis loquor. 22. Quid enim existimatis integrum vobis in republica fore aut in vestra libertate ac dignitate retinenda, quum Rullus atque ii, quos multo magis, quam Rullum, timetis, cum omni egentium atque improborum manu, cum omnibus copiis, cum omni argento et auro Capuam et urbes circa occuparint? His ego rebus, patres conscripti, resistam vehementer atque acriter, neque patiar, homines ea, me consule, expromere, quae contra rempublicam diu cogitarint.

23. Errastis, Rulle, vehementer et tu et nonnulli collegae tui, qui sperastis, vos contra consulem, veritate, non ostentatione popularem, posse in evertenda republica populares existimari. Laccio vos; in concionem voco; populo Romano disceptatore uti

2.6, 59.
volo. VIII. Etenim, ut circumspiciamus omnia, quae populo grata atque iucunda sunt, nihil tam populare, quam pacem, quam concordiam, quam otium reperiemus. Sollicitam mihi civitatem suspicione, suspensam metu, perturbatam vestris legibus et concionibus et seditionibus tradidistis: spem improbis ostendistis; timorem bonis iniecestis: fidem de foro, dignitatem de republica sustulistis. 24. Hoc motu atque hac perturbatione animorum atque rerum, quum populo Romano vox et auctoritas consulis repente in tantis tenebris illuxerit: quum ostenderit, nihil esse metuendum, nullum exercitum, nullam manum, nullas colonias, nullam venditionem vectigalium, nullum imperium novum, nullum regnum decemvirale, nullam alteram Romam, neque aliam sedem imperii nobis consulibus futuram, summamque tranquillitatem pacis atque otii: verendum, credo, nobis erit, ne vestra ista praeclara lex agraria magis popularis esse videatur. 25. Quum vero scelera consiliorum vestrorum fraudemque legis et insidias, quae ipsi populo Romano a popularibus tribunis plebis fiant, ostendero: pertimescam, credo, ne mihi non liceat contra vos in concione consistere, praesertim quum mihi deliberatum et constitutum sit, ita gerere consulatum, quo uno modo geri graviter et libere potest, ut neque provinciam, neque honorem, neque ornamentum aliquod aut commodum, neque rem ullam, quae a tribuno plebis impediri possit, appetiturus sim. 26. Dicit frequentissimo senatu consul Kalendis Ianuarii, sese, si status hic rei publicae maneat, neque aliquod negotium exstiterit, quod honeste subterfugere non possit, in provinciam non iturum. Sic me in hoc magistratu geram, patres

conscripti, ut possim tribunum plebis reipublicae iratum coercere, mihi iratum, contemnere.

IX. Quamobrem, per deos immortales! colligite vos, tribuni plebis: deserite eos, a quibus, nisi prospicitis, brevi tempore deseremini: conspirate nobiscum: consentite cum bonis: communem rempublicam communi studio atque amore defendite. Multa sunt occulta reipublicae vulnera: multa nefariorum civium pernicioſa consilia: nullum externum periculum est: non rex, non gens ulla, non natio pertimescenda est: inclusum malum, intestinum ac domesticum est. Huic pro se quisque nostrum mederi atque hoc omnes sanare velle debemus. 27. Erratis, si senatum probare ea, quae dicuntur a me, putatis, populum autem esse in alia voluntate. Omnes, qui se incolumes volunt, sequentur auctoritatem consulis, soluti a cupiditatibus, liberi a delictis, cauti in periculis, non timidi in contentionibus. Quod si quis vestrum spe ducitur, se posse turbulenta ratione honori velificari suo; primum me consule id sperare desistat: deinde habeat me ipsum sibi documento, quem equestri ortum loco consulem videt, quae vitae via facillime viros bonos ad honorem dignitatemque perducatur. Quod si vos vestrum mihi studium, patres conscripti, ad communem dignitatem defendendam profitemini, perficiam profecto id, quod maxime respublica desiderat, ut huius ordinis auctoritas, quae apud maiores nostros fuit, eadem nunc longo intervallo reipublicae restituta esse videatur.

ORATIO SECUNDA

DE

L E G E A G R A R I A

CONTRA

P. SERVILIUM RULLUM, TR. PL.

AD POPULUM HABITA.

I. 1. Est hoc in more positum, Quirites, institu-
toque maiorum, ut ii, qui beneficio vestro imagines
familiae suae consecuti sunt, eam primam habeant
concionem, qua gratiam beneficii vestri cum suorum
laude coniungant. Qua in oratione nonnulli aliquan-
do digni maiorum loco reperiuntur: plerique autem
hoc perficiunt, ut tantum maioribus eorum debitum
esse videatur, unde etiam, quod posteris solveretur,
redundaret. Mihi quidem apud vos de meis maiori-
bus dicendi facultas non datur: non, quod non tales
fuerint, quales nos illorum sanguine creatos discipli-
nisque institutos videtis; sed quod laude populari
atque honoris vestri luce caruerunt. 2. De me autem
ipso, vereor, ne arrogantis sit, apud vos dicere: in-
grati, tacere. Nam et, quibus studiis hanc dignitatem
consecutus sim, memetipsum commemorare, per-
quam grave est, et silere de tantis vestris beneficiis

nullo modo possum. Quare adhibebitur a me certa ratio moderatioque dicendi, ut, quid a vobis acceperim, commemorem: quare dignus vestro summo honore singularique iudicio sim, ipse modice dicam, si necesse erit; vos eosdem existimatuos putem, qui iudicavistis. 3. Me perlongo intervallo prope memoriae temporumque nostrorum primum hominem novum consulem fecistis et eum locum, quem nobilitas praesidiis firmatum atque omni ratione obvallatum tenebat, me duce, rescidistis virtutique in posterum patere voluistis. Neque me tantummodo consulem, quod est ipsum per sese amplissimum, sed ita fecistis, quomodo pauci nobiles in hac civitate consules facti sunt, novus ante me nemo. II. Nam profecto si recordari volueritis de novis hominibus, reperietis eos, qui sine repulsa consules facti sint, diuturno labore atque aliqua occasione esse factos, quum multis annis post petissent, quam praetores fuissent, aliquanto serius, quam per aetatem ac per leges liceret; qui autem anno suo petissent, sine repulsa non esse factos: me esse unum ex omnibus novis hominibus, de quibus meminisse possimus*, qui consulatum petierim, quum primum licitum sit; consul factus sim, quum primum petierim: ut vester honos ad mei temporis diem petitus, non ad alienae petitionis occasionem interceptus, nec diuturnis precibus efflagitatus, sed dignitate impetratus esse videatur. 4. Est illud amplissimum, quod paullo ante commemoravi, Quirites, quod hoc honore ex novis hominibus primum me, multis post annis, affecistis, quod prima petitione, quod anno meo; sed tamen magnificentius atque ornatius esse illo nihil potest, quod meis comitiis non tabellam, vindicem tacitae libertatis, sed vocem vi-

vam prae vobis indicem vestrarum erga me voluntatum ac studiorum tulistis. Itaque me non extrema tribus suffragiorum, sed primi illi vestri concursus, neque singulae voces praeconum, sed una voce universus populus Romanus consulem declaravit. 5. Hoc ego tam insigne, tam singulare vestrum beneficium, Quirites, quum ad animi mei fructum atque laetitiam duco esse permagnum, tum ad curam sollicitudinemque multo maius. Versantur enim, Quirites, in animo meo multae et graves cogitationes, quae mihi nullam partem neque diurnae neque nocturnae quietis impertiunt: primum tuendi consulatus, quae quum omnibus est difficilis et magna ratio, tum vero mihi praeter ceteros, cuius errato nulla venia, recte facto exigua laus et ab invitis expressa proponitur: non dubitanti fidele consilium, non laboranti certum subsidium nobilitatis ostenditur. III. 6. Quod si solus in discrimen aliquod adducerer, ferrem, Quirites, animo aequiore: sed mihi videntur certi homines, si qua in re me non modo consilio, verum etiam casu lapsum esse arbitrabuntur, vos universos, qui me antetuleritis nobilitati, vituperaturi. Mihi autem, Quirites, omnia potius perpetienda esse duco, quam non ita gerendum consulatum, ut in omnibus meis factis atque consiliis vestrum de me factum consiliumque laudetur. Accedit etiam ille mihi summus labor ac difficillima ratio consulatus gerendi, quod non eadem, qua superioribus consulibus, lege et conditione utendum esse decrevi; qui aditum huius loci conspectumque vestrum partim magno opere fugerunt, partim non vehementer secuti sunt. Ego autem non solum hoc in loco dicam, ubi est id dictu facillimum, sed in ipso senatu, in quo esse locus huic voci non vide-

batur, popularem me futurum esse consulem, prima mea illa oratione Kalendis Ianuariis dixi. 7. Neque enim ullo modo facere possum, ut, quum me intelligam non hominum potentium studio, non excellentibus gratiis paucorum, sed universi populi Romani iudicio consulem ita factum, ut nobilissimis hominibus longe praeponeretur, non et in hoc magistratu et in omni vita essem popularis. Sed mihi ad huiusce verbi vim et interpretationem vehementer opus est vestra sapientia. Versatur enim magnus error propter insidiosas nonnullorum simulationes, qui, quum populi non solum commoda, verum etiam salutem oppugnant et impediunt, oratione assequi volunt, ut populares esse videantur. 8. Ego qualem Kalendis Ianuarii acceperim rempublicam, Quirites, intelligo; plenam sollicitudinis, plenam timoris: in qua nihil erat mali, nihil adversi, quod non boni metuerent, improbi exspectarent. Omnia turbulenta consilia contra hunc reipublicae statum et contra vestrum otium partim iniri, partim, nobis consulibus designatis, inita esse dicebantur. Sublata erat de foro fides non ictu aliquo novae calamitatis, sed suspicione ac perturbatione iudiciorum, infirmatione rerum iudicatarum: novae dominationes, extraordinaria non imperia, sed regna, quaeri putabantur. IV. 9. Quae quum ego non solum suspicarer, sed plane cernerem: (neque enim obscure gerebantur:) dixi in senatu, in hoc magistratu me popularem consulem futurum. Quid enim est tam populare, quam pax? qua non modo ii, quibus natura sensum dedit, sed etiam tecta atque agri mihi laetari videntur. Quid tam populare, quam libertas? quam non solum ab hominibus, verum etiam a bestiis expeti atque omnibus rebus anteponi vide-

tis. Quid tam popolare, quam otium? quod ita iucundum est, ut et vos, et maiores vestri et fortissimus quisque vir maximos labores suscipiendos putet, ut aliquando in otio possit esse, praesertim in imperio ac dignitate: qui idcirco etiam maioribus nostris praecipuam laudem gratiamque debemus, quod eorum labore est factum, ut impune in otio esse possemus. Quare qui possum non esse popularis, quum videam haec omnia, Quirites, pacem externam, libertatem propriam generis ac nominis vestri, otium domesticum, denique omnia, quae vobis cara atque ampla sunt, in fidem et quodam modo in patrocinium mei consulatus esse collata? 40. Neque enim, Quirites, illud vobis iucundum aut popolare debet videri, largitio aliqua promulgata, quae verbis ostentari potest, re vera fieri, nisi exhausto aerario, nullo pacto potest. Neque vero illa popularia sunt existimanda, iudiciorum perturbationes, rerum iudicatarum infirmationes, restitutio damnatorum: qui civitatum afflictarum, perditis iam rebus, extremi exitiorum solent esse exitus. Neque si qui agros populo Romano pollicentur, sed si aliud quidem obscure moliuntur, aliud spe ac specie simulationis ostentant, populares existimandi sunt.

V. Nam vere dicam, Quirites, genus ipsum legis agrariae vituperare non possum. Venit enim mihi in mentem, duos clarissimos, ingeniosissimos, amantissimos plebis Romanae viros, Ti. et C. Gracchos, plebem in agris publicis constituisse, qui agri a privatis antea possidebantur. Non sum autem ego is consul, qui, ut plerique, nefas esse arbitrer Gracchos laudare: quorum consiliis, sapientia, legibus multas esse video reipublicae partes constitutas. 41. Itaque.

ut initio mihi designato consuli nuntiabatur, legem agrariam tribunos plebis designatos conscribere, cupiebam, quid cogitarent, cognoscere. Etenim arbitrabar, quoniam eodem anno gerendi nobis essent magistratus, esse aliquam oportere inter nos reipublicae bene administrandae societatem. 42. Quum familiariter me in eorum sermonem insinuarem ac darem; celabar, excludebar: et, quum ostenderem, si lex utilis plebi Romanae mihi videretur, auctorem me atque adiutorem futurum: tamen aspernabantur hanc liberalitatem meam: negabant, me adduci posse, ut ullam largitionem probarem. Finem feci offendi mei, ne forte mea sedulitas aut insidiosa aut impudens videretur. Interea non desistebant clam inter se convenire, privatos quosdam adhibere, ad suos coetus occultos noctem adiungere et solitudinem. Quibus in rebus quanto in metu fuerimus, ex vestra sollicitudine, in qua illis temporibus fuistis, facile assequi coniectura poteritis. 43. Ineunt tandem magistratus tribuni plebis: concio tandem expectata P. Rulli, quod et princeps erat agrariae legis, et truculentius se gerebat, quam ceteri. Iam designatus, alio vultu, alio vocis sono, alio incessu esse meditabatur, vestitu obsoletiore, corpore inculto et horrido, capillatior, quam ante, barbaque maiore; ut oculis et aspectu denuntiare omnibus vim tribuniciam et minitari reipublicae videretur. Legem hominis concionemque expectabam. Lex initio nulla proponitur: concionem in primis advocari iubet: summa cum expectatione concurritur. Explicat orationem sane longam, et verbis valde bonis. Unum erat, quod mihi vitiosum videbatur, quod tanta ex frequentia inveniri nemo potuit, qui intelligere posset, quid diceret.

Hoc ille utrum insidiarum caussa fecerit, an hoc genere eloquentiae delectetur, nescio. Tamen, si qui acutiores in concione steterant, de lege agraria nescio quid voluisse eum dicere suspicabantur. Aliquando tandem, me designato, lex in publicum proponitur. Concurrent iussu meo plures uno tempore librarii: descriptam legem ad me afferunt. VI. 44. Omni hoc vobis ratione confirmare possum, Quirites, hoc animo me ad legendam legem cognoscendamque venisse, ut, si eam vobis accommodatam atque utilem esse intelligerem, auctor eius atque adiutor essem. Non enim natura neque discidio neque odio penitus insito bellum nescio quod habet susceptum consulatus cum tribunatu, quia persaepe seditiosis atque improbis tribunis plebis boni et fortes consules obstiterunt, et quia vis tribunicia nonnumquam libidini restitit consulari. Non potestatum dissimilitudo, sed animorum disiunctio dissensionem facit. 45. Itaque hoc animo legem sumpsi in manus, ut eam cuperem esse aptam vestris commodis et eiusmodi, quam consul, re, non oratione, popularis, et honeste et libenter posset defendere. Atque ego a primo capite legis usque ad extremum reperio, Quirites, nihil aliud cogitatum, nihil aliud susceptum, nihil aliud actum, nisi ut decem reges aerarii, vectigalium, provinciarum omnium, totius reipublicae, regnorum, liberorum populorum, orbis denique terrarum domini constituerentur legis agrariae simulatione atque nomine. Sic confirmo, Quirites, hac lege agraria, pulchra atque populari, dari vobis nihil, condonari certis hominibus omnia: ostentari populo Romano agros, eripi etiam libertatem: privatorum pecunias augeri, publicas exhauriri: denique, quod est indignissimum, per tribunum

plebis, quem maiores praesidem libertatis custodemque esse voluerunt, reges in civitate constitui. 16. Quae quum exposuero, si falsa vobis videbuntur esse, sequar auctoritatem vestram, mutabo meam sententiam. Sin insidias fieri libertati vestrae simulatione largitionis intelligetis, nolitote dubitare, plurimo sudore et sanguine maiorum vestrorum partam vobisque traditam libertatem, nullo vestro labore, consule adiutore defendere.

D. 6, 45, 46
 VII. Primum caput est legis agrariae, quo, ut illi putant, tentamini leviter, quo animo libertatis vestrae diminutionem ferre possitis. Iubet enim TRIBUNUM PLEBIS, QUI EAM LEGEM TULERIT, CREARE DECENVIROS PER TRIBUS SEPTEMDECIM, UT, QUEM NOVEN TRIBUS FECERINT, IS DECENVIR SIT. 17. Hic quaero. quam ob causam initium rerum ac legum suarum hinc duxerit, ut populus Romanus suffragio privaretur. Toties legibus agrariis curatores constituti sunt. triumviri, quinqueviri, decemviri: quaero a populari tribuno plebis, ecquando, nisi per xxxv tribus, creati sint. Etenim quum omnes potestates, imperia, curationes ab universo populo Romano proficisci convenit, tum eas profecto maxime, quae constituuntur ad populi fructum aliquem et commodum, in quo et universi deligant, quem populo Romano maxime consulturum putent, et unus quisque studio et suffragio suo viam sibi ad beneficium impetrandum munire possit. Hoc tribuno plebis potissimum venit in mentem, populum Romanum universum privare suffragiis, paucas tribus, non certa conditione iuris, sed sortis beneficio fortuitu, ad usurpandam libertatem vocare. 18. ITEM, inquit, EODEM MODO, capite altero, UT COMITIIS PONTIFICIS MAXIMI. Ne hoc quidem vidit,

maiores nostros tam fuisse populares, ut, quod per populum creari fas non erat, propter religionem sacerdotum, in eo tamen, propter amplitudinem sacerdotii, voluerint populo supplicari. Atque hoc idem de ceteris sacerdotiis Cn. Domitius, tribunus plebis, vir clarissimus, tulit: quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is a collegio cooptaretur. 49. Videte, quid intersit inter Cn. Domitium, tribunum plebis, hominem nobilissimum, et P. Rullum, qui tentavit, ut opinor, patientiam vestram, quum se nobilem esse diceret. Domitius, quod per caerimonias populi fieri non poterat, ratione assecutus est, ut id, quoad posset, quoad fas esset, quoad liceret, populi ad partes daret: hic, quod populi proprium semper fuit, quod nemo imminuit, nemo immutavit, quin ii, qui populo agros essent assignaturi, ante acciperent a populo beneficium, quam darent, id totum eripere vobis atque e manibus extorquere conatus est. Ille, quod dari populo nullo modo poterat, tamen quodammodo dedit: hic, quod adimi nullo pacto poterat populo, tamen quadam ratione eripere conatur.

VIII. 20. Quaeret quispiam, in tanta iniuria tantaque impudentia quid spectarit. Non defuit consilium: fides erga plebem Romanam, aequitas in vos libertatemque vestram vehementer defuit. Iubet enim, comitia decemviris habere creandis eum, qui legem tulerit. Hoc dicam planius. Iubet Rullus, homo non cupidus neque appetens, habere comitia Rullum. Nondum reprehendo. Video fecisse alios. Illud, quod nemo fecit, de minore parte populi, quo pertineat, videte. Habebit comitia: volet eos renun-

tiare, quibus regia potestas hac lege quaeritur. Universo populo neque ipse committit, neque illi horum consiliorum auctores committi recte putant posse. 21. Sortietur tribus idem Rullus. Homo felix educet, quas volet, tribus. Quos novem tribus decemviros fecerint, ab eodem Rullo eductae, hos omnium rerum (ut iam ostendam) dominos habebimus. Atque ii, ut grati ac memores beneficii esse videantur, aliquid se novem tribuum notis hominibus debere confitebuntur: reliquis vero sex et xx tribubus, nihil erit, quod non putent posse suo iure denegare. Quos tandem igitur decemviros fieri vult? Se primum. Qui licet? Leges enim sunt veteres, neque eae consulares, si quid interesse hoc arbitramini, sed tribuniciae, vobis maioribusque vestris vehementer gratiae atque iucundae. Licinia est lex atque altera Aebutia, quae non modo eum, qui tulerit de aliqua curatione ac potestate, sed etiam collegas eius, cognatos, affines excipit, ne eis ea potestas curatiove mandetur. 22. Etenim, si populo consulis, remove te a suspitione alicuius tui commodi: fac fidem, te nihil, nisi populi utilitatem et fructum quaerere: sine ad alios potestatem, ad te gratiam beneficii tui pervenire. Nam hoc quidem vix est liberi populi, vix vestrorum animorum ac magnificentiae. IX. Quis legem tulit? Rullus. Quis maiorem partem populi suffragiis prohibuit? Rullus. Quis comitiis praefuit? Rullus. Quis tribus, quas voluit, vocavit, nullo custode sortitus? Rullus. Quis decemviros, quos voluit, renuntiavit? Idem Rullus. Quem principem renuntiavit? Rullum. Vix mehercule servus hoc eum suis, non vobis, omnium gentium dominis, probaturum arbitrer. Optimae leges igitur hac lege sine ulla suspitione tollentur. Idem sibi sua

lege curationem petet: idem, maiore parte populi suffragiis spoliata, comitia habebit, quæ volet, atque in iis se ipsum renuntiabit, et, videlicet collegas suos, ascriptores legis agrariæ non repudiabit, a quibus ei locus primus invidiæ in indice et præscriptione legis concessus est: ceteri fructus omnium rerum, qui in spe legis huius positi sunt, communi cautione atque æqua sibi parte retinebuntur.

23. At videte hominis diligentiam, si aut Rullum cogitasse, aut si Rullo potuisse in mentem venire arbitramini. Viderunt ii, qui hæc machinabantur, si vobis ex omni populo diligendi potestas esset data, quaecumque res esset, in qua fides, integritas, virtus, auctoritas quaereretur, vos eam sine dubitatione ad Cn. Pompeium principem delaturos. Etenim, quem unum ex cunctis delegissetis, ut eum omnibus omnium gentium bellis terra et mari praeponeretis: certe in decemviris faciendis, sive fides haberetur sive honos, et committi huic optime, et ornari hunc iustissime posse intelligebant. 24. Itaque excipitur hac lege, non adolescentia, non legitimum aliquod impedimentum, non potestas, non magistratus ullus, aliis negotiis ac legibus impeditus; reus denique, quo minus decemvir fieri possit, non excipitur. Cn. Pompeius excipitur, ne cum P. Rullo, taceo de ceteris, decemvir fieri possit. Praesentem enim profiteri iubet, quod nulla alia in lege umquam fuit, ne in his quidem magistratibus, quorum certus ordo est: ne, si accepta lex esset, illum sibi collegam ascriberetis, custodem ac vindicem cupiditatum. X. Hic, quoniam video vos hominis dignitate et contumelia legis esse commotos, renovabo illud, quod initio dixi, regnum comparari, libertatem vestram hac lege funditus tolli.

25. An vos aliter existimabatis, quum ad omnia vestra pauci homines cupiditatis oculos adiecissent? non eos in primis id acturos, ut ex omni custodia vestrae libertatis, ex omni potestate, curatione, patrocinio vestrorum commodorum Cn. Pompeius depelleretur? Viderunt et vident, si per imprudentiam vestram, negligentiam meam, legem incognitam acceperitis, fore, uti postea, cognitis insidiis, quum decemviros crearetis, tum vitiis omnibus et sceleribus legis Cn. Pompeii praesidium opponendum putetis. Et hoc parvum argumentum vobis erit, a certis hominibus dominationem potestatemque omnium rerum quaeri, quum videatis, eum, quem custodem vestrae libertatis fore videant, expertem fieri dignitatis?

26. Cognoscite nunc, quae potestas decemviris et quanta detur. Primum lege curiata decemviros ornat. Iam hoc inauditum, et plane novum, uti curiata lege magistratus detur, qui nullis comitiis ante sit datus. Eam legem ab eo praetore, qui sit primus factus, ferri iubet. At quomodo? Ut ii decemviratum habeant, quos plebs designaverit. Oblitus est, nullos ab plebe designari. Et is orbem terrarum constringit novis legibus, qui, quod* in secundo capite scriptum est, non meminit in tertio? Atque hic perspicuum est, quid iuris a maioribus acceperitis, quid ab hoc tribuno plebis vobis relinquatur. XI. Maiores de omnibus magistratibus bis vos sententiam ferre voluerunt. Nam quum centuriata lex censoribus ferebatur, quum curiata ceteris patriciis magistratibus; tum iterum de eisdem iudicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui poeniteret.

27. Nunc, quia prima illa comitia tenetis, centuriata et tributa, curiata tantum auspicioium caussa reman-

serunt. Hic autem tribunus plebis, quia videbat potestatem neminem iniussu populi aut plebis posse habere, curiatis ea comitiis, quae vos non sinitis, confirmavit: tributa, quae vestra erant, sustulit. Ita, quum maiores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus iudicare: hic homo popularis ne unam quidem populo comitiorum potestatem reliquit.

28. Sed videte hominis religionem et diligentiam. Vidit et perspexit, sine curiata lege decemviros habere potestatem non posse, quoniam per novem tribus essent constituti. Iubet ferre de his legem curiatam: praetori imperat. Quam id ipsum absurde, nihil ad me attinet. Iubet enim, QUI PRIMUS SIT PRAETOR FACTUS, EUM LEGEM CURIATAM FERRE: SIN IS FERRE NON POSSIT, QUI POSTREMUS SIT: ut aut lusisse in tantis rebus, aut profecto nescio quid spectasse videatur. Verum hoc, quod est aut ita perversum, ut ridiculum, aut ita malitiosum, ut obscurum sit, relinquamus: ad religionem hominis revertamur. Videt sine lege curiata nihil agi per decemviros posse.

29. Quid postea, si ea lata non erit? Attendite ingenium. TUM II DECENVIRI, inquit, EODEM IURE SINT, QUO QUI OPTIMA LEGE. Si hoc fieri potest, ut in hac civitate, quae longe iure libertatis ceteris civitatibus antecellit, quisquam nullis comitiis imperium aut potestatem assequi possit: quid attinet, tertio capite legem curiatam ferre iubere, quum quarto permittas, ut sine lege curiata idem iuris habeant, quod haberent, si optima lege a populo essent creati? Reges constituuntur, non decemviri, Quirites, itaque ab his initiis fundamentisque nascuntur, ut non modo quum gerere coeperint, sed etiam quum constituentur, omne vestrum ius, potestas, libertas-

que tollatur. XII. 30. At videte, quam diligenter retineat ius tribuniciae potestatis. Consulibus legem curiatam ferentibus, a tribunis plebis saepe est intercessum. Neque tamen nos id querimus, esse hanc tribunorum plebis potestatem: tantum modo, si quis ea potestate temere est usus, existimamus. Hic tribunus plebis lege curiata, quam praetor ferat, adimit intercedendi potestatem. Atque hoc quum in eo reprehendendum est, quod per tribunum plebis tribunicia potestas minuitur, tum in eo deridendum, quod consuli, si legem curiatam non habet, attingere rem militarem non licet: huic, cui vetat intercedi, potestatem, etiamsi intercessum sit, tamen eandem constituit, quam, si lata esset lex: ut non intelligam, quare aut hic vetet intercedere, aut quemquam intercessurum putet: quum intercessio stultitiam intercessoris significatura sit, non rem impeditura.

31. Sint igitur decemviri, neque veris comitiis, hoc est populi suffragiis, neque illis ad speciem atque ad usurpationem vetustatis per xxx lictores, auspiciorum caussa, adumbratis constituti. Videte nunc, eos, qui a vobis nihil potestatis acceperint, quanto maioribus ornamentis afficiat, quam omnes nos affecti sumus, quibus vos amplissimas potestates dedistis. Iubet auspicii coloniarum deducendarum caussa decemviros habere pullarios. EODEM IURE, inquit, QUO HABUERUNT III VIRI LEGE SEMPRONIA. Audes etiam, Rulle, mentionem facere legis Semproniae? nec te ea lex ipsa commonet, III viros illos xxxv tribuum suffragio esse creatos? Et, quum tu a Ti. Gracchi aequitate ac pudore longissime remotus sis, id, quod dissimillima ratione factum sit, eodem iure putas esse oportere? XIII. 32. Dat praeterea po-

testatem, verbo praetoriam, re vera regiam: definit in quinquennium, facit sempiternam. Tantis enim confirmat opibus et copiis, ut invitis eripi nullo modo possit. Deinde ornat apparitoribus, scribis, librariis, praeconibus, architectis: praeterea mulis, tabernaculis, centuriis, suppellectili: sumptum haurit ex aera-rio, suppeditat a sociis: finitores ex equestri loco du-centos in annos singulos stipatores corporis consti-tuit, eosdem ministros et satellites potestatis. For-mam adhuc habetis, Quirites, et speciem ipsam ty-rannorum: insignia videtis potestatis, nondum ipsam potestatem. Dixerit enim fortasse quispiam: Quid me ista laedunt, scriba, lictor, praeco, pullarius? Omnia sunt haec huiusmodi, Quirites, ut ea qui habeat sine vestris suffragiis, aut rex non ferendus, aut privatus furiosus esse videatur.

33. Perspicite, quanta potestas permittatur: non privatorum insaniam, sed intolerantiam regum esse dicetis. Primum permittitur infinita potestas innu-merabilis pecuniae conficiendae de vestris vectigali-bus, non fruendis, sed alienandis: deinde orbis ter-rarum gentiumque omnium datur cognitio sine con-silio, poena sine provocatione, animadversio sine au-xilio. 34. Iudicare per quinquennium, vel de consu-libus, vel de ipsis tribunis plebis poterunt. De illis interea nemo iudicabit. Magistratus his petere lice-bit: caussam dicere non licebit. Emere agros, a qui-bus volent, vel quos volent, quam volent magno, poterunt: colonias deducere novas, renovare veteres, totam Italiam suis coloniis ut complere liceat, per-mittitur: omnes provincias obeundi, liberos populos agris mulctandi, regnorum vel dandorum [vel adi-mendorum] summa potestas datur, quum velint: Ro-

mae esse, quum commodum sit: quacumque velint, summo cum imperio iudicioque omnium rerum vagari ut liceat, conceditur. Interea dissolvant iudicia publica: de consiliis abducant, quos velint: singuli de maximis rebus iudicent: quaestori permittant: finitorem mittant: ratum sit, quod finitor uni illi, a quo missus erit, renuntiaverit. XIV. 35. Verbum mihi deest, Quirites, quum ego hanc potestatem regiam appello, sed profecto maior est quaedam. Nullum enim regnum fuit umquam, quod non, si minus iure aliquo, at regionibus tamen certis, contineretur. Hoc vero infinitum est, quo et regna omnia, et vestrum imperium, quod latissime patet, et ea, quae partim libera a vobis, partim etiam ignorata vobis sunt, permissu legis continentur.

Datur igitur eis primum, ut liceat ea vendere omnia, de quibus vendendis senatusconsulta facta sunt M. Tullio, Cn. Cornelio coss. aut postea. 36. Cur hoc tam est obscurum atque caecum? Quid? ista omnia, de quibus senatus censuit, nominatim in lege perscribi nonne potuerunt? Duae sunt huius obscuritatis caussae, Quirites: una pudoris, si quis pudor esse potest in tam insigni impudentia: altera sceleris. Nam neque ea, quae senatus nominatim vendenda censuit, audet appellare: sunt enim loca publica Urbis, sunt sacella, quae post restitutam tribuniciam potestatem nemo attigit, quae maiores in Urbe partim periculi perfugia esse voluerunt. Haec lege tribunicia decemviri vendent. Accedet eo mons Gaurus: accedent salicta ad Minturnas: adiungetur etiam illa via vendibilis Herculanea, multarum deliciarum et magnae pecuniae: permulta alia, quae senatus propter angustias aerarii vendenda censuit, consules

propter invidiam non vendiderunt. 37. Verum haec fortasse propter pudorem in lege reticentur. Sed illud magis est cavendum et pertimescendum, quod audaciae decemvirali corrumpendarum tabularum publicarum fingendorumque senatusconsultorum, quae facta numquam sunt, quum ex eo numero, qui per eos annos consules fuerunt, multi mortui sint, magna potestas permittitur. Nisi forte nihil est aequum, vos de eorum audacia suspicari, quorum cupiditati nimium angustus orbis terrarum esse videatur.

XV. 38. Habetis unum venditionis genus, quod 2654 magnum videri vobis intelligo: sed attendite animos ad ea, quae consequuntur: hunc quasi gradum quemdam atque aditum ad cetera factum intelligetis. QUI AGRI, QUAE LOCA, QUAE AEDIFICIA. Quid est praeterea? multa in mancipiis, in pecore, auro, argento, ebore, veste, suppellectili, ceteris rebus. Quid dicam? invidiosum putasset hoc fore, si omnia nominasset? non metuit invidiam. Quid ergo? longum putavit, et timuit, ne quid praeteriret: ascripsit, ALIUDVE QUID: qua brevitate rem nullam esse exceptam videtis. Quidquid ergo sit extra Italiam, quod 27197 publicum populi Romani factum sit, L. Sulla, Q. Pompeio consulibus, aut postea, id decemviros iubet vendere. 39. Hoc capite, Quirites, omnes gentes, nationes, provincias, regna, decemvirum ditioni, iudicio, potestatique permissa et condonata esse dico. Primum enim hoc quaero, qui tandem locus usquam sit, quem non possint decemviri dicere publicum populi Romani esse factum. Nam, quum idem possit iudicare, qui dixerit: quid est, quod non liceat ei dicere, cui liceat eidem iudicare? Commodum erit Pergamum, Smyrnam, Tralles, Ephesum, Miletum, Cyzi-

cum, totam denique Asiam, quae post L. Sullam, Q. Pompeium consules recuperata sit, populi Romani factam esse dicere. 40. Utrum oratio ad eius rei disputationem deerit, an, quum idem et disseret et iudicabit, impelli non poterit, ut falsum iudicet? an, si condemnare Asiam nolet, terrorem damnationis et minas non, quanti volet, aestimabit? Quid? (quod disputari contra nullo pacto potest, quoniam statutum a vobis est et iudicatum,) quam hereditatem iam crevimus, regnum Bithyniae? quod certe publicum est populi Romani factum: numquid caussae est, quin omnes agros, urbes, stativa, portus, totam denique Bithyniam decemviri vendituri sint? XVI. Quid Mitylenae: quae certe vestrae, Quirites, belli lege, ac victoriae iure, factae sunt; urbs et natura et situ et descriptione aedificiorum et pulchritudine in primis nobilis; agri iucundi et fertiles: nempe eodem capite inclusi continentur. 41. Quid Alexandria cunctaque Aegyptus? ut occulte latet! ut recondita est! ut furtim tota decemviris traditur! Quis enim vestrum hoc ignorat, dici illud regnum testamento regis Alexandri populi Romani esse factum? Hic ego consul populi Romani non modo nihil iudico, sed ne, quid sentiam, quidem profero. Magna enim mihi res non modo ad statuendum, sed etiam ad dicendum videtur esse. Video, qui testamentum factum esse confirmet: auctoritatem senatus exstare hereditatis aditae sentio, tum, quando, Alexandro mortuo, legatos Tyrum misimus, qui ab illo pecuniam depositam nostris recuperarent. 42. Haec L. Philippum saepe in senatu confirmasse memoria teneo; eum, qui regnum illud teneat hoc tempore, neque genere, neque animo regio esse, inter omnes fere video convenire. Dicitur con-

tra, nullum esse testamentum: non oportere populum Romanum omnium regnorum appetentem videri: demigraturos in illa loca nostros homines, propter agrorum bonitatem et omnium rerum copiam. 43. Hac tanta de re P. Rullus cum ceteris decemviris, collegis suis, iudicabit? et verum iudicabit? Nam utrumque ita magnum est, ut nullo modo neque concedendum neque ferendum sit. Volet esse popularis: populo Romano adiudicabit. Ergo idem ex sua lege vendet Alexandriam, vendet Aegyptum: urbis copiosissimae pulcherrimorumque agrorum iudex, arbiter, dominus, rex denique opulentissimi regni reperietur. Non sumet sibi tantum, non appetet? iudicabit, Alexandriam regis esse, a populo Romano abiudicabit.

XVII. 44. Primum populi Romani hereditatem decemviri iudicent, quum vos volueritis de privatis hereditatibus centumviros iudicare? Deinde quis aget causam populi Romani? Ubi res ista agetur? Qui sunt isti decemviri, quos perspiciamus regnum Alexandriae Ptolemaeo gratis adiudicatuos? Quod si Alexandria petebatur, cur non eosdem cursus hoc tempore, quos L. Cotta, L. Torquato consulibus, currerunt? cur non aperte, ut antea? cur non item, ut quum directo et palam regionem illam petierunt? an Quirites ii, qui per cursum rectum regnum tenere non potuerunt, nunc taetris tenebris et caligine se Alexandriam perventuros arbitrati sunt? 45. Atque illud circumspicite vestris mentibus una, Quirites: legatos nostros, homines auctoritate tenui, qui rerum privatarum causa legationes liberas obeunt, tamen exterae nationes ferre vix possunt. Grave est enim nomen imperii, atque id etiam in levi persona pertimescitur, propterea quod vestro, non suo nomine,

quum hinc egressi sunt, abutuntur. Quid censetis, quum isti decemviri cum imperio, cum fascibus, cum illa delecta finitorum iuventute per orbem terrarum vagabuntur, quo tandem animo, quo metu, quo periculo miseras nationes futuras? 46. Est in imperio terror: patientur. Est in adventu sumptus: ferent. Imperabitur aliquid muneris: non recusabunt. Illud vero quantum est, Quirites, quum is decemvir, qui aliquam in urbem aut expectatus, ut hospes, aut repente, ut dominus, venerit, illum ipsum locum, quo venerit, illam ipsam sedem hospitalem, in quam erit deductus, publicam populi Romani esse dicet? Quanta calamitas populi, si dixerit? quantus ipsi quaestus, si negarit? Atque iidem, qui haec appetunt, queri nonnumquam solent, omnes terras Cn. Pompeio atque omnia maria esse permissa. Simile vero est, multa committi, et condonari omnia? labori et negotio praeponi, an praedae et quaestui? mitti ad socios liberandos, an ad opprimendos? Denique, si quis est honos singularis, nihilne interest, utrum populus Romanus eum, cui velit, deferat, an is impudenter populo Romano per legis fraudem surripiatur?

XVIII. 47. Intellexistis, quot res et quantas decemviri, legis permissu, vendituri sint. Non est satis. Quum sese sociorum, quum exterarum nationum, quum regum sanguine impleverint, incidant nervos populi Romani, adhibeant manus vectigalibus vestris, irrumpant in aerarium. Sequitur enim caput, quo capite ne permittit quidem, si forte desit pecunia, quae tanta ex superioribus recipi potest, ut deesse non debeat, sed plane, quasi ea res vobis saluti futura sit, ita cogit atque imperat, ut decemviri vestra vectigalia vendant nominatim. 48. Quam tu mihi ex

ordine recita de legis scripto populi Romani auctionem: quam mehercule ego praeconi huic ipsi luctuosam et acerbam praedicationem futuram puto. Ut in suis rebus, ita in republica luxuriosus est nepos, qui prius silvas vendat, quam vineas. Italiam percensuisti: perge in Siciliam. AUCTIONIS PARSE EA, QUAE AD SICILIAM PERTINET. Nihil est in hac provincia, quod aut in oppidis, aut in agris maiores vestri proprium vobis reliquerint, quin id venire iubeat. 49. Quod partum recenti victoria maiores vobis in sociorum urbibus ac finibus et vinculum pacis et monumentum belli reliquerunt, id vos ab illis acceptum hoc auctore vendetis? Hic mihi parumper mentes vestras, Quirites, commovere videor, dum patefacio vobis, quas isti penitus abstrusas insidias se posuisse arbitrentur contra Cn. Pompeii dignitatem. Et mihi, quaeso, ignoscite, si appello talem virum saepius. Vos mihi praetori biennio ante, Quirites, hoc eodem in loco personam hanc imposuistis, ut, quibuscumque rebus possem, illius absentis dignitatem vobiscum una tuerer. Feci adhuc, quae potui, neque familiaritate illius adductus, nec spe honoris atque amplissimae dignitatis: quam ego, etsi libente illo, tamen absente illo, per vos consecutus sum. 50. Quamobrem quum intelligam, hanc totam fere legem ad illius opes evertendas tamquam machinam comparari, et resistam consiliis hominum et perficiam profecto, quod ego video comparari, ut id vos universi non solum videre, verum etiam tenere possitis. XIX. Iubet venire, quae Attalensium, quae Phaselitum, quae Olympenorum fuerint, agrumque Agerensem et Oroandicum et Gedusanum. Haec P. Servilii imperio et victoria, clarissimi viri, vestra facta sunt.

Adiungit agros Bithyniae regiones, quibus nunc publicani fruuntur: deinde Attalicos agros in Cherroneso: in Macedonia, qui regis Philippi sive Persae fuerunt, qui item a censoribus locati sunt, et certissimum vectigal. 51. Ascribit idem auctioni Corinthios agros, opimos et fertiles, et Cyrenenses, qui Apionis fuerunt: et agros in Hispania propter Karthaginem novam, et in Africa ipsam veterem Karthaginem vendit: quam videlicet P. Africanus non propter religionem sedium illarum ac vetustatis, de consilii sententia, consecravit, sed ut ipse locus eorum, qui cum hac urbe de imperio certarunt, vestigia calamitatis ostenderet. Sed non fuit tam diligens, quam est Rullus: aut fortasse emptorem ei loco reperire non potuit. Verum inter hos agros regiones, captos veteribus bellis virtute summorum imperatorum, adiungit regiones agros Mithridatis, qui in Paphlagonia, qui in Ponto, qui in Cappadocia fuerunt, ut eos decemviri vendant. 52. Itane vero? non legibus datis, non auditis verbis imperatoris, nondum denique bello confecto, quum rex Mithridates, amisso exercitu, regno expulsus, tamen in ultimis terris aliquid etiam nunc moliatur, atque ab invicta Cn. Pompeii manu Macotide et illis paludibus et itinerum angustiis atque altitudine montium defendatur: quum imperator in bello versetur: in locis autem illis etiam nunc belli nomen reliquum sit: eos agros, quorum adhuc penes Cn. Pompeium omne iudicium et potestas more maiorum debet esse, decemviri vendent? 53. Et, credo, P. Rullus (is enim sic se gerit, ut sibi iam decemvir designatus esse videatur,) ad eam auctionem potissimum proficiscetur! XX. Is videlicet antequam veniat in Pontum, litteras ad Cn. Pompeium mittet:

quarum ego iam exemplum ab istis compositum esse arbitror: P. SERVILIUS RULLUS, TRIBUNUS PLEBIS, DECENVIR, S. D. CN. POMPEIO, CN. F. Non credo ascripturum esse, MAGNO: non enim videtur id, quod imminuere lege conatur, concessurus verbo. TE VOLO CURARE, UT MIHI SINOPAE PRAESTO SIS, AUXILIUMQUE ADDUCAS, DUM EOS AGROS, QUOS TUO LABORE CEPISTI, EGO MEA LEGE VENDAM. An Pompeium non adhibebit? in eius provincia vendet manubias imperatoris? Ponite ante oculos vobis Rullum, in Ponto, inter vestra atque hostium castra hasta posita, cum suis formosis finitoribus auctionantem. 54. Neque in hoc solum inest contumelia, quae vehementer et insignis est et nova, ut ulla res parta bello, nondum legibus datis, etiam tum imperatore bellum administrante, non modo venierit, verum etiam locata sit. Plus spectant homines certe, quam contumeliam: sperant, si concessum sit inimicis Cn. Pompeii, cum imperio, cum iudicio omnium rerum, cum infinita potestate, cum innumerabili pecunia non solum aliis in locis vagari, verum etiam ad ipsius exercitum pervenire: aliquid illi insidiarum fieri, aliquid de eius exercitu, copiis, gloria detrahi posse. Putant, si quam spem in Cn. Pompeio exercitus habeat aut agrorum aut aliorum commodorum, hanc non habiturum, quum viderint, earum rerum omnium potestatem ad decemviros esse tralatam. 55. Patior non moleste, tam stultos esse, qui haec sperent, tam impudentes, qui conentur. Illud queror, tam me ab iis esse contemptum, ut haec portenta me consule potissimum cogitent.

Atque in omnibus his agris aedificiisque vendendis permittitur decemviris, UT VENDANT, QUIBUS-

2.6, 47.

CUMQUE IN LOCIS VIDEATUR. O perturbatam rationem! o libidinem refrenandam! o consilia dissoluta atque perdita! XXI. Vectigalia locare nusquam licet, nisi in hac urbe, hoc ex loco, hac vestrum frequentia. Venire vestras res proprias, et in perpetuum a vobis alienari in Paphlagoniae tenebris atque in Cappadociae solitudine licebit? 56. L. Sulla quum bona indemnatorum civium funesta illa auctione sua venderet, et se praedam suam diceret vendere, tamen ex hoc loco vendidit, nec, quorum oculos offendebat, eorum ipsorum conspectum fugere ausus est. Decemviri vestra vectigalia non modo ne vobis quidem arbitris, sed ne praecone quidem publico teste vendent?

Sequitur, OMNES AGROS EXTRA ITALIAM infinito ex tempore, non, ut antea, ab Sulla et Pompeio consulibus. Cognitio decemvirum, privatus sit, an publicus: sic, Quirites, agro pergrande vectigal imponitur. 57. Hoc quantum iudicium, quam intolerandum, quam regium sit, quem praeterit? posse, quibuscumque locis velint, nulla disceptatione, nullo consilio, privata publicare, publica liberare? Excipitur hoc capite ager in Sicilia Recentoricus: quem ego excipi, et propter hominum necessitudinem, et propter aequitatem, Quirites, ipse vehementer gaudeo. Sed quid haec impudentia? Qui agrum Recentoricum possident, vetustate possessionis se, non iure, misericordia senatus, non agri conditione defendunt. Nam illum agrum publicum esse fatentur: se moveri possessionibus, amicissimis sedibus ac diis penatibus, negant oportere. At, si est privatus ager Recentoricus, quid eum excipis? sin autem publicus: quae est ista aequitas, ceteros, etiamsi privati sint, permittere ut publici iudicentur: hunc excipere nominatim, qui

publicus esse fateatur? Ergo eorum ager excipitur, qui apud Rullum alia ratione valuerunt: ceteri agri omnes, qui ubique sunt, sine ullo delectu, sine populi Romani notione, sine iudicio senatus decemviris addicentur. XXII. 58. Atque etiam est alia, superiore capite, quo omnia veneunt, quaestuosa exceptio: quae teget eos agros, de quibus foedere cautum est. Audivit, hanc rem non a me, sed ab aliis agitari saepe in senatu, nonnumquam ex hoc loco, possidere agros in ora maritima regem Hiempsalem, quos P. Africanus populo Romano adiudicavit: et tamen postea per C. Cottam consulem cautum esse foedere. Hoc quia vos foedus non iusseritis, veretur Hiempsal, ut satis firmum sit et ratum. Quid? cuiusmodi est illud? tollitur vestrum iudicium: foedus totum excipitur: comprobatur. Quod minuit auctionem decemviralem, laudo: quod regi amico cavet, non reprehendo: quod non gratis fit, indico. 59. Volitat enim ante oculos istorum Iubae regis filius, adolescens non minus bene nummatus, quam bene capillatus.

Vix iam videtur locus esse, qui tantos acervos pecuniae capiat. Auget, addit, accumulatur: AURUM, ARGENTUM EX PRAEDA, EX MANUBIIS, EX CORONARIO, AD QUOSCUMQUE PERVENIT, NEQUE RELATUM EST IN PUBLICUM, NEQUE IN MONUMENTO CONSUMPTUM, id profiteri apud decemviros et ad eos referre iubet. Hoc capite etiam quaestionem de clarissimis viris, qui populi Romani bella gesserunt, iudiciumque de pecuniis repetundis ad decemviros tralatum videtis. Horum erit [nullum] iudicium, quantae cuiusque manubiae fuerint, quid relatum, quid residuum sit. In posterum vero lex haec imperatoribus

vestris constituitur, ut, quicumque de provincia decesserit, apud eosdem decemviros, quantum habeat praedae, manubiarum, auri coronarii, profiteatur. 60. Hic tamen vir optimus eum, quem amat, excipit, Cn. Pompeium. Unde iste amor tam improvisus ac tam repentinus? qui honore decemviratus excluditur prope nominatim: cuius iudicium, legumque datio, captorum agrorum ipsius virtute cognitio tollitur: cuius non in provinciam, sed in ipsa castra decemviri cum imperio, infinita pecunia, maxima potestate et iudicio rerum omnium mittuntur: cui ius imperatorium, quod semper omnibus imperatoribus est conservatum, soli eripitur; is excipitur unus, ne manubias referre debeat. Utrum tandem hoc capite honos haberi homini, an invidia quaeri videtur?

XXIII. 61. Remittit hoc Rullo Cn. Pompeius: beneficio isto legis, benignitate decemvirali nihil utitur. Nam si est aequum praedas ac manubias suas imperatores non in monumenta deorum immortalium, neque in Urbis ornamenta conferre, sed ad decemviros tamquam ad dominos reportare: nihil sibi appetit praecipue Pompeius, nihil: vult se in communi atque in eodem, quo ceteri, iure versari. Sin est iniquum, Quirites; si turpe, si intolerandum, hos decemviros portitores omnibus omnium pecuniis constitui, qui non modo reges atque exterarum nationum homines, sed etiam imperatores vestros excutiant: non mihi videntur honoris caussa excipere Pompeium, sed metuere, ne illé eandem contumeliam, quam ceteri, ferre non possit: 62. Pompeius autem quum hoc animo sit, ut, quidquid vobis placeat, sibi ferendum putet: quod vos ferre non poteritis, id profecto perficiet, ne diutius inviti ferre cogamini. Verumta-

men cavet, ut, si qua pecunia post nos consules ex novis vectigalibus recipiatur, ea decemviri utantur. Nova porro vectigalia videt ea fore, quae Pompeius adiunxerit. Ita remissis manubiis, vectigalibus eius virtute partis se frui putat oportere. Parta sit pecunia, Quirites, decemviris tanta, quanta sit in terris, nihil praetermissum, sed omnes urbes, agri, regna denique, postremo etiam vectigalia vestra venierint: accesserint in cumulum manubiae vestrorum imperatorum: quanta et quam immanes divitiae decemviris in tantis auctionibus, tot iudiciis, tam infinita potestate rerum omnium quaerantur, videtis.

XXIV. 63. Cognoscite nunc alios immensos atque intolerabiles quaestus, ut intelligatis, ad certorum hominum importunam avaritiam hoc populare legis agrariae nomen esse quaesitum. Hac pecunia iubet agros emi, quo deducamini. Non consuevi homines appellare asperius, Quirites, nisi lacessitus. Vellem fieri posset, ut a me sine contumelia nominarentur ii, qui se decemviros sperant futuros: iam videretis, quibus hominibus omnium rerum et vendendarum et emendarum potestatem permetteretis. 64. Sed, quod ego nondum statuo mihi esse dicendum, vos tamen id potestis cum animis vestris cogitare. Unum hoc certe videor mihi verissime posse dicere: tum, quum haberet haec respublica Luscinos, Calatinos, Acidinos, homines non solum honoribus populi rebusque gestis, verum etiam patientia paupertatis ornatos, et tum, quum erant Catones, Philii, Laelii, quorum sapientiam temperantiamque in publicis privatisque, forensibus domesticisque rebus perspexeratis: tamen huiusmodi res commissa nemini est, ut idem iudicaret et venderet, et hoc faceret per quinquennium

toto in orbe terrarum, idemque agros vectigales populi Romani abalienaret; et quum summam tantae pecuniae, nullo teste, sibi ipse ex sua voluntate fecisset; tum denique emeret, a quibus vellet, quod videretur. 65. Committite vos nunc, Quirites, his hominibus haec omnia, quos odorari hunc decemviratum suspicamini: reperietis partem esse eorum, quibus ad habendum, partem, quibus ad consumendum nihil satis esse videatur. XXV. Hic ego iam illud, quod expeditissimum sit, ne disputo quidem, Quirites, non esse hanc vobis a maioribus relictam consuetudinem, ut emanent agri a privatis, quo plebes publice deducatur: omnibus legibus agris publicis privatos esse deductos: huiusmodi me aliquid ab hoc horrido ac truce tribuno plebis exspectasse: hanc vero emendi et vendendi quaestuosissimam ac turpissimam mercaturam alienam actione tribunicia, alienam dignitate populi Romani semper putavi. 66. Libet agros emi? Primum quaero, quos agros et quibus in locis? nolo suspensam et incertam plebem Romanam obscura spe et caeca exspectatione pendere. Albanus ager est, Setinus, Privernas, Fundanus, Vescinus, Faler-nus, Linternus, Cumanus, Casinas. Audio. Ab alia porta, Capenas, Faliscus, Sabinus, Reatinus, Venafranus, Allifanus, Trebulanus. Habes tantam pecuniam, qua hosce omnes agros et ceteros horum similes non modo emere, verum etiam coacervare possis: cur eos non definis neque nominas, ut saltem deliberare plebs Romana possit, quid intersit sua, quid expediat, quantum tibi in emendis et in vendendis rebus committendum putet? Definio, inquit, Italiam. Satis certa regio. Etenim quantulum interest, utrum in Massici radices, an in Italiam aliove deducamini? 67. Age, non definis

locum. Quid? naturam agri? Vero, inquit, qui arari aut coli possit. Qui possit arari, inquit, aut coli: non qui aratus aut cultus sit. Utrum haec lex est, an tabula Neratianae auctionis? in qua scriptum fuisse aiunt: IUGERA CC, IN QUIBUS OLIVETUM FIERI POTEST: IUGERA CCC, UBI INSTITUI VINEAE POSSUNT. Hoc tu emes ista innumerabili pecunia, quod arari aut coli possit? Quod solum tam exile et macrum est, quod aratro perstringi non possit? aut quod est tam asperum saxetum, in quo agricolarum cultus non elaboret? Idcirco, inquit, agros nominare non possum, quia tangam nullum ab invito. Hoc quoque multo est quaestuosius, quam si ab invito sumeret. Inibitur enim ratio quaestus de vestra pecunia: et tum denique ager emetur, quum idem expediet emptori et venditori.

XXVI. 68. Sed videte vim legis agrariae. Ne ii quidem, qui agros publicos possident, decedent de possessione, nisi erunt deducti optima conditione et pecunia maxima. Conversa ratio. Antea, quum erat a tribuno plebis mentio legis agrariae facta, continuo, qui agros publicos aut qui possessiones invidiosas tenebant, pertimescebant. Haec lex eos homines fortunis locupletat, invidia liberat. Quam multos enim, Quirites, existimatis esse, qui latitudinem possessionum tueri, qui invidiam Sullanorum agrorum ferre non possint? qui vendere cupiant, emptorem non reperiant? perdere iam denique illos agros ratione aliqua velint? Qui paullo ante diem noctemque tribunicium nomen horrebant, vestram vim metuebant, mentionem legis agrariae pertimescebant: ii nunc etiam ultro rogabuntur atque orabuntur, ut agros partim publicos, partim plenos invidiae, plenos periculi, quanti ipsi velint, decemviris tradant. Atque hoc carmen hic

tribunus plebis non vobis, sed sibi intus canit. 69. Habet socerum, virum optimum, qui tantum agri in illis reipublicae tenebris occupavit, quantum concupivit. Huic subvenire vult succumbenti iam, oppresso, Sullanis oneribus gravi, sua lege, ut liceat illi invidiam deponere, pecuniam condere. Et vos non dubitatis, quin vectigalia vestra vendatis, plurimo maiorum vestrorum sanguine et sudore quaesita, ut Sullanos possessores divitiis augeatis, periculo liberetis? 70. Nam ad hanc emptionem decemviralem duo genera agrorum spectant, Quirites. Eorum unum propter invidiam domini fugiunt, alterum propter vastitatem. Sullanus ager, a certis hominibus latissime continuatus, tantam habet invidiam, ut veri ac fortis tribuni plebis stridorem unum perferre non possit. Illic ager omnis, quoquo pretio coemptus erit, tamen ingenti pecunia vobis inducetur. Alterum genus agrorum, propter sterilitatem incultum, propter pestilentiam vastum atque desertum, emetur ab iis, qui eos vident sibi esse, si non vendiderint, relinquendos. Et nimirum istud est, quod ab hoc tribuno plebis dictum est in senatu: urbanam plebem nimium in republica posse: *exhaustiendam esse*: hoc enim verbo est usus, quasi de aliqua sentina, ac non de optimorum civium genere loqueretur. XXVII. 71. Vos vero, Quirites, si me audire vultis, retinete istam possessionem gratiae, libertatis, suffragiorum, dignitatis, Urbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum: nisi forte mavultis, relictis his rebus atque hac luce reipublicae, in Sipontina siccitate aut in Salapinorum pestilentiae finibus, Rullo duce, collocari. At dicat, quos agros empturus sit: ostendat, et quid et quibus daturus sit. Ut vero, quum omnes urbes,

agros, vectigalia, regna vendiderit, tum arenam aliquam aut paludes emat: id vos potestis, quaeso, concedere? Quamquam illud est egregium, quod hac lege ante omnia veneunt, ante pecuniae coguntur et coacervantur, quam gleba una ematur. Deinde emi iubet: ab invito vetat. 72. Quaero, si, qui velint vendere, non fuerint, quid pecuniae fiet? Referre in aerarium lex vetat: exigi prohibet. Igitur pecuniam omnem decemviri tenebunt: vobis ager non emetur. Vectigalibus abalienatis, sociis vexatis, regibus atque omnibus gentibus exinanitis, illi pecunias habebunt, vos agros non habebitis. Facile, inquit, adducentur pecuniae magnitudine, ut velint vendere. Ergo ea lex est, qua nostra vendamus, quanti possimus: aliena emamus, quanti possessores velint. 73. Atque in hos agros, qui hac lege empti sint, colonias ab iis decemviris deduci iubet?

Quid? omnine eiusmodi locus est, ut nihil intersit reipublicae, colonia deducatur in eum locum, necne? An est locus, qui coloniam postulet aut plane recuset? Quo in genere, sicut in ceteris reipublicae partibus, est operae pretium diligentiam maiorum recordari: qui colonias sic idoneis in locis contra suspicionem periculi collocarunt, ut esse non oppida Italiae, sed propugnacula imperii viderentur. Hi deducunt colonias in eos agros, quos emerint. 74. Etiamne si reipublicae non expediat? ET IN QUAE LOCA PRAETEREA VIDEBITUR. Quid igitur est caussae, quin coloniam in Ianiculum possint deducere et suum praesidium in capite atque cervicibus vestris collocare? Tu non definias, quot colonias, in quae loca, quo numero colonorum deduci velis? tu occupes locum, quem idoneum ad vim tuam iudicaris? compleas numero, con-

2.6, 66
B. 29, 88

firmes praesidio, quo velis? populi Romani vectigalibus atque omnibus copiis ipsum populum Romanum coerceas, opprimas, redigas in istam decemviralem ditionem ac potestatem? XXVIII. 75. Ut vero totam Italiam suis praesidiis obsidere atque occupare cogitet, quaeso, Quirites, cognoscite. Permittit decemviris, ut in omnia municipia, in omnes colonias totius Italiae colonos deducant, quos velint: iisque colonis agrum dari iubet. Num obscure maiores opes, quam libertas vestra pati potest, et maiora praesidia quaeruntur? num obscure regnum constituitur? num obscure libertas vestra tollitur? Nam, quum iidem omnem pecuniam, maximam multitudinem, id est, totam Italiam, suis opibus obsidebunt, iidem vestram libertatem suis praesidiis et coloniis interclusam tenebunt: quae spes tandem, quae facultas recuperandae vestrae libertatis relinquetur?

76. At enim ager Campanus hac lege dividetur, orbis terrae pulcherrimus: et Capuam colonia deducetur, urbem amplissimam atque ornatissimam. Atqui quid ad haec possumus dicere? De commodo vestro prius dicam, Quirites: deinde ad amplitudinem et dignitatem revertar: ut, si quis agri aut oppidi bonitate delectetur, ne quid exspectet: si quem rei dignitas commovet, ut huic simulatae largitioni resistat. Ac primum de oppido dicam, si quis est forte, quem Capua magis, quam Roma delectet. Quinque millia colonorum Capuam scribi iubet. Ad hunc numerum quingenos sibi singuli sument. 77. Quaeso, nolite vosmetipsos consolari: vere et diligenter considerate. Num vobis aut vestri similibus integris, quietis, otiosis hominibus in hoc numero locum fore putatis? Si est omnibus vobis aut maiori vestrum parti: quam-

0. 23, 95

quam me vester honos vigilare dies atque noctes et intentis oculis omnes reipublicae partes intueri iubet: tamen paullisper, si ita commodum vestrum feret, connivebo. Sed si quinque hominum millibus, ad vim, facinus caedemque delectis, locus atque urbs, quae bellum facere atque instruere possit, quaeritur: tamenne patiemiini, vestro nomine contra vos firmari opes? armari praesidia? urbes, agros, copias comparari? 78. Nam agrum quidem Campanum, quem vobis ostentant, ipsi concupiverunt: deducunt suos, quorum nomine ipsi teneant et fruuntur: coement praeterea: ista dena iugera continuabunt. Nam, si dicent per legem id non licere: ne per Corneliam quidem licet. At videmus (ut longinqua mittamus) agrum Praenestinum a paucis possideri: neque istorum pecuniis quidquam aliud deesse video, nisi eiusmodi fundos, quorum subsidio familiarum magnitudines, et Cumanorum ac Puteolanorum praediorum sumptus sustentare possint. Quod si vestrum commodum spectat: veniat, et coram mecum de agri Campani divisione disputet. XXIX. 79. Quaesivi ex eo Kalendis Ian., quibus hominibus et quemadmodum illum agrum esset distributurus. Respondit, a Romulia tribu se initium esse facturum. Primum, quae est ista superbia et contumelia, ut populi pars amputetur, ordo tribuum negligatur? Ante rusticis detur ager, qui habent, quam urbanis, quibus ista agri spes et iucunditas ostenditur? Aut, si hoc ab se dictum negat, et satisfacere omnibus vobis cogitat, proferat: in iugera dena describat: a Suburana usque ad Arniensem nomina vestra proponat. Si non modo dena iugera dari vobis, sed ne constipari quidem tantum numerum hominum posse in agrum Campanum intelligetis: tamenne vexari rem-

p. 339, 87.

publicam, contemni maiestatem populi Romani, deludi vosmetipsos diutius a tribuno plebis patiemini? 80. Quod si posset ager iste ad vos pervenire, nonne eum tamen in patrimonio vestro remanere malletis? Unumne fundum pulcherrimum populi Romani, caput vestrae pecuniae, pacis ornamentum, subsidium belli, fundamentum vectigalium, horreum legionum, solatium annonae, desperire patiemini? An obliti estis, Italico bello, amissis ceteris vectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis? An ignoratis, cetera illa magnifica populi Romani vectigalia, perlevi saepe momento fortunae, inclinatione temporis pendere? Quid nos Asiae portus, quid Syriae rura, quid omnia transmarina vectigalia iuvabunt, tenuissima suspitione praedonum aut hostium iniecta? 81. At vero hoc agri Campani vectigal quum eiusmodi est, ut domi sit et omnibus praesidiis oppidorum tegatur, tum neque bellis infestum, nec fructibus varium, nec caelo ac loco calamitosum esse solet. Maiores nostri non solum id, quod de Campanis ceperant, non immi-
D. 72, 67
334, 10
nuerunt, verum etiam id, quod tenebant, quibus adimi iure non poterat, coemerunt. Qua de causa nec duo Gracchi, qui de plebis Romanae commodis plurimum cogitaverunt, nec L. Sulla, qui omnia sine ulla religione, quibus voluit, est dilargitus, agrum Campanum attingere ausus est. Nullus exstitit, qui ex ea possessione rempublicam demoveret, ex qua nec Gracchorum benignitas eam, nec Sullae dominatio deie-
D. 6, 67.
cieisset. XXX. Quem agrum nunc praetereuntes vestrum esse dicitis, et quem per iter qui faciunt, externi homines, vestrum esse audiunt: is quum erit divi-
sus, neque erit neque vester esse dicetur. 82. At qui homines possidebunt? Primo quidem acres, ad vim

prompti, ad seditionem parati, qui, simulac decemviri concrepauerint, armati in cives et expediti ad caedem esse possint. Deinde ad paucos, opibus et copiis affluentes, totum agrum Campanum perferri videbitis. Vobis interea, qui illas a maioribus pulcherrimas vectigalium sedes armis captas accepistis, gleba nulla de paternis atque avitis possessionibus relinquetur: ac tantum intererit inter vestram et privatorum diligentiam: quod, quum a maioribus nostris P. Lentulus, qui princeps senatus, in ea loca missus esset, ut privatos agros, qui in publicum Campanum incurrebant, pecunia publica cœmeret, dicitur renuntiasset, nulla se pecunia fundum cuiusdam emere potuisse: eumque, qui nollet vendere, ideo negasse se adduci posse, uti venderet, quod, quum plures fundos haberet, ex illo solo fundo numquam malum nuntium audisset.

83. Itane vero? privatum haec caussa commovit: populum Romanum, ne agrum Campanum privatis gratis, Rullo rogante, tradat, non commovebit? Atque idem populus Romanus de hoc vectigali potest dicere, quod ille de suo fundo dixisse dicitur. Asia multos annos vobis fructum Mithridatico bello non tulit: Hispaniarum vectigal temporibus Sertorianis nullum fuit: Siciliae civitatibus bello fugitivorum M. Aquilius etiam mutuum frumentum dedit. At ex hoc vectigali numquam malus nuntius auditus est. Cetera vectigalia belli difficultatibus affliguntur: hoc vectigali etiam belli facultates sustentantur. 84. Deinde in hac assignatione agrorum ne illud quidem dici potest, quod in ceteris, agros desertos a plebe atque a cultura hominum liberorum esse non oportere. XXXI. Sic enim dico: si Campanus ager dividatur, exturbari et expelli plebem ex agris, non constitui et collocari.

Totus enim ager Campanus colitur et possidetur a plebe, et a plebe optima et modestissima: quod genus hominum optime moratum, optimorum et aratorum et militum, ab hoc plebicola tribuno funditus eiicitur. Atque illi miseri, nati in illis agris et educati, glebis subigendis exercitati, quo se subito conferant, non habebunt: his robustis et valentibus et audacibus decemvirum satellitibus agri Campani possessio tota tradetur: et, ut vos nunc de vestris maioribus praedicatis: hunc agrum nobis maiores nostri reliquerunt: sic vestri posteri de vobis praedicabunt: hunc agrum patres nostri, acceptum a patribus suis, perdiderunt.

85. Equidem existimo, si iam campus Martius dividatur, et uni cuique vestrum, ubi consistat, bini pedes assignentur, tamen promiscue toto, quam proprie parva frui parte maletis. Quare, etiamsi ad vos esset singulos aliquid ex hoc agro perventurum, qui vobis ostenditur, aliis comparatur: tamen honestius eum vos universi, quam singuli possideretis. Nunc vero, quum ad vos nihil pertineat, sed paretur aliis, eripiat vobis: nonne acerrime, tamquam armato hosti, sic huic legi pro vestris agris resistetis? Adiungit Stellatē campum agro Campano, et in eo duodena describit in singulos homines iugera. Quasi vero paullum differat ager Campanus ac Stellatis.

86. Et multitudo, Quirites, quaeritur, qua illa omnia oppida compleantur. Nam dixi antea, lege per-mitti, ut, quae velint municipia, quas velint veteres colonias, colonis suis occupent. Calenum municipium complebunt: Theanum oppriment: Atellam, Cumas, Neapolin, Pompeios, Nuceriam suis praesidiis devincient: Puteolos vero, qui nunc in sua potestate sunt, suo iure libertateque utuntur, totos novo populo

atque adventitiis copiis occupabunt. XXXII Tunc illud Campanae vexillum coloniae, vehementer huic imperio timendum, Capuae a decemviris inferetur: tunc contra hanc Romam, communem patriam omnium nostrum, illa altera Roma quaeretur. 87. In id oppidum homines nefarie rempublicam nostram transferre conantur, quo in oppido maiores vestri nullam omnino rempublicam esse voluerunt: qui tres solum urbes in terris omnibus, Karthaginem, Corinthum, Capuam, statuerunt posse imperii gravitatem ac nomen sustinere. Deleta Karthago est, quod quum hominum copiis, tum ipsa natura ac loco, succincta portibus, armata muris, excurrere ex Africa, imminere iam fructuosissimis insulis populi Romani videbatur. Corinthi vestigium vix relictum est. Erat enim posita in angustiis atque in faucibus Graeciae sic, ut terra claustra locorum teneret, et duo maria, maxime navigationi diversa, paene coniungeret, quum pertenui discrimine separarentur. Haec, quae procul erant a conspectu imperii, non solum afflixerunt, sed etiam, ne quando recreata exsurgere atque erigere se possent, funditus, ut dixi, sustulerunt. 88. De Capua multum est et diu consultum: exstant litterae, Quirites, publicae: sunt senatusconsulta complura. Statuerunt homines sapientes, si agrum Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illa urbe consilium sustulissent, imaginem reipublicae nullam reliquissent, nihil fore, quod Capuam timeremus. Itaque hoc perscriptum in monumentis veteribus reperietis: ut esset urbs, quae res eas, quibus ager Campanus colebatur, suppeditare posset, ut esset locus comportandis condendisque fructibus, ut aratores, cultu agrorum defessi, urbis domiciliis uterentur, idcirco illa aedifi-

cia non esse deleta. XXXIII. 89. Videte, quantum intervallum sit interiectum inter maiorum nostrorum consilia et inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam, receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt: hi, expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novae reipublicae constituunt, molem contra veterem rempublicam comparant. Quod si maiores nostri existimasent, quemquam in tam illustri imperio et tam praeclara populi Romani disciplina M. Bruti aut P. Rulli similem futurum, (hos enim nos duos adhuc vidimus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre vel-
lent,) profecto nomen illius urbis non reliquissent. 90. Verum arbitrabantur, Corintho et Karthagini, etiamsi senatum et magistratus sustulissent agrumque civibus ademissent, tamen non defore, qui illa restituerent atque qui ante omnia commutarent, quam nos audire possemus: hic vero, in oculis senatus populi-
que Romani, nihil posse exsistere, quod non ante exstingui atque opprimi posset, quam plane exortum ac natum esset. Neque vero ea res fefellit homines, divina mente et consilio praeditos. Nam post Q. Fulvium, Q. Fabium consules, quibus consulibus Capua devicta atque capta est, nihil est in ea urbe contra hanc rempublicam, non dico factum, sed nihil omnino est cogitatum. Multa postea bella gesta cum regibus, Philippo, Antiocho, Persa, Pseudophilippo, Aristonico, Mithridate et ceteris: multa praeterea bella gravia, Karthaginiense, Corinthium, Numantinum: multae in hac republica seditiones domesticae, quas praetermitto: bella cum sociis, Fregellanum, Marsicum: quibus omnibus domesticis externisque bellis Capua non mo-

do non obfuit, sed opportunissimam se nobis prae-
 buit et ad bellum instruendum, et ad exercitus ornandos et
 tectis ac sedibus suis recipiendos. 91. Homines non
 inerant in urbe, qui malis concionibus, turbulentis
 senatusconsultis, iniquis imperiis rempublicam mi-
 scerent et rerum novarum caussam aliquam quaere-
 rent. Neque enim concionandi potestas erat cuiquam
 nec consilii capiundi publici: non gloriae cupiditate
 efferebantur, propterea quod, ubi honos publice non
 est, ibi gloriae cupiditas esse non potest: non conten-
 tione, non ambitione discordes. Nihil enim supererat,
 de quo certarent: nihil, quod contra peterent: nihil,
 ubi dissiderent. Itaque illam Campanam arrogantiam
 atque intolerandam ferociam ratione et consilio maio-
 res nostri ad inertissimum et desidiosissimum otium
 perduxerunt. Sic et crudelitatis infamiam effugerunt,
 quod urbem ex Italia pulcherrimam non sustulerunt,
 et multum in posterum providerunt, quod, nervis ur-
 bis omnibus exsectis, urbem ipsam solutam ac debili-
 tatam reliquerunt. XXXIV. 92. Haec consilia maio-
 rum M. Bruto, ut antea dixi, reprehendenda et P. Rul-
 lo visa sunt: neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti
 atque auspicia a simili furore deterrent. Nam et ipse,
 qui deduxit, et qui magistratum Capuae [ea lege
 creati,] ceperunt, et qui aliquam partem illius dedu-
 ctionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissi-
 mas impiorum poenas pertulerunt. Et quoniam Bruti
 atque illius temporis feci mentionem, commemorabo
 id, quod egomet vidi, quum venissem Capuam colo-
 niam, deductam L. Considio et Sext. Saltio (quemad-
 modum ipsi loquebantur) praetoribus: ut intelligatis,
 quantam locus ipse afferat superbiam: quae paucis
 diebus, quibus illo colonia deducta fuit, perspicui at-

que intelligi potuit. 93. Nam primum, id quod dixi, quum ceteris in coloniis duumviri appellantur, hi se praetores appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros? Deinde anteibant lictores, non cum baculis, sed, ut hic praetoribus anteeunt, cum fascibus duobus. Erant hostiae maiores in foro constitutae, quae ab his praetoribus de tribunali, sicut a nobis consulibus, de consilii sententia probatae, ad praeconem et ad tibicinem immolabantur: deinde patres conscripti vocabantur. Iam vero vultum Considii videre, ferendum vix erat. Quem hominem, vegrandi macie torridum, Romae contemptum atque abiectum videbamus, hunc Capuae Campano supercilio ac regio spiritu quum videremus, Magios, Blossios mihi videbar illos videre ac Iubellios. 94. Iam vero qui metus erat tunicatorum illorum? et in Albana et Seplasia quae concursatio percontantium, quid praetor edixisset? ubi caenaret? quid enuntiasset? Nos autem, hinc Roma qui veneramus, iam non hospites, sed peregrini atque advenae nominabamur. XXXV. 95. Haec qui prospexerint, maiores nostros dico, Quirites, non eos in deorum immortalium numero venerandos a nobis et colendos putatis? Quid enim viderunt? hoc, quod nunc vos, quaeso, perspicite atque cognoscite. Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis ac seminis, quam ex iis rebus, quae ab ipsa natura loci et a vitae consuetudine suppeditantur, quibus alimur et vivimus. Karthaginienses, fraudulentum et mendaces, non genere, sed natura loci, quod, propter portus suos, multis et variis mercatorum et advenarum sermonibus, ad studium fallendi studio quaestus vocabantur. Ligures,

montani, duri atque agrestes. Docuit ager ipse, nihil ferendo, nisi multa cultura et magno labore quaesitum. Campani semper superbi bonitate agrorum, et fructuum magnitudine, urbis salubritate, descriptione, pulchritudine. Ex hac copia atque omnium rerum affluentia primum illa nata sunt: arrogantia, quae a maioribus nostris alterum Capua consulem postulavit: deinde ea luxuries, quae ipsum Hannibalem, armis etiam tum invictum, voluptate vicit. 96. Huc isti decemviri quum 13 colonorum ex lege Rulli deduxerint, centum decuriones, decem augures, sex pontifices constituerint: quos illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis? Romam in montibus positam et convallibus, caenaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, prae sua Capua, planissimo in loco explicata, ac prae illis semitis irridebunt atque contemnent; agros vero Vaticanum et Pupinium cum suis optimis atque uberibus campis conferendos scilicet putabunt. Oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum ac per iocum contendunt: Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum hercle Lanuvium, Ariciam, Tusculum cum Calibus, Theano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nuceria comparabunt. 97. Quibus illi rebus elati et inflati, fortasse non continuo, sed certe, si paullum assumpserint venustatis ac roboris, non continebuntur: progredientur longius, efferentur. Singularis homo, privatus, nisi magna sapientia praeditus, vix facile sese regionibus officii, magnis in fortune et copiis, continet: nedum isti ab Rullo et Rulli similibus conquisiti atque electi coloni, Capuae, in domicilio superbiae atque in sedibus luxuriae, collocati, non statim conquisituri sint aliquid sceleris et flagitii. Immo

vero etiam hoc magis, quam illi veteres germanique Campani, quod in vetere fortuna illos natos et educatos nimiae tamen rerum omnium copiae depravabant: hi, ex summa egestate in eandem rerum abundantiam traducti, non solum copia, verum etiam insolentia commovebuntur.

XXXVI. 98. Haec tu, P. Rulle, M. Bruti sceleris vestigia, quam monumenta maiorum sapientiae sequi maluisti: haec tu cum istis tuis actoribus excogitasti, ut vetera vectigalia venderetis, et exigeretis * nova: ut Urbi Capuam ad certamen dignitatis opponeretis: ut sub vestrum ius, iurisdictionem, potestatem urbes, nationes, provincias, liberos populos, reges, terrarum denique orbem subiungeretis: ut, quum omnem pecuniam ex aerario exhausissetis, ex vectigalibus redegissetis, ab omnibus regibus, gentibus, imperatoribus nostris coegissetis, tamen omnes vobis pecunias ad nutum vestrum penderent: ut iidem partim invidiosos agros a Sullanis possessoribus, partim desertos ac pestilentes a vestris necessariis, a vobismetipsis emptos, quanti velletis, populo Romano induceretis: ut omnia municipia coloniasque Italiae novis colonis occuparetis: ut quibuscumque in locis vobis videretur, ac quam multis videretur, colonias collocaretis: 99. ut omnem rempublicam vestris militibus, vestris urbibus, vestris praesidiis cingeretis atque oppressam teneretis: ut ipsum Cn. Pompeium, cuius praesidio saepissime populus Romanus contra acerrimos hostes et contra improbissimos cives victor exstitit, proscribere atque horum conspectu privare possetis: ut nihil auro et argento violari, nihil numero et suffragiis declarari, nihil vi ac manu perfringi pos-

set, quod non vos oppressum atque ereptum teneretis: ut volitaretis interea per gentes, per regna omnia, cum imperio summo, cum iudicio infinito, cum omni pecunia: ut veniretis in castra Cn. Pompeii, atque ipsa castra, si commodum vobis esset, venderetis: ut interea magistratus reliquos, legibus omnibus soluti, sine metu iudiciorum, sine periculo petere possetis: ut nemo ad populum Romanum vos adducere, nemo producere, non senatus cogere, non consul coercere, non tribunus plebis retinere posset.

400. Haec ego vos concupiisse pro vestra stultitia atque intemperantia non miror: sperasse, me consule, assequi posse, demiror. Nam quum omnium consulum gravis in republica custodienda cura ac diligentia debet esse, tum eorum maxime, qui non in cunabulis, sed in campo sunt consules facti. Nulli populo Romano pro me maiores mei sponderunt: mihi creditum est: a me petere, quod debeo, me ipsum appellare debetis. Quemadmodum, quum petebam, nulli me vobis auctores generis mei commendarunt: sic, si quid deliquero, nullae sunt imagines, quae me a vobis deprecentur. XXXVII. Quare, modo ut vita suppetat. 36, 68. quam ego si quivero ab istorum scelere insidiisque defendere: polliceor hoc vobis, Quirites, bona fide: rempublicam vigilanti homini, non timido; diligenti, non ignavo commisistis. 401. Ego is consul, qui concionem metuum? qui tribunos plebis perhorrescam? qui saepe et sine caussa tumultuer? qui timeam, ne mihi in carcere habitandum sit, si tribunus plebis duci iussisset? Ego, nondum vestris armis armatus insignibusque amplissimis ornatus, imperio, auctoritate, non horruì in hunc locum progredi vobisque auctori-

bus improbitati hominis resistere: nec vereor, ne respublica, tantis munita praesidiis, ab istis vinci aut opprimi possit. Si antea timuissem, hac concione, hoc populo, certe non vererer. Quis enim umquam tam secunda concione legem agrariam suasit, quam ego dissuasi? si hoc dissuadere est, ac non disturbare ac pervertere. 402. Ex quo intelligi, Quirites, potest, nihil esse tam popolare, quam id, quod ego vobis in hunc annum consul popularis afferro, pacem, tranquillitatem, otium. Quae nobis designatis timebatis, ea ne accidere possent, consilio meo ac ratione provisa sunt. Non modo vos eritis in otio, qui semper esse volueritis, verum etiam istos, quibus otiosi negotium facessimus, otiosissimos reddam. Etenim illis honores, potestates, divitiae ex tumultu atque ex dissensionibus civium comparari solent: vos, quorum gratia in suffragiis consistit, libertas in legibus, honos in iudiciis et aequitate magistratuum*, res familiares in pace, omni ratione otium tenere debetis. 403. Nam, si ii, qui propter desidiam in otio vivunt, tamen in sua turpi inertia capiunt voluptatem: sub ipso otio, quo vos fortunam regitis, si hunc statum, quem habetis, esse meliorem non ignoratis, non ut quaesitum, sed vita partum otium tenueritis***. Quod ego et concordia, quam mihi constitui cum collega, invitissimis iis hominibus, quos in consulatu inimicos esse et animis, et corporis actibus, providi: omnibus prospexi sane et revocavi. Idem tribunis plebis denuntiavi, ne quid turbulenti, me consule, conflarent. Summum et firmissimum est illud communibus fortunis praesidium, Quirites, ut, quales vos hodierno die maxima concione mihi pro salute vestra praebeistis, tales reliquis temporibus reipublicae* praebeatis. Pro certo

polliceor hoc vobis atque confirmo me esse perfecturum, ut iam tandem illi, qui honori inviderunt meo, tamen vos universos in consule deligendo plurimum vidisse fateantur.

34.

ORATIO TERTIA

DE

L E G E A G R A R I A

CONTRA

P. SERVILIUM RULLUM, TR. PL.

AD POPULUM HABITA.

I. 4. Commodius fecissent tribuni plebis, Quirites, si, quae apud vos de me detulerunt, ea coram potius, me praesente, dixissent. Nam et aequitatem vestrae disceptationis, et consuetudinem superiorum, et ius suae potestatis retinuissent. Sed quoniam adhuc praesens certamen contentionemque fugerunt: nunc, si videtur eis, in meam concionem prodeant, et, quo provocati a me venire noluerunt, revocati saltem revertantur. 2. Video quosdam, Quirites, strepitu significare nescio quid, et non eosdem vultus, quos proxima mea concione prae buerunt, in hanc concionem mihi retulisse. Quare a vobis, qui nihil de me credi-

CICERO VOL. IV.

distis, ut eam voluntatem, quam semper habuistis erga me, retineatis, peto: a vobis autem, quos leviter immutatos esse sentio, parvam exigui temporis usuram bonae de me opinionis postulo, ut eam, si, quae dixero, vobis probabo, perpetuo retineatis: sin aliter, hoc ipso in loco depositam atque abiectam relinquatis.

3. Completi sunt animi auresque vestrae, Quirites, me, gratificantem septem tyrannis ceterisque Sullanarum assignationum possessoribus, agrariae legi et commodis vestris obsistere. Hoc si qui crediderunt, illud prius crediderint necesse est, hac lege agraria, quae promulgata sit, adimi Sullanos agros vobisque dividi, aut denique minui privatorum possessiones, ut in eas vos deducamini. Si ostendo, non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanis agris, sed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentissime confirmari atque sanciri: si doceo, agris his, qui a Sulla sunt dati, sic diligenter Rullum sua lege consulere, ut facile appareat, eam legem non a vestrorum commodorum patrono, sed a Valgii genero esse conscriptam: num quid est caussae, Quirites, quin illa criminatione, qua in me absentem usus est, non solum meam, sed etiam vestram diligentiam prudentiamque despexerit?

II. 4. Caput est legis XI., de quo ego consulto, Quirites, neque apud vos ante feci mentionem, ne aut refricare obductam iam reipublicae cicatricem viderer, aut aliquid alienissimo tempore novae dissensionis commovere. Neque vero nunc ideo disputabo, quod hunc statum reipublicae non magno opere defendendum putem: praesertim, qui otii et concordiae patronum me in hunc annum reipublicae professus sim: sed ut doceam Rullum posthac in his saltem ta-

cere rebus, in quibus de se et de suis factis taceri velit. 5. Omnium legum iniquissimam dissimillimamque legis esse arbitror eam, quam L. Flaccus interrex de Sulla tulit, UT OMNIA, QUaecumque ille fecisset, ESSENT RATA. Nam quum ceteris in civitatibus, tyrannis institutis, leges omnes exstinguantur atque tollantur, hic reipublicae tyrannum lege constituit. Est invidiosa lex, sicut dixi: verumtamen habet excusationem: non enim videtur hominis lex esse, sed temporis. 6. Quid, si est haec multo impudentior? Nam Valeria lege Corneliisque legibus eripitur, quum datur; coniungitur impudens gratificatio cum acerba iniuria: sed tamen habet in illis legibus spem nonnullam ille, cui ademptus est, aliquem scrupulum, cui datus est. Rulli cautio est haec, QUAE POST C. MARIUM, CN. PAPIRIUM CONSULES. Quam procul a suspitione fugit, quod eos consules, qui adversarii Sullae maxime fuerunt, potissimum nominavit? Si enim Sullam dictatorem nominasset: perspicuum fore et invidiosum arbitratus est. Sed quem vestrum tam tardo ingenio fore putavit, cui, post eos consules Sullam dictatorem fuisse, in mentem venire non posset? 7. Quid ergo ait Marianus tribunus plebis, qui nos Sullanos in invidiam rapit? QUAE POST MARIUM ET CARBONEM, CONSULES, AGRI, AEDIFICIA, LACUS, STAGNA, LOCA, POSSESSIONES, (caelum et mare praetermisit, cetera complexus est,) PUBLICE DATA, ASSIGNATA, VENDITA, CONCESSA SUNT. A quo, Rulle? Post Marium et Carbonem consules quis assignavit? quis dedit? quis concessit praeter Sullam? EA OMNIA EO IURE SINT. Quo iure? labefactat videlicet nescio quid. Nimum acer, nimium vebemens tribunus plebis Sullana rescindit. UT QUAE OPTIMO IURE PRIVATA SINT.

Etiamne meliore, quam paterna et avita? Meliore. 8. At hoc Valeria lex non dicit: Corneliae leges non sanciant: Sulla ipse non postulat. Si isti agri partem aliquam iuris, aliquam similitudinem propriae possessionis, aliquam spem diuturnitatis attingunt: nemo est tam impudens istorum, quin agi secum praeclare arbitretur. Tu vero, Rulle, quid quaeris? Quod habent, ut habeant? quis vetat? Ut privatum? at ita latum est, ut melior tui soceri fundus Hirpinus sit, sive ager Hirpinus, (totum enim possidet,) quam meus paternus avitusque fundus Arpinas. 9. Id enim caves. Optimo enim iure ea sunt profecto praedia, quae optima conditione sunt. Libera, meliore iure sunt, quam serva. Capite hoc omnia, quae serviebant, non servient. Soluta meliore in caussa sunt, quam obligata: eodem capite obligata omnia, si modo Sullana sunt, liberantur. Immunia commodiore conditione sunt, quam illa, quae pensitant: ego Tusculanis pro aqua Crabra vectigal pendam, quia mancipio fundum accepi: si a Sulla mihi datus esset, Rulli lege non penderem. III. 10. Video vos, Quirites, sicuti res ipsa cogit, commoveri vel legis vel orationis impudentia: legis, quae ius melius Sullanis praediis constituat, quam paternis: orationis, quae eiusmodi caussa insimulare quemquam audeat, rationes Sullae nimium vehementer defendere. At si illa solum sanciret, quae a Sulla essent data, tacerem: modo ipse se Sullanum esse confiteretur. Sed non modo illis cavet, verum etiam aliud quoddam genus donationis inducit: et is, qui a me Sullanas possessiones defendi criminatur, non eas solum sancit, verum ipse novas assignationes instituit, et repentinus Sulla nobis exoritur. 11. Nam attendite, quantas concessionem agrorum hic noster ob-

iurgator uno verbo facere conetur: QUAE DATA, DONATA, CONCESSA, VENDITA. Patior: audio. Quid deinde? POSSESSA. Hoc tribunus plebis promulgare ausus est, ut, quod quisque post Marium et Carbonem consules possidet, id eo iure teneret, quo qui optimo privatum? etiamne si vi ciecit? etiamne si clam, si precario venit in possessionem? Ergo hac lege ius civile, caussae possessionum, praetorum interdicta tollentur. 42. Non mediocris res neque parvum sub hoc verbo furtum, Quirites, latet. Sunt enim multi agri lege Cornelia publicati, nec cuiquam assignati neque venditi, qui a paucis hominibus impudentissime possidentur. His cavet, hos defendit, hos privatos facit: hos, inquam, agros, quos Sulla nemini dedit, Rullus non vobis assignare vult, sed eis condonare, qui possident. Caussam quaero, cur ea, quae maiores vobis in Italia, Sicilia, duabus Hispaniis, Macedonia, Asia quaesiverunt, venire patiamini, quum ea, quae vestra sunt, condonari possessoribus eadem lege videatis. 43. Iam totam legem intelligetis, quum ad paucorum dominationem scripta sit, tum ad Sullanae assignationis rationes esse accommodatissimam. Nam socer huius vir multum bonus est: neque ego nunc de illius bonitate, sed de generi impudentia disputo. Ille enim, quod habet, retinere vult, neque se Sullanum esse dissimulat. IV. Hic, ut ipse habeat, quod non habet, quae dubia sunt, per vos sancire vult: et, quum plus appetat, quam ipse Sulla, quibus ego rebus resisto, Sullanas res defendere criminor. 44. Habet agros nonnullos, inquit, socer meus desertos atque longinquos: vendet eos mea lege, quanti volet. Habet incertos ac nullo iure possessos: confirmabuntur optimo iure. Habet publicos: reddam privatos.

Denique eos fundos, quos in agro Casinati optimos et fructuosissimos continuavit, quum usque eo vicinos proscriberet, quoad oculis conformando* ex multis praediis unam fundi regionem formamque perfecerit, quos nunc cum aliquo metu tenet, sine ulla cura possidebit.

45. Et quoniam, qua de caussa et quorum caussa ille hoc promulgarit*, ostendi: doceat ipse, num ego quem possessorem defendam, quum agrariae legi resisto. Silvam Scantium vendis. Populus Romanus possidet: defendo. Campanum agrum dividis. Vos estis in possessione: non cedo. Deinde Italiae, Siciliae ceterarumque provinciarum possessiones venales ac proscriptas hac lege video. Vestra sunt praedia, vestrae possessiones: resistam atque repugnabo, neque patiar, a quoquam populum Romanum de suis possessionibus me consule demoveri: praesertim quum vobis nihil quaeratur. 46. Hoc enim vos in errore versari diutius non oportet. Num quis vestrum ad vim, ad facinus, ad caedem accommodatus est? Nemo. Atqui ei generi hominum, mihi credite, Campanus ager et praeclara illa Capua servatur: exercitus contra vos, contra libertatem vestram, contra Cn. Pompeium constituitur: contra hanc urbem Capua: contra vos manus hominum audacissimorum: contra Cn. Pompeium decem duces comparantur. Veniant coram et, quoniam me in vestram concionem vobis flagitantibus convocaverunt, disserant.

M. TULLII CICERONIS

PRO

C. R A B I R I O

PERDUELLIONIS REO

AD

Q U I R I T E S

O R A T I O.

NOTITIA LITTERARIA.

Haec oratio una de Ciceronis consularibus (anni 691. p. U. c.) non est integra. Eius autem finis completur duobus bibliothecae Vaticanae fragmentis a Niebuhr (1820.) editis.

ARG. T. Attius Labienus tribunus pl. C. Rabirio perduellionis crimen Cicerone consule intendit, quod L. Appuleium Saturninum trib. pl. res novas molientem interfecisset C. Mario L. Valerio coss. (654. U. c.) Causa acta est primo apud Iulium et Lucium Caesares, duumviros, ex antiquo more, sed sorte a praetore datos, non a populo more et instituto Romano creatos. Ab his condemnatus Rabirius provocat ad populum. Itaque causa postea acta est in Campo Martio comitiis centuriatis. Cicero Rabirium defendit, sed in semihorae curriculum coactus a Labieno tribuno. Haud dubie igitur a populo condemnatus

esset, nisi Metellus Celer, augur et praetor, quum a multitudine se non audiri, et Rabirium cupide condemnari videret, vexillum de Ianiculo detraxisset, ut iam nihil sciscere populo liceret. Comitibus ergo tunc solutis, Labienus actionem abiicit. Hoc modo Rabirius est liberatus.

I. 4. Etsi, Quirites, non est meae consuetudinis, initio dicendi rationem reddere, qua de causa quemque defendam, propterea, quod cum omnibus civibus in eorum periculis semper satis iustam mihi causam necessitudinis esse duxi: tamen in hac defensione capitis, famae fortunarumque omnium C. Rabirii proponenda ratio videtur esse officii mei, propterea quod, quae iustissima mihi causa ad hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad absolvendum debet videri. 2. Nam me quum amicitiae vetustas, quum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum meae vitae perpetua consuetudo ad C. Rabirium defendendum est adhortata: tum vero, ut id studiosissime facerem, salus reipublicae, consulare officium, consulatus denique ipse, mihi una vobiscum cum salute reipublicae commendatus, coegit. Non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia vitae, non denique veteres, iustae gravesque inimicitiae civium in discrimen capitis vocaverunt: sed ut illud summum auxilium maiestatis atque imperii, quod nobis a maioribus est traditum, de republica tolleretur, ut nihil posthac auctoritas senatus, nihil consulare imperium, nihil consensio honorum contra pestem ac perniciem civitatis valeret, idcirco in his rebus evertendis unius hominis senectus, infirmitas solitudoque tentata est. 3. Quamobrem, si est boni consulis, quum cuncta auxilia reipublicae labefactari convellique videat, ferre opem patriae, succurrere saluti fortunisque commu-

nibus, implorare civium fidem, suam salutem posteriore salute communi ducere, est etiam honorum et fortium civium, quales vos omnibus reipublicae temporibus exstitistis, intercludere omnes seditionum vias, munire praesidia reipublicae, summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium putare: ea qui secutus sit, laude potius et honore, quam poena et supplicio dignum iudicare. 4. Quamobrem labor in hoc defendendo praecipue meus est: studium vero conservandi hominis commune mihi vobiscum esse debet. II. Sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam rem nullam maiorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam neque a tribuno plebis susceptam, neque a consule defensam, neque ad populum Romanum esse delatam. Agitur enim nihil aliud in hac caussa, Quirites, quam ut nullum sit posthac in republica publicum consilium, nulla honorum consensus contra improborum furorem et audaciam, nullum extremis reipublicae temporibus perfugium et praesidium salutis. 5. Quae quum ita sint, primum, quod in tanta diminutione capitis, famae fortunarumque omnium fieri necesse est, ab Iove Optimo Maximo ceterisque diis deabusque immortalibus, quorum ope et auxilio multo magis haec respublica, quam ratione hominum et consilio gubernatur, pacem ac veniam peto, precorque ab iis, ut hodiernum diem et ad huius salutem conservandam et ad rempublicam constituendam illuxisse patiantur. Deinde vos, Quirites, quorum potestas proxime ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore vita C. Rabirii, hominis miserrimi atque innocentissimi, et salus reipublicae vestris manibus suffragiisque permittitur,

adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in reipublicae salute sapientiam, quam soletis.

6. Nunc, quoniam, T. Labiene, diligentiae meae temporis angustiis obstitisti, meque ex comparato et constituto spatio defensionis in semihorae curriculum coegisti, parebitur, et, quod iniquissimum est, accusatoris conditioni, et, quod miserrimum, inimici potestati. Quamquam in hac praescriptione semihorae patroni mihi partes reliquisti, consulis ademisti: propterea, quod ad defendendum propemodum satis erit hoc mihi temporis, ad conquerendum parum. 7. Nisi forte de locis religiosis ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas: quo in crimine nihil est umquam abs te dictum, nisi a C. Macro obiectum esse crimen id C. Rabirio. In quo ego demiror, meminisse te, quid obiecerit C. Rabirio Macer inimicus, oblitum esse, quid aequi et iurati iudices iudicarint. III. 8. An de peculatu facto, an de tabulario incenso longa oratio est exprimenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii iudicio clarissimo, C. Curtius, pro virtute sua est honestissime liberatus: ipse vero Rabirius non modo in iudicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem verbo est umquam vocatus. An de sororis filio diligentius respondendum est? quem ab hoc necatum esse dixisti, quum ad iudicii moram familiaris funeris excusatio quaereretur. Quid enim est tam veri simile, quam cariorem huic sororis maritum, quam sororis filium fuisse? atque ita cariorem, ut alter vita crudelissime privaretur, quum alteri ad prolationem iudicii biduum quaereretur? An de servis alienis contra legem Fabiam retentis, aut de civibus Romanis contra legem Porciam verberatis aut necatis plura di-

cenda sunt, quum tanto studio C. Rabirius totius Apuliae, singulari voluntate Campaniae vicinitatis ornetur? quumque ad eius propulsandum periculum non modo homines, sed prope regiones ipsae concurrerint, aliquanto etiam latius excitatae, quam ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant? Nam quid ego ad id longam orationem comparem, quod est in eadem multae irrogatione perscriptum, hunc nec suae nec alienae pudicitiae pepercisse? 9. Quin etiam suspicor, eo mihi semihoram a Labieno praestitutam esse, ut ne plura de pudicitia dicerem. Ergo ad haec crimina, quae patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semihoram istam nimium longam fuisse.

Illam alteram partem de nece Saturnini nimis exiguum atque angustam esse voluisti: quae non oratoris ingenium, sed consulis auxilium implorat et flagitat. 10. Nam de perduellionis iudicio, quod a me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii. Quod utinam, Quirites, ego id aut primus aut solus ex hac republica sustulissem! utinam, quod ille crimen esse vult, proprium testimonium meae laudis esset! Quid enim optari potest, quod ego mallem, quam me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de campo sustulisse? Sed ista laus primum est maiorum nostrorum, Quirites, qui, expulsis regibus, nullum in libero populo vestigium crudelitatis regiae retinuerunt: deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem non acerbitate suppliciorum infestam, sed lenitate legum munitam esse voluerunt. IV. 11. Quamobrem uter nostrum tandem, Labiene, popularis est? tune, qui civibus Romanis in concione ipsa carnificem, qui vincla adhiberi putas oportere, qui in campo Martio, comitiis centuriatis, auspicato in loco, crucem ad

civium supplicium defigi et constitui iubes: an ego, qui funestari concionem contagione carnificis veto? qui expiandum forum populi Romani ab illis nefarii sceleris vestigiis esse dico? qui castam concionem, sanctum campum, inviolatum corpus omnium civium Romanorum, integrum ius libertatis defendo servari oportere? 42. Popularis vero tribunus plebis, custos defensorque iuris et libertatis. Porcia lex virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit: hic misericors flagella retulit. Porcia lex libertatem civium lictori eripuit: Labienus, homo popularis, carnifici tradidit. C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Romanorum iniussu vestro iudicaretur: hic popularis a duumviris, iniussu vestro, non iudicari de cive Romano, sed indicta caussa civem Romanum capitis condemnari coegit. 43. Tu mihi etiam legis Porciae, tu C. Gracchi, tu horum libertatis, tu cuiusquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modo suppliciis inusitatis, sed etiam verborum inaudita crudelitate violare libertatem huius populi, tentare mansuetudinem, commutare disciplinam conatus es? Namque haec tua, quae te hominem clementem popularemque delectant, I L I C T O R, C O L L I G A M A N U S, non modo huius libertatis mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem aut Numae Pompilii: Tarquinii, superbissimi atque crudelissimi regis, ista sunt cruciatus carmina: quae tu, homo lenis ac popularis, libentissime commemoras. C A P U T O B N U B I T O, A R B O R I I N F E L I C I S U S P E N D I T O . . . Quae verba, Quirites, iam pridem in hac republica non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis oppressa sunt.

V. 44. An vero, si actio ista popularis esset, et, si ullam partem aequitatis haberet aut iuris, C. Gracchus

eam reliquisset? Scilicet tibi graviolem dolorem patru tui mors attulit, quam C. Graccho fratris: et tibi acerbior eius patru mors est, quem numquam vidisti, quam illi eius fratris, quicum concordissime vixerat: et similis viri tu ulcisceris patru mortem, atque ille persequeretur fratris sui, si ista ratione agere voluisset: et par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, patruus vester, quisquis fuit, ac Ti. Gracchus reliquerat? An pietas tua maior, quam Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quae, si in illo minima fuissent, tamen prae tuis facultatibus maxima putarentur.

15. Quum vero his rebus omnibus C. Gracchus omnes vicerit, quantum intervallum tandem inter te atque illum interiectum putas? Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quam in eius concione carnifex consisteret: quem non modo foro, sed etiam caelo hoc ac spiritu censoriae leges, atque Urbis domicilio carere voluerunt. Hic se popularem dicere audet, me alienum a commodis vestris: quum iste omnes et suppliciorum et verborum acerbitates non ex memoria vestra ac patrum vestrorum, sed ex annalium monumentis atque ex regum commentariis conquisierit: ego omnibus meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis repugnarim et restiterim crudelitati? Nisi forte hanc conditionem vobis esse vultis, quam servi, si libertatis spem propositam non haberent, ferre nullo modo possent.

16. Misera est ignominia iudiciorum publicorum, misera mulctatio bonorum, miserum exsilium: sed tamen in omni calamitate retinetur aliquod vestigium libertatis. Mors denique si proponitur, in libertate moriamur; carnifex vero et obductio capitis et nomen ipsum crucis absit non

modo a corpore civium Romanorum, sed etiam a cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non solum eventus atque perpessio, sed etiam conditio, exspectatio, mentio ipsa denique indigna cive Romano atque homine libero est. An vero servos nostros horum suppliciorum omnium metu dominorum benignitas una vindicta liberat: nos a verberibus, ab unco, a crucis denique terrore neque res gestae, neque acta aetas, neque vestri honores vindicabunt? 47. Quamobrem fateor, atque etiam, T. Labiene, profiteor et prae me fero, te ex illa crudeli, importuna, non tribunicia actione, sed regia, meo consilio, virtute, auctoritate esse depulsum. Qua tu in actione quamquam omnia exempla maiorum, omnes leges, omnem auctoritatem senatus, omnes religiones atque auspiciorum publica iura neglexisti: tamen a me haec, in hoc tam exiguo meo tempore, non audies. Liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptionem.

VI. 48. Nunc de Saturnini crimine ac de clarissimi patruī tui morte dicemus. Arguis, occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum: et id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissime defendente, antea falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem caussa concederet, ut possem hoc praedicare, C. Rabirii manu L. Saturninum, hostem populi Romani, interfectum! — Nihil me clamor iste commovet, sed consolatur, quum indicat esse quosdam cives imperitos, sed non multos. Numquam, mihi credite, populus Romanus hic, qui silet, consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur. Quanto iam levior est acclamatio! Quin continetis vocem, indicem stultitiae ve-

strae, testem paucitatis. — 19. Libenter, inquam, confiterer, si vere possem, aut etiam, si mihi esset integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum esse occisum: et id facinus pulcherrimum esse arbitrarer: sed, quoniam id facere non possum, confitebor id, quod ad laudem minus valebit, ad crimen non minus. Confiteor, interficiendi Saturnini caussa C. Rabirium arma cepisse. Quid est, Labiene? quam a me graviolem confessionem, aut quod in hunc maius crimen expectas? Nisi vero interesse aliquid putas inter eum, qui hominem occidit, et eum, qui cum telo occidendi hominis caussa fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit, arma sumpta esse contra Saturninum sine scelere non possunt: si arma iure sumpta concedis, interfectum iure concedas necesse est.

Pauca quaedam deesse videntur.

VII. 20. Fit senatus consultum, ut C. Marius, L. Valerius, consules, adhiberent tribunos plebis et praetores, quos eis videretur, operamque darent, ut imperium populi Romani maiestasque conservaretur. Adhibent omnes tribunos plebis praeter Saturninum, praetores praeter Glauciam: qui rempublicam salvam esse vellent, arma capere et se sequi iubent. Parent omnes. Ex aedibus sacris armamentariisque publicis arma populo Romano, C. Mario consule distribuente, dantur. Hic iam, ut omittam cetera, de te ipso, Labiene, quaero: quum Saturninus Capitolium teneret armatus, esset una C. Glaucia, C. Saufeius, etiam ille ex compedibus atque ergastulo Gracchus: addam (quoniam ita vis) eodem Q. Labienum, patruum tuum: in foro autem C. Marius et L. Valerius Flaccus, consules, post cunctus senatus, atque ille senatus, quem etiam vos ipsi, qui hos patres conscriptos, qui nunc sunt, in

invidiam vocatis, quo facilius de hoc senatu detrahere possitis, laudare consuevistis: quum equester ordo: (at quorum equitum, dii immortales! patrum nostrorum atque eius aetatis, quae tum magnam partem reipublicae atque omnem dignitatem iudiciorum tenebat:) quum omnes omnium ordinum homines, qui in salute reipublicae salutem suam repositam esse arbitrabantur, arma cepissent: quid tandem C. Rabirio faciendum fuit? 24. De te ipso, inquam, Labiene, quaero: quum ad arma consules ex senatus consulto vocavissent: quum armatus M. Aemilius, princeps senatus, in comitio constitisset: qui, quum ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum impedimento fore putabat: quum denique Q. Scaevola, confectus senectute, praepeditus morbo, mancus et membris omnibus captus ac debilis, hastili nixus, et animi vim et infirmitatem corporis ostenderet: quum L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus omnesque, qui tum erant, consulares pro salute communi arma cepissent: quum omnes praetores, cuncta nobilitas ac iuventus accurreret, Cn. et L. Domitii, L. Crassus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus: quum omnes Octavii, Metelli, Iulii, Cassii, Catones, Pompeii: quum L. Philippus, L. Scipio, quum M. Lepidus, quum D. Brutus, quum hic ipse P. Servilius, quo tu imperatore, Labiene, meruisti: quum hic Q. Catulus, admodum tum adolescens, quum hic C. Curio, quum denique omnes clarissimi viri cum consulibus essent: quid tandem C. Rabirium facere convenit? Utrum inclusum atque abditum latere in occulto, atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere, an in Capitolium pergere atque ibi se cum tuo patruo et ceteris,

ad mortem propter vitae turpitudinem confugientibus, congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scaevola, cum bonis denique omnibus coire non modo salutis, verum etiam periculi societatem?

VIII. 22. Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore? quum ignaviae ratio te in fugam atque in latebras impelleret: improbitas et furor L. Saturnini in Capitolium arcesseret: consules ad patriae salutem ac libertatem vocarent: quam tandem auctoritatem, quam vocem, cuius sectam sequi, cuius imperio parere potissimum velles? Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid? pater quicum? quid? propinqui vestri, equites Romani? quid? omnis praefectura, regio, vicinitas vestra? quid? ager Picenus universus utrum tribunicium furorem, an consularem auctoritatem secutus est? 23. Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo praedicas, neminem umquam adhuc de sese esse confessum: nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modo honestate, sed etiam simulatione honestatis relictus, qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus. Fuerit: et fuerit nulla desperatione rerum suarum, nullis domesticis vulneribus coactus: induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriae praeponeret: idcircone oportuit C. Rabirium desciscere a republica? non comparere in illa armata multitudine bonorum? Consulum voci atque imperio non obedire? 24. Atqui videmus, haec in rerum natura tria fuisse: ut aut cum Saturnino esset, aut cum bonis, aut lateret. Latere mortis erat instar turpissimae: cum Saturnino esse furoris et sceleris: virtus, et honestas, et pudor cum consulibus esse cogebat. Hoc tu igitur in crimen vocas, quod cum

iis fuerit C. Rabirius, quos amentissimus fuisset si oppugnasset; turpissimus, si reliquisset? IX. At C. Decianus, de quo tu saepe commemoras, quia, quum hominem omnibus insignem notis turpitudinis, P. Furium, accusaret summo studio bonorum omnium, queri est ausus in concione de morte Saturnini, condemnatus est: et Sex. Titius, quod habuit imaginem L. Saturnini domi suae, condemnatus est. Statuerunt equites Romani illo iudicio, improbum civem esse, et non retinendum in civitate, qui hominis, hostilem in modum seditiosi, imagine aut mortem eius honestaret, aut desideria imperitorum misericordia commoveret, aut suam significaret imitandae improbitatis voluntatem. 25. Itaque mihi mirum videtur, unde hanc tu, Labiene, imaginem, quam habes, inveneris. Nam Sex. Titio damnato, qui istam habere auderet, inventus est nemo. Quod tu si audisses, aut si per aetatem scire potuisses: numquam profecto istam imaginem, quae domi posita pestem atque exsilium Sex. Titio attulisset, in Rostra atque in concionem attulisses, nec tuas umquam rationes ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii afflictam navem, et in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres. Sed in his rebus omnibus imprudentia laberis. Causam enim suscepisti antiquiorem memoria tua. Quae causa ante mortua est, quam tu natus esses: qua in causa tute profecto fuisses, si per aetatem esse potuisses: eam causam in iudicium vocas. 26. An non intelligis, primum quos homines et quales viros mortuos summi sceleris arguas? deinde quot ex iis, qui vivunt, eodem crimine in summum capitis periculum arcessas? Nam si C. Rabirius fraudem capitalem admisit, quod arma contra L. Saturnium tulit: huic quidem asferet aliquam

deprecationem periculi aetas illa, qua tum fuit: Q. vero Catulum, patrem huius, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit: M. Scaurum, illa gravitate, illo consilio, illa prudentia: duos Mucios, L. Crassum, M. Antonium, qui tum extra Urbem cum praesidio fuit; quorum in hac civitate longe maxima consilia atque ingenia fuerunt: ceteros pari dignitate praeditos, custodes gubernatoresque reipublicae, quemadmodum mortuos defendemus? 27. Quid de illis honestissimis viris atque optimis civibus, equitibus Romanis, dicemus, qui tum una cum senatu salutem reipublicae defenderunt? quid de tribunis aerariis ceterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt? X. Sed quid ego de iis omnibus, qui consulari imperio paruerunt, loquor? de ipsorum consulum fama quid futurum est? L. Flaccum, hominem quum semper in republica, tum in magistratibus gerendis, in sacerdotio caerimoniisque, quibus praeerat, diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? adiungemus ad hanc labem ignominiamque mortis etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem vere patrem patriae, parentem, inquam, vestrae libertatis atque huiusce reipublicae possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus? 28. Etenim, si C. Rabirio, quod iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit: quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? Ac, si fides Saturnino data est, quod abs te saepissime dicitur, non eam C. Rabirius, sed C. Marius dedit, idemque violavit, si in fide non stetit. Quae fides, Labiene, qui potuit sine senatusconsulto dari? Adeone hospes huiusce urbis, adeone ignarus es

disciplinae consuetudinisque nostrae, ut haec nescias? ut peregrinari in aliena civitate, non in tua magistratum gerere videre? 29. Quid iam ista C. Mario, inquit, nocere possunt, quoniam sensu et vita caret? Itane vero? tantis in laboribus C. Marius periculisque vixisset, si nihil longius, quam vitae termini postulabant, spe atque animo de se et gloria sua cogitasset? At credo, quum innumerabiles hostium copias in Italia fudisset atque obsidione rempublicam liberasset, omnia sua secum una moritura arbitrabatur. Non est ita, Quirites: neque quisquam nostrum in reipublicae periculis cum laude ac virtute versatur, quin spe posteritatis fructuque ducatur. Itaque quum multis aliis de caussis virorum bonorum mentes divinae mihi atque aeternae videntur esse, tum maxime, quod optimi et sapientissimi cuiusque animus ita praesentit in posterum, ut nihil nisi sempiternum spectare videatur. 30. Quapropter equidem et C. Marii et ceterorum virorum sapientissimorum ac fortissimorum civium mentes, quae mihi videntur ex hominum vita ad deorum religionem et sanctimoniam demigrasse, testor, me pro illorum fama, gloria, memoria non secus, ac pro patriis fanis atque delubris propugnandum putare: ac, si pro illorum laude mihi arma capienda essent, non minus strenue caperem, quam illi pro communi salute ceperunt. Etenim, Quirites, exiguum nobis vitae curriculum natura circumscripsit, immensum gloriae. XI. Quare, si eos, qui iam de vita decesserunt, ornabimus, iustiore nobis mortis conditionem relinquemus. Sed, si illos, Labiene, quos iam videre non possumus, negligis: ne his quidem, quos vides, consuli putas oportere? 31. Neminem esse dico ex iis omnibus, qui illo die Romae fuerint, quem tu diem in

iudicium vocas, pubesque tum fuerit, quin arma ceperit, quin consules secutus sit. Omnes ii, quorum tu ex aetate coniecturam facere potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine, citantur. At occidit Saturninum Rabirius. Utinam fecisset! non supplicium deprecarer, sed praemium postularem. Et enim, si Scaevae, servo Q. Crotonis, qui occidit L. Saturninum, libertas data est: quod equiti Romano praemium dari par fuisset? et, si C. Marius, quod fistulas, quibus aqua suppeditabatur Iovis Optimi Maximi templis ac sedibus, praecidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum civium **

Desunt non pauca.

XII. 32. *** aret. Itaque non senatus in ea caussa cognoscenda, me agente, diligentior aut inclementior fuit, quam vos universi, quum orbis terrae distributionem atque illum ipsum agrum Campanum animis, manibus, vocibus repudiavistis.

33. Idem ego, quod is, qui auctor huius iudicii est, clamo, praedico, denuntio: nullus est reliquus rex, nulla gens, nulla natio, quam pertimescatis: nullum adventitium, nullum extraneum malum est, quod insinuare in hanc rempublicam possit: si immortalem hanc civitatem esse vultis, si aeternum imperium, si gloriam sempiternam manere, nobis a nostris cupiditatibus, a turbulentis hominibus atque novarum rerum cupidis, ab intestinis malis, a domesticis consiliis est cavendum.

34. Hisce autem malis magnum praesidium vobis maiores vestri reliquerunt, vocem illam consulis, qui rempublicam salvam esse vult. Huic voci favete, Quirites, neque vestro iudicio abstuleritis mihi rempublicam, neque eripueritis reipublicae spem libertatis, spem salutis, spem dignitatis.

35. *Quid facerem, si T. Labienus caedem civium fecisset, ut L. Saturninus, si carcerem refregisset, si Capitolium cum armatis occupavisset? Facerem id, quod C. Marius fecit: ad senatum referrem, vos ad rempublicam defendendam cohortarer, armatus ipse vobiscum armato obsisterem. Nunc, quoniam armorum suspicio nulla est, tela non video, non vis, non caedes, non Capitolii atque arcis obsessio est, sed accusatio perniciosa, iudicium acerbum, res tota a tribuno plebis suscepta contra rempublicam: non vos ad arma vocandos mihi esse, sed ad suffragia cohortandos contra oppugnationem vestrae maiestatis putavi.*

Itaque nunc vos omnes oro atque obtestor hortorque. Non ita mos est, consulem quum es ***

XIII. 36. ** *timet: qui hasce ore adverso pro republica cicatrices ac notas virtutis accepit, is ne quod accipiat famae vulnus pertimescit: quem numquam incursiones hostium loco movere potuerunt, is nunc impetum civium, cui necessario cedendum est, perhorrescit.*

37. *Neque a vobis iam bene vivendi, sed honeste moriendi facultatem petit: neque tam ut domo sua fruatur, quam ne patrio sepulcro privetur, laborat. Nihil aliud iam vos orat atque obsecrat, nisi uti ne se legitimo funere et domestica morte privetis; ut eum, qui pro patria nullum umquam mortis periculum fugit, in patria mori patiamini.*

38. *Dixi ad id tempus, quod mihi a tribuno plebis praestitutum est: a vobis peto quaesoque ut hanc meam defensionem pro amici periculo fidelem, pro reipublicae salute consularem putetis.*

M. TULLII CICERONIS

IN

C A T I L I N A M
ORATIONES QUATTUOR.

NOTITIA LITTERARIA.

Consularium Ciceronis orationum istas quattuor Catilinae palmam merentur intelligentissimorum quorumque hominum iudicio. Si quid dubitationis de earum origine relinquitur, scrupulum omnem sustulit Iacobii censura editionis Benckianae (in Jahnii Annall. 1830.).

ARG. L. Sergius Catilina, genere patricius, Sullanis temporibus in caedibus proscriptorum et in rapinis versatus, postea obaeratus res novas moliri coepit et, adiunctis in societatem hominibus perditissimis, opprimendae reipublicae consilium iniit. Ex Africa, quam M. Lepido L. Volcatio Tullo coss. (688. U. c.) pro praetore obtinuerat, reversus a P. Clodio repetundarum reus factus est et, quamquam anno post absolutus est, tum tamen consulatus petitione prohibitus. Quare primum cum P. Autronio Paeto et P. Cornelio Sulla, qui coss. designati in a. DCLXXXIX. U. c. de ambitu damnati cesserant Torquato et Cotta, et cum Cn. Pisone conspiravit extremo anno DCLXXXVIII., consilio tamen et conatu interficiendorum consulum excidit. Iam quum anno DCXC., quo inter sicarios accusatus esse dici-

tur, iterum consulatum petiisset, Cicero autem et C. Antonius Hybrida facti essent consules (a. 691. U.), hunc Catilinae amicum ille per Fulviam a Q. Curio conscio de coniuratione certior factus, ne contra rempublicam sentiret, provinciae pactione adduxit, atque furori Catilinae crescenti omni modo obstitit. Ubi igitur iste rursus consulatum petere aggressus est, Cicero de coniuratione in senatu verba fecit (a. d. XIV. et XIII. Kal. Nov.) et comitiis consularibus a d. XII. Kal. Nov. in V. Kal. Nov. dilatis effecit, ut Catilina spem abiiceret. Ac quum XII. Kal. Nov. senatus decrevisset, darent operam coss., ne quid respublica detrimenti caperet: iste extrema experiri et bellum facere constituit. Primus arma contra rempublicam movit L. Manlius (s. Mallius) Faesulas missus. Ipse Catilina coniuratis in Laecae (s. Leccae) domo consilia noctu (VI. et VII. Id. Nov.) aperuit. Hinc senatus consulto Q. Martius Rex et Q. Metellus Creticus, qui erant ad Urbem cum exercitu, in Apuliam, praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum missi sunt, per totam autem Urbem vigiliae habitae. Postquam vero a. d. VII. Id. Nov. Cicero insidias effugerat Vargunteli et Cornelii per caussam matutinae salutationis caedem ipsi molientium, a. d. VI. Id. Nov. in templo Iovis senatum habuit. In quem quum Catilina venire ausus esset, *primam* in eum *orationem* dixit, eique suasit, ut Urbe exiret. Ipse vero senatores precatus, ne quid temere de se crederent, omnes autem sibi obstrepere conspicatus, minatur suum incendium patriae ruina se restincturum, domum se e curia proripit et cum aliquot amicis in castra Manliana proficiscitur, relictis in Urbe consciiis, quibus caedium et incendiorum partes erant datae. Proximo die (a. d. V. Id. Nov.) Cicero *secundam orationem* habuit ad populum, qua invidiam a se averteret Catilinae sive lenius puniti sive crudelius eiecti. Catilina igitur et Manlius a. d. XII. Kal. Decembr. senatus consulto patriae hostes sunt iudicati. Interea legati Allobrogum a P. Cornelio Lentulo Sura praetore per P. Umbrenum, equitem Romanum, sollicitati litteris ad populi sui senatum acceptis, sed Ciceroni per Q. Fabium Sangam civitatis

suae patronum re patefacta discedentes a. d. IV. aut III. Non. Decembr. tertia vigilia noctis iussu consulis a L. Valerio Flacco et C. Pomptino praetoribus in ponte Mulvio comprehensi sunt et prima luce ad Ciceronem deducti. Hic accessitis coniurationis principibus et senatu in Concordiae aedem convocato rem omnem certis indiciis et litteris patefecit. Itaque novem coniurationis principibus in custodiam datis senatus Ciceroni testimonium conservatae reipublicae et novum supplicationis genus decrevit. Quo facto Cicero iterum in concionem progressus a. d. III. aut prid. Kal. Dec. *oratione tertia* et quae in senatu acta essent exposuit et ad concelebrandam supplicationem sibi a senatu decretam populum cohortatus est. Denique Nonis Decembribus quum senatu de puniendis coniuratis deliberante duae essent sententiae, altera D. Iunii Silani cos. designati supplicium suadentis, altera C. Iulii Caesaris coniuratos bonis publicatis per municipia custodiendos esse censentis: tandem sententia Silani severior Catonis auctoritate et *oratione* Ciceronis quarta commendata vicit. Itaque senatus consulto in hanc sententiam facto de quinque coniuratis in carcere supplicium est sumptum; Catilina autem cum plerisque sociis in praelio Pistoriensi Non. Ianuar. a. DCXCII. cecidit.

M. TULLII CICERONIS

IN

L. C A T I L I N A M

ORATIO PRIMA

HABITA IN SENATU.

I. 4. Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? Quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? Quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil Urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? Constrictam iam omnium horum conscientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis: quem nostrum ignorare arbitraris? 2. O tempora! o mores! senatus haec intelligit; consul videt; hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit; fit publici consilii particeps; notat et designat oculis ad caedem unum quemque nostrum. Nos autem, viri fortes, satisfacere reipublicae videmur, si istius furorem ac tela

vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iampridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes iamdiu machinaris. 3. An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum reipublicae privatus interfecit: Catilinam vero orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus senatusconsultum in te, Catilina, vehemens et grave: non deest reipublicae consilium neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus. II. 4. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet. Nox nulla intercessit: interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus: occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. Simili senatusconsulto C. Mario et L. Valerio consulibus permissa est respublica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis et C. Servilium praetorem mors ac R. P. poena remorata est? At vero nos vicesimum iam diem patimur hebeschere aciem horum auctoritatis. Habemus enim huiusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tamquam gladium in vagina reconditum: quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis: et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem: cupio in tantis reipublicae periculis me non dissolutum vi-

deri, sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno. 5. Castra sunt in Italia contra rempublicam in Etruriae faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicae molientem. Si te iam, Catilina, comprehendī, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius a me, quam quicumque crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod iampridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor, ut faciam. Tum denique interficiam te, quum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non iure factum esse fateatur. 6. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra rempublicam possis: multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

III. Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem coniurationis tuae potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam mentem: mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum. Teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quae etiam mecum licet recognoscas. 7. Meministine, me ante diem XII. Kalendas Novembr. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem VI. Kal. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum, id

quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, caedem te optimatum contulisse in ante diem v. Kalendas Novembris, tum quum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum caussa profugerunt. Num infitiri potes te illo ipso die, meis praesidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse, quum tu, discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, caede contentum te esse dicebas? 8. Quid? quum tute Praeneste Kalendis ipsis Novembribus occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine illam coloniam meo iussu praesidiis, custodiis vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam planeque sentiam. IV. Recognosce tandem mecum noctem illam superiorem: iam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem reipublicae. Dico te priori nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Laecae domum; convenisse eodem complures eiusdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? Quid taces? Convincam, si negas. Video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuere. 9. O dii immortales! ubinam gentium sumus? quam rempublicam habemus? in qua urbe vivimus? Hic, hic sunt, in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de meo nostrumque omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul et de republica sententiam rogo, et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Laecam illa nocte, Catilina: distribuisti partes Italiae: statuisti,

quo quemque proficisci placeret: delegisti, quos Romae relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti Urbis partes ad incendia: confirmasti, te ipsum iam esse exiturum: dixisti paullulum tibi esse etiam nunc morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent, et sese illa ipsa nocte paullo ante lucem me meo in lectulo interfecturos pollicerentur. 40. Haec ego omnia, vixdum etiam coetu vestro dimisso, comperi: domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, quum illi ipsi venissent, quos ego iam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse praedixeram.

V. Quae quum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: egredere aliquando ex Urbe: patent portae: proficiscere: nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant: educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quam plurimos: purga Urbem: magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. 41. Magna diis immortalibus habenda est gratia atque huic ipsi Iovi Statori, antiquissimo custodi huius urbis, quod hanc tam tae-tram, tam horribilem tamque infestam reipublicae pestem toties iam effugimus. Non est saepius in uno homine summa salus periclitanda reipublicae. Quamdiu mihi, consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi. Quum proximis comitiis consularibus me consulem in campo et competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum praesidio et copiis, nullo tumultu publice concitato; denique, quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti: quamquam

videbam, perniciem meam cum magna calamitate rei-publicae esse coniunctam. 42. Nunc iam aperte rempublicam universam petis: templa deorum immortalium, tecta Urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam ad exitium et vastitatem vocas.

Quare, quoniam id, quod primum atque huius imperii disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id, quod est ad severitatem lenius et ad communem salutem utilius. Nam si te interfici iussero, residebit in republica reliqua coniuratorum manus. Sin tu (quod te iamdudum hortor) exieris, exhaurietur ex Urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina reipublicae. 43. Quid est, Catilina? Num dubitas id, me imperante, facere, quod iam tua sponte faciebas? Exire ex Urbe consul hostem iubet. Interrogas me, num in exilium? Non iubeo: sed, si me consulis, suadeo. VI. Quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est, extra istam coniurationem perditorum hominum, qui te non metuat; nemo, qui non oderit. Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? [Quod privatarum rerum dedecus non haeret infamiae?] Quae libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore abfuit? Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem praetulisti? 44. Quid vero? Nuper, quum morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? Quod ego praetermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse aut non vindicata esse videatur. Praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impen-

dere tibi proximis Idibus senties: ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam reipublicae atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. 45. Potestne tibi haec lux, Catilina, aut huius caeli spiritus esse iucundus, quum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te pridie Kalendas Ian. Lepido et Tullo consulibus stetisse in comitio cum telo? manum, consulum et principum civitatis interficiendorum caussa, paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum, sed fortunam P. R. obstitisse? Ac iam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multa post commissa. Quoties tu me designatum, quoties consulem interficere conatus es? Quot ego tuas petitiones, ita coniectas, ut vitari non posse viderentur, parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore effugi. Nihil agis, nihil assequeris[, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore]: neque tamen conari ac velle desistis. 46. Quoties iam tibi extorta est sica ista de manibus! quoties vero excidit casu aliquo et elapsa est! [tamen ea carere diutius non potes:] quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas esse consulis in corpore defigere. VII. Nunc vero, quae tua est ista vita! Sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paullo ante in senatum. Quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis exspectas contumeliam, quum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt? quod

omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? 47. Servi mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi Urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me aspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallet: tu, quum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum et iam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum aspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quae communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit, et iamdiu te nihil iudicat nisi de parricidio suo cogitare. Huius tu neque auctoritatem verebere, neque iudicium sequere, neque vim pertimesces? 48. Quae tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur: Nullum aliquot iam annis facinus exstitit, nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium necesse, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera: tu non solum ad negligendas leges ac quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero me totam esse in metu propter te unum: quidquid increpuerit, Catilinam timeri: nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar; sin

falsus, ut tandem aliquando timere desinam. VIII. 49. Haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid? quod tu te ipse in custodiam dedisti? quid? quod, vitandae suspicionis caussa, apud M.* Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus, etiam ad me venire ausus es, atque, ut domi meae te asservarem, rogasti. Quum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem moenibus contineremur, ad Q. Metellum praetorem venisti. A quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti: quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam dignum custodia iudicavit? 20. Quae quum ita sint, Catilina, dubitas, si emori aequo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam, multis suppliciis iustus debitisque ereptam, fugae solitudinique mandare?

Refer, inquis, ad senatum: id enim postulas et, si hic ordo placere sibi decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex Urbe, Catilina: libera rempublicam metu: in exilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis? ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur, tacent. Quid exspectas auctoritatemloquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? 24. At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro, M. Marcello, dixissem: iam mihi

consuli, hoc ipso in templo, iure optimo senatus vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, quum quiescunt, probant: quum patiuntur, decernunt: quum tacent, clamant: neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum. quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paullo ante exaudire potuisti: quorum ego vix abs te iamdiu manus ac tela contineo: eosdem facile adducam, ut te haec, quae iampridem vastare studes, relinquentem usque ad portas prosequantur.

IX. 22. Quamquam quid loquor? Te ut ulla res frangat? tu ut umquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ut ullum exsilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales duint! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi tanti, dummodo ista privata sit calamitas et a reipublicae periculis seiungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus reipublicae cedas, non est postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor umquam a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit. 23. Quamobrem, ut saepe iam dixi, proficiscere: ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exsilium. Vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius invidiae, si in exsilium ieris iussu consulis, sustinebo. Sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu: confer te ad Manlium:

concita perditos cives: secerne te a bonis: infer patriae bellum; exsulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris. 24. Quamquam quid ego te invitem, a quo iam sciam esse praemissos, qui tibi ad forum Aurelium praestolarentur armati? cui * sciam pactam et constitutam esse cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido et funestam futuram, cui domi tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari, ad caedem proficiscens, solebas? a cuius altaribus saepe istam impiam dexteram ad necem civium tratulisti? X. 25. Ibis tandem aliquando, quo te iampridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi haec res affert dolorem, sed quamdam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amenitiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis conflatam improborum manum. 26. Hic tu qua laetitia perfruere? quibus gaudiis exsultabis? quanta in voluptate bacchabere, quum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad huius vitae studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui: iacere humi non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus ob-eundum: vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis occisorum. Habes, ubi ostentes illam praeclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum esse senties. 27. Tantum profeci tum,

quum te a consulatu repuli, ut exsul potius tentare, quam consul vexare rempublicam posses: atque ut id, quod esset abs te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur.

XI. Nunc, ut a me, patres conscripti, quamdam prope iustam patriae querimoniam detester ac deprec: percipite, quaeso, diligenter, quae dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Et enim, si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respublica sic loquatur: M. Tulli, quid agis? Tunc eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex Urbe, sed immissus in Urbem esse videatur? Nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? 28. Quid tandem te impedit? Mosne maiorum? At persaepe etiam privati in hac republica perniciosos cives morte mulctarunt. An leges, quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? At numquam in hac urbe ii, qui a republica defecerunt, civium iura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? Praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam aut alicuius periculi metum salutem civium tuorum negligis. 29. Sed, si quis est invidiae metus: num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiae ac nequitiae pertimescenda? An, quum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt,

tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum? XII. His ego sanctissimis reipublicae vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte mulctari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si summi viri et clarissimi cives Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt: certe mihi verendum non erat, ne quid, hoc parricida civium interfecto, invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam, virtute partam, gloriam, non invidiam putarem. 30. Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quae imminet, non videant, aut ea, quae vident, dissimulent: qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt, coniurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti multi non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicae pestem paullisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se eiecerit secumque suos eduxerit et eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit, exstinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta reipublicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium. XIII. 31. Etenim iamdiu, patres conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur: sed, nescio

quo pacto, omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur; videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati: periculum autem residebit et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus reipublicae. Ut saepe homines aegri morbo gravi, quum aestu febrique iactantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque affligantur: sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius poena, vehementius, vivis reliquis, ingravescet. 32. Quare, patres conscripti, secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur: muro denique, id quod saepe iam dixi, secernantur a nobis: desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam Urbem comparare: sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque, quid de republica sentiat. Polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

33. Hisce ominibus, Catilina, cum summa reipublicae salute et cum tua peste ac perniciē, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Iuppiter, qui iisdem, quibus haec urbs, auspiciis a Romulo es constitutus; quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus: hunc et huius socios a tuis aris ceterisque templis, a tectis

Urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis, et omnes inimicos bonorum, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

34.

M. TULLII CICERONIS

IN

L. C A T I L I N A M

ORATIO SECUNDA

A D

Q U I R I T E S.

I. 4. Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furem audacia, scelus anhelantem, pestem patriae nefarie molientem, vobis atque huic Urbi ferrum flammamque minitantem, ex Urbe vel eiecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit: nulla iam perniciēs a monstro illo atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. Atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia vicimus. Non enim iam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. Loco ille

motus est, quum est ex Urbe depulsus. Palam iam cum hoste, nullo impediēte, bellum iustum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, quum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium coniecimus. 2. Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum de manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem Urbem reliquit: quanto tandem illum maerore afflictum esse et profligatum putatis? Iacet ille nunc prostratus, Quirites, et se perculsum atque abiectum esse sentit, et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget: quae quidem laetari mihi videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque proiecerit.

II. 3. At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitale hostem non comprehenderim potius, quam emissem: non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemptum esse L. Catilinam et gravissimo supplicio affectum iam pridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperii severitas et respublica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui, quae ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter stultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato illo, depelli a vobis omne periculum iudicarem, iam pridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vitae periculo sustulissem. 4. Sed quum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritis, morte mulctassem, fore, ut eius socios, invidia oppressus, persequi non possem, rem huc

deduxi, ut tum palam pugnare possetis, quum hostem aperte videretis: quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod illud etiam moleste fero, quod ex Urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongilium mihi eduxit, quem amare in praetexta [calumnia] coeperat: Publicium et Munatium, quorum aes alienum, contractum in popina, nullum reipublicae motum asferre poterat: reliquit quos viros! quanto aere alieno! quam valentes! quam nobiles! III. 5. Itaque ego illum exercitum et Gallicanis legionibus et hoc delectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quae a nobis quotidie comparantur, magno opere contemno; collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere, quam illum exercitum, maluerunt: quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote, non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. 6. Video, cui Apulia sit attributa, quis habeat Etruriam, quis agrum Picenum, quis Gallicum, quis sibi has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit. Omnia superioris noctis consilia ad me delata esse sentiunt: patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid exspectant? Nae illi vehementer errant, si

illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

IV. Quod exspectavi, iam sum assecutus, ut vos omnes factam esse aperte coniurationem contra rempublicam videretis: nisi vero si quis est, qui Catilinae similes cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus: severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia via profectus est: si accelerare volent, ad vesperam consequentur. 7. O fortunatam rempublicam, si quidem hanc sentinam huius urbis eiecerit! Uno mehercule Catilina exhausto, relevata mihi et recreata respublica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut cogitari potest, quod non ille conceperit? Quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiecto, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? Quae caedes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? 8. Iam vero quae tanta in ullo umquam homine iuventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amoris flagitiosissime serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo, verum etiam adiuvando pollicebatur. Nunc vero quam subito, non solum ex Urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat! Nemo non modo Romae, sed nec ullo in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris

foedus asciverit. V. 9. Atque ut eius diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis: nemo est in ludo gladiatorio paullo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinae esse fateatur: nemo in scena levior et nequior, qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen, stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus, frigore et fame et siti ac vigiliis perferendis fortis ab istis praedicabatur, quum industriae subsidia atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumeret. 10. Hunc vero si secuti erunt sui comites, si ex Urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges: o nos beatos, o rempublicam fortunatam, o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanae ac tolerandae audaciae: nihil cogitant, nisi caedes, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonia sua profuderunt: fortunas suas abligurrierunt: res eos iam pridem, fides nuper deficere coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino et alea comissiones solum et scorta quaererent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi. Hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimitti, unguentis obliiti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis caedem bonorum atque Urbis incendia. 11. Quibus ego confido impendere fatum aliquod et poenas, iamdiu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitas, aut instare iam plane aut certe appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed

multa saecula propagarit reipublicae. Nulla est enim natio, quam pertimescamus; nullus rex, qui bellum populo Romano facere possit. Omnia sunt externa unius virtute terra marique pacata. Domesticum bellum manet: intus insidiae sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis: cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello, Quirites, profiteor ducem: suscipio inimicitias hominum perditorum. Quae sanari poterunt, quacumque ratione sanabo: quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeat aut quiescant, aut, si et in Urbe et in eadem mente permanent, ea, quae merentur, exspectent.

VI. 12. At etiam sunt, Quirites, qui dicant, a me in exsilium eiectum esse Catilinam. Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos eiicerem, qui haec loquuntur. Homo videlicet timidus et permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exsilium iussus est, paruit, ivit. Hesterno die quum domi meae paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris vocavi: rem omnem ad patres conscriptos detuli. Quo quum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit, ut perditum civem, ac non potius, ut importunissimum hostem? Quin etiam principes eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. 13. Hic ego vehemens ille consul, qui verbo cives in exsilium eiicio, quaesivi a Catilina, in nocturno conventu apud M. Laecam fuisset, necne. Quum ille, homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset, patefeci cetera: quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli

descripta, edocui. Quum haesitaret, quum teneretur, quaesivi, quid dubitaret eo proficisci, quo iampridem pararat: quum arma, quum secures, quum fasces, quum tubas, quum signa militaria, quum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suae fecerat, scirem esse praemissam. 14. In exsilium eiiciebam, quem iam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius iste, centurio, qui in agro Faesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: et illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant: et ille, eiectus in exsilium, se Massiliam, ut aiunt, non in haec castra conferet.

VII. O conditionem miseram non modo administrandae, verum etiam conservandae reipublicae! Nunc, si L. Catilina, consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abiecerit, ex hoc cursu sceleris et belli iter ad fugam atque in exsilium converterit: non ille a me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exsilium eiectus a consule vi et minis esse dicetur; et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum, me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint! 15. Est mihi tanti, Quirites, huius invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dummodo a vobis huius horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane eiectus esse a me, dummodo eat in exsilium. Sed, mihi credite, non est iturus. Numquam ego a diis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae caussa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque in armis volita-

re audiat: sed triduo tamen audietis: multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod eiecerim. Sed quum sint homines, qui illum, quum profectus sit, eiectionem esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent? 46. Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses ire malit: ille autem, si mehercules hoc, quod agit, numquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exulem vivere. Nunc vero, quum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius, ut eat in exilium, quam queramur.

VIII. 47. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, et de eo hoste, qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo; de his, qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri possit, non tam ulcisci studeo, quam sanare, et ipsos placare reipublicae; neque, id quare fieri non possit, si me audire volunt, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur; deinde singulis medicinam consilii atque orationis meae, si quam potero, afferam. 48. Unum genus est eorum, qui, magno in aere alieno, maiores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima; sunt enim locupletes: voluntas vero et causa impudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis, et dubites de pos-

sessione detrahare, acquirere ad fidem? Quid enim exspectas? Bellum? Quid? ergo in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? Errant, qui istas a Catilina exspectant. Meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctionariae. Neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus praediorum: et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt, aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rempublicam, quam arma laturi. IX. 19. Alterum genus est eorum, qui, quamquam premuntur aere alieno, dominationem tamen exspectant: rerum potiri volunt: honores, quos quieta república desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc praecipendum videtur, unum scilicet et idem, quod ceteris omnibus, ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse. Primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipublicae. Deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas praeterea copias militum; deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi contra tantam vim sceleris praesentes auxilium esse laturos. Quod si iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti: num illi in cinere Urbis et sanguine civium, quae mente conscelerata ac nefaria concupierunt, consules se ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? Non vident id se cupere, quod si adepti sint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse? 20. Tertium genus est aetate iam af-

fectum, sed tamen exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quas [Faesulis] Sulla constituit: quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio. Sed tamen hi sunt coloni, qui se in insperatis repentinisque pecuniis sumptuosius insolentiusque iactarunt. Hi dum aedificant tamquam beati, dum praediis, lecticis, familiis magnis, conviviis apparatus delectantur, in tantum aes alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit his ab inferis excitandus: qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues atque egentes, in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere praedatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo: desinant furere ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut iam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur. X. 21. Quantum genus est sane varium et mixtum et turbulentum: qui iam pridem premuntur, qui numquam emergunt: qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus in vetere aere alieno vacillant: qui vadimoniis, iudiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti et ex Urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam infitiores lentos esse arbitror. Qui homines primum, si stare non possunt, corruant: sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint; aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur. 22. Quantum genus est par-

ricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego a Catilina non revoco. Nam neque divelli ab eo possunt, et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos carcer capere non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita, quod proprium est Catilinae, de eius delectu, immo vero de complexu eius ac sinu, quos pexo capillo, nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis, manicatis ac talaribus tunicis, velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitae et vigilandi labor in antelucanis coenis expromitur. 23. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati non solum amare et amari neque psallere et saltare, sed etiam sicas vibrare et spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in republica seminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? Num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? Quemadmodum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus? Quo autem pacto illi Apenninum atque illas pruinas ac nives perferent? Nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt.

XI. 24. O bellum magno opere pertimescendum, quum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam! Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus: et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Ca-

tilinae tumultis silvestribus. Neque vero ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. 25. Sed, si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, Urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus: si, his rebus omissis, ipsas caussas, quae inter se confligunt, contendere velimus: ex eo ipso, quam valde illi iaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudine: hinc continentia, illinc libido: denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In huiusmodi certamine ac praelio nonne, etiam si hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent, ab his praeclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari? XII. 26. Quae quum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum iam antea, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut Urbi sine vestro motu ac sine ullo tumultu satis esset praesidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes municipalesque vestri, certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae, facile urbes suas finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum et certissimam fore putavit, quamquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego, prospiciens hoc, in agrum

Gallicanum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem, aut omnes eius motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

27. Nunc illos, qui in Urbe remanserunt, atque adeo qui contra Urbis salutem omniumque vestrum in Urbe a Catilina relictis sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia nati sunt cives, monitos eos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erumperet: quod reliquum est, iam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum aut pro his esse moriendum. Nullus est portae custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, consulere sibi possunt; qui vero in Urbe se commoverit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriamprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt.

XIII. 28. Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut res maximae minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno togato duce et imperatore, sedetur: quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum vi-

detur, ut neque bonus quisquam intereat, paucorumque poena vos iam omnes salvi esse possitis. 29. Quae quidem ego neque mea prudentia, neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis, et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque Urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari atque implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam, florentissimam potentissimamque esse voluerunt, hanc, omnibus hostium copiis terra marique superatis, a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

35.

M. TULLII CICERONIS

IN

L. C A T I L I N A M

ORATIO TERTIA

AD

Q U I R I T E S.

L. 1. Rempublicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, coniuges liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem hodierno die deorum

immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculisque meis ex flamma atque ferro ac paene ex faucibus fati ereptam et vobis conservatam ac restitutam videtis. 2. Et, si non minus nobis iucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur; quod salutis certa laetitia est, nascendi incerta conditio, et quod sine sensu nascimur, cum voluptate servamur: profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, ad deos immortales benevolentia famaue sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debebitis, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. Nam toti Urbi, templis, delubris, tectis ac moenibus subiectos prope iam ignes circumdatosque restinximus, iidemque gladios in rempublicam dstrictos retudimus mucronesque eorum a iugulis vestris deiecimus. 3. Quae quoniam in senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam breviter, Quirites; ut, et quanta et quam manifesta et qua ratione investigata et comprehensa sint, vos, qui ignoratis, ex actis scire possitis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex Urbe, quum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acerrimos duces, Romae reliquisset, semper vigilavi et providi, Quirites, quemadmodum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse possemus. II. Nam tum, quum ex Urbe Catilinam eiiciebam, (non enim iam vereor huius verbi invidiam, quum illa magis sit timenda, quod vivus exierit,) sed tum, quum illum exterminari volebam, aut reliquam coniuratorum manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam. 4. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflamma-

tos sciebam, eos nobiscum esse et Romae remansisse :
 in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut, quid age-
 rent, quid molirentur, sentirem ac viderem, ut, quo-
 niam auribus vestris propter incredibilem magnitudi-
 nem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem
 ita comprehenderem, ut tum demum animis saluti
 vestrae provideretis, quum oculis maleficium ipsum
 videretis. Itaque ut comperi, legatos Allobrogum,
 belli Transalpini et tumultus Gallici excitandi caussa,
 a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad
 suos cives, eodemque itinere cum litteris mandatisque
 ad Catilinam esse missos, comitemque iis adiunctum
 T. Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam lit-
 teras : facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat
 difficillimum, quodque ego semper optabam a diis im-
 mortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a se-
 natu et a vobis manifesto deprehenderetur. 5. Itaque
 hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum, praetores
 fortissimos atque amantissimos reipublicae viros, ad
 me vocavi : rem omnem exposui : quid fieri placeret,
 ostendi. Illi autem, qui omnia de republica praeclara
 atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla
 mora negotium susceperunt, et, quum advesperasce-
 ret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi
 in proximis villis ita bipartito fuerunt, ut Tiberis in-
 ter eos et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine
 cuiusquam suspicione multos fortes viros eduxerunt,
 et ego ex praefectura Reatina complures delectos ado-
 lescentes, quorum opera in republica assidue utor,
 praesidio cum gladiis miseram. 6. Interim tertia fere
 vigilia exacta, quum iam pontem Mulvium magno co-
 mitatu legati Allobrogum ingredi inciperent unaque
 Vulturcius, fit in eos impetus : educuntur et ab illis

gladii et a nostris. Res erat praetoribus nota solis, ignorabatur a ceteris. III. Tum, interventu Pomptini atque Flacci, pugna, quae erat commissa, sedatur. Litterae, quaecumque erant in eo comitatu, integris signis, praetoribus traduntur: ipsi comprehensi ad me, quum iam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatore, Cimbrum Gabinium, statim ad me, nihildum suspicantem, vocavi. Deinde item arcessitur P. Statilius et post eum C. Cethegus. Tardissime autem Lentulus venit, credo quod litteris dandis praeter consuetudinem proxima nocte vigilarat. 7. Quum vero summis ac clarissimis huius civitatis viris, qui, audita re, frequentes ad me mane convenerant, litteras a me prius aperiri, quam ad senatum deferri, placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati videretur: negavi me esse facturum, ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quae erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non arbitrabar in tantis reipublicae periculis mihi esse nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coegi. 8. Atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium, praetorem, fortem virum, misi, qui ex aedibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiatorum extulit. IV. Introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem ei publicam iussu senatus dedi: hortatus sum, ut ea, quae sciret, sine metu indicaret. Tum ille, quum vix se ex magno timore recreasset, dixit a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et litteras, ut servorum praesidio uteretur et ad Urbem quam primum cum exercitu accederet: id

autem eo consilio, ut, quum Urbem omnibus ex partibus, quemadmodum descriptum distributumque erat, incendissent, caedemque infinitam civium fecissent, praesto esset ille, qui et fugientes exciperet, et se cum his urbanis ducibus coniungeret. 9. Introducti autem Galli iusiurandum sibi et litteras a Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt, atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent: pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum huius urbis atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se et Sullam fuisse: eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicissimus. 10. Hanc autem Cethego cum ceteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis caedem Saturnalibus fieri atque Urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videri. V. Ac ne longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a quoque dicebantur datae. Primum ostendimus Cethego signum: cognovit. Nos linum incidimus: legimus. Erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo, sese, quae eorum legatis confirmasset, esse facturum: orare, ut item illi facerent, quae sibi legati eorum recepissent. Tum Cethegus, qui paullo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quae apud ipsum erant deprehensae, respondisset dixissetque, se semper honorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis litteris debilitatus atque abiectus, conscientia convictus, repente conticuit. Introductus est Statilius:

cognovit et signum et manum suam. Recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo, et quaesivi, cognosceretne signum. Annuvit. Est vero, inquam, signum notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos: quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit. 44. Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum populumque litterae: si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit: post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit: quaesivit a Gallis, quid sibi esset cum iis: quamobrem domum suam venissent, itemque a Vulturcio. Qui quum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent, quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus: tum ille subito, scelere demens, quanta conscientiae vis esset, ostendit. Nam, quum id posset infitiri, repente praeter opinionem omnium confessus est: ita eum non modo ingenium illud et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam, propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. 42. Vulturcius vero subito proferri litteras atque aperiri iussit, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus, tamen et signum suum et manum cognovit. Erant autem scriptae sine nomine, sed ita: *Qui sis, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Cura, ut vir sis, et quem in locum sis progressus cogita, et vide, quid iam tibi sit necesse. Cura, ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.* Gabinius deinde introductus, quum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae

Galli insimulabant, negavit. 43. Ac mihi quidem, Quirites, quum illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio, tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnumquam inter se aspiciebant, ut non iam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi viderentur.

VI. Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului, de summa republica quid fieri placeret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatus consultum, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus censuerit, exponam. 44. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea respublica periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus et C. Pomptinus, praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur: atque etiam viro forti, collegae meo, laus impertitur, quod eos, qui huius coniurationis participes fuissent, a suis et reipublicae consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, quum se praetura abdicasset, tum in custodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinus, qui omnes praesentes erant, in custodiam traderentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendae Urbis depoposcerat: in M. Caeparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam esse attributam, erat indicatum: in P. Furium, qui est ex his colonis, quos Faesulas L. Sulla deduxit: in Q. Manlium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus: in P.

Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus usus est, Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium, novem hominum perditissimorum poena re publica conservata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. 15. Atque etiam supplicatio diis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, Quirites: quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit: et his decreta verbis est, QUOD URBEM INCENDIIS, CAEDE GIVES, ITALIAM BELLO LIBERASSEM. Quae supplicatio si cum ceteris conferatur, Quirites, hoc intersit, quod ceterae bene gesta, haec una conservata republica constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam, patefactis indiciis et confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius, verum etiam civis amisserat, tamen magistratu se abdicavit: ut, quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

VII. 16. Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existimare debetis, omnes Catilinae copias, omnes spes atque opes, his depulsis Urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego quum ex Urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina, non mihi esse P. Lentuli somnum, nec L. Cassii adipem, nec Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus; sed tamdiu, dum moenibus Urbis contine-

batur. Omnia norat, omnium aditus tenebat: appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat: erat ei consilium ad facinus aptum: consilio autem neque lingua neque manus deerat. Iam ad certas res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat, Neque vero, quum aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, sitim, famem ferre poterat. 17. Hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulsem, (dicam id, quod sentio, Quirites,) non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulissem. Non ille nobis Saturnalia constitueret, neque tanto ante exitii et fati diem reipublicae denuntiavisset, neque commisisset, ut signum, ut litterae suae, testes denique manifesti sceleris deprehenderentur. Quae nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in re publica coniuratio manifesto inventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in Urbe ad hanc diem remansisset: quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset, neque nos umquam, dum ille in Urbe hostis fuisset, tantis periculis reipublicae tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberasset.

VIII. 18. Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur. Idque quum coniectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio

esse potuisse: tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos paene oculis videre possemus. Nam, ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardoremque caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus ceteraque, quae tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere dii immortales viderentur: hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque praetermittendum, neque relinquendum est. 19. Nam profecto memoria tenetis, Cotta et Torquato consulibus complures in Capitolio res de caelo esse percussas: quum et simulacra deorum immortalium depulsa sunt, et statuae veterum hominum deiectae, et legum aera liquefacta: tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus; quem inauratum in Capitolio parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore, quum haruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius Urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales, omni ratione placati, suo numine prope fata ipsa flexissent. 20. Itaque illorum responsis tunc et ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla, quae ad placandum deos pertineret, praetermissa est, iidemque iusserunt, simulacrum Iovis facere maius et in excelso collocare et contra, atque ante fuerat, ad orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia, quae clam essent iniuncta contra salutem Urbis atque imperii, illustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspicere possent. Atque illud ita collocandum consules illi locaverunt. Sed tanta fuit operis tarditas, ut neque a superioribus

consulibus, neque a nobis ante hodiernum diem collocaretur. IX. 21. Hic quis potest esse, Quirites, tam aversus a vero, tam praeceps, tam mente captus, qui neget, haec omnia, quae videmus, praecipueque hanc urbem deorum immortalium nutu ac potestate administrari? Etenim quum esset ita responsum, caedes, incendia interitumque reipublicae comparari, et ea a perditis civibus, quae tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur: ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita praesens est, ut nutu Iovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, quum hodierno die mane per forum meo iussu et comurati et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato atque ad vos senatumque converso, omnia et senatus et vos, quae erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis. 22. Quo etiam maiore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam, et non sim ferendus. Ille, ille Iuppiter restitit: ille Capitolium, ille haec templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepì, atque ad haec tanta indicia perveni. Iam vero illa Allobrogum sollicitatio, sic a P. Lentulo ceterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita et ignotis et barbaris, commissaeque litterae numquam essent profecto, nisi a diis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset creptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una re-

stat, quae populo Romano bellum facere et posse et non nolle videatur, spem imperii et rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent: id non divinitus factum esse putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt?

X. 23. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus ac liberis vestris. Nam multi saepe honores diis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores numquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati, me uno togato duce et imperatore vici-
stis. 24. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solum eas, quas audistis, sed et has, quas vosmetipsi meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit: ex Urbe eiecit C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortes viros partim eiecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis ex Urbe collegam suum expulit: omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario. Tum vero, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis extincta sunt. Ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla: ne dici quidem opus est, quanta diminutione civium et quanta calamitate reipublicae. Dissensit M. Lepidus a clarissimo et fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus reipublicae luctum, quam ceterorum. 25. Atque illae dissensiones erant huiusmodi, Quirites, quae non ad delendam, sed ad commutandam rempublicam pertinerent. Non illi nullam esse rempublicam, sed in ea, quae esset, se

esse principes, neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. Atque illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium reipublicae quaesivit, eiusmodi fuerunt, ut non reconciliatio-
ne concordiae, sed internecione civium diiudicatae sint. In hoc autem uno post hominum memoriam ma-
ximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla um-
quam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cassio, Cethego consti-
tuta, ut omnes, qui salva Urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini: et, quum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum in-
finitae caedi restitisset, tantum autem Urbis, quantum flamma obire non potuisset, et Urbem et cives inte-
gros incolumesque servavi.

XI. 26. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis praemium virtutis, nullum insigne hono-
ris, nullum monumentum laudis postulo, praeterquam huius diei memoriam sempiternam. In animis ego ve-
stris omnes triumphos meos, omnia ornamenta hono-
ris, monumenta gloriae, laudis insignia condi et col-
locari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique eiusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoria vestra, Quirites, no-
strae res alentur, sermonibus crescent, litterarum mo-
numentis inveterascent et corroborabuntur: eandem-
que diem intelligo, quam spero aeternam fore, et ad salutem Urbis et ad memoriam consulatus mei pro-
pagatam: unoque tempore in hac republica duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii non ter-
rae, sed caeli regionibus terminaret, alter eiusdem imperii domicilium sedemque servaret. XII. 27. Sed

quoniam earum rerum, quas ego gessi, non eadem est fortuna atque conditio, quae illorum, qui externa bella gesserunt; quod mihi cum his vivendum est, quos vicini ac subegi, isti hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt: vestrum est, Quirites, si ceteris sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint, providere. Mentis enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil iam ab istis noceri potest. Magnum enim est in bonis praesidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in republica dignitas, quae me semper tacita defendet: magna vis est conscientiae, quam qui negligent, quum me violare volent, se ipsi indicabunt. 28. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnis impetus domesticorum hostium, depulsus a vobis, se in me unum converterit: vobis erit providendum, Quirites, qua conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est, quod iam ad vitae fructum possit acquiri, praesertim quum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quo quidem mihi libeat ascendere? 29. Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea, quae gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem: ut, si qua est invidia in conservanda republica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republica tractabo, ut meminerim semper, quae gesserim, curemque, ut ea virtute, non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam iam nox est, veneramini illum Iovem, custodem huius

urbis ac vestrum, atque in vestra tecta discedite et ea, quamquam iam periculum est depulsum, tamen aequae ac priori nocte custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo, Quirites.

36.

M. TULLII CICERONIS

IN

L. C A T I L I N A M

ORATIO QUARTA

HABITA IN SENATU.

I. 4. Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos. Video, vos non solum de vestro ac reipublicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi iucunda in malis et grata in dolore vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales! quaeso, depone atque, obliti salutis meae, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si haec conditio consularatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem: feram non solum fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis populoque Romano dignitas salusque pariat. 2. Ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis aequitas continetur, non campus, consularibus

auspiciis consecratus, non curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune perfugium, non lectus, ad quietem datus, non denique haec sedes honoris, sella curulis, umquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore, in vestro timore, sanavi. Nunc, si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, patres conscripti, populumque Romanum ex caede miserrima, coniuges liberosque vestros virginesque Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem: quaecumque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim, si P. Lentulus suum nomen, inductus a vatiibus, fatale ad perniciem reipublicae fore putavit, cur ego non laeter, meum consulatum ad salutem reipublicae prope fatalem exstitisse? II. 3. Quare, patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriae, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite: mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omnes deos, qui huic urbi praesident, pro eo mihi, ac mereor, relatueros gratiam esse. Deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar. Neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi praesentis maerore non movear horumque omnium lacrimis, a quibus me circumsessum videtis: neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor, abiecta metu filia et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti respublica tamquam obsidem con-

sulatus mei, neque ille, qui, expectans huius exitum diei, adstat in conspectu meo gener. Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiamsi vis aliqua me oppresserit, potius, quam et illi et nos una reipublicae peste pereamus.

4. Quare, patres conscripti, incumbite ad reipublicae salutem: circumspicite omnes procellas, quae impendent, nisi providetis. Non Ti. Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit, non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: tenentur ii, qui ad Urbis incendium, ad vestram omnium caedem, ad Catilinam accipiendum Romae restiterunt: tenentur litterae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio: sollicitantur Allobroges: servitia excitantur: Catilina arcessitur: id est initum consilium, ut, interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur.

III. 5. Haec omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicastis: primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis, et mea virtute atque diligentia perditorum hominum patefactam esse coniurationem decrevistis: deinde, quod P. Lentulum, ut se abdicaret praetura, coegistis: tum, quod eum et ceteros, de quibus iudicastis, in custodiam dandos censuistis: maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini: postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum Titoque Vulturcio dedistis amplissima. Quae sunt omnia eiusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

6. Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto, quid iudicetis, et de poena, quid censeatis: illa praedicam, quae sunt consulis. Ego magnum in republica versari furorem et nova quaedam misceri et concitari mala iampridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus, numquam putavi. Nunc, quidquid est, quocumque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis affines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes et obscure serpens multas iam provincias occupavit. Id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest. Quacumque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est. IV. 7. Video duas adhuc esse sententias: unam D. Silani, qui censet, eos, qui haec delere conati sunt, morte esse mulctandos: alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, punctum temporis frui vita et hoc communi spiritu non putat oportere, atque hoc genus poenae saepe in improbos cives in hac republica esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem a diis immortalibus non esse supplicii caussa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut laborum ac miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes numquam inviti, fortes etiam saepe libenter appetiverunt. Vincula vero, et ea sempiterna, certe ad

singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. 8. Ego enim suscipiam, et, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putent esse suae dignitatis recusare. Adiungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat et digna scelere hominum perditorum sancit, ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quae sola hominem in miseriis consolari solet: bona praeterea publicari iubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multos uno dolore dolores * animi atque corporis et omnes scelerum poenas ademisset. Itaque, ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eiusmodi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt: quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam.

V. 9. Nunc, patres conscripti, ego mea, video, quid intersit. Si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in republica viam, quae popularis habetur, secutus est: fortasse minus erunt, hoc auctore et cognitore huiusce sententiae, mihi populares impetus pertimescendi: sin illam alteram, nescio, an amplius mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicae vincat. Habemus enim a C. Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam, tamquam obsidem perpetuae in rempublicam voluntatis. Intellectum est, quid intersit inter levitatem concionatorum et animum vere popularem, saluti populi con-

sulentem. 40. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudiustertius in custodiam cives Romanos dedit et supplicationem mihi decrevit et indices hesterno die maximis praemiis affecit. Iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrevit, quid de tota re et caussa iudicarit. At vero C. Caesar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipublicae sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniae iussu populi poenas reipublicae dependisse. Idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, quum de pernicie populi Romani et exitio huius urbis tam acerbe tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare, et sancit in posterum, ne quis huius supplicio levando se iactare et in pernicie populi Romani posthac popularis esse possit: adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

VI. 41. Quamobrem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem, populo carum atque iucundum; sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis; atque obtinebo, eam multo leniorem fuisse. Quamquam, patres conscripti, quae potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva republica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac caussa vehementior sum, non atrocitate animi moveor, (quis

enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepultam patriam, miseros atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi et furor in vestra caede bacchantis. 42. Quum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fati sperasse confessus est; purpuratum esse hunc Gabinius; cum exercitu venisse Catilinam: tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco: et, quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque praebeo. Et enim quaero, si quis paterfamilias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servis non quam acerbissimum sumpserit: utrum is clemens ac misericors, an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas unius cuiusque nostrum domos et hoc universum reipublicae domicilium dele-re conati sunt, qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis huius urbis atque in cinere deflagrati imperii collocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur; sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque perniciie fama subeunda est. 43. Nisi vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus reipublicae, crudelior nudiustertius visus est, quum sororis suae,

feminae lectissimae, virum, praesentem et audientem, vita privandum esse dixit, quum avum iussu consulis interfectum filiumque eius impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile factum? quod initum delendae reipublicae consilium? Largitionis voluntas tum in reipublica versata est et partium quaedam contentio. Atque illo tempore huius avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus: ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summa reipublica minuere-
tur: hic ad evertenda fundamenta reipublicae Gallos arcessit, servitia concitat, Catilinam vocat, attribuit nos trucidandos Cethego, ceteros cives interficiendos Gabinio, Urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinae. Veremini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefando nimis aliquid severe statuuisse videamini; quum multo magis sit verendum, ne remissione poenae crudeles in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamur.

VII. 44. Sed ea, quae exaudio, patres conscripti, dissimulare non possum. Iaciuntur enim voces, quae perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transigunda. Omnia et provisa et parata et constituta sunt, patres conscripti, quum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique aetatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus huius loci ac templi. Causa est enim post Urbem conditam haec inventa sola, in qua

omnes sentirent unum atque idem, praeter eos, qui, quum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt. 45. Hosce ego homines excipio et secerno libenter: neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero, dii immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem salutemque consentiunt! Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliiue concedunt, ut vobiscum de amore reipublicae certent: quos, ex multorum annorum dissensione ad huius ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum atque haec caussa coniungit: quam coniunctionem si, in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus, confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipublicae partem esse venturum. Pari studio defendendae reipublicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros: scribas item universos; quos quum casu hic dies ad aerarium frequentasset, video ab expectatione sortis ad communem salutem esse conversos. 46. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non haec templa, aspectus Urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa et hoc commune patriae solum quum sit carum, tum vero dulce atque iucundum? VIII. Operae pretium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere; qui, virtute sua fortunam civitatis consecuti, hanc vere suam patriam esse iudicant; quam quidam hic nati, et summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicaverunt. Sed quid ego huiusce ordinis homines commemorem, quos privatae fortunae,

quos communis respublica, quos denique libertas ea, quae dulcissima est, ad salutem patriae defendendam excitavit? Servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat; qui non haec stare cupiat; qui non, quantum audet et quantum potest, tantum conferat ad communem salutem voluntatis. 47. Quare si quem vestrum forte commovet hoc, quod auditum est, lenonem quemdam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse animos egentium atque imperitorum: est id quidem coeptum atque tentatum: sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri aut voluntate perdit, qui non ipsum illum sellae atque operis et quaestus quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitae suae salvum esse velint. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est otii. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera ac quaestus frequentia civium sustentatur, alitur otio: quorum si quaestus occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensjs futurum est?

48. Quae quum ita sint, patres conscripti, vobis populi Romani praesidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini, providete. IX. Habetis consulem, ex plurimis periculis et insidiis atque ex media morte non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum: omnes ordines ad conservandam rempublicam mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt: obsessa facibus et telis impiae coniurationis, vobis supplex manus tendit patria communis: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem

Vestae perpetuum ac sempiternum, vobis omnia templa deorum atque delubra, vobis muros atque Urbis tecta commendat. Praeterea de vestra vita, de coniugum vestrarum ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno die vobis iudicandum est. 19. Habetis ducem, memorem vestri, oblitum sui: quae non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum, id quod in civili caussa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox paene delerit. Id ne umquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est. Atque haec non, ut vos, qui mihi studio paene praecurritis, excitarem, locutus sum: sed ut mea vox, quae debet esse in republica princeps, officio functa consulari videretur.

X. 20. Nunc antequam, P. C., ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta manus est coniuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse iudico turpem et infirmam, contemptam et abiectam. Quod si aliquando, alicuius furore et scelere concitata, manus ista plus valuerit, quam vestra ac reipublicae dignitas: me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti, poenitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitae tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est assecutus. Ceteris enim semper bene gestae, mihi uni conservatae reipublicae gratulationem decrevistis. 21. Sit

Scipio clarus ille, cuius consilio atque virtute Hannibal in Africam redire atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Karthaginem Numantiamque, delevit: habeatur vir egregius L. Paullus ille, cuius currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit: sit in aeterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit: anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes iisdem, quibus solis cursus, regionibus ac terminis continentur: — erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae, nisi forte maius est patefacere nobis provincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant, quo victores revertantur. 22. Quamquam est uno loco conditio melior externae victoriae, quam domesticae, quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt, aut recepti beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium, dementia aliqua depravati, hostes patriae semel esse coeperunt, eos, quum a perniciie reipublicae repuleris, nec vi coercere nec beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro bonorumque omnium auxilio, memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido: neque ulla profecto tanta vis reperietur, quae coniunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam conspirationem bonorum omnium perfringere et labefactare possit.

XI. 23. Quae quum ita sint, patres conscripti, pro imperio, pro exercitu, pro provincia, quam neglexi,

pro triumpho ceterisque laudis insignibus, quae sunt a me propter Urbis vestraeque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitibusque provincialibus, quae tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quam comparo: pro his igitur omnibus rebus, pro meis in vos singularibus studiis proque hac, quam conspiciatis, ad conservandam rempublicam diligentia nihil aliud a vobis, nisi huius temporis totiusque mei consulatus memoriam postulo: quae dum erit vestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitror. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium; cui profecto satis erit praesidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius, qui haec omnia suo solius periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. 24. Quapropter de summa salute vestra populiue Romani, patres conscripti, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis ac templis, de totius Urbis tectis ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiae deque universa republica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis enim eum consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet, et ea, quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum praestare possit.

M. TULLII CICERONIS

PRO

L. M U R E N A
O R A T I O.

NOTITIA LITTERARIA.

Quam D. Iunius Silanus et L. Licinius Murena M. Tullio Cicerone consule (691. p. U. c.) comitia consularia habente in annum futurum consules essent designati: Sulpicius competitor repulsi aegre ferens Murenam de ambitu accusavit cum tribus subscriptoribus, M. Catone, Cn. Postumio et Servio Sulpicio adolescente. Defendit eum Cicero consul defensum iam a Q. Hortensio et M. Crasso, multo lepore in dicendo usus, mense Novembri post orat. Catilin. II. et, ne aut Catonem, cuius amicitiam colebat, aut Sulpicium, quem ob iuris scientiam magni faciebat, offendere velle videretur, huius causa iurisconsultos, illius nomine Stoicos exagitans. Quo factum est, ut Cato Plutarcho referente sibi non posset temperare, quin exclamaret: O quam ridiculum consulem habemus. In hac autem oratione Ciceronis urbanitatem admirabilem esse iudicat Quinctil. Lib. XI, 1. Neque igitur mirum, si Murena absolutus est et consul factus.

ARG. Cicero Murenam in exordio docet innocentem virum, eumque eos. design. a se consule defendendum esse maxime reipublicae causa. Quod autem tripartita erat accusatio, primo Murenæ vitam purgat Sulpicii et Catonis reprehensionibus; deinde, Sulpicio digniorem se consulatu futurum fuisse contendente, Murenam ceterarum rerum laude parem, rei bellicae autem gloria florentiorem esse demonstrat; denique eum, quo ambitus crimine liberaret, plurium animos rebus gerendis sibi conciliasse populi gratia potentiorē esse ostendit, quam ut ambitum experiretur.

I. 4. Quae deprecatus a diis immortalibus sum, iudices, more institutoque maiorum, illo die, quo auspicato comitiis centuriatis L. Murenam consulem renuntiavi: ut ea res mihi magistratuique meo, populo plebique Romanae bene atque feliciter eveniret: eadem precor ab iisdem diis immortalibus ob eiusdem hominis consulatum una cum salute obtinendum, et ut vestrae mentes atque sententiae cum populi Romani voluntatibus suffragiisque consentiant, eaque res vobis populoque Romano pacem, tranquillitatem, otium concordiamque afferat. Quod si illa sollemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata tantam habet in se vim et religionem, quantam reipublicae dignitas postulat: idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus, me rogante, datus esset, ea res fauste, feliciter prospereque eveniret. 2. Quae quum ita sint, iudices, et quum omnis deorum immortalium potestas aut tralata sit ad vos, aut certe communicata vobiscum: idem consul eum vestrae fidei commendat, qui antea diis immortalibus commendavit; ut eiusdem hominis voce et declaratus consul et defensus beneficium populi Romani cum vestra atque omnium civium salute tuea-

tur. Et quoniam in hoc officio studium meae defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio caussae reprehensa est: antequam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam; non quo mihi potior, hoc quidem in tempore, sit officii mei, quam huiusce salutis defensio, sed ut, meo facto vobis probato, maiore auctoritate ab huius honore, fama fortunisque omnibus inimicorum impetus propulsare possim.

II. 3. Et primum M. Catoni, vitam ad certam rationis normam dirigenti et diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium, de officio meo respondebo. Negat fuisse rectum Cato, me, et consulem et legis ambitus latorem, et tam severe gesto consulatu, causam L. Murenæ attingere. Cuius reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, iudices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est aequius consulem defendi, quam a consule? Quis mihi in republica potest aut debet esse coniunctior, quam is, cui respublica a me uno traditur sustinenda, magnis meis laboribus et periculis sustentata? Quod si in iis rebus repetendis, quae Mancipi sunt, is periculum iudicii praestare debet, qui se nexu obligavit, profecto etiam rectius in iudicio consulis designati is potissimum consul, qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani defensorque periculi esse debebit. 4. Ac si, ut nonnullis in civitatibus fieri solet, patronus huic caussae publice constitueretur, is potissime honore affecto defensor daretur, qui eodem honore praeditus non minus afferret ad dicendum auctoritatis, quam facultatis. Quod si portu solventibus ii, qui iam in por-

tum ex alto invehuntur, praecipere summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum; quod natura fert, ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet, prope iam ex magna iactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reipublicae tempestates esse subeundas? Quare si est boni consulis, non solum videre, quid agatur, verum etiam providere, quid futurum sit: ostendam alio loco, quantum salutis communis intersit, duos consules in republica Kalendis Ian. esse. 5. Quod si ita est, non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas, quam respublica consulem ad communem salutem defendendam vocare. III. Nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihi met ipsi iampridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer, idque recte factum esse defenderem, facerem improbe, etiamsi alius legem tulisset: quum vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est, quod meam defensionem latio legis impediatur? 6. Negat esse eiusdem severitatis, Catilinam, exitium reipublicae intra moenia molientem, verbis et paene imperio Urbe expulisse, et nunc pro L. Murena dicere. Ego autem has partes lenitatis et misericordiae, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter: illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed ab republica mihi impositam sustinui, sicut huius imperii dignitas, in summo periculo civium, postulabat. Quod si tum, quum respublica vim et severitatem desiderabat, vici naturam, et tam vehemens fui, quam cogebar, non quam volebam: nunc, quum omnes me caussae ad misericordiam atque ad

humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturae meae consuetudinique servire? Ac de officio defensionis meae ac de ratione accusationis tuae fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

7. Sed me, iudices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi, Ser. Sulpicii, conquestio, quam Catonis accusatio commovebat: qui gravissime et acerbissime ferre se dixit, me, familiaritatis necessitudinisque oblitum, caussam L. Murenæ contra se defendere. Huic ego, iudices, satisfacere cupio, vosque adhibere arbitros. Nam quum grave est, vere accusari in amicitia, tum, etiamsi falso accuseris, non est negligendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse arbitror. Nihil tibi consulatum petenti a me defuit, quod esset aut ab amico aut a gratioso aut a consule postulandum. Abiit illud tempus: mutata ratio est. Sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murenæ, quantum tu a me postulare ausus sis, tantum debuisse: contra salutem nihil debere. 8. Neque enim, si tibi tum, quum peteres consulatum, affui, idcirco nunc, quum Murenam ipsum petas, adiutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut, amicis nostris accusantibus, non etiam alienissimos defendamus.

IV. Mihi autem cum Murena, iudices, et vetus et magna amicitia est, quae in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quod ab eodem in honoris contentione superata est. Quae si caussa non esset, tamen vel dignitas hominis vel honoris eius, quem adeptus est, amplitudo summam mihi superbiae crudelitatisque famam inussisset, si

hominis, et suis et populi Romani ornamentis amplissimi, causam tanti periculi repudiassem. Neque enim iam mihi licet, neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non imperitiam. Nam quum praemia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini: labores, per quos ea ceperis, quum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti et ingrati. Quod si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiae, nulla superbiae turpitudine, nulla inhumanitatis culpa suscipitur: ego vero libenter desino. 9. Sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit: nimirum haec causa est eiusmodi, quam nec industrius nec misericors nec officiosus deserere possit. Atque huiusce rei coniecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis. Nam si tibi necesse putas, etiam adversariis amicorum tuorum, de iure consulentibus, respondere, et si turpe existimas, te advocato, illum ipsum, quem contra veneris, causa cadere: noli tam esse iniustus, ut, quum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros [rivulos] etiam amicis putes clausos esse oportere. 40. Etenim si me tua familiaritas ab hac causa removisset, et si hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso, clarissimis viris, si item ceteris, a quibus intelligo tuam gratiam magni aestimari, accidisset: in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini umquam infimo maiores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium, si amico, crudelem, si misero, superbum, si consuli defuissem. Quare, quod dandum est amicitiae, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus, ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus, isto in loco.

Quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim, me contra amici studium pro amici periculo dicere.

V. 44. Intelligo, iudices, tres totius accusationis partes fuisse, et earum unam in reprehensione vitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam. Atque harum trium partium prima illa, quae gravissima esse debebat, ita fuit infirma et levis, ut illos lex magis quaedam accusatoria, quam vera maledicendi facultas de vita L. Murenae dicere aliquid coegerit. Obiecta est enim Asia: quae ab hoc non ad voluptatem et luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata: qui si adolescens, patre suo imperatore, non meruisset; aut hostem, aut patris imperium timuisse, aut a parente repudiatus videretur. An, quum sedere in equis triumphantium praetextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis paene simul cum patre triumpharet? 42. Hic vero, iudices, et fuit in Asia, et viro fortissimo, parenti suo, magno adiumento in periculis, solatio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriae quamdam, non Asiam numquam vidisse, sed in Asia continenter vixisse laudandum est. Quamobrem non Asiae nomen obiiciendum Murenae fuit, ex qua laus familiae, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est: sed aliquod aut in Asia susceptum aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam solum gerebat, virtutis; patre imperatore libentissime meruisse, pietatis; finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum

fuisse, felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus occupavit.

VI. 43. Saltatorem appellat L. Murenam Cato. Maledictum est, si vere obiicitur, vehementis accusatoris: sin falso, maledici conviciatoris. Quare, quum ista sis auctoritate, non debes, M. Cato, arripere maledictum ex trivio aut ex scurrarum aliquo convivio, neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare, sed circumspicere, quibus praeterea vitiis affectum esse necesse sit eum, cui vere istud obiici possit. Nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine, neque in convivio moderato atque honesto. Tempestivi convivii, amoeni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Tu mihi arripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum: relinquis illa, quibus remotis hoc vitium omnino esse non potest. Nullum turpe convivium, non amor, non commissatio, non libido, non sumptus ostenditur: et, quum ea non reperiantur, quae voluptatis nomen habent, quaeque vitiosa sunt: in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriae reperturum putas? 44. Nihil igitur in vitam L. Murenae dici potest? nihil, inquam, omnino, iudices. Sic a me consul designatus defenditur, ut eius nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita proferatur. Bene habet: iacta sunt fundamenta defensionis. Nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione virum bonum atque integrum hominem defendimus. VII. Quo constituto, facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis: quae pars altera fuit accusationis.

45. Summam video esse in te, Ser. Sulpici, digni-

tatem generis, integritatis, industriae ceterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem aggredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Murena, atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit, neque te dignitate superarit. Contempsisti L. Murenæ genus: extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum: facis, ut rursus plebes in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplae et honestae familiae plebeiae: et proavus L. Murenæ et avus praetores fuerunt, et pater, quum amplissime atque honestissime ex praetura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit, quod is iam patri debitus a filio petebatur. 46. Tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus litteratis et historicis est notior, populo vero et suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco: avus nulla illustri laude celebratus. Itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuae. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, quod virtute industriaque perfecisti, ut, quum equitis Romani esses filius, summa tamen amplitudine dignus putarere: nec mihi umquam minus in Q. Pompeio, novo homine et fortissimo viro, virtutis esse visum est, quam in homine nobilissimo, M. Aemilio. Etenim eiusdem animi atque ingenii est, posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere: et, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sui virtute renovare.

VIII. 47. Quamquam ego iam putabam, iudices, multis viris fortibus ne ignobilitas obliiceretur generis, meo labore esse perfectum; qui non modo Curiis,

Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus, Mariis et Didiis et Caeliis commemorandis iacebant. Quum ego vero tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud maiores nostros fuit, non magis nobilitati, quam virtuti pateret: non arbitrabar, quum ex familia vetere et illustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quod si id crimen homini novo esse deberet: profecto mihi neque inimici neque invidi defuissent. 18. Omittamus igitur de genere dicere, cuius est magna in utroque dignitas: videamus cetera.

Quaesturam una petiit, et sum ego factus prior. Non est respondendum ad omnia: neque enim quemquam vestrum fugit, quum multi pares dignitate fiant, unus autem primum solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis et renuntiationis, propterea, quod renuntiatio gradus habeat, dignitas autem sit persaepe eadem omnium. Sed quaestura utriusque propemodum pari momento sortis fuit. Habuit hic lege Titia provinciam tacitam et quietam: tu illam, cui, quum quaestores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et illustrem, quam negotiosam et molestam. Consedit utriusque nomen in quaestura. Nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus cognoscique posset. 19. Reliqui temporis spatium in contentionem vocatur. Ab utroque dissimillima ratione tractatum

est. IX. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam sollicitudinis ac stomachi, secutus est: ius civile didicit: multum vigilavit, laboravit: praesto multis fuit: multorum stultitiam perpessus est, arrogantiam pertulit, difficultatem exsorbuit: vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus et grata hominibus, unum hominem elaborare in ea scientia, quae sit multis profutura. 20. Quid Murena interea? Fortissimo et sapientissimo viro, summo imperatori, legatus L. Lucullo fuit: qua in legatione duxit exercitum: signa contulit: manum conseruit: magnas copias hostium fudit: urbes partim vi, partim obsidione cepit: Asiam istam refertam et eandem delicatam sic obiit, ut in ea neque avaritiae neque luxuriae vestigium reliquerit: maximo in bello sic est versatus, ut hic multas res et magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. Atque haec, quamquam praesente L. Lucullo loquar, tamen, ne ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur habere licentiam fingendi, publicis litteris testata sunt omnia; quibus L. Lucullus tantum laudis impertiit*, quantum neque ambitiosus imperator neque invidus tribuere alteri in communicanda gloria debuit. 21. Summa in utroque est honestas, summa dignitas: quam ego, si mihi per Servium liceat, pari atque eadem in laude ponam. Sed non licet. Agitat rem militarem: insectatur totam hanc legationem: assiduitatis et operarum harum quotidianarum putat esse consulatum. Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos? forum non attigeris? abfueris tamdiu? et, quum longo intervallo veneris, cum iis, qui in foro habitarunt, de dignitate contendas? Primum ista nostra assiduitas, Servi, nescis, quantum

interdum afferat hominibus fastidii, quantum satiatis? Mihi quidem vehementer expedit, positam in oculis esse gratiam. Sed tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi, et tu idem fortasse: verumtamen utrique nostrum desiderium nihil obfuisse. 22. Sed ut, hoc omisso, ad studiorum atque artium contentionem revertamur: qui potest dubitari, quin ad consulatum adipiscendum multo plus afferat dignitatis rei militaris, quam iuris civilis gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitatur. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves, ne tui consultores, ille, ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet et scit, ut hostium copiae, tu, ut aquae pluviae arceantur: ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis: ac nimirum (dicendum est enim, quod sentio,) rei militaris virtus praestat ceteris omnibus. X. Haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit: haec orbem terrarum parere huic imperio coegit: omnes urbanae res, omnia haec nostra praeclara studia, et haec forensis laus et industria, latent in tutela ac praesidio bellicae virtutis. Simul atque increpuit suspicio tumultus, artes illico nostrae conticescunt.

23. Et quoniam mihi videris istam scientiam iuris tamquam filiolarum osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tanto opere didicisti, praeclarum aliquid esse arbitrare. Aliis ego te virtutibus, continentiae, gravitatis, iustitiae, fidei, ceteris omnibus, consulatu et omni honore semper dignissimum iudicavi. Quod quidem ius civile didicisti, non dicam, operam perdidisti, sed illud

dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum viam. Omnes enim artes, quae nobis populi Romani studia conciliant, et admirabilem dignitatem et pergratam utilitatem debent habere. XI. 24. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt: omnia enim, quae sunt in imperio et in statu civitatis, ab iis defendi et firmari putantur; summa etiam utilitas: siquidem eorum consilio et periculo quum republica, tum etiam nostris rebus perfrui possumus. Gravis etiam illa est et plena dignitatis dicendi facultas, quae saepe valuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione et senatus et populi et eorum, qui res iudicant, mentes permovere. Quaeritur consul, qui dicendo nonnumquam comprimat tribunicios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem homines saepe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt: praesertim quum haec eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat: quorum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est. 25. Primum dignitas in tam tenui scientia quae potest esse? Res enim sunt parvae, prope in singulis litteris atque interpunctionibus verborum occupatae. Deinde, etiamsi quid apud maiores nostros fuit in isto studio admirationis, id, enuntiatis vestris mysteriis, totum est contemptum et abiectum. Posset agi lege, necne, pauci quondam sciebant: fastos enim vulgo non habebant. Erant in magna potentia, qui consulebantur: a quibus etiam dies, tamquam a Chaldaeis, petebantur. Inventus est scriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit, et singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, et ab ipsis cautis iurisconsultis eorum sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod

sunt veriti, ne, dierum ratione pervulgata et cognita, sine sua opera lege posset agi, notas quasdam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent.

XII. 26. Quum hoc fieri bellissime posset: Fundus Sabinus meus est: immo meus: deinde iudicium; noluerunt. FUNDUS, inquit, QUI EST IN AGRO, QUI SABINUS VOCATUR. Satis verbose. Cedo, quid postea? EUM EGO EX IURE QUIRITUM MEUM ESSE AIO. Quid tum? INDE IBI EGO TE EX IURE MANU CONSERTUM VOCO. Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem iureconsultus, tibicinis Latini modo: UNDE TU ME, inquit, EX IURE MANU CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. Praetor interea ne pulchrum se ac beatum putaret atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque carmen compositum est, quum ceteris rebus absurdum, tum vero in illo: SUIS UTRISQUE SUPERSTITIBUS, PRAESENTIBUS ISTAM VIAM DICO: INITE VIAM. Praesto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret: REDITE VIAM. Eodem duce redibant. Haec iam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, quum recte atque in loco constitissent, iuberi abire, ut, unde abissent, eodem statim redirent. Iisdem ineptiis fucata sunt illa omnia, QUANDO TE IN IURE CONSPICIO; et haec: SED ANNE TU DICIS, QUA EX CAUSSA VINDICAVERIS? quae dum erant occulta, necessario ab eis, qui ea tenebant, petebantur: postea vero pervulgata atque in manibus iactata et excussa, inanissima prudentiae reperta sunt, fraudis autem et stultitiae plenissima. 27. Nam quum permulta praeclare legibus essent constituta, ea iureconsultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres

omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quae potestate mulierum continerentur. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coemptiones faciendas, interimendorum sacrorum caussa, reperti sunt. In omni denique iure civili aequitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt: ut, quia in alicuius libris, exempli caussa, id nomen invenerant, putarunt, omnes mulieres, quae coemptionem facerent, Caias vocari. Iam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse, utrum diem tertium an perendinum, iudicem an arbitrum, rem an litem dici oporteret. XIII. 28. Itaque (ut dixi) dignitas in ista scientia consularis numquam fuit; quae tota ex rebus fictis commentitiisque constaret: gratiae vero multo etiam minores. Quod enim omnibus patet, et aequè promptum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modo beneficii collocandi spem, sed etiam illud, quod aliquamdiu fuit, LICET CONSULERE, iam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quae neque extra Romam usquam, neque Romae, rebus prolatis, quidquam valet. Peritus ideo haberi nemo potest, quod in eo, quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare. Difficilis autem res ideo non putatur, quod et perpauca et minime obscuris litteris continetur. Itaque, si mihi, homini vehementer occupato, stomachum moveritis, triduo me iurisconsultum esse profitebor. Etenim quae de scripto aguntur, scripta sunt omnia: neque tamen quidquam tam anguste scriptum est, quo ego non possim, QUA DE RE AGITUR, addere. Quae consuluntur autem, minimo periculo

respondentur. Si id, quod oportet, responderis, idem videre respondisse, quod Servius: sin aliter, etiam controversum ius nosse et tractare videre. 29. Quapropter non solum illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellet. Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse: post, quum id assequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi. Ut aiunt in Graecis artificibus, eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint: sic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad iuris studium devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia. Etenim a vobis salubritas quaedam: ab iis, qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque decreta et everuntur saepe dicundo, et sine defensione oratoris firma esse non possunt: in qua si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem: nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt aut fuerunt.

XIV. 30. Duae sunt artes, quae possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis: una imperatoris, altera oratoris boni: ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. Ceterae tamen virtutes ipsae per se multum valent, iustitia, fides, pudor, temperantia: quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: sed nunc de studiis ad honorem dispositis, non de insita cuiusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur, simul atque aliquis motus novus bellicum canere coepit. Etenim, ut ait ingeniosus poeta et auctor valde bonus, praeliis promulgatis

Pellitur e medio

non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae,
sed etiam ipsa illa domina rerum

sapientia: vi geritur res;

Spernitur orator,

non solum odiosus in dicendo ac loquax, verum etiam
bonus: horridu' miles amatur:

vestrum vero studium totum iacet.

*Non ex iure manu consertum, sed mage ferro, inquit,
Rem repetunt.*

Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris,
otium militiae, stilus gladio, umbra soli: sit denique
in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas
omnium princeps. 31. Verum haec Cato nimium nos
nostris verbis magna facere demonstrat, et oblitos es-
se, bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis
esse gestum. Quod ego longe secus existimo, iudices:
deque eo pauca disseram. Neque enim caussa in hoc
continetur.

Nam si omnia bella, quae cum Graecis gessimus,
contemnenda sunt: derideatur de rege Pyrrho trium-
phus M. Curii, de Philippo T. Flaminini, de Aetolis
M. Fulvii, de rege Perse L. Paulli, de Pseudophilippo
Q. Metelli, de Corinthiis L. Mummi. Sin haec bella
gravissima victoriaeque eorum bellorum gravissimae
fuerunt: cur Asiaticae nationes, atque ille a te hostis
contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis
vel maximum bellum populum Romanum cum Antio-
cho gessisse video: cuius belli victor L. Scipio, parta
cum Publio fratre gloria, quam laudem ille, Africa op-
pressa, cognomine ipso prae se ferebat, eandem hic
sibi ex Asiae nomine assumpsit. 32. Quo quidem in
bellō virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui: quo

ille, quum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video, numquam cum Scipione esset profectus, si cum mulierculis bellandum esse arbitraretur. Neque vero cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur: quum ipse paullo ante, Hannibale ex Italia expulso, ex Africa eiecto, Karthagine oppressa, maximis periculis rempublicam liberasset: nisi illud grave bellum et vehemens putaretur. XV. Atqui, si diligenter, quid Mithridates potuerit, et quid effecerit, et qui vir fuerit, consideraris, omnibus regibus, quibuscum populus Romanus bellum gessit, hunc regem nimirum antepones: quem L. Sulla, maximo et fortissimo exercitu, pugnax et acer et non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, bello invectum totam in Asiam, cum pace dimisit: quem L. Murena, pater huiusce, vehementissime vigilantissimeque vexatum, repressum magna ex parte, non oppressum reliquit: qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes et copias belli, tantum ipse opibus conatuque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis coniuncturum putaret. 33. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur: alterius res et terra et mari calamitosae vehementer et opes regis et nomen auxerunt: L. Luculli vero res tantae exstiterunt, ut neque maius bellum commemorari possit, neque maiore consilio et virtute gestum. Nam, quum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia constitisset, eamque urbem sibi Mithridates Asiae ianuam fore putavisset, qua effracta et revulsa, tota pateret provincia: perfecta ab Lucullo haec sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur et omnes copiae regis diuturnitate obsessionis consumerentur. Quid? illam

pugnam navalem ad Tenedum, quum contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Italiam spe atque animis inflata peteret, mediocri certamine et parva dimicatione commissam arbitraris? Mitto praelia: praetereo oppugnationes oppidorum: expulsus regno tandem aliquando, tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se, rege Armeniorum adiuncto, novis opibus copiisque renovarit. XVI. Ac, si mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitus imperatorisque dicendum, plurima et maxima praelia commemorare possem. Sed non id agimus. 34. Hoc dico: si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset; neque tanta cura senatus et populus Romanus suscipiendum putasset, neque tot annos gessisset, neque tanta gloria L. Luculli: neque vero eius belli conficiendi curam tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset: cuius ex omnibus pugnis, quae sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quae cum rege commissa est, et summa contentione pugnata. Qua ex pugna quum se ille eripuisset, et Bosporum confugisset, quo exercitus adire non posset: etiam in extrema fortuna et fuga nomen tamen retinuit regium. Itaque ipse Pompeius, regno possesso, ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso, tamen tantum in unius anima posuit, ut, quum omnia, quae ille tenuerat, adierat, sperarat, victoria possideret, tamen non ante, quam illum vita expulit, bellum confectum iudicaret. Hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos tot praeliis tot imperatores bella gesserunt? cuius expulsi et eiecti vita tanti aestimata est, ut, morte eius nuntiata, tum denique bellum confectum arbitraremur? Hoc igitur in bello L. Murenam, legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi la-

boris cognitum esse defendimus, et hanc eius operam non minus ad consulatum adipiscendum, quam hanc nostram forensem industriam, dignitatis habuisse.

XVII. 35. At enim in praeturae petitione prior renuntiatus est Servius. Pergitisne vos, tamquam ex syngrapha, agere cum populo, ut, quem locum semel honoris cuiquam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus aut nox interposita saepe perturbat omnia, et totam opinionem parva nonnumquam commutat aura rumoris. Saepe etiam sine ulla aperta caussa fit aliud, atque existimamus, ut nonnumquam ita factum esse etiam populus admiratur: quasi vero non ipse fecerit. 36. Nihil est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum summo ingenio, opera, gratia, nobilitate, a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientia, integritate antecellentem, a Cn. Mallio? quis M. Scaurum, hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, a Q. Maximo? Non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne quum esset factum quidem, quare ita factum esset, intelligi potuit. Nam ut tempestates saepe certo aliquo caeli signo commoventur, saepe improvise nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex caussa concitantur, sic in hac comitiorum tempestate populari saepe intelligas, quo signo commota sit; saepe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur. XVIII. 37. Sed tamen, si est reddenda ratio, duae res vehementer in praetura desideratae sunt, quae ambae in consulatu Murenæ

profuerunt: una, expectatio muneris, quae et rumore nonnullo, et studiis sermonibusque competitorum creverat: altera, quod ii, quos in provincia ac legatione omnis et liberalitatis et virtutis suae testes habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatus petitionem reservavit. Nam et L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comitiis * L. Murenæ praesto fuit: et munus amplissimum, quod petitio praeturæ desiderabat, praetura restituit. 38. Num tibi haec parva videntur adiumenta et subsidia consulatus? voluntas militum? quae quum per se valet multitudine, quum apud suos gratia; tum vero in consule declarando multum etiam apud universum populum Romanum auctoritatis habet suffragatio militaris: imperatores enim comitiis consularibus, non verborum interpretes deliguntur. Quare gravis est illa oratio, *me saucium recreavit: me praeda donavit: hoc duce castra cepimus, signa contulimus: numquam iste plus militi laboris imposuit, quam sibi sumpsit ipse; quum fortis, tum etiam felix*. Hoc quanti putas esse ad famam hominum ac voluntatem? Etenim, si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit praerogativum, quid mirum est in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse?

XIX. Sed, si haec leviora ducis, quae sunt gravissima, et hanc urbanam suffragationem militari anteponis: noli ludorum huius elegantiam et scenae magnificentiam valde contemnere: quae huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam, populum ac vulgus imperitorum ludis magno opere delectari? Minus est mirandum. Quamquam huic caussae id satis est. Sunt enim populi ac multitudinis comitia. 39. Quare, si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est

mirandum, eam L. Murenæ apud populum profuisse. Sed si nosmetipsi, qui et ab delectatione omni negotiis impedimur, et in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur et ducimur; quid tu admirare de multitudine indocta? 40. L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem. Itaque lex hæc, quæ ad ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque iucunditatis est restitutus. Quare delectant homines, mihi crede, ludi etiam illos, qui dissimulant, non solum eos, qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi. Nam nos quoque habuimus scenam competitricem. Quod si ego, qui trinobis ludos ædilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar: tibi, qui casu nullos feceras, nihil huius istam ipsam, quam irrides, argenteam scenam adversatam putas? 41. Sed hæc sane sint paria omnia: sit par forensis opera militari: sit par militari suffragatio urbana: sit idem, magnificentissimos et nullos umquam fecisse ludos. Quid? in ipsa prætura nihilne existimas inter tuam et istius sortem interfuisse?

XX. Huius sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, iuris dicundi: in qua gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam æquitatis largitio: qua in sorte sapiens prætor, qualis hic fuit, offensionem vitat æquabilitate decernendi, benevolentiam adiungit lenitate audiendi. Egregia et ad consulatum apta provincia, in qua laus æquitatis, integritatis, facilitatis ad extremum ludorum voluptate concluditur. 42. Quid tua sors? tristis, atrox: quaestio peculatus, ex altera parte lacrimarum et squaloris, ex altera plena catenarum atque indicum. Cogendi iudices inviti,

retinendi contra voluntatem; scriba damnatus, ordo totus alienus; Sullana gratificatio reprehensa, multi viri fortes, et prope pars civitatis offensa est; lites severe aestimatae: cui placet, obliviscitur: cui dolet, meminit. Postremo tu in provinciam ire noluisti. Non possum id in te reprehendere, quod in me ipso et praetor et consul probavi. Sed tamen L. Murenæ provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit. Habuit proficiscens dilectum in Umbria: dedit ei facultatem respublica liberalitatis: qua usus, multas sibi tribus, quae municipiis Umbriae conficiuntur, adiunxit. Ipsa autem in Gallia, ut nostri homines desperatas iam pecunias exigerent, aequitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romae scilicet amicis praesto fuisti. Fateor: sed tamen illud cogita, nonnullorum amicorum studia minui solere in eos, a quibus provincias contemni intelligant.

XXI. 43. Et quoniam ostendi, iudices, parem dignitatem ad consulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum in Murena atque in Sulpicio fuisse: dicam iam apertius, in quo meus necessarius fuerit inferior Servius, et ea dicam, vobis audientibus, amisso iam tempore, quae ipsi soli, re integra, saepe dixi. Petere consulatum nescire te, Servi, persaepe tibi dixi: et in iis rebus ipsis, quas te magno et forti animo et agere et dicere videbam, tibi solitus sum dicere, magis te fortem senatorem mihi videri, quam sapientem candidatum. Primum accusandi terrores et minae, quibus tu quotidie uti solebas, sunt fortis viri; sed et populi opinionem a spe adipiscendi avertunt, et amicorum studia debilitant. Nescio quo pacto semper hoc fit; neque in uno aut altero animadversum est, sed iam in pluribus: simul

atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur. 44. Quid ergo? acceptam iniuriam persequi non placet? immo vehementer placet: sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. Petitorem ego, praesertim consulatus, magna spe, magno animo, magnis copiis et in forum et in campum deduci volo: non placet mihi inquisitio candidati, praenuntia repulsae: non testium potius, quam suffragatorum comparatio: non minae magis, quam blanditiae: non declamatio potius, quam persalutatio: praesertim quum iam hoc novo more omnes fere domos omnium concursent, et ex vultu candidatorum coniecturam faciant, quantum quisque animi et facultatis habere videatur. 45. Videsne tu illum tristem? demissum? iacet, diffidit, abiecit hastas. Serpit hic rumor: *scis tu, illum accusationem cogitare? inquirere in competitores? testes quaerere? Alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat.* Eiusmodi candidatorum amici intimi debilitantur, studia deponunt, aut [testatam] rem abiiciunt, aut suam operam et gratiam iudicio et accusationi reservant. XXII. Accedit eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam, operam diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adiungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim, te comparare ea, quibus possis hominem e civitate, praesertim non inopem neque infirmum, exturbare: qui et per se, et per suos et vero etiam per alienos defendatur. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus, et qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorum officia et studia praestamus. 46. Quare ego expertus et petendi et defendendi et accusandi mole-

stiam sic intellexi: in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem et petitionem consulatus diligenter adornet atque instruat. Unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu, quum te de curriculo petitionis deflexisses animumque ad accusandum tratulisses, existimasti te utrique negotio satisfacere posse? Vehementer errasti. Quis enim dies fuit, posteaquam in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? XXIII. Legem ambitus flagitasti, quae tibi non deerat. Erat enim severissime scripta Calpurnia. Gestus est mos et voluntati et dignitati tuae. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset: petitioni vero refragata est. 47. Poena gravior in plebem tua voce efflagitata est: commoti animi tenuiorum; exilium in nostrum ordinem: concessit senatus postulationi tuae, sed non libenter duriorum fortunae communi conditionem te auctore constituit. Morbi excusationi poena addita est: voluntas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est, aut incommodo morbi etiam ceteri vitae fructus relinquendi. Quid ergo? haec quis tulit? Is, qui auctoritati senatus, voluntati tuae paruit: denique is tulit, cui minime proderant. Illa, quae mea summa voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? Confusionem suffragiorum flagitasti, prorogationem legis Maniliae, aequationem gratiae, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti atque in suis civitatibus et municipiis gratiosi tulerunt, a tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis et gratiae gradus tolle-

rentur. Idem edititios iudices esse voluisti, ut odia occulta civium, quae tacitis nunc discordiis continerentur, in fortunas optimi cuiusque erumperent. 48. Haec omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi obsepiebant.

Atque ex omnibus illa plaga est iniecta petitioni tuae, non tacente me, maxima: de qua ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Hortensio, multa gravissime dicta sunt. Quo etiam mihi durior locus est dicendi datus, ut, quum ante me et ille dixisset, et vir summa dignitate et diligentia et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causae, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus fere versor, et, quod possum. iudices, occurro vestrae satietati. XXIV. Sed tamen. Servi, quam te securim putas iniecissee petitioni tuae, quum tu populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret, ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares, deposita atque abiecta petitione? 49. Etenim te inquirere videbant, tristem ipsum, maestos amicos, observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertabant: quibus rebus certe ipsi candidatorum vultus obscuriores videri solent: Catilinam interea alacrem atque laetum, stipatum choro iuventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum quum spe militum, tum collegae mei, quemadmodum dicebat ipse, promissis, circumfluentem colonorum Arretinorum et Faesulanorum exercitu: quam turbam dissimillimo ex genere distinguebant homines perculsi Sullani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo arrogantiae, sic ut ei iam exploratus et domi conditus consulatus videretur.

Murenam contemnebat: Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem: ei vim denuntiabat: reipublicae minabatur. XXV. 50. Quibus rebus qui timor bonis omnibus iniectus sit, quantaque desperatio reipublicae, si ille factus esset, nolite a me commoneri velle: vosmetipsi vobiscum recordamini. Meministis enim, quum illius nefarii gladiatoris voces percrebruissent, quas habuisse in concione domestica dicebatur, quum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum, qui ipse miser esset: integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere: quare, qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent, quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minime timidum et valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux et signifer calamitosorum. — 51. tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatusconsultum, referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque postridie, frequenti senatu, Catilinam excitavi, atque eum de his rebus iussi, si quid vellet, quae ad me allatae essent, dicere. Atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit atque induit. Tum enim dixit, duo corpora esse reipublicae, unum debile, infirmo capite: alterum firmum, sine capite: huic, quum ita de se meritum esset, caput, se vivo, non defuturum. Congemuit senatus frequens, neque tamen satis severe, pro rei indignitate, decrevit. Nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim, quia timebant: quum erupit e senatu, triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat: praesertim quum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante Catoni, fortissimo vi-

ro, iudicium minitanti ac denuntianti, respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum. XXVI. 52. His tum rebus commotus, et quod homines iam tum coniuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina sciebam, descendi in campum cum firmissimo praesidio fortissimorum virorum, et cum illa lata insignique lorica, non quae me tegetet, (etenim sciebam Catilinam non latus aut ventrem, sed caput et collum solere petere,) verum ut omnes boni animadverterent, et, quum in metu et periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem praesidiumque meum concurrerent. Itaque quum te, Servi, remissiozem in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent: omnes, qui illam ab republica pestem depellere cupiebant, ad Murenam se statim contulerunt. 53. Magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio, praesertim quum incubuit ad virum bonum et multis aliis adiumentis petitionis ornatum. Qui quum honestissimo patre atque maioribus, modestissima adolescentia, clarissima legatione, praetura probata in iure, grata in munere, ornata in provincia, petisset diligenter, et ita petisset, ut neque minanti cederet, neque cuiquam minaretur: huic mirandum est magno adiumento Catilinae subitam spem consulatus adipiscendi fuisse?

54. Nunc mihi tertius ille locus est relictus orationis de ambitus criminibus, perpurgatus ab iis, qui ante me dixerunt, a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus: quo in loco Postumio, familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum indiciis et de deprehensis pecuniis, adolescenti ingenioso et bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis, M. Catoni, homini in omni

virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatus-consulto, de republica respondebo. XXVII. 55. Sed pauca, quae meum animum repente moverunt, prius de L. Murenæ fortuna conquerar. Nam quum saepe antea, iudices, et ex aliorum miseriis, et ex meis curis laboribusque quotidianis, fortunatos eos homines iudicarem, qui remoti a studiis ambitionis, otium ac tranquillitatem vitae secuti sunt, tum vero in his L. Murenæ tantis tamque improvisis periculis ita sum animo affectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrum conditionem, neque huius eventum fortunamque miserari: qui primum, dum ex honoribus continuis familiae maiorumque suorum unum adscendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea, quae relictæ, et hæc, quae ab ipso parta sunt, amittat, deinde, propter studium novæ laudis, etiam in veteris fortunæ discrimen adducitur. 56. Quæ quum sint gravia, iudices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderint. Nam, ut omittam Servium Sulpicium, quem intelligo non iniuria L. Murenæ, sed honoris contentione permotum: accusat paternus amicus, Cn. Postumius, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius: qui necessitudinis causas complures protulit, simultatis nullam commemorare potuit: accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii, cuius ingenio paterni omnes necessarij munitiores esse debebant: accusat M. Cato, qui quamquam a Murena nulla re umquam alienus fuit, tamen ea conditione nobis erat in hac civitate natus, ut eius opes et ingenium praesidio multis etiam alienissimis, vix cuiquam inimico exitio esse deberent. 57. Respondebo igitur Po-

stumio primum, qui nescio quo pacto mihi videtur praetorius candidatus in consularem, quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere. Cuius competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, quum petere destitit. Sin autem eorum aliquis largitus est: expetendus amicus est, qui alienam potius iniuriam, quam suam persequatur.

(Ea omnia, quae et Postumio, et Ser. Sulpicio, adolescenti, responsa sunt, desiderantur.)

XXVIII. 58. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur totius accusationis: qui tamen ita gravis est accusator et vehemens, ut multo magis eius auctoritatem, quam criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, iudices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murenæ dignitas illius, ne quid expectatio tribunatus, ne quid totius vitae splendor et gravitas noceat: denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quae ille adeptus est, ut multis prodesset. Bis consul fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperii, Karthaginem Numantiamque, deleverat, quum accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. Saepe hoc maiores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimum L. Cottae profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam iudicabant, ita quemquam cadere in iudicio, ut nimis adversarii viribus abiectus videretur. 59. Quid? Ser. Galbam (nam traditum memoriae est) nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad eius perniciem, populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus et populus

universus, et sapientes ac multum in posterum propicientes iudices restiterunt. Nolo accusator in iudicium potentiam afferat, non vim maiorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam. Valeant haec omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium calamitosorum, in periculo vero et in perniciē civium repudientur. 60. Nam si quis hoc forte dicet, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa iudicasset: iniquam legem, iudices, et miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit, iudicium accusatoris in reum pro aliquo praeiudicio valere oportere.

XXIX. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute iudicium, vituperare non audeo: nonnulla in re forsitan conformare et leviter emendare possim. *Non multa peccas*, inquit ille fortissimo viro senior magister: *sed, si peccas, te regere possum*. At ego te verissime dixerim peccare nihil, neque ulla in re te esse huiusmodi, ut corrigendus potius, quam leviter inflectendus esse videare. Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem et excelsum. Accessit istuc doctrina non moderata nec mitis, sed, ut mihi videtur, paullo asperior et durior, quam veritas aut natura patiatur. 61. Et quoniam non est nobis haec oratio habenda aut cum imperita multitudine, aut in aliquo conventu agrestium: audacius paullo de studiis humanitatis, quae et mihi et vobis nota et iucunda sunt, disputabo. In M. Catone, iudices, haec bona, quae videmus, divina et egregia, ipsius scitote esse propria: quae nonnumquam requirimus, ea sunt

omnia non a natura, sed a magistro. Fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cuius inventorum æmuli Stoici nominantur. Huius sententiæ sunt et præcepta eiusmodi: sapientem gratia numquam moveri, numquam cuiusquam delicto ignoscere: neminem misericordem esse, nisi stultum et levem: viri non esse, neque exorari neque placari: solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos; si mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse paria: omne delictum scelus esse nefarium, nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, quam opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullius rei poenitere, nulla in re falli, sententiam mutare numquam. XXX. 62. Haec homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus, arripuit: neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani? cave quidquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt, miseri et calamitosi? sceleratus et nefarius fueris, si quidquam, misericordia adductus, feceris. Fatetur aliquis se peccasse, et eius delicti veniam petit? nefarium est facinus, ignoscere. At leve delictum est: omnia peccata sunt paria. Dixisti: quippe iam fixum et statutum est. Non re ductus es, sed opinione: sapiens nihil opinatur. Errasti aliqua in re: maledici putat. Hac ex disciplina nobis illa sunt. Dixi in senatu, me nomen consularis candidati delaturum. Iratus dixisti. Numquam, inquit, sapiens irascitur. At temporis causa. Improbi, inquit, hominis est, mendacio fallere: mutare sententiam, turpe est: exorari, scelus; misereri, flagitium. 63. Nostri autem

illi, (fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentia, diffisum ingenio meo, quaesisse adiumenta doctrinae,) nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt apud sapientem valere aliquando gratiam: viri boni esse misereri: distincta genera esse delictorum et dispaes poenas: esse apud hominem constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem saepe aliquid opinari, quod nesciat: irasci nonnumquam: exorari eundem et placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententia decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quadam esse moderatas. XXXI. 64. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum ista natura detulisset: non tu quidem vir melior esses, nec fortior, nec temperantior, nec iustior, (neque enim esse potes,) sed paullo ad lenitatem propensior. Non accusares nullis adductus inimicitiiis, nulla lacessitus iniuria, pudentissimum hominem, summa dignitate atque honestate praeditum: putares, quum in eiusdem anni custodia te atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc reipublicae vinculo esse coniunctum: quod atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses aut seposuisses aut mitiorem in partem interpretarere. 65. Ac te ipsum (quantum ego opinione auguror) nunc et animi quodam impetu concitatum, et vi naturae atque ingenii elatum, et recentibus praeceptorum studiis flagrantem iam usus flectet, dies leniet, aetas mitigabit. Et enim isti ipsi mihi videntur vestri praeceptores et virtutis magistri fines officiorum paullo longius, quam natura vellet, protulisse; ut, quum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oporteret, consisteremus. Nihil ignoveris. Immo aliquid, non omnia. Nihil gratiae caussa feceris. Immo resistito gratiae,

quum officium et fides postulabit. Misericordia commotus ne sis. Etiam, in dissolvenda severitate, sed tamen est laus aliqua humanitatis. In sententia permaneto. Vero, nisi sententiam alia vicerit melior. 66. Huiuscemodi Scipio ille fuit, quem non poenitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum hominem Panaetium domi: cuius oratione et praeceptis, quamquam erant eadem ista, quae te delectant, tamen asperior non est factus, sed (ut accepi a senibus) lenissimus. Quis vero C. Laelio comior? quis iucundior, eodem ex studio isto? quis illo gravior, sapientior? Possum de L. Philo, de C. Gallo dicere haec eadem: sed te domum iam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone, proavo tuo, commodiorem, communiorrem, moderatiorem fuisse, ad omnem rationem humanitatis? de cuius praestanti virtute quum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi: sed tamen naturae similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unum quemque nostrum pervenire potuit: ad imitandum verò tam mihi propositum exemplar illud est, quam tibi. Sed, si illius comitatem et facilitatem tuae gravitati severitatique asperseris: non ista quidem erunt meliora, quae nunc sunt optima, sed certe condita iucundius.

XXXII. 67. Quare, ut ad id, quod institui, revertar, tolle mihi e caussa nomen Catonis: remove ac praetermitte auctoritatem, quae in iudiciis aut nihil valere, aut ad salutem debet valere: congregare mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato? quid affers in iudicium? quid arguis? Ambitum accusas? non defendo. Me reprehendis, quod idem defendam, quod

lege punierim. Punivi ambitum, non innocentiam. Ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti senatusconsultum, me referente, esse factum: si mercede corrupti obviam candidatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgo locus tributim, et item prandia si vulgo essent data; contra legem Calpurniam factum videri. Ergo ita senatus iudicat, contra legem facta haec videri, si facta sint: decernit, quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit. Nam factum sit, necne, vehementer quaeritur. Si factum sit, quin contra legem sit, dubitare nemo potest. 68. Est igitur ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum: quod nemini dubium potest esse, id iudicare. Atque id decernitur omnibus postulantibus candidatis: ut ex senatusconsulto, neque cuius intersit neque contra quem sit, intelligi possit. Quare doce, a L. Murena illa esse commissa: tum egomet tibi, contra legem commissa esse, concedam.

XXXIII. Multi obviam prodierunt de provincia cedenti, consulatum petenti. (Solet fieri. Eccui autem non proditur revertenti?) Quae fuit ista multitudo? Primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis, tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. 69. Quid, si etiam illud addam, quod a consuetudine non abhorret, rogatos esse multos? num aut criminosum sit aut mirandum, qua in civitate rogati infimorum hominum filios prope de nocte ex ultima saepe Urbe deductum venire soleamus, in ea non esse gravatos homines, prodire hora tertia in campum Martium, praesertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero multi hic sedent iudi-

ces? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quae neminem patitur non honeste in Urbem introire, tota natio candidatorum? Si denique ipse accusator noster Postumius obviam cum bene magna caterva sua venit, quid habet ista multitudo admirationis? Omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat: hoc dico, frequentiam in isto officio gratuitam, non modo dignitati ullius umquam, sed ne voluntati quidem defuisse. 70. At sectabantur multi. Doce, mercede: concedam esse crimen. Hoc quidem remoto, quid reprehendis? XXXIV. Quid opus est, inquit, sectatoribus? A me tu id quaeris, quid opus sit eo, quo semper usi sumus? Homines tenues unum habent in nostrum ordinem aut promerendi aut referendi beneficii locum, hanc in nostris petitionibus operam atque assestationem. Neque enim fieri potest, neque postulandum est a nobis aut ab equitibus Romanis, ut suos necessarios candidatos sectentur totos dies: a quibus si domus nostra celebratur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicae spatio honestamur, diligenter observari videmur et coli: tenuiorum et non occupatorum amicorum est ista assiduitas: quorum copia bonis et beneficiis deesse non solet. 71. Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: sine eos, qui omnia a nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod nobis tribuere possint. Si nihil erit praeter ipsorum suffragium, tenue est: si, ut suffragentur, nihil valent gratia. Ipsi denique, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam possunt: atque haec a nobis petunt omnia: neque ulla re alia, quae a nobis consequuntur, nisi opera sua, compensari putant pos-

se. Itaque et legi Fabiae, quae est de numero sectatorum, et senatusconsulto, quod est L. Caesare consule factum, restiterunt. Nulla est enim poena, quae possit observantiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum excludere. 72. At spectacula sunt tributim data, et ad prandium vulgo vocati. Etsi hoc factum a Murena omnino, iudices, non est, ab eius amicis autem more et modo factum est; tamen admonitus re ipsa recordor, quantum hae quaestiones in senatu habitae punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostra aut patrum nostrorum memoria, quo haec sive ambitio est sive liberalitas non fuerit, ut locus et in circo et in foro daretur amicis et tribulibus? Haec homines tenuiores primum, nondum qui a suis tribulibus vetere instituto assequebantur * * *

(Deest nonnihil.)

XXXV. 73. Praefectum fabrum semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuatur in viros primarios, qui in circo totas tabernas tribulium caussa compararunt? Haec omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina a multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, coniecta sunt: in quibus tamen Murena ab senatus auctoritate defenditur. Quid enim? Senatus num obviam prodire crimen putat? Non; sed mercede: convince. Num sectari multos? Non; sed conductos: doce. Num locum ad spectandum dare? aut ad prandium invitare? Minime. Sed vulgo, passim. Quid est vulgo? universos. Non igitur, si L. Natta, summo loco adolescens, qui et quo animo iam sit, et qualis vir futurus sit, videmus, in equitum centuriis voluit esse et ad hoc officium necessitudinis et ad reliquum tempus gratiosus, id erit eius vitrico

fraudi aut crimini: nec, si virgo Vestalis, huius propinqua et necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non et illa pie fecit, et hic a culpa est remotus. Omnia haec sunt officia necessariorum, comoda tenuiorum, munia candidatorum.

74. At enim agit mecum austere et Stoice Cato. Negat verum esse, allici benevolentiam cibo: negat, iudicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo ad coenam, petitionis causa, si quis vocat, condemnetur. Quippe, inquit, tu mihi summum imperium, tu * summam auctoritatem, tu gubernacula reipublicae petas fovendis hominum sensibus et deliniendis animis et adhibendis voluptatibus? Utrum lenocinium, inquit, a grege delicatae iuventutis, an orbis terrarum imperium a populo Romano petebas? Horribilis oratio: sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedaemonii, auctores istius vitae atque orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt; neque vero Cretes, quorum nemo gustavit umquam cubans, melius, quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt, respublicas suas retinuerunt: quorum alteri uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii praesidio disciplinam suam legesque conservant. XXXVI. 75. Quare noli, Cato, maiorum instituta, quae res ipsa, quae diuturnitas imperii comprobant, nimium severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros, et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. Is, quum epulum Q. Maximus Africani patris sui nomine populo Romano daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium sterneret, quum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius. Atque ille, homo eruditissimus ac Stoi-

cus, stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia; quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus, et non divini hominis Africani mors honestaretur: quem quum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit diis immortalibus, quod ille vir in hac republica potissimum natus esset: necesse enim fuisse, ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. Huius in morte celebranda graviter tulit populus Romanus hanc perversam sapientiam Tuberonis. 76. Itaque homo integerrimus, civis optimus, quum esset L. Paulli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his haedinis pelliculis praetura deiectus est. Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas, sordes et inhumanitatem multo minus. Distinguit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac voluptatis. Nam, quod ais, nulla re allici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum, nisi dignitate: hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas. Cur enim quemquam, ut studeat tibi, ut te adjuvet, rogas? Rogas tu me, ut mihi praesis, ut commitam ego me tibi. Quid tandem? Istuc me rogari oportet abs te, an te potius a me, ut pro mea salute laborem periculumque suscipias? 77. Quid? quod habes nomenclatorem, in eo quidem fallis et decipis. Nam si nomine appellari abs te cives tuos, honestum est: turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi. Sin etiam noris, tamen per monitorem appellandi sunt; cur ante petis, quam insusurravit? Quid? quod quum admoneris, tamen, quasi tute noris, ita salutas? Quid, posteaquam es designatus, multo salutas negligentius? Haec omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt: sin perpendere ad disciplinae praecepta velis, repe-

riantur pravissima. Quare nec plebi Romanae eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum, quae omnia maiores nostri comparaverunt: nec candidatis ista benignitas adimenda est, quae liberalitatem magis significat, quam largitionem.

XXXVII. 78. At enim te ad accusandum republica adduxit. Credo, Cato, te isto animo atque ea opinione venisse. Sed tu imprudentia laberis. Ego quod facio, iudices, quum amicitiae dignitatisque L. Murenæ gratia facio, tum me pacis, otii, concordiae, libertatis, salutis, vitae denique omnium nostrum causa facere clamo atque testor. Audite, audite consulem, iudices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de republica cogitantem! Non usque eo L. Catilina rempublicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur. Latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat; ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Troianus: a quo numquam, me consule, dormientes opprimemini. 79. Quaeris a me, quid ego Catilinam metuam. Nihil: et curavi, ne quis metueret: sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas: nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinae, quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur. Non enim deseruerunt: sed ab illo in speculis atque insidiis relictī, in capite atque in cervicibus nostris restiterunt. Hi et integrum consulem et bonum imperatorem, et natura et fortuna cum reipublicae salute coniunctum, deiici de Urbis praesidio et de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt. Quorum ego ferrum et audaciam reieci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meae saepe, iudices; his vos si alterum consulem tra-

dideritis, plus multo erunt vestris sententiis, quam suis gladiis consecuti. Magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Ian. in republica duo consules. 80. Nolite arbitrari, mediocribus consiliis aut usitatis viis aut**. Non lex improba, non perniciosa largitio, non auditum aliquando aliquod malum reipublicae quaeritur. Inita sunt in hac civitate consilia, iudices, Urbis delendae, civium trucidandorum, nominis Romani extinguendi. Atque haec cives, cives, inquam, (si eos hoc nomine appellari fas est,) de patria sua et cogitant et cogitaverunt. Horum ego quotidie consiliis occorro, audaciam debilito, scelerei resisto. Sed vos moneo, iudices: in exitu est iam meus consulatus: nolite mihi subtrahere vicarium meae diligentiae: nolite adimere eum, cui rempublicam cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam.

XXXVIII. 81. Atque ad haec mala, iudices, quid accedat aliud, non videtis? Te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? Iam enim hesternae concione intonuit vox perniciosa designati tribuni, collegae tui: contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. 82. Omnia, quae per hoc triennium agitata sunt, iam ab eo tempore, quo a L. Catilina et Cn. Pisone initum consilium senatus interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus est, iudices, quod tempus, qui dies, quae nox, quum ego non ex istorum insidiis ac mucronibus non solum meo, sed multo etiam magis divino consilio eripiar atque evolem? Neque isti me meo nomine interfici, sed vigilantem consulem de reipublicae praesidio demovere volunt: nec minus vel-

lent, Cato, te quoque aliqua ratione, si possent, tollere: id quod, mihi crede, et agunt et moliantur. Vident, quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum reipublicae praesidii: sed quum consulari auctoritate et auxilio spoliata vim tribuniciam viderint, tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur. Nam ne sufficiatur consul, non timent. Vident, in tuorum potestate collegarum fore: sperant sibi Silanum, clarum virum, sine collega, te sine consule, rempublicam sine praesidio obiici posse. 83. His tantis in rebus tantisque in periculis est tuum, M. Cato, qui non mihi, non tibi, sed patriae natus esse videris, videre, quid agatur, retinere adiutorem, defensorem, socium in republica, consulem non cupidum, consulem (quod maxime tempus hoc postulat) fortuna constitutum ad amplexandum otium, scientia ad bellum gerendum, animo et usu ad quod velis negotium.

XXXIX. Quamquam huiusce rei potestas omnis in vobis sita est, iudices: totam rempublicam vos in hac caussa tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condemnaret L. Murenam: si interficere posset, occideret. Petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio respublica: ut minuatur contra suum furorem imperatorum copia: ut maior facultas tribunis plebis detur, depulso adversario, seditionis ac discordiae concitandae. Idemne igitur delecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri iudicabunt, quod ille importunissimus gladiator, hostis reipublicae, iudicarit? 84. Mihi credite, iudices: in hac caussa non solum de L. Murenæ, verum etiam de vestra salute sententiam feretis. In

discrimen extremum venimus: nihil est iam, unde nos reficiamus, aut ubi lapsi resistamus. Non solum minuenda non sunt auxilia, quae habemus, sed etiam nova, si fieri possit, comparanda. Hostis est enim non apud Anienem, quod bello Punico gravissimum visum est, sed in Urbe, in foro: (dii immortales! sine gemitu hoc dici non potest:) non nemo etiam in illo sacrario reipublicae, in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. Dii faxint, ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinae nefarium latrocinium armatus opprimat! Ego togatus, vobis bonisque omnibus adiutoribus, hoc, quod conceptum respublica periculum parturit, consilio discutiam et comprimam! 85. Sed quid tandem fiet, si haec, elapsa de manibus nostris, in eum annum, qui consequitur, redundarint? Unus erit consul, et is non in administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus. Hunc iam qui impedituri sint, ** illa pestis immanis, importuna Catilinae perrumpet, qua poterit: et iam populo Romano minatur: in agros suburbanos repente advolabit: versabitur in castris furor, in curia timor, in foro coniuratio, in campo exercitus, in agris vastitas: omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus. Quae iamdiu comparantur, eadem ista omnia, si ornata suis praesidiis erit respublica, facile et magistratuum consiliis et privatorum diligentia comprimentur.

40 XL. 86. Quae quum ita sint, iudices, primum reipublicae caussa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos, pro mea summa et vobis cognita in rempublicam diligentia, moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut salutis, ut vitae vestrae et ceterorum civium consulatis: deinde ego fide[m vestram, vel] defensoris

et amici officio adductus, oro atque obsecro, iudices, ut ne hominis miseri et quum corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Murenæ, recentem gratulationem nova lamentatione obruatis. Modo, maximo beneficio populi Romani ornatus, fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum, consulatum attulisset; nunc idem squalore sordidus, confectus morbo, lacrimis ac maerore perditus, vester est supplex, iudices, vestram fidem obtestatur, misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras opes intuetur. 87. Nolite, per deos immortales! iudices, hac eum re, qua se honestiorem fore putavit, etiam ceteris ante partis honestatibus atque omni dignitate fortunaque privare. Atque ita vos si L. Murena, iudices, orat atque obsecrat; si iniuste neminem laesit; si nullius aures voluntatemve violavit; si nemini, ut levissime dicam, odio, nec domi, nec militiae, fuit: sit apud vos modestiae locus; sit demissis hominibus perfugium, sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatus magnam habere debet, iudices: una enim eripiuntur cum consulatu omnia. Invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest: obiicitur enim concionibus seditiosorum, insidiis coniuratorum, telis Catilinae: ad omne denique periculum, atque ad omnem invidiam solus opponitur. 88. Quare quid invidendum Murenæ aut cuiquam nostrum sit in hoc praeclaro consulatu, non video, iudices. Quae vero miseranda sunt, ea et mihi ante oculos versantur, et vos videre et perspicere potestis. XLI. Si (quod Iuppiter omen avertat) hunc vestris sententiis afflixeritis: quo se miser vertet? Domumne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam

in sua gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominia lugentemque videat? An ad matrem? quae misera, modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur et sollicita est, ne eundem paullo post spoliatum omni dignitate conspiciat? 89. Sed quid ego matrem aut domum appello, quem nova poena legis et domo et parente et omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igitur in exilium miser? Quo? ad Orientisne partes, in quibus annos multos legatus fuit et exercitus duxit et res maximas gessit? At habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominia reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissime viderit, eundem lugentem, maerentem, exulem videat? In ea porro provincia quo animo C. Murenam, fratrem suum, aspiciet? Qui huius dolor? qui illius maeror erit? quae utriusque lamentatio? quanta autem perturbatio fortunae atque sermonis, quod, quibus in locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam nuntii litteraeque celebrassent, et unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repente eo accedat ipse nuntius suae calamitatis? 90. Quae si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima a mansuetudine et misericordia vestra, iudices, conservate populi Romani beneficium: reddite reipublicae consulem: date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi et familiae, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac tota caussa frequens maestumque vidistis. Nolite a sacris patriis Iunonis Sospitae, cui omnes consules facere necesse est, domesticum et suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio, aut au-

etoritatis confirmatio mea, consul consulem, iudices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic coniurationi, quae nunc rempublicam labefactat, futurum esse promittam et spondeam.

38.

M. TULLII CICERONIS

PRO

P. S U L L A
 ò R A T I O.

NOTITIA LITTERARIA.

P. Sulla, L. Sullae dictatoris propinquus, ex SCto de conquirendis Catilinae coniuratis facto, a L. Torquato filio de coniuratione accusatus est D. Iunio Silano et L. Murena cons. (602. U. c.) defendentibus autem Hortensio et Cicerone absolutus. Quo factum est, ut ipse postea (a. U. 300.) Gabinium de ambitu accusaret. Cf. Ep. ad Q. frat. III, 3. Idem Sulla cum P. Autronio Pacto a. 687. cos. design. lege Calpurnia de ambitu accusatus est ab eodem Torquato et consulatu deiectus, subiectis L. Aurelio Cotta et L. Manlio Torquato patre cons. Idem in causa Catilinaria ab Allobrogibus nominatus erat et a Cicerone in epistola ad Pompeium (cf. c. 24.). Praeterea Cicero cum optimatibus quibusdam causae Sullanae favere existimabatur, et Torquato peregrinus etiam et rex esse insimulabatur. Hinc patrocinium quo plus invidiae, eo plus habebat difficultatis.

ARG. Cicero a principio, cur Sullam defendendum sibi existimaverit, explicat. Deinde criminationes diluit, quod Sulla sit ab Allobrogibus commemoratus, quod res aliter sit a Cicero in tabulas publicas relata, fabulas de conductis gladiatoribus, de Hispania ulteriore per Sittium sollicitata, de Pompeiorum incolis ad coniurationem a Sulla compulsis, de L. Caecilii, Sullae fratris, consilio ambitus poenam nova lege minuendi, denique de Cic. ad Pompeium epistola.

Deinde Sullam a vita publica et privata collaudat et nota damnationis de ambitu semiambustum excusat. Servorum testimonia, quae Torquatus minatus erat, virorum clarissimorum auctoritatibus extenuat. Postremo deos obtestatur integro se animo defendisse Sullam eumque iudicibus commendat.

I. 4. Maxime vellem, iudices, ut P. Sulla et antea dignitatis suae splendorem obtinere, et post calamitatem acceptam modestiae fructum aliquem potuisset percipere: sed quoniam ita tulit casus infestus, ut amplissimo in honore quum communi ambitionis invidia tum singulari Autronii odio everteretur, et in his pristinae fortunae reliquiis miseris et afflictis tamen haberet quosdam, quorum animos ne supplicio quidem suo satiare posset: quamquam ex huius incommodis magnam animo molestiam capio, tamen in ceteris malis facile patior oblatum mihi tempus, in quo boni viri lenitatem meam misericordiamque, notam omnibus quondam, nunc quasi intermissam, agnoscerent, improbi ac perditii cives redomiti atque victi, praecipitante republica vehementem me fuisse atque fortem, conservata mitem ac misericordem, faterentur. 2. Et quoniam L. Torquatus, meus familiaris ac necessarius, iudices, existimavit, si nostram in accusatione sua necessitatem familiaritatemque violasset, aliquid se de auctoritate meae defensionis posse detrahere:

cum huius periculi propulsatione coniungam defensionem officii mei. Quo quidem genere non uterer orationis, iudices, hoc tempore, si mea solum interesset: multis enim mihi locis et data facultas est et saepe dabitur, de mea laude dicendi. Sed, ut ille, iudices, quantum de mea auctoritate deripuisset, tantum se de huius praesidiis deminuturum putavit: sic hoc ego sentio, si mei facti rationem vobis constantiamque huius officii ac defensionis probavero, caussam quoque me P. Sullae probaturum. 3. Ac primum abs te illud, L. Torquate, quaero, cur me a ceteris clarissimis viris ac principibus civitatis in hoc officio atque in defensionis iure secernas. Quid enim est, quamobrem abs te Q. Hortensii factum, clarissimi viri atque ornatissimi civis, non reprehendatur, reprehendatur meum? Nam si initum est consilium a P. Sulla inflammandae civitatis, huius exstinguendi imperii, delendae Urbis; mihi maiorem hae res dolorem, quam Q. Hortensio, mihi maius odium asferre debent? meum denique gravius esse iudicium, qui adiuvandus in his caussis, qui oppugnandus, qui defendendus, qui deserendus esse videatur? Ita, inquit. Tu enim investigasti, tu patefecisti coniurationem. II. 4. Quod quum dicit, non attendit, eum, qui patefecerit, hoc curasse, ut id omnes viderent, quod antea fuisset occultum. Quare ista coniuratio, si patefacta per me est, tam patet Hortensio, quam mihi. Quem quum videas hoc honore, auctoritate, virtute, consilio praeditum non dubitasse, quin innocentem P. Sullam defenderet: quaero, cur, qui aditus ad caussam Hortensio patuerit, mihi interclusus esse debuerit. Quaero illud etiam, si me, qui defendo, reprehendendum putas esse, quid tandem de his existimes summis viris et clarissimis

civibus, quorum studio et dignitate celebrari hoc iudicium, ornari caussam, defendi huius innocentiam vides? Non enim una est ratio defensionis ea, quae posita est in oratione. Omnes, qui adsunt, qui laborant, qui salvum volunt, pro sua parte atque auctoritate defendunt. 5. An vero, in quibus subselliis haec ornamenta ac lumina reipublicae viderem, in his me apparere nollem, quorum ego opera illum in locum atque in hanc celsissimam sedem dignitatis atque honoris multis meis ac magnis laboribus et periculis, ascendissem? Atque, ut intelligas, Torquate, quem accuses, si te id offendit, quod ego, qui hoc genere quaestionis defenderim neminem, non desim P. Sullae: recordare de ceteris, quos adesse huic vides: intelliges, et de hoc et de ceteris iudicium meum et horum par atque unum fuisse. 6. Quis nostrum adfuit Vargunteio? Nemo: ne hic quidem Q. Hortensius, praesertim qui illum solus antea de ambitu defendisset. Non enim iam se ullo officio cum illo coniunctum arbitrabatur, quum ille, tanto scelere commisso, omnium officiorum societatem diremisset. Quis nostrum Ser. Sullam, quis P., quis M. Laecam, quis C. Cornelium defendendum putavit? quis his horum adfuit? Nemo. Quid ita? Quia ceteris in caussis etiam nocentes viri boni, si necessarii sunt, deserendos esse non putant: in hoc crimine non solum levitatis est culpa, verum etiam quaedam contagio sceleris, si defendas eum, quem obstrictum esse patriae parricidio suspicere. 7. Quid Autronio? nonne sodales, non collegae sui, non veteres amici, quorum ille copia quondam abundarat, non hi omnes, qui sunt in republica principes, defuerunt? immo etiam testimonio plerique laeserunt? Statuerant, tantum illud esse ma-

lefcium, quod non modo non occultari per se, sed etiam aperiri illustrarique deberet. III. Quamobrem quid est, quod mirere, si cum iisdem me in hac causa vides adesse, cum quibus in ceteris intelligis abfuisse? Nisi vero me unum vis ferum, praeter ceteros me asperum, me inhumanum existimari, me singulari immanitate et crudelitate praeditum. 8. Hanc mihi tu si propter res meas gestas imponis in omni vita mea personam, Torquate, vehementer erras. Me natura misericordem, patria severum, crudelem nec patria nec natura esse voluit. Denique istam ipsam personam vehementem et acrem, quam mihi tum tempus et respublica imposuit, iam voluntas et natura ipsa detraxit. Illa enim ad breve tempus severitatem postulavit: haec in omni vita misericordiam lenitatemque desiderat. 9. Quare nihil est, quod ex tanto comitatu virorum amplissimorum me unum abstrahas. Simplex officium atque una est bonorum omnium causa. Nihil erit, quod admirere posthac, si in ea parte, in qua hos animadverteris, me videbis. Nulla est enim in republica causa mea propria. Tempus agendi fuit magis mihi proprium, quam ceteris: doloris vero, et timoris et periculi fuit illa causa communis. Neque enim princeps tunc ad salutem esse potuissem, si esse alii comites noluissem. Quare necesse est, quod mihi consuli praecipuum fuit praeter alios, id iam privato cum ceteris esse commune. Neque ego hoc partiendae invidiae, sed communicandae laudis causa loquor. Oneris mei partem nemini impertio, gloriae bonis omnibus. 10. In Autronium testimonium dixisti, inquit: Sullam defendis. Hoc totum eiusmodi est, iudices, ut, si ego sim inconstans ac levis, nec testimonio fidem tribui convenerit, nec

defensioni auctoritatem. Sin est in me ratio reipublicae, religio privati officii, studium retinendae voluntatis honorum: nihil minus accusator debet dicere, quam a me defendi Sullam, testimonio laesum esse Autronium. Videor enim non solum studium ad defendendas causas, verum opinionis aliquid et auctoritatis afferre: qua et moderate ego utar, iudices, et omnino non uterer, si ille me non coegisset.

IV. 44. Duae coniurationes abs te, Torquate, constituuntur: una, quae Lepido et Volcatio consulibus, patre tuo consule designato, facta esse dicitur: altera, quae me consule. Harum in utraque Sullam dicis fuisse. Patris tui, fortissimi viri atque optimi consulis, scis me consiliis non interfuisse: scis me, quum mihi summus tecum usus esset, tamen illorum expertem temporum et sermonum fuisse: credo, quod nondum penitus in republica versabar, quod nondum ad propositum mihi finem honoris perveneram, quod mea me ambitio et forensis labor ab omni illa cogitatione abstraheret. 42. Quis ergo intererat vestris consiliis? Omnes hi, quos vides huic adesse, et in primis Q. Hortensius: qui quum propter honorem ac dignitatem atque animum eximium in rempublicam, tum propter summam familiaritatem summumque amorem in patrem tuum quum communibus, tum praecipuis patris tui periculis commovebatur. Ergo istius coniurationis crimen defensum ab eo est, qui interfuit, qui cognovit, qui particeps et consilii vestri fuit et timoris. Cuius in hoc crimine propulsando quum esset copiosissima atque ornatissima oratio, tamen non minus inerat auctoritatis in ea, quam facultatis. Illius igitur coniurationis, quae facta contra vos, delata ad vos, a vobis prolata esse dicitur, ego testis esse non potui. Non

modo enim nihil comperi, sed vix ad aures meas istius suspicionis fama pervenit. 43. Qui vobiscum in consilio fuerunt, qui vobiscum illa cognorunt, quibus ipsis periculum tum conflare putabatur, qui Autronio non adfuerunt, qui in illum testimonia gravia dixerunt, hunc defendunt, huic adsunt, in huius periculo declarant, se non crimine coniurationis, ne adessent ceteris, sed hominum maleficio, deterritos esse. Mei consulatus autem tempus, et crimen maximae coniurationis a me defendetur. Atque inter nos partitio non est fortuito, iudices, nec temere facta: sed, quum videremus eorum criminum nos patronos adhiberi, quorum testes esse possemus, uterque nostrum id sibi suscipiendum putavit, de quo aliquid scire ipse atque existimare potuisset. V. 44. Et, quoniam de criminibus superioris coniurationis Hortensium diligenter audistis, de hac coniuratione, quae me consule facta est, hoc primum attendite.

Multa, quum essem consul, de summis reipublicae periculis audiui, multa quaesivi, multa cognovi. Nullus umquam de Sulla nuntius ad me, nullum indicium, nullae litterae pervenerunt, nulla suspicio. Multum haec vox fortasse deberet valere eius hominis, qui consul insidias reipublicae consilio investigasset, veritate aperuisset, magnitudine animi vindicasset, quum ipse nihil audisse de P. Sulla, nihil suspicatum esse diceret. Sed ego nondum utor hac voce ad hunc defendendum: ad purgandum me potius utor, ut mirari Torquatus desinat, me, qui Autronio abfuerim, Sullam defendere. 45. Quae enim Autronii fuit caussa? quae Sullae est? Ille ambitus iudicium tollere ac disturbare primum conflato voluit gladiatorum ac fugitivorum tumultu, deinde, id quod vidimus

omnes, lapidatione atque concursu. Sulla, si sibi suus pudor ac dignitas non prodesset, nullum auxilium requisivit. Ille damnatus ita se gerebat, non solum consiliis et sermonibus, verum etiam aspectu atque vultu, ut inimicus esse amplissimis ordinibus, infestus bonis omnibus, hostis patriae videretur. Hic se ita fractum illa calamitate atque afflictum putavit, ut nihil sibi ex pristina dignitate superesse arbitraretur, nisi quod modestia retinisset. 46. Hac vero in coniuratione quid tam coniunctum, quam ille cum Catilina, cum Lentulo? quae tanta societas ullis inter se rerum optimarum, quanta ei cum illis sceleris, libidinis, audaciae? quod flagitium Lentulus non cum Autronio concepit? quod sine eodem illo Catilina facinus admisit? quum interim Sulla cum eisdem illis non modo noctem solitudinemque non quaereret, sed ne mediocri quidem sermone et congressu coniungeretur. 47. Illum Allobroges, maximarum rerum verissimi indices, illum multorum litterae ac nuntii coarguerunt: Sullam interea nemo insimulavit, nemo nominavit. Postremo eiecto sive emisso iam ex Urbe Catilina, ille arma misit, cornua, tubas, falces, signa, ligones: ille relictus intus, expectatus foris, Lentuli poena compressus, convertit se aliquando ad timorem, numquam ad sanitatem. Hic contra ita quievit, ut eo tempore omni Neapoli fuerit, ubi neque homines fuisse putantur huius affines suspicionis, et locus est ipse non tam ad inflammandos calamitosorum animos, quam ad consolandos accommodatus. VI. Propter hanc igitur tantam dissimilitudinem hominum atque caussarum dissimilem me in utroque prae bui. 48. Veniebat enim ad me, et saepe veniebat Autronius multis cum lacrimis, supplex, ut se defenderem; et se meum condi-

scipulum in pueritia, familiarem in adolescentia, collegam in quaestura commemorabat fuisse: multa mea in se, nonnulla etiam sua in me proferebat officia. Quibus ego rebus, iudices, ita flectebar animo atque frangebar, ut etiam ex memoria, quas mihi ipsi fecerat insidias, deponerem: ut iam immissum esse ab eo C. Cornelium, qui me in sedibus meis, in conspectu uxoris meae ac liberorum meorum trucidaret, obliviscerer. Quae si de uno me cogitasset, qua mollitia sum animi ac lenitate, numquam mehercule illius lacrimis ac precibus restitissem. 19. Sed quum mihi patriae, quum vestrorum periculorum, quum huius urbis, quum illorum delubrorum atque templorum, quum puerorum infantium, quum matronarum ac virginum veniebat in mentem, et quum illae infestae ac funestae faces, universumque totius Urbis incendium, quum tela, quum caedes, quum civium cruor, quum cinis patriae versari ante oculos atque animum memoria refricare coeperat: tum denique ei resistebam, neque solum illi hosti ac parricidae, sed his etiam propinquis illius, Marcellis, patri et filio, quorum alter apud me parentis gravitatem, alter filii suavitatem obtinebat: neque me arbitrabar sine summo scelere posse, quod maleficio in aliis vindicassem, idem in illorum socio, quum scirem, defendere. 20. Atque idem ego neque P. Sullam supplicem ferre, neque eosdem Marcellos, pro huius periculis lacrimantes aspicere, neque huius M. Messallae, hominis necessarii, preces sustinere potui. Neque enim est caussa adversata naturae, nec homo, nec res misericordiae meae repugnavit. Nusquam nomen, nusquam vestigium fuerat: nullum crimen, nullum indicium, nulla suspicio. Suscepi caussam, Torquate, suscepi, et feci libenter,

ut me, quem boni constantem semper, ut spero, existimassent, eundem ne improbi quidem crudelem dicerent.

VII. 21. Hic ait se ille, iudices, regnum meum ferre non posse. Quod tandem, Torquate, regnum? consulatus, credo, mei: in quo ego imperavi nihil, sed contra patribus conscriptis et bonis omnibus parui: quo in magistratu non institutum est a me, iudices, regnum, sed repressum. An tum, in tanto imperio, tanta potestate, non dicis fuisse regem; nunc privatum, regnare dicis? quo tandem nomine? Quod, in quos testimonia dixisti, inquit, damnati sunt: quem defendis, sperat se absolutum iri. Hic tibi ego de testimoniis meis hoc respondeo: si falsum dixerim, te in eos dixisse; sin verum, non esse hoc regnare, quum verum iuratus dicas, probare. De huius spe tantum dico, nullas a me opes P. Sullam, nullam potentiam, nihil denique, praeter fidem defensionis, expectare. 22. Nisi tu, inquit, caussam recepisses, numquam mihi restitisset, sed, indicta caussa, profugisset. Si iam hoc tibi concedam, Q. Hortensium, tanta gravitate hominem, si, hos tales viros non suo stare iudicio, sed meo: si hoc tibi dem, quod credi non potest, nisi ego huic adessem, hos adfuturos non fuisse: uter tandem rex est, isne, cui innocentes homines non resistunt, an is, qui calamitosos non deserit? At hic etiam, id quod tibi necesse minime fuit, facetus esse voluisti, quum Tarquinium et Numam, et me tertium peregrinum regem esse dixisti. Mitto iam de rege quaerere: illud quaero, peregrinum cur me esse dixeris. Nam, si ita sum, non tam est admirandum, regem esse me, quia, ut tu vis, etiam peregrini reges Romae fuerunt, quam consulem Romae fuisse peregrinum.

23. Hoc dico, inquit, te esse ex municipio. Fateor, et addo etiam, ex eo municipio, unde iterum iam salus huic urbi imperioque missa est. Sed scire ex te pervelim, quasmobrem, qui ex municipiis veniant, peregrini tibi esse videantur. Nemo enim istuc M. illi Catonī senī, quum plurimos haberet inimicos, nemo Ti. Coruncanio, nemo M'. Curio, nemo huic ipsi nostro C. Mario, quum ei multi inviderent, obiecit umquam. Equidem vehementer laetor, eum esse me, in quem tu, quum cuperes, nullam contumeliam iacere potueris, quae non ad maximam partem civium conveniret.

VIII. Sed tamen te a me, pro magnis caussis nostrae necessitudinis, monendum esse etiam atque etiam puto. Non possunt omnes esse patricii. Si verum quaeris, ne curant quidem: nec se aequales tui propter istam causam abs te anteiri putant.

24. Ac, si tibi nos peregrini videmur, quorum iam et nomen et honos inveteravit et huic urbi et hominum famae ac sermonibus: quam tibi illos competitores tuos peregrinos videri necesse erit, qui iam, ex tota Italia delecti, tecum de honore et de omni dignitate contendunt? Quorum cave tu quemquam peregrinum appelles, ne peregrinorum suffragiis obruare. Qui, si attulerint nervos et industriam, mihi crede, exortient tibi istam verborum iactationem, et te ex somno saepe excitabunt nec patientur se abs te, nisi virtute vincentur, honore superari.

25. Ac si, iudices, ceteris patriciis me et vos peregrinos videri oporteret, a Torquato tamen hoc vitium sileretur. Est enim ipse a materno genere municipalis, honestissimi ac nobilissimi generis, sed tamen Asculani. Aut igitur doceat, Picentes solos non esse peregrinos, aut gaudeat suo generi me meum ante non ponere. Quare neque me peregrinum posthac dixeris,

ne gravius refutare: neque regem, ne derideare. Nisi forte regium tibi videtur, ita vivere, ut non modo homini nemini, sed ne cupiditati quidem ulli servias: contemnere omnes libidines: non auri, non argenti, non ceterarum rerum indigere: in senatu sentire libere: populi utilitati magis consulere, quam voluntati: nemini cedere, multis obsistere. Si hoc putas esse regium, me regem esse confiteor. Sin te potentia mea, si dominatio, si denique aliquod dictum arrogans aut superbum movet: quin tu id potius profers, quam verbi invidiam contumeliamque maledicti?

IX. 26. Ego, tantis a me beneficiis in republica positus, si nullum aliud mihi praemium a senatu populoque Romano, nisi honestum otium, postularem, quis non concederet? Sibi haberent honores, sibi imperia, sibi provincias, sibi triumphos, sibi alia praeclarae laudis insignia: mihi liceret eius urbis, quam conservassem, conspectu, tranquillo animo et quieto frui. Quid? si hoc non postulo: si ille labor meus pristinus, si sollicitudo, si officia, si operae, si vigiliae deserviunt amicis, praesto sunt omnibus; si neque amici in foro requirunt studium meum neque respublica in curia: si me non modo rerum gestarum vacatio, sed neque honoris, neque aetatis, excusatio vindicat a labore; si voluntas mea, si industria, si domus, si animus, si aures patent omnibus; si mihi ne ad ea quidem, quae pro salute omnium gessi, recordanda et cogitanda quidquam relinquitur temporis: tamen hoc regnum appellabitur, cuius vicarius qui velit esse, inveniri nemo potest? Longe abest a me regni suspicio. 27. Si quaeris, qui sint Romae regnum occupare conati, ut ne réplices annalium memoriam, ex domesticis imaginibus invenies. Res enim gestae, credo, meae

me nimis extulerunt, ac mihi nescio quos spiritus attulerunt. Quibus de rebus tam claris, tam immortalibus, iudices, hoc possum dicere, me, qui e summis eripuerim periculis urbem hanc et vitam omnium civium, satis adeptum fore, si ex hoc tanto in omnes mortales beneficio nullum in me periculum redundarit. 28. Etenim, in qua civitate res tantas gesserim, memini; in qua urbe verser, intelligo. Plenum forum est eorum hominum, quos ego a vestris cervicibus depuli, iudices, a meis non removi. Nisi vero paucos fuisse arbitramini, qui conari aut sperare possent, se tantum imperium posse delere. Horum ego faces eripere de manibus et gladios extorquere potui, sicut feci: voluntates vero consceleratas ac nefarias nec sanare potui nec tollere. Quare non sum nescius, quanto periculo vivam in tanta multitudine improborum, quum mihi uni cum omnibus improbis aeternum videam bellum esse susceptum. X. 29. Quod si illis meis praesidiis forte invides, et si ea tibi regia videntur, quod omnes boni omnium generum atque ordinum suam salutem cum mea coniungunt: consolare te, quod omnium mentes improborum mihi uni maxime sunt infensae et adversae: qui me non solum idcirco oderunt, quod eorum conatus impios et furorem conscleratum repressi, sed eo etiam magis, quod nihil iam se simile, me vivo, conari posse arbitrantur. 30. At vero quid ego miror, si quid ab improbis de me improbe dicitur: quum L. Torquatus ipse, primum, his fundamentis adolescentiae iactis, ea spe proposita amplissimae dignitatis, deinde L. Torquati, fortissimi consulis, constantissimi senatoris, semper optimi civis, filius, interdum efferatur immoderatione verborum? qui, quum suppressa voce de scelere P. Lentuli,

de audacia coniuratorum omnium dixisset, tantummodo ut vos, qui ea probatis, exaudire possetis: de supplicio P. Lentuli, de carcere, magna et queribunda voce dicebat. 34. In quo primum illud erat absurdum, quod, quum ea, quae leviter dixerat, vobis probare volebat, eos autem, qui circum iudicium stabant, audire nolebat, non intelligebat, ea, quae clare diceret, ita illos audituros, quibus se venditabat, ut vos quoque audiretis, qui id non probabatis: deinde alterum iam oratoris vitium, non videre, quid quaeque caussa postulet. Nihil est enim tam alienum ab eo, qui alterum coniurationis accuset, quam videri coniuratorum poenam mortemque lugere. Quod quum is tribunus plebis facit, qui unus videtur ex illis ad lugendos coniuratos relictus, non mirum est: difficile est enim tacere, quum doleas. Te, si quid eiusmodi facis, non modo talem adolescentem, sed in ea caussa, in qua te vindicem coniurationis velis esse, vehementer admiror. 32. Sed reprehendo tamen illud maxime, quod, isto ingenio et prudentia praeditus, causam reipublicae non tenes, qui arbitrare, plebi Romanae res eas non probari, quas, me consule, omnes boni pro salute communi gesserunt. XI. Ecquem tu horum, qui adsunt, quibus te contra ipsorum voluntatem venditabas, aut tam sceleratum statuis fuisse, ut haec omnia perire voluerit, aut tam miserum, ut et se perire cuperet, et nihil haberet, quod salvum esse vellet? An vero clarissimum virum generis vestri ac nominis nemo reprehendit, qui filium suum vita privavit, ut in ceteros firmaret imperium; tu rempublicam reprehendis, quae domesticos hostes, ne ab iis ipsa necaretur, necavit? 33. Itaque attende iam, Torquate, quam ego defugiam auctoritatem consulatus mei. Maxima voce,

ut omnes exaudire possint, dico, semperque dicam: adestote omnes animis, qui adestis corporibus, quorum ego frequentia magno opere laetor: erigite mentes auresque vestras, et me de invidiosis rebus, ut ille putat, dicentem attendite! Ego consul, quum exercitus perditorum civium, clandestino scelere conflatus, crudelissimum et luctuosissimum exitium patriae comparasset: quum ad occasum interitumque reipublicae Catilina in castris, in his autem templis atque tectis dux Lentulus esset constitutus: meis consiliis, meis laboribus, mei capitis periculis, sine tumultu, sine delectu, sine armis, sine exercitu, quinque hominibus comprehensis atque confessis, incensione Urbem, internecione cives, vastitate Italiam, interitu rempublicam liberavi: ego vitam omnium civium, statum orbis terrae, urbem hanc denique, sedem omnium nostrum, arcem regum ac nationum exterarum, lumen gentium, domicilium imperii quinque hominum amentium ac perditorum poena redemi. 34. An me existimasti haec iniuratum in iudicio non esse dicturum, quae iuratus in maxima concione dixissem? XII. Atque etiam illud addam, ne qui forte incipiat improbus subito te amare, Torquate, et aliquid sperare de te: atque, ut idem omnes exaudiant, clarissima voce dicam. Harum omnium rerum, quas ego in consulatu pro salute communi suscepi et gessi, L. ille Torquatus, quum esset meus contubernalis in consulatu atque etiam in praetura fuisset, auctor, adiutor, particeps exstitit, quum princeps, [quum auctor,] quum signifer esset iuventutis; parens eius, homo amantissimus patriae, maximi animi, summi consilii, singularis constantiae, quum esset aeger, tamen omnibus rebus illis interfuit: numquam est a me digres-

sus: studio, consilio, auctoritate unus adiuvit plurimum, quum infirmitatem corporis animi virtute superaret. 35. Videsne, ut eripiam te ex improborum subita gratia et reconciliem bonis omnibus? qui te et diligunt, et retinent retinebuntque semper: nec, si a me forte desciveris, idcirco te a se et a republica et a tua dignitate deficere patientur. Sed iam redeo ad causam: atque hoc vos, iudices, testor: mihi de memetipso tam multa dicendi necessitas quaedam imposita est ab illo. Nam, si Torquatus Sullam solum accusasset: ego quoque hoc tempore nihil aliud agerem, nisi eum, qui accusatus esset, defenderem; sed quum ille tota illa oratione in me esset invecus, et quum initio, ut dixi, defensionem meam auctoritate spoliare voluisset: etiamsi dolor meus respondere non cogeret, tamen ipsa causa hanc a me orationem flagitasset.

XIII. 36. Allobrogibus nominatum Sullam esse dicis. Quis negat? Sed lege indicium, et vide, quemadmodum nominatus sit. L. Cassium dixerunt commemorasse, cum ceteris Autronium secum facere. Quaero, num Sullam dixerit Cassius? nusquam. Sese aiunt quaesisse de Cassio, quid Sulla sentiret. Videte diligentiam Gallorum: qui vitam hominum naturamque non nossent, ac tantum audissent, eos pari calamitate esse; quaesiverunt, essentne eadem voluntate? Quid tum? Cassius si respondisset, idem sentire et secum facere Sullam, tamen mihi non videretur in hunc id criminosum esse debere. Quid ita? quia, qui barbaros homines ad bellum impelleret, non debebat minuere illorum suspicionem et purgare eos, de quibus illi aliquid suspicarentur. 37. Non respondit tamen, una facere Sullam. Etenim esset absurdum, quum ceteros sua sponte nominasset, mentionem Sullae fa-

cere nullam, nisi admonitum et interrogatum: nisi forte veri simile est, P. Sullae nomen in memoria Cassio non fuisse. Si nobilitas hominis, si afflicta fortuna, si reliquiae pristinae dignitatis non tam illustres fuissent, tamen Autronii commemoratio memoriam Sullae retulisset. Etiam, ut arbitror, quum auctoritates principum coniurationis ad incitandos animos Allobrogum colligeret Cassius, et quum sciret, exteris nationes maxime nobilitate moveri, non prius Autronium, quam Sullam nominasset. 38. Iam vero illud probari minime potest, Gallos, Autronio nominato, putasse propter calamitatis similitudinem, sibi aliquid de Sulla esse quaerendum: Cassio, si hic esset in eodem scelere, ne quum appellasset quidem Autronium, huius in mentem venire potuisse. Sed tamen quid respondit de Sulla Cassius? Se nescire certum. Non purgat, inquit. Dixi antea: ne si argueret quidem tum denique, quum esset interrogatus, id mihi criminum videretur. 39. Sed ego in indiciis et in quaestionibus non hoc quaerendum arbitror, num purgetur aliquis, sed num arguatur. Etenim quum negat se scire Cassius, utrum sublevat Sullam, an satis probat se nescire? Sublevat apud Gallos. Quid ita? ne indicent? Quid? si periculum esse putasset, ne illi umquam indicarent; de se ipso confessus esset? Nescivit. Credo, iudices, celatum esse Cassium de Sulla uno. Nam de ceteris certe sciebat, et ea domi eius pleraque conflata esse constabat. Qui negare noluit esse in eo numero Sullam, quo plus spei Gallis daret, dicere autem falsum non ausus est: nescire dixit. Atqui hoc perspicuum est, quum is, quis de omnibus scierit, de Sulla se scire negarit; eandem vim esse negationis huius, quam si, extra coniurationem hunc esse,

se scire dixisset. Nam, cuius scientiam de omnibus constat fuisse, eius ignoratio de aliquo purgatio debet videri. Sed iam non quaero, purgetne Cassius Sullam: illud mihi tantum satis est, contra Sullam nihil esse in indicio.

XIV. 40. Exclusus hac criminatione Torquatus, rursus in me irruit, me accusat. Ait, me aliter, ac dictum est, in tabulas publicas retulisse. O dii immortales! (vobis enim tribuam, quae vestra sunt: nec vero possum meo tantum ingenio dare, ut tot res, tantas, tam varias, tam repentinas, in illa turbulentissima tempestate reipublicae, mea sponte dispexerim:) vos profecto animum meum tum conservandae patriae cupiditate incendistis: vos me ab omnibus ceteris cogitationibus ad unam salutem reipublicae convertistis: vos denique in tantis tenebris erroris et inscientiae clarissimum lumen praetulistis menti meae. 41. Vidi ego hoc, iudices, nisi, recenti memoria senatus, auctoritatem huius indicii monumentis publicis testatus essem, fore, ut aliquando non Torquatus, neque Torquati quispiam similis, (nam id me multum sefellit,) sed ut aliquis patrimonio naufragus, inimicus otii, bonorum hostis, aliter indicata haec esse diceret, quo facilius, vento aliquo in optimum quemque excitato, posset in malis reipublicae portum suorum malorum aliquem invenire. Itaque introductis in senatum indicibus, constitui senatores, qui omnia indicum dicta, interrogata, responsa perscriberent. 42. At quos viros? non solum summa virtute et fide; cuius generis in senatu facultas maxima: sed etiam, quos sciebam memoria, scientia, consuetudine et celeritate scribendi facillime, quae dicerentur, persequi posse: C. Cosconium, qui tunc erat praetor: M. Messallam, qui

tum praeturam petebat: P. Nigidium, App. Claudium. Credo esse neminem, qui his hominibus ad vere referendum aut fidem putet, aut ingenium defuisse.

XV. Quid deinde? quid feci? quum scirem, ita indicium in tabulas publicas relatum, ut illae tabulae privata tamen custodia, more maiorum, continerentur: non occultavi, non continui domi, sed describi ab omnibus statim librariis, dividi passim et pervulgari atque edi populo Romano imperavi. Divisi toti Italiae, emisi in omnes provincias: eius indicii, e quo salus oblata esset omnibus, expertem esse neminem volui. 43. Itaque dico, locum in orbe terrarum esse nullum, quo in loco populi Romani nomen sit, quin eodem perscriptum hoc indicium pervenerit. In quo ego tam subito et exiguo et turbido tempore multa divinitus, ita ut dixi, non mea sponte, providi: primum, ne qui posset tantum aut de reipublicae aut de alicuius periculo meminisse, quantum vellet: deinde, ne cui liceret umquam reprehendere illud indicium, aut temere creditum criminari: postremo, ne quid iam a me, ne quid ex meis commentariis quaereretur, ne aut oblivio mea aut memoria videretur nimia, ne denique aut negligentia turpis, aut diligentia crudelis putaretur. 44. Sed tamen abs te, Torquate, quaero, quum indicatus tuus inimicus esset, et esset eius rei frequens senatus et recens memoria testis, tibi, meo familiari et contubernali, prius etiam edituri fuerint indicium scribae mei, si voluisses, quam in codicem retulissent: quum videres aliter fieri, cur tacuisti? passus es? non mecum, aut cum familiari meo questus es? aut, quoniam tam facile inveheris in amicos, iracundius ac vehementius expostulasti? Tu, quum tua vox numquam sit audita; quum, indicio lecto, descripto,

divulgato, quieveris, tacueris: repente tantam rem enuntiare audeas? et in eum locum te deducas, ut ante, quam me commutati indicii coargueris, te summae negligentiae, tuo iudicio, convictum esse fateare?

XVI. 45. Mihi cuiusquam salus tanti fuisset, ut meam negligerem? per me ego veritatem patefactam contaminarem aliquo mendacio? quemquam denique ego iuvarem, a quo et crudeles insidias in rempublicam factas, et in me potissimum consulem constitutas putarem? Quod si iam essem oblitus severitatis et constantiae meae, tamne amens eram, ut, quum litterae posteritatis caussa repertae sint, quae subsidio oblivioni esse possent, ego recentem putarem memoriam cuncti senatus commentario meo posse superari? 46. Fero ego te, Torquate, iamdudum, fero, et nonnumquam animum, incitatum ad ulciscendam orationem tuam, revoco ipse et reflecto. Permitto aliquid iracundiae tuae, do adolescentiae, cedo amicitiae, tribuo parenti. Sed, nisi tibi aliquem modum tute constitueris, coges oblitum me nostrae amicitiae, habere rationem meae dignitatis. Nemo umquam me tenuissima suspicione perstrinxit, quem non perculerim ac perfregerim. Sed mihi hoc credas velim: non iis libentissime soleo respondere, quos mihi videor facillime posse superare. 47. Tu, quoniam minime ignoras consuetudinem dicendi meam, noli hac nova lenitate abuti mea: noli aculeos orationis meae, qui reconditi sunt, excussos arbitrari: noli id putare omnino a me esse amissum, si quid est tibi remissum atque concessum. Quum illae valent apud me excusationes iniuriae tuae, iratus animus tuus, aetas, amicitia nostra: tum nondum statuo te virium satis habere, ut ego tecum luctari et congredi debeam. Quod si esses usu atque ae-

tate robustior: essem idem, qui soleo, quum sum la-
cessitus: nunc tecum sic agam, tulisse ut potius iniu-
riam, quam retulisse gratiam videar. XVII. 48. Ne-
que vero, quid mihi irascare, intelligere possum. Si,
quod eum defendo, quem tu accusas: cur tibi quoque
ipse non succenseo, qui accuses eum, quem ego de-
fendo? Inimicum, inquis, accuso meum. Et amicum
ego defendo meum. Non debes tamen quemquam in
coniurationis quaestione defendere. Immo nemo ma-
gis eum, de quo nihil est umquam suspicatus, quam
is, qui de aliis multa cogitavit. Cur dixisti testimo-
nium in alios? Quia coactus. Cur damnati sunt? Quia
creditum est. Regnum est, dicere in quem velis, ac
defendere quem velis. Immo servitus est, non dicere
in quem velis, nec defendere quem velis. Ac, si con-
siderare coeperis, utrum magis mihi hoc necesse fue-
rit facere, an istud tibi: intelliges, honestius te inimi-
citarum modum statuere potuisse, quam me humani-
tatis. 49. At vero quum honos agebatur amplissimus
familiae vestrae, hoc est consulatus parentis tui, sa-
pientissimus vir familiarissimis suis non succensuit
pater tuus, quum Sullam et defenderent et laudarent.
Intelligebat, hanc nobis a maioribus esse traditam di-
sciplinam, ut nullius amicitia ad propulsanda pericu-
la impediremur. Et erat huic iudicio longe dissimilis
illa contentio: tum, afflicto P. Sulla, consulatus vobis
pariebatur, sicuti partus est: honoris erat certamen:
ereptum repetere vos clamitabatis, ut, victi in campo,
in foro vinceretis. Tum qui contra vos pro huius sa-
lute pugnabant, amicissimi vestri, quibus non irasce-
bamini, consulatum vobis eripiebant, honori vestro
repugnabant, et tamen id inviolata vestra amicitia, in-
tegro officio, veteri exemplo, atque instituto optimi

cuiusque faciebant. XVIII. 50. Ego vero quibus ornamentis adversor tuis? aut cui dignitati vestrae repugno? Quid est, quod iam ab hoc expetas? Honor ad patrem, insignia honoris ad te delata sunt. Tu ornatus exuviis huius, venis ad eum lacerandum, quem interemisti: ego iacentem et spoliatum defendo et protego. Atque hic tu et reprehendis me, quia defendam, et irasceris. Ego autem non modo tibi non irascor, sed ne reprehendo quidem factum tuum. Te enim existimo tibi statuisset, quid faciendum putares, et satis idoneum officii iudicem posuisse. 51. At accusat C. Cornelii filius, idemque valere debet, ac si pater indicaret. O patrem Cornelium sapientem! qui, quod praemii solet esse in indicio, reliquerit: quod turpitudinis in confessione, id per accusationem filii suscepit. Sed quid est tandem, quod indicat per istum puerum Cornelius? Si est caussa mihi ignota, cum Hortensio communicata, respondeat Hortensius. Sin tu ais illum comitatum Autronii et Catilinae, quum in campo, consularibus comitiis, quae a me habita sunt, caedem facere voluerunt: Autronium tum in campo vidimus: et quid dixi, vidisse nos? Ego vidi. Vos enim tum, iudices, nihil laborabatis neque suspicabamini: ego, tectus praesidio firmo amicorum, Catilinae tum et Autronii copias et conatum repressi. 52. Num quis est igitur, qui tum dicat in campum aspirasse Sullam? Atqui si tum se cum Catilina societate sceleris coniunxerat, cur ab eo discedebat? cur cum Autronio non erat? cur in pari caussa non paria signa reperiuntur criminis? Sed quoniam Cornelius ipse etiam nunc de indicando dubitat, ut dicitis, informat adhuc adumbratum indicium filii: quid tandem de illa nocte dicit, quum inter falcarios ad M. Laecam, nocte ea,

quae consecuta est posterum diem Nonarum Novemb. me consule, Catilinae denuntiatione convenit? quae nox omnium temporum coniurationis acerrima fuit atque acerbissima. Tum Catilinae dies exeundi, tum ceteris manendi conditio, tum descriptio totam per Urbem caedis atque incendiorum constituta est: tunc tuus pater, Corneli, id quod tandem aliquando confitetur, illam sibi officiosam provinciam depoposcit, ut cum prima luce consulem salutatum veniret, intromissus meo more et iure amicitiae, me in meo lectulo trucidaret. XIX. 53. Hoc tempore, quum arderet acerrime coniuratio: quum Catilina egrederetur ad exercitum: Lentulus in Urbe relinqueretur: Cassius incendiis, Cethegus caedi praeponeretur: Autronio, ut occuparet Etruriam, praescriberetur: quum omnia ordinarentur, instituerentur, pararentur: ubi fuit Sulla, Corneli? Num Romae? immo longe abfuit. Num in iis regionibus, quo se Catilina inferebat? multo etiam longius. Num in agro Camerti, Piceno, Gallico; quas oras maxime quasi morbus quidam illius furoris pervaserat? nihil vero minus: fuit enim, ut iam ante dixi, Neapoli: fuit in ea parte Italiae, quae maxime ea suspicione caruit. 54. Quid ergo indicat, aut quid affert aut ipse Cornelius, aut vos, qui ab eo haec mandata defertis? Gladiatores emptos esse, Fausti simulatione, ad caedem ac tumultum. Ita prorsus: interpositi sunt gladiatores, quos testamento patris videmus deberi. Arrepta est familia: quae si esset praetermissa, posset alia familia Fausti munus praebere. Utinam quidem haec ipsa non modo iniquorum invidiae, sed et aequorum expectationi satisfacere posset! Properatum vehementer, quum longe tempus muneris abesset. Quasi vero tempus dandi muneris

non valde appropinquaret. Nec opinante Fausto, quum is neque sciret, neque vellet, familia est comparata. 55. At litterae sunt Fausti, per quas ille precibus a P. Sulla petit, ut emat gladiatores, et ut hos ipsos emat; neque solum ad Sullam missae, sed ad L. Caesarem, Q. Pompeium, C. Memmium: quorum de sententia tota res gesta est. At praefuit familiae Cornelius. Iam si in comparanda familia suspicio est nulla: quod praefuit, nihil ad rem pertinet. Sed tamen munere servili obtulit se ad ferramenta prospicienda. Praefuit vero numquam; eaque res per Bellum, Fausti libertum, omni tempore administrata est.

XX. 56. At enim Sittius est ab hoc in ulteriorem Hispaniam missus, ut eam provinciam perturbaret. Primum Sittius, iudices, L. Iulio, C. Figulo consulibus profectus est aliquanto ante furorem Catilinae et ante suspicionem huius coniurationis: deinde est profectus non tum primum, sed quum in iisdem locis aliquanto ante eadem de caussa aliquot annos fuisset. Ac profectus est non modo ob caussam, sed etiam necessariam caussam, magna ratione cum Mauritaniae rege contracta. Tum autem, illo profecto, Sulla procurante eius rem et gerente, plurimis et pulcherrimis P. Sittii praediis venditis, aes alienum eiusdem dissolutum est: ut, quae caussa ceteros ad facinus impulit, cupiditas retinendae possessionis, ea Sittio non fuerit, praediis deminutis. 57. Iam vero illud quam incredibile! quam absurdum! qui Romae caedem facere, qui hanc urbem inflammare vellet, eum familiarissimum suum dimittere ab se et amandare in ultimas terras! utrum quo facilius Romae ea, quae conabatur, efficeret, si in Hispania turbatum esset? At haec ipsa per se sine ulla coniunctione agebantur. An in

tantis rebus, tam novis consiliis, tam periculosis, tam turbulentis hominem amantissimum sui, familiarissimum, coniunctissimum officiis, usu, consuetudine, dimittendum esse arbitraretur? Veri simile non est, ut, quem in secundis rebus, quem in otio secum semper habuisset, hunc in adversis et in eo tumultu, quem ipse comparabat, ab se dimitteret. 58. Ipse autem Sittius (non enim mihi deserenda est caussa amici veteris atque hospitis) is homo est, aut ea familia ac disciplina, ut hoc credi possit, eum bellum reipublicae facere voluisse? ut, cuius pater, quum ceteri deficerent finitimi ac vicini, singulari exstiterit in rempublicam nostram officio et fide, is sibi nefarium bellum contra patriam suscipiendum putaret? cuius aes alienum videmus, iudices, non libidine, sed negotii gerendi studio esse contractum: qui ita Romae debuit, ut in provinciis et in regnis maximae ei pecuniae deberentur: quas quum peteret, non commisit, ut sui procuratores quidquam oneris absente se sustinerent: venire omnes suas possessiones, et patrimonio se ornatissimo spoliari maluit, quam ullam moram cuiquam fieri creditorum suorum. 59. A quo quidem genere, iudices, ego numquam timui, quum in illa reipublicae tempestate versarer. Illud erat genus hominum horribile et pertimescendum, qui tanto amore suas possessiones amplexi tenebant, ut ab his membra divelli citius ac distrahi posse diceres. Sittius numquam sibi cognationem cum praediis esse existimavit suis. Itaque se non modo ex suspitione tanti sceleris, verum etiam ex omni hominum sermone, non armis, sed patrimonio suo vindicavit.

XXI. 60. Iam vero, quod subiicit, Pompeianos esse a Sulla impulsos, ut ad istam coniurationem et ad

hoc nefarium facinus accederent: id cuiusmodi sit, intelligere non possum. An tibi Pompeiani coniurasse videntur? Quis hoc umquam dixit? aut quae fuit istius rei vel minima suspicio? Disiunxit, inquit, eos a colonis, ut hoc dissidio ac dissensione facta oppidum in sua potestate posset et Pompeianos habere. Primum omnis Pompeianorum colonorumque dissensio delata ad patronos est, quum iam inveterasset ac multos annos esset exagitata: deinde ita a patronis res cognita est, ut nulla in re a ceterorum sententiis Sulla dissenserit: postremo coloni ipsi sic intelligunt, non Pompeianos a Sulla magis, quam sese esse defensos. 61. Atque hoc, iudices, ex hac frequentia colonorum, honestissimorum hominum, intelligere potestis; qui adsunt, laborant: hunc patronum, defensorem, custodem illius coloniae, si in omni fortuna atque in omni honore incolumem habere non potuerunt, in hoc tamen casu, quo afflicti iacet, per vos tutari conservarique cupiunt. Adsunt pari studio Pompeiani, qui ab illis etiam in crimen vocantur: qui ita de ambulatione et de suffragiis suis cum colonis dissenserunt, ut idem de communi salute sentirent. 62. Ac ne haec quidem P. Sullae mihi videtur silentio praetereunda esse virtus, quod, quum ab hoc illa colonia deducta sit, et quum commoda colonorum a fortunis Pompeianorum reipublicae fortuna disiunxerit, ita carus utrisque est atque iucundus, ut non alteros demovisse, sed utrosque constituisse videatur.

XXII. At enim et gladiatores et omnis ista vis rogationis Caeciliae caussa comparabantur. Atque in hoc loco in L. Caecilium, pudentissimum atque ornatissimum virum, vehementer invectus est: cuius ego de virtute et constantia, iudices, tantum dico: talem

hunc in ista rogatione, quam promulgavit non de tollenda, sed de levanda calamitate fratris sui, fuisse, ut consultum esse voluerit fratri, cum republica pugnare noluerit: promulgarit impulsus amore fraterno, destiterit fratris auctoritate deductus. 63. Atque in ea re per L. Caecilium Sulla accusatur, in qua re est uterque laudandus: primum Caecilius, *qui id promulgarit, in quo fratris casum levare posset, quem quia res iudicatas videbatur voluisse rescindere, ut desisteret, Sulla recte reprehendit. Status enim reipublicae maxime iudicatis rebus continetur. Neque ego tantum fraterno amori dandum arbitror, ut quisquam de salute suorum consulat, communem relinquat. Nihil de iudicio ferebat: sed poenam ambitus auferebat, quae fuerat nuper superioribus legibus constituta. Itaque hac rogatione non iudicum sententiam, sed legis vitium corripiebat. Nemo iudicium reprehendit, quum de poena queritur, sed legem. Damnatio enim est iudicium, quae manebat: poena legis, quae levabatur. 64. Noli igitur animos eorum ordinum, qui praesunt iudiciis summa cum gravitate et dignitate, alienare a causa. Nemo labefactare iudicium est conatus: nihil est eiusmodi promulgatum. Semper Caecilius in calamitate fratris sui iudicium potestatem perpetuandam, legis acerbiteratem mitigandam putavit.

XXIII. Sed quid ego de hoc plura disputem? Dicerem fortasse, et facile et libenter dicerem. Si paullo etiam longius, quam finis quotidiani officii postulat, pietas et fraternus amor L. Caecilium propulisset; implorarem sensus vestros: unius cuiusque indulgentiam in suos testarer: peterem errato veniam L. Caecilii ex intimis vestris cogitationibus atque ex humanitate communi. 65. Lex dies fuit proposita paucos;

ferri coepta numquam: deposita est in senatu; populum Romanum latuit. Quum in Capitolium nos senatum convocassemus, nihil est actum prius: et id mandato Sullae Q. Metellus praetor se loqui dixit, Sullam illam rogationem de se nolle ferri. Ex illo tempore L. Caecilius multa e republica egit: agrariae legi, quae tota a me reprehensa et abiecta est, intercessorem fore professus est: improbis largitionibus restitit: senatus auctoritatem numquam impedivit; ita se gessit in tribunatu, ut, onere deposito domestici officii, nihil postea nisi de reipublicae commodis cogitarit. 66. Atque in ipsa rogatione, ne per vim quid ageretur, quis tamen nostrum Sullam aut Caecilium verebatur? nonne omnis ille terror, omnis seditionis timor atque opinio ex Autronii improbitate pendebat? Eius voces, eius minae ferebantur: eius aspectus, concursatio, stipatio, greges hominum perditorum metum nobis seditionesque afferebant. Itaque P. Sulla, hoc importunissimo tum honoris tum etiam calamitatis socio atque comite, et secundas fortunas amittere coactus est, et in adversis sine ullo remedio atque allevamento permanere.

XXIV. 67. Hic tu epistolam meam saepe recitas, quam ego ad Cn. Pompeium de meis rebus gestis et de summa reipublicae misi: et ex ea crimen aliquod in P. Sullam quaeris: et, si furorem incredibilem, biennio ante conceptum, erupisse in meo consulatu scripsi, me hoc demonstrasse dicis, Sullam in illa fuisse superiore coniuratione. Scilicet is sum, qui existimem, Cn. Pisonem et Catilinam et Vargunteium et Autronium nihil scelerate, nihil audacter ipsos per sese sine P. Sulla facere potuisse. 68. De quo etiam si quis dubitasset antea; num, id quod tu arguis, cogitas-

set, interfecto patre tuo, consule, descendere Kalendis Ianuariis cum lictoribus? sustulisti hanc suspicionem, quum dixisti, hunc, ut Catilinam consulem efficeret, contra patrem tuum operas et manum comparasse. Quod si tibi ego confiteor, tu mihi concedas necesse est, hunc, quum Catilinae suffragaretur, nihil de suo consulatu, quem iudicio amiserat, per vim recuperando cogitavisse. Neque enim istorum facinorum tantorum, tam atrocium crimen, iudices, P. Sullae persona suscipit.

69. Iam enim faciam, criminibus omnibus fere dissolutis, contra atque in ceteris caussis fieri solet, ut nunc denique de vita hominis ac de moribus dicam. Etenim de principio studuit animus occurrere magnitudini criminis, satisfacere expectationi hominum, de me aliquid ipso, qui accusatus eram, dicere: nunc iam revocandi estis eo, quo vos ipsa caussa, etiam tacente me, cogit animos mentesque convertere. XXV. Omnibus in rebus, iudices, quae graviores maioresque sunt, quid quisque voluerit, cogitarit, admiserit, non ex crimine, sed ex moribus eius, qui arguitur, est ponderandum. Neque enim potest quisquam nostrum subito fingi, neque cuiusquam repente vita mutari aut natura converti. 70. Circumspicite paullisper mentibus vestris, ut alia omittamus, hosce ipsos homines, qui huic affines sceleri fuerunt. Catilina contra rempublicam coniuravit. Cuius aures umquam hoc respuerunt conatum esse hominem, usque a pueritia non solum intemperantia et scelere, sed etiam consuetudine et studio in omni flagitio, stupro, caede grassatum? Quis eum contra patriam pugnantem periisse miratur, quem semper omnes ad civile latrocinium natum putaverunt? Quis Lentuli societates cum indicibus, quis

insaniam libidinum, quis perversam atque impiam religionem recordatur, qui illum aut nefarie cogitasse aut stulte sperasse miretur? Quis de C. Celhego atque eius in Hispaniam profectione, ac de vulnere Q. Metelli Pii cogitat, cui non ad illius poenam carcer aedificatus esse videatur? Omitto ceteros, ne sit infinitum. 74. Tantum a vobis peto, ut taciti de omnibus, quos coniurasse cognitum est, cogitetis. Intelligetis unum quemque illorum prius a sua vita, quam nostra suspitione esse damnatum. Ipsum illum Autronium (quoniam eius nomen finitimum maxime est huius periculo et crimini) non sua haec vita convincit? Semper audax, petulans, libidinosus. Quem in stuprorum defensionibus non solum verbis uti improbissimis solitum esse scimus, verum etiam pugnis et calcibus: quem exturbare homines e possessionibus, caedem facere vicinorum, spoliare fana sociorum, vi conatum et armis disturbare iudicia, in bonis rebus omnes contemnere, in malis pugnare contra bonos, non reipublicae cedere, non fortunae ipsi succumbere. Huius si causa non manifestissimis rebus teneretur, tamen eum mores ipsius ac vita convincerent.

XXVI. 72. Agedum, conferte nunc cum illis vitam P. Sullae, vobis populoque Romano notissimam, iudices, et eam ante oculos vestros proponite. Ecquod huius factum aut commissum, non dicam audacius, sed quod cuiquam paullo minus consideratum videretur? Factum quaero? verbum ecquod umquam ex ore huius excidit, unde quisquam posset offendi? At vero in illa gravi L. Sullae victoria turbulentaque quis P. Sulla mitior, quis misericordior inventus est? Quam multorum hic vitam est a L. Sulla deprecatus? quam multi sunt summi homines et ornatissimi, et nostri et

equestris ordinis, quorum pro salute se hic Sullae obligavit? Quos ego nominarem: neque enim ipsi nolunt, et huic animo gratissimo adsunt: sed quia maius est beneficium, quam posse debet civis civi dare, ideo a vobis peto, ut, quod potuit, tempori tribuatis, quod fecit, ipsi. 73. Quid reliquam constantiam vitae commemorem? dignitatem? liberalitatem? moderationem in privatis rebus? splendorem in publicis? quae ita a fortuna deformata sunt, ut tamen a natura inchoata compareant. Quae domus? quae celebratio quotidiana? quae familiaris dignitas? quae studia amicorum? quae ex quoque ordine multitudo? Haec diu multumque, et multo labore quaesita una eripuit hora. Accipit P. Sulla, iudices, vehemens vulnus et mortiferum: veruntamen eiusmodi, quod videretur eius vita et natura accipere potuisse. Honestatis et dignitatis habuisse nimis magnam iudicatus est cupiditatem: quam si nemo alius habuit in consulatu petendo, cupidior iudicatus est hic fuisse, quam ceteri: sin etiam in aliis nonnullis fuit iste consulatus amor, fortuna in hoc fuit fortasse gravior, quam in ceteris. 74. Postea vero quis P. Sullam, nisi maerentem, demissum afflictumque vidit? quis umquam est suspicatus, hunc magis odio, quam pudore hominum aspectum lucemque vitare? Qui quum multa haberet invitamenta Urbis et fori, propter summa studia amicorum, quae tamen ei sola in malis restiterunt: abfuit ab oculis vestris; et, quum lege retineretur, ipse se exsilio paene mulctavit. XXVII. In hoc vos pudore, iudices, et in hac vita tanto scelerei locum fuisse creditis? Aspicite ipsum: contuemini os: conferte crimen cum vita: vitam, ab initio ad hoc tempus explicatam, cum crimine recognoscite. 75. Mitto rempublicam, quae fuit sem-

per Sullae carissima: hosne amicos, tales viros, tam cupidos sui, per quos res eius secundae quondam erant ornatae, nunc sublevantur adversae, crudelissime perire voluit, ut cum Lentulo et Catilina et Cethego foedissimam vitam ac miserrimam turpissima morte proposita degeret? Non cadit, non, inquam, cadit in hos mores, non in hunc pudorem, non in hanc vitam, non in hunc hominem ista suspicio. Nova quaedam illa immanitas exorta est; incredibilis fuit ac singularis furor: ex multis ab adolescentia collectis perditorum hominum vitiis repente tanta ista importunitas inauditi sceleris exarsit. 76. Nolite, iudices, arbitrari, hominum illum impetum et conatum fuisse. Neque enim ulla gens tam barbara aut tam immanis umquam fuit, in qua non modo tot, sed unus tam crudelis hostis patriae sit inventus. Belluae quaedam illae ex portentis immanes ac ferae, forma hominum indutae, exstiterunt. Perspiciate etiam atque etiam, iudices. Nihil enim est, quod in hac caussa dici possit vehementius. Penitus introspicite Catilinae, Autronii, Cethegi, Lentuli ceterorumque mentes: quas vos in his libidines, quae flagitia, quas turpitudines, quantas audacias, quam incredibiles furores, quas notas scelerum, quae indicia parricidiorum, quantos acervos facinorum reperietis! Ex magnis et diuturnis et iam desperatis reipublicae morbis ista repente vis erupit, ut, ea confecta et eiecta, convalescere aliquando et sanari civitas posset. Neque enim est quisquam, qui arbitretur, illis inclusis in republica pestibus, diutius haec stare potuisse. Itaque eos non ad perficiendum scelus, sed ad luendas reipublicae poenas, Furiae quaedam incitaverunt. XXVIII. 77. In hunc igitur gregem vos nunc P. Sullam, iudices, ex his, qui cum hoc vivunt atque vi-

xerunt, honestissimorum hominum gregibus reiicie-
tis? ex hoc hominum numero, ex hac familiari digni-
tate in impiorum partem atque in parricidarum coe-
tum ac numerum transferetis? Ubi erit igitur illud
fortissimum praesidium pudoris? quo in loco nobis
vita ante acta proderit? quod ad tempus existimatio-
nis partae fructus reservabitur, si in extremo discri-
mine ac dimicatione fortunae deseruerit? si non ad-
erit? si nihil adiuvabit? 78. Quaestiones nobis servo-
rum ac tormenta accusator minitatur: in quibus
quamquam nihil periculi suspicamur; tamen illa tor-
menta gubernat dolor, moderatur natura cuiusque
tum animi, tum corporis, regit quaesitor, flectit libi-
do, corrumpit spes, infirmat metus, ut in tot rerum
angustiis nihil veritati loci relinquatur. Vita P. Sul-
lae torqueatur: ex ea quaeratur, num quae occultetur
libido, num quod lateat facinus, num quae crudelitas,
num quae audacia. Nihil erroris erit in caussa nec ob-
securitatis, iudices, si a vobis vitae perpetuae vox, ea
quae gravissima debet esse, audietur. 79. Nullum in
hac caussa testem timemus: nihil quemquam scire,
nihil vidisse, nihil audisse arbitramur. Sed tamen, si
nihil vos P. Sullae fortuna movet, iudices, vestra mo-
veat. Vestra enim, qui cum summa elegantia atque
integritate vixistis, hoc maxime interest, non ex libi-
dine aut simultate aut levitate testium caussas hone-
storum hominum ponderari, sed in magnis disquisi-
tionibus repentinisque periculis vitam unius cuius-
que esse testem. Quam vos, iudices, nolite armis suis
spoliata atque nudata obicere invidiae, dedero
suspicioni. Munite communem arcem bonorum, ob-
struite perfugia improborum. Valeat ad poenam et ad
salutem plurimum, quam solam videtis ipsam ex vi

sua naturaque facillime perspicui, subito flecti fingique non posse. XXIX. 80. Quid vero? haec auctoritas, (semper enim de ea dicendum est: quamquam a me timide modiceque dicetur,) quid, inquam, haec auctoritas nostra, qui a ceteris coniurationis causis abstinuimus, P. Sullam defendimus: nihil hunc tandem iuvabit? Grave est hoc dictum fortasse, iudices; grave, si appetimus aliquid: si, quum ceteri de nobis silent, non etiam nosmet ipsi tacemus, grave. Sed, si laedimur, si accusamur, si in invidiam vocamur: profecto conceditis, iudices, ut nobis libertatem retinere liceat, si minus liceat dignitatem. 81. Accusati sunt uno nomine consulares: ut iam videatur honoris amplissimi nomen plus invidiae, quam dignitatis afferre. Adfuerunt, inquit, Catilinae illumque laudarunt. Nulla tum patebat, nulla erat cognita coniuratio: defendebant amicum, aderant supplici, vitae eius turpitudinem in summis eius periculis non insequabantur. Quin etiam parens tuus, Torquate, consul reo de pecuniis repetundis Catilinae fuit advocatus, improbo homini, at supplici, fortasse audaci, at aliquando amico. Cui quum adfuit post delatam ad eum primam illam coniurationem, indicavit se audisse aliquid, non credidisse. At idem non adfuit alio in iudicio, quum adessent ceteri. Si postea cognorat ipse aliquid, quod in consulatu ignorasset: ignoscendum est iis, qui postea nihil audierunt. Sin illa res prima valuit: num inveterata, quam recens, debuit esse gravior? Sed si tuus parens, etiam in illa suspicione periculi sui, tamen humanitate adductus advocationem hominis improbissimi sella curuli atque ornamentis et suis et consulatus honestavit: quid est, quamobrem consulares, qui Catilinae adfuerunt, reprehendantur? 82. At

iidem iis, qui ante hunc caussam de coniuratione dixerunt, non adfuerunt. Tanto scelere astrictis hominibus statuerunt nihil a se adiumenti, nihil opis, nihil auxilii ferri oportere. Atque, ut de eorum constantia atque animo in rempublicam dicam, quorum tacita gravitas et fides de uno quoque loquitur, neque cuiusquam ornamenta orationis desiderat, potest quisquam dicere umquam meliores, fortiores, constantiores consulares fuisse, quam iis temporibus et periculis, quibus paene oppressa est respublica? Quis non de communi salute apertissime, quis non fortissime, quis non constantissime sensit? Neque ego praecipue de consularibus disputo. Nam haec et hominum ornatissimorum, qui praetores fuerunt, et universi senatus communis est laus: ut constet, post hominum memoriam numquam in illo ordine plus virtutis, plus amoris in rempublicam, plus gravitatis fuisse. Sed quia sunt descripti consulares, de his tantum mihi dicendum putavi, quod satis esset, attestante memoria omnium, neminem esse ex illo honoris gradu, qui non omni studio, virtute, auctoritate incubuerit ad rempublicam conservandam. XXX. 83. Sed quid? Ego, qui Catilinam non laudavi, qui reo Catilinae consul non adfui, qui testimonium de coniuratione dixi in alios, adeone vobis alienus a sanitate, adeo oblitus constantiae meae, adeo immemor rerum a me gestarum esse videor, ut, quum consul bellum gesserim cum coniuratis, nunc eorum ducem servare cupiam, et in animum inducam, cuius nuper ferrum retuderim flammamque restinxerim, eiusdem nunc caussam vitamque defendere? Si medius fidius, iudices, non me ipsa respublica, meis laboribus et periculis conservata, ad gravitatem animi et constantiam sua dignitate revoca-

ret, tamen hoc natura est insitum, ut, quem timueris, quicum de vita fortunisque contenderis, cuius ex insidiis evaseris, hunc semper oderis. Sed, quum agatur honos meus amplissimus, gloria rerum gestarum singularis, quum, quoties quisquam est in hoc scelere convictus, toties renovetur memoria per me inventae salutis: ego sim tam demens, ego committam, ut ea, quae pro salute omnium gessi, casu magis et felicitate a me, quam virtute et consilio gesta esse videantur?

84. Quid ergo? Hoc tibi sumis, dicet fortasse quispiam, ut, quia tu defenderis, innocens iudicetur? Ego vero, iudices, non modo mihi nihil assumo, in quo quispiam repugnet, sed etiam, si quid ab omnibus conceditur, id reddo ac remitto. Non in ea republica versor, non iis temporibus caput meum obtuli pro patria periculis omnibus, non aut ita sunt extincti, quos vici, aut ita grati, quos servavi, ut ego mihi plus appetere coner, quam quantum omnes inimici invidique patiantur.

85. Grave esse videtur, eum, qui investigarit coniurationem, qui patefecerit, qui oppresserit, cui senatus singularibus verbis gratias egerit, cui uni togato supplicationem decreverit, dicere in iudicio: non defenderem, si coniurasset. Non dico id, quod grave est: dico illud, quod in his caussis coniurationis non auctoritati assumam, sed pudori meo: Ego ille coniurationis investigator atque ultor certe non defenderem Sullam, si coniurasse arbitrarer. Ego, iudices, de tantis omnium periculis quum quaererem omnia, multa audirem, non crederem omnia, caverem omnia: dico hoc, quod initio dixi, nullius indicio, nullius suspicione, nullius litteris de P. Sulla rem ullam ad me esse delatam.

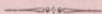
XXXI. 86. Quamobrem vos, dii patrii ac penates, qui huic urbi atque huic imperio praeside-

tis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem populumque Romanum, qui haec tecta atque templa, me consule, vestro numine auxilioque servastis, testor, integro me animo ac libero P. Sullae causam defendere: nullum a me sciente facinus occultari, nullum scelus susceptum contra salutem omnium defendi ac tegi. Nihil de hoc consul comperi, nihil suspicatus sum, nihil audiui. 87. Itaque idem ego ille, qui vehemens in alios, qui inexorabilis in ceteros esse visus sum, (persolvi patriae, quod debui: reliqua iam a me meae perpetuae consuetudini naturaeque debentur:) tam sum misericors, iudices, quam vos: tam mitis, quam qui lenissimus. In quo vehemens fui vobiscum, nihil feci, nisi coactus: reipublicae praecipitanti subveni: patriam demersam extuli: misericordia civium adducti tunc fuimus tam vehementes, quam necesse fuit: salus esset omnium amissa una nocte, nisi esset severitas illa suscepta. Sed ut ad sceleratorum poenam amore reipublicae sum adductus: sic ad salutem innocentium voluntate deducor.

88. Nihil video esse in hoc P. Sulla, iudices, odio dignum, misericordia digna multa. Neque enim nunc propulsandae calamitatis suae causa supplex ad vos, iudices, confugit: sed ne qua generi ac nomini suo nota nefariae turpitudinis inuratur. Nam ipse quidem, si erit vestro iudicio liberatus, quae habet ornamenta, quae solatia reliquae vitae, quibus laetari et perfrui possit? Domus erit, credo, exornata: aperientur maiorum imagines: ipse ornatum ac vestitum recuperabit. Omnia, iudices, haec amissa sunt: omnia generis, nominis, honoris insignia atque ornamenta unius iudicii calamitate occiderunt. Sed, ne extinctor patriae, ne proditor, ne hostis appelletur, ne hanc la-

bem tanti sceleris in familia relinquat, id laborat, id metuit; ne denique hic miser coniurati et conscelerati et proditoris filius nominetur: huic puero, qui est ei vita sua multo carior, metuit, cui honoris integros fructus non sit traditurus, ne aeternam memoriam dedecoris relinquat. 89. Hic vos orat, iudices, parvus, ut se aliquando, si non integra fortuna, at afflicta, patri suo gratulari sinatis: huic misero notiora sunt iudiciorum itinera et fori, quam campi et disciplinarum. Non iam de vita P. Sullae, iudices, sed de sepultura contenditur. Vita erepta est superiore iudicio: nunc, ne corpus eiiciatur, laboramus. Quid enim est huic reliqui, quod eum in vita hac teneat? aut quid est, quamobrem haec cuiquam vita videatur? XXXII. Nuper is homo fuit in civitate P. Sulla, ut nemo ei se neque honore, neque gratia nec fortunis anteferebat: nunc spoliatus omni dignitate, quae erepta sunt, non repetit: quod fortuna in malis reliqui fecit, ut cum parente, cum liberis, cum fratre, cum his necessariis lugere suam calamitatem liceat, id sibi ne eripiat, iudices, vos obtestatur. 90. Te ipsum iam, Torquate, expletum esse huius miseriis par erat. Etsi nihil aliud Sullae nisi consulatum abstulissetis, tamen eo vos contentos esse oportebat. Honoris enim contentio vos ad caussam, non inimicitiae deduxerunt. Sed quum huic omnia cum honore detracta sint, quum in hac fortuna miserrima ac luctuosissima destitutus sit: quid est, quod expetas amplius? Lucisne hanc usuram eripere vis, plenam lacrimarum atque maeroris, in qua cum maximo cruciatu atque dolore retinetur? Libenter reddiderit, adempta ignominia foedissimi criminis. An vero inimicum ut expellas? cuius ex miseriis, si esses crudelissimus, videndo fructum caperes maiorem,

quam audiendo. 91. O miserum et infelicem illum diem, quo consul omnibus centuriis P. Sulla renuntiatus est! o falsam spem! o volucrem fortunam! o caecam cupiditatem! o praeposteram gratulationem! Quam cito illa omnia ex laetitia et voluptate ad luctum et lacrimas reciderunt, ut, qui paullo ante consul designatus fuisset, retineret repente nullum vestigium pristinae dignitatis! Quid enim erat mali, quod huic, spoliato honore, fama, fortunis, deesse videretur? aut cui novae calamitati locus ullus relictus esset? Urget eadem fortuna, quae coepit: reperit novum maerorem: non patitur, hominem calamitosum uno modo afflictum uno in luctu perire. XXXIII. 92. Sed iam impediore egomet, iudices, dolore animi, ne de huius miseria plura dicam. Vestrae iam sunt partes, iudices: in vestra mansuetudine atque humanitate causam totam repono. Vos, reiectione interposita, nihil suspicantibus nobis, repentini in nos iudices conseditis, ab accusatoribus delecti ad spem acerbitatis, a fortuna nobis ad praesidium innocentiae constituti. Ut ego, quid de me populus Romanus existimaret, quia severus in improbos fueram, laboravi, et, quae prima innocentis mihi defensio est oblata, suscepi: sic vos severitatem iudiciorum, quae per hos menses in homines audacissimos facta sunt, lenitate ac misericordia mitigare. 93. Hoc quum impetrare a vobis ipsa causa debet: tum est vestri animi atque virtutis, declarare, non esse eos vos, ad quos potissimum, interposita reiectione, devenire convenerit. In quo ego, iudices, vos, quantum meus in vos amor postulat, tantum hortor, ut communi studio, quoniam in rebus coniuncti sumus, mansuetudine et misericordia vestra falsam a nobis crudelitatis famam repellamus.

M. TULLII CICERONIS

PRO

A. LICINIO ARCHIA POETA
O R A T I O.

NOTITIA LITTERARIA.

A. Licinius Archias quum Catulo et Mario cons. (a. U. 652.) Romam veniret, Cicero puer adhuc quadrimus eo tempore erat; postea poetae operam dedit. Orationem habuit a. U. 693. M. Pupio Pisone et M. Valerio Messalla cons.

ARGUMENTUM, UT VIDETUR, ASCONII

(a Maio e cod. Ambros. 1817. editum et suppletum).

A. Licinius Archias se studiis poeticis dedidit, et adprime, ut videbatur, excelluit in hoc genere litterarum. Amicitia igitur etiam viris illustribus familiariter copulatus est, ut ipse M. Tullius in orationis huius narratione confirmat. Interim satis longo intervallo quum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus, et quum ex ea provincia cum eodem L. Lucullo regrederetur, Heracleam venit, quae tunc erat civitas foederata, et ascriptus est in ordinem Heracleensium civis. Tunc Silanus et Carbo cons. legem tulerunt, ut omnes, qui essent ex foederatis populis, civitatem Romanam consequerentur: si modo illo tempore, quo lex lata esset, domicilium in Italia haberent, et intra

diem sexagesimum professi apud praetorem fuissent. Quae quum Licinio Archiae ad obtinendum ius civitatis Romanae argumenta deessent, quoniam neque tabulis Heracleensium probare poterat ascriptum se in ordinem civium; quippe tabularium civitatis illius exarserat bello sociali, nec bona sua in censum detulerat: reus factus est lege Papia, quae lata fuerat ad eos coercendos, qui temere et illicite civitatem Romanam usurpassent. Fit ergo quasi coniecturalis, an ascriptus sit in ordinem Heracleensium, et an fecerit omnia, quae is facere debuerit, qui esset e numero foederatorum. Et deficitur quidem multis probationibus; testimonio tamen Heracleensium et vel maxime, quibus tota occupatur oratio, poeticae facultatis et doctrinae iucundissimae gratia nititur. Est etiam, ommissa coniectura, disceptatio per ipsam qualitatem personae, ut civis Romanus debeat adoptari, etiamsi in praeteritum non sit associatus.

L. 4. Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua, ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens hunc video mihi principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. Quod si haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata, nonnullis aliquando saluti fuit: a quo id accepimus, quo ceteris opitulari et alijs servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. 2. Ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii, neque haec dicendi

ratio aut disciplina: ne nos quidem huic uni studio penitus umquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quadam inter se continentur. II. 3. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur, me in quaestione legitima et in iudicio publico, quum res agatur apud praetorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat: quaeso a vobis, ut in hac caussa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam: ut me, pro summo poeta atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique praetore exercente iudicium, patiamini de studiis humanitatis ac litterarum paullo loqui liberius, et in eiusmodi persona, quae, propter otium ac studium, minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. 4. Quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, quum sit civis, a numero civium, verum etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse.

III. Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit: primum Antiochiae (nam ibi natus est, loco nobili, celebri quondam urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis affluenti,) celeriter ei* antecellere omnibus ingenii gloria contigit. Post in ceteris Asiae partibus cunctaque Graecia sic eius

adventus celebrabantur, ut famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius adventus admiratioque superaret. 5. Erat Italia tunc plena Graecarum artium ac disciplinarum, studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur, quam nunc iisdem in oppidis, et hic Romae, propter tranquillitatem reipublicae, non neglegebantur. Itaque hunc et Tarentini et Rhagini et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt: et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarent. Hac tanta celebritate famae quum esset iam absentibus notus, Romam venit, Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter quum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, quum praetextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed [etiam] hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adolescentiae prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. 6. Erat temporibus illis iucundus Q. Metello illi Numidico et eius pio filio; audiebatur a M. Aemilio; vivebat cum Q. Catulo, et patre et filio; a L. Crasso colebatur: Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine quum teneret, afficiebatur summo honore, quod eum non solum colebant, qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam, si qui forte simulabant, IV. Interim satis longo intervallo, quum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus, et quum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quae quum esset civitas aequissimo iure ac foedere, ascribi se in eam civitatem voluit: idque, quum ipse

per se dignus putaretur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Heracleensibus impetravit. 7. Data est civitas Silvani lege et Carbonis, si qui foederatis civitatibus ascripti fuissent: si tum, quum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent: et, si sexaginta dies apud praetorem essent professi. Quum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud praetorem, Q. Metellum, familiarissimum suum. 8. Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege, dicimus, nihil dico amplius: caussa dicta est. Quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracleaene esse tum ascriptum negabis? Adest vir summa auctoritate et religione et fide, L. Lucullus, qui se non opinari, sed scire; non audivisse, sed vidisse; non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heracleenses legati, nobilissimi homines: huius iudicii caussa cum mandatis et cum publico testimonio venerunt; qui hunc ascriptum Heracleensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracleensium publicas; quas Italico bello, incenso tabulario, interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea, quae habemus, nihil dicere; quaerere, quae habere non possumus; et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare; et, quum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii iusiurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare; tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. 9. At domicilium in Italia non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae collocavit? An non est professus? Immo vero iis tabulis professus, quae solae ex illa professione collegioque praetorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. V. Nam quum Appii tabulae

negligentius asservatae dicerentur, Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas, omnem tabularum fidem resignasset: Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venerit et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomine A. Licinii videtis. 40. Quae quum ita sint, quid est, quod de eius civitate dubitetis, praesertim quum aliis quoque in civitatibus fuerit ascriptus? Etenim quum mediocribus multis et aut nulla, aut humili aliqua arte praeditis gratuito civitatem in Graecia homines imperiebantur, Rheginos credo aut Locrenses aut Neapolitanos aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic, summa ingenii praedito gloria, noluisse! Quid? quum ceteri, non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam, aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint, hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracleensem esse voluit, reiicietur? 41. Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum, proximis censoribus hunc cum clarissimo imperatore, L. Lucullo, apud exercitum fuisse: superioribus, cum eodem quaestore fuisse in Asia: primis, Iulio et Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed, quoniam census non ius civitatis confirmat, ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se iam tum gessisse pro cive: iis temporibus, quae tu criminari ne ipsius quidem iudicio eum in civium Romanorum iure esse versatum, et testamentum saepe fecit nostris legibus, et adiit hereditates civium Romanorum, et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lucullo praetore et consule. VI. Quaere argumenta, si quae potes; num-

quam enim hic neque suo, neque amicorum iudicio revincetur.

42. Quaeres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur et aures convicio defessae conquiescant. An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus, in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor, me his studiis esse deditum; ceteros pudeat, si qui ita se litteris abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in aspectum lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut ab nullius umquam me tempore aut commodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas avocarit aut denique somnus retardarit? 43. Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi iure succenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum; quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique aleae, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque censetur oratio et facultas; quae quantacumque in me, numquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur: illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. 44. Nam nisi multorum praeceptis multisque litteris mihi ab adolescentia suasissem, nihil esse in vita magno opere expetendum, nisi laudem atque honestatem; in ea autem

persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda: numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum quotidianos impetus obiecissem. Sed pleni sunt omnes libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas; quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum virorum expressas, scriptores et Graeci et Latini reliquerunt! Quas ego mihi semper in administranda republica proponens, animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

VII. 45. Quaeret quispiam: quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare; sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, et sine doctrina naturae ipsius habitu prope divino per seipsos et moderatos et graves exstitisse fateor. Etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, quum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae: tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere exsistere. 46. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem, Africanum; ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos; ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profecto, si nihil ad percipiendam colendamque virtutem litteris adiuventur,

numquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi adversionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam ceterae neque temporum sunt, neque aetatum omnium neque locorum; haec studia adolescentiam agunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent; delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

47. Quod si ipsi haec neque attingere neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam quum in aliis videremus. VIII. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui quum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus celeritatemque ingeniorum negligemus? 48. Quoties ego hunc Archiam vidi, iudices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis,) quoties ego hunc vidi, quum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore! quoties revocatum eandem rem dicere, commutatis verbis atque sententiis! Quae vero accurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare: poetam na-

tura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. 19. Sit igitur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poetae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos, instituti rebus optimis, non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant: itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt: permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt. IX. Ergo illi alienum, quia poeta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noster est, repudiamus? praesertim quum omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam? Nam et Cimbricas res adolescens attigit, et ipsi illi C. Mario, qui durior ad haec studia videbatur, iucundus fuit. 20. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis, qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, quum ex eo quaereretur, *quod acroama aut cuius vocem libentissime audiret*: — *eius, a quo sua virtus optime praedicaretur*. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea, quae gesserat, posse celebrari. 21. Mithridaticum vero bellum, magnum atque difficile et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucillum, fortissimum et cla-

rissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Romanus aperuit, Lucullo imperante, Pontum, et regiis quondam opibus et ipsa natura regionis vallatum: populi Romani exercitus, eodem duce, non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Romani laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum eiusdem consilio ex omni impetu regio ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam: nostra semper feretur et praedicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis, et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphi. Quare, quorum ingeniis haec feruntur, ab iis populi Romani fama celebratur. 22. Carus fuit Africano superiori noster Ennius: itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus e marmore. At iis laudibus certe non solum ipsi, qui laudantur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In caelum huius proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adiungitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur. X. Ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum hominem, maiores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracleensem, multis civitatibus expetitur, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate eiiciemus?

23. Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi, quam ex Latinis, vehementer errat: propterea, quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Quare si res eae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur: cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem glo-

riam famamque penetrare, quod quum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum iis certe, qui de vita gloriae caussa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum.

24. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur! Atque is tamen, quum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset, *O fortunate, inquit, adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!* Et vere. Nam, nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mitylenaeum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit? et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? 25. Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla, quum Hispanos et Gallos donaret, credo, hunc petentem repudiasset; quem nos in concione vidimus, quum ei libellum malus poeta de populo subiecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas tunc vendebat, iussit ei praemium tribui sub ea conditione, *ut quid post ea scriberet.* Qui sedulitatem mali poetae duxerit aliquo tamen praemio dignam, huius ingenium et virtutem in scribendo et copiam non expetisset? 26. Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poetis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum,

tamen aures suas dederet. XI. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio, et optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi illi philosophi etiam illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari volunt. 27. Decimus quidem Brutus, summus ille vir et imperator, Accii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Iam vero ille, qui cum Aetolis, Ennio comite, bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope armati poetarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore et a poetarum salute abhorрere.

28. Atque, ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo, et de meo quodam amore gloriae, nimis acri fortasse, verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam, quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius urbis atque imperii et pro vita civium proque universa republica gessimus, attigit hic versibus atque inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, praeter hanc laudis et gloriae; qua quidem detracta, iudices, quid est, quod in hoc tam exiguo vitae curriculo et tam brevi tantis nos in laboribus exerceamus? 29. Certe, si nihil animus praesentiret in posterum, et si, quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliisque an-

geretur, neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes et dies animum gloriae stimulis concitat, atque admonet, non cum vitae tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam. XII. 30. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in republica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, quum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An, quum statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerint, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem non multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post mortem abfutura est, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

31. Quare conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobari quum dignitate, tum etiam vetustate; ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitur esse videatis; caussa vero eiusmodi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quae quum ita sint: petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis negotiis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper

ornavit; qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudum daturum esse profitetur; quique est eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti atque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius, quam acerbitate violatus esse videatur.

32. Quae de caussa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus: quae non fori neque iudiciali consuetudine et de hominis ingenio et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta; ab eo, qui iudicium exercet, certo scio.

40.

M. TULLII CICERONIS

PRO

L. F L A C C O

O R A T I O.

NOTITIA LITTERARIA.

L. Flaccus, qui Asiam triennium pro praetore obtinuerat, a D. Laelio de repetundis accusatus est Caesare et Bibulo cons. (695. U. c.) Unus de tribus eius defensoribus fuit Cicero, quem consulem Flaccus praetor in vindicanda coniuratione iuverat. Item etiam Hortensius patrociniū susceperat, cuius orationem Cicero memorat ad Att. II, 25. Ciceronis autem non tota superstes est oratio, sed tribus lacunosa locis, capp. 2. 8. et 32.

Ad primum locum quae referuntur fragmenta ab Angelo Maio e cod. bibl. Vatican. et Mediolan. inde ab a. 1814. edita, cum Peyronis supplementis obliqua scriptura notatis adiicere visum est.

ARG. Cicero in exordio, commemoratis Flacci in rempublicam meritis, mirari se ait, qui eius obtrektoribus aurem praeberere potuerit D. Laelius et accusationem suscipere. Laudata igitur Flacci quaestura, legatione, praetura, primo Graecorum testium fidem elevat, quamquam Graecorum ingenia collaudat; *deinde* Iudaeorum aurum sacrum undique collectum, quod interceptisse dicebatur, interdictum esse docet, ne exportaretur; *denique* querelis respondet civium Romanorum, 1) Deciani, cuius turpitudinem et crudelitatem exagitat c. 29. sqq. 2) Andronis Sextilii, qui sibi ereptam esse dicebat hereditatem coniugis, et 3) Falcidii, cui Flaccus L. talenta eripuisse ferebatur. In peroratione ab iis cavendum esse commonstrat, qui illos persequantur, quorum opera in Catilina coercendo magni fuerit.

I. 4. Quum in maximis periculis huius urbis atque imperii, gravissimo atque acerbissimo reipublicae casu, socio atque adiutore consiliorum periculorumque meorum L. Flacco, caedem a vobis, coniugibus, liberis vestris, vastitatem a templis, delubris, Urbe, Italia depellebam: sperabam, iudices, honoris potius L. Flacci me adiutorem futurum, quam miseriarum deprecatorem. Quod enim esset praemium dignitatis, quod populus Romanus, quum huius maioribus semper detulisset, huic denegaret: quum L. Flaccus veterem Valeriae gentis in liberanda patria laudem prope quingentesimo anno reipublicae retulisset? 2. Sed si forte aliquando aut beneficii huius obtrektor, aut virtutis hostis aut laudis invidus exstisset: existimabam, L. Flacco multitudinis potius imperitae, nullo

tamen cum periculo, quam sapientissimorum et leticissimorum virorum iudicium esse subeundum. Etenim, quibus auctoribus et defensoribus omnium tum salus esset non civium solum, verum etiam gentium defensa ac retenta, neminem umquam putavi per eos ipsos periculum huius fortunis atque insidias creaturum. Quod si esset aliquando futurum, ut aliquis de L. Flacci perniciē cogitaret: numquam tamen existimavi, iudices, D. Laelium, optimi viri filium, optima ipsum spe praeditum summae dignitatis, eam suscepturum accusationem, quae sceleratorum civium potius odio et furori, quam ipsius virtuti atque institutae adolescentiae conveniret. Etenim quum a clarissimis viris iustissimas inimicitias saepe cum bene meritis civibus depositas esse vidissem, non sum arbitratus, quemquam amicum reipublicae, posteaquam L. Flacci amor in patriam perspectus esset, novas huic inimicitias, nulla accepta iniuria, denuntiaturum. 3. Sed quoniam, iudices, multa nos et in nostris rebus et in republica fefellerunt, ferimus ea, quae sunt ferenda. Tantum a vobis petimus, ut omnia reipublicae subsidia, totum statum civitatis, omnem memoriam temporum praeteritorum, salutem praesentium, spem reliquorum in vestra potestate, in vestris sententiis, in hoc uno iudicio positam esse et defixam putetis. Si umquam respublica consilium, gravitatem, sapientiam, providentiam iudicum imploravit: hoc tempore, hoc, inquam, tempore implorat. II. Non estis de Lydorum aut Mysorum aut Phrygum, qui huc compulsi concitatique venerunt, sed de vestra republica iudicaturi, de civitatis statu, de communi salute, de spe bonorum omnium, si qua reliqua est etiam nunc, quae fortium civium mentes cogitationesque sustentet:

omnia alia perfugia bonorum, praesidia innocentium, subsidia reipublicae, consilia, auxilia, iura ceciderunt. 4. Quem enim appellem? quem obtester? quem implorem? Senaturne? at is ipse auxilium petit a vobis, et confirmationem auctoritatis suae vestrae potestati permissam esse sentit. An equites Romanos? iudicabitis principes eius ordinis quinquaginta, quid cum omnibus senseritis. An populum Romanum? at is quidem omnem suam de nobis potestatem tradidit vobis. Quamobrem, nisi hoc loco, nisi apud vos, nisi per vos, iudices, non auctoritatem, quae amissa est, sed salutem nostram, quae spe exigua extremaque pendet, tenuerimus: nihil est praeterea, quo confugere possimus: nisi forte, quae res hoc iudicio tentetur, quid agatur, cui caussae fundamenta iaciantur, iudices, non videtis. 5. Condemnatus est is, qui Catilinam, signa patriae inferentem, interemit: quid est caussae, cur non is, qui Catilinam ex Urbe repulit, pertimescat? Repetitur ad poenam, qui indicia communis exitii excepit: cur sibi confidat is, qui ea proferenda et patefacienda curavit? Socii consiliorum, ministri, comitesque vexantur: quid auctores, quid duces, quid principes sibi exspectent? Atque utinam inimici nostri ac bonorum omnium mecum potius contendant! utrum tum omnes boni duces nostri, an comites fuerint ad communem conservandam salutem **

* * *

* Strangulatos maluit dicere.

Quid sibi meus necessarius Caetra voluit?

Quid vero Decianus?

* *Fragmenta e codice Vaticano ab A. Maio edita.*

Utinam esset proprie mea! Senatus igitur magna ex parte....

Di, inquam, immortales! Lentulum....

* *Quid attinuit adhibere testimonium externum, quum domestica vita naturaue constaret? Itaque non patiar, D. Laeli, te tibi hoc sumere atque hanc caeteris in posterum, nobis in praesens tempus legem conditionemque statuere, ut defensiones nostras ad accusatorum arbitrium accommodemus, non veniamus ad illam contentionem, ad quam nos caussa ipsa deducit.*

Quum adolescentiam notaris, quum reliquum tempus aetatis turpitudinis maculis consperseris, quum privatarum rerum ruinas, quum domesticas labes, quum urbanam infamiam, quum Hispaniae, Galliae, Ciliciae, Cretae, quibus in provinciis non obscure versatus est, vitia et flagitia protuleris: tum denique, quid Tmolitae et Lorymeni de L. Flacco existiment, audiemus.

Quem vero tot tam gravesque provinciae salvum esse cupiant, quem plurimi cives tota ex Italia devincti necessitudine ac vetustate defendant, quem haec communis nostrum omnium patria propter recentem summi beneficii memoriam complexa teneat: hunc etiamsi tota Asia deposcit ad supplicium, defendam, resistam.

Quid? si neque tota, neque optima, neque incorrupta, neque sua sponte, nec iure, nec more, nec vere, nec religiose, nec integre; si impulsata, si sollicitata, si concitata, si coacta, si impia, si temere, si cupide, si inconstanter nomen suum misit in hoc iudicium per egentissimos testes; ipsa autem nihil queri vere

* *Fragmentum e codice Mediolanensi ab eodem Maio editum.*

de iniuriis potest: tamenne, iudices, haec ad breve tempus audita longinqui temporis cognitarum rerum fidem derogabunt?

Tenebo igitur hunc ordinem defensor, quem fugit inimicus; et accusatorem urgebo atque insequar et ultro crimen ab adversario flagitabo. Quid est, Laeli? Num quid ea d... d... ea... f... no.... vere ** dicis? qui [e]quidem non in umbra neque in illius aetatis disciplinis artibusque versatus est. Etenim puer cum patre consule ad bellum est profectus. Nimirum etiam hoc ipso nomine aliquid, quia suspiciose dici poterat, criminabare.

* Sed si neque Asiae luxuries infirmissimum tempus aetatis ***

Ex hoc aetatis gradu se ad exercitum C. Flacci patrui contulit.

Tribunus militaris cum P. Servilio, gravissimo et sanctissimo cive, profectus.

Quorum amplissimis iudiciis ornatus, quaestor factus est.

M. Pisone, qui cognomen frugalitatis, nisi accepisset, ipse peperisset.

Idem novum bellum suscepit atque confecit.

Non Asiae testibus, sed accusatoribus contubernilibus traditus.

* * *

III. 6. Hunc igitur virum, Laeli, quibus tandem rebus oppugnas? Fuit, P. Servilio imperatore, in Cilicia tribunus militum. Ea res siletur. Fuit M. Pisoni quaestor in Hispania. Vox de quaestura nulla missa est. Bellum Cretense ex magna parte gessit, atque una

* *Fragmenta e cod. Vaticano edita.*

cum summo imperatore sustinuit. Muta est huius temporis accusatio. Praeturae iurisdictio, res varia et multiplex ad suspensiones et simultates, non attingitur. Ea vero in summo et periculosissimo reipublicae tempore etiam ab inimicis laudatur. At a testibus laeditur. Antequam dico, a quibus, qua spe, qua vi, qua re concitatis, qua levitate, qua egestate, qua perfidia, qua audacia praeditis, dicam de genere universo et de conditione omnium nostrum. Per deos immortales! iudices, vos, quomodo is, qui anno ante Romae ius dixerat, anno post in Asia ius dixerit, a testibus quaeritis ignotis? ipsi coniectura nihil iudicabitis? In tam varia iurisditione tam multa decreta, tot hominum gratiosorum laesae voluntates. Quae est umquam iacta non suspicio, quae tamen solet esse falsa, sed iracundiae vox aut doloris? 7. Et is est reus avaritiae, qui in uberrima re turpe compendium, in maledicentissima civitate, in suspiciosissimo negotio maledictum omne, non modo crimen effugit? Praetereo illa, quae praetereunda non sunt: nullum huius in privatis rebus factum avarum, nullam in re pecuniaria contentionem, nullam in re familiari sordem posse proferri. Quibus igitur testibus ego hosce possum refutare, nisi vobis? 8. Tmolites ille vicanus, homo non modo nobis, sed ne inter suos quidem notus, vos docebit, qualis sit L. Flaccus? quem vos modestissimum adolescentem, provinciae maximae sanctissimum virum, nostri exercitus fortissimum militem, diligentissimum ducem, temperatissimum legatum quaestoremque cognoverunt: quem vos praesentes constantissimum senatorem, iustissimum praetorem, atque amantissimum reipublicae civem iudicastis. IV. 9. De quibus vos aliis testes esse debetis, de iis ipsi alios testes au-

dietis? At quos testes? primum dicam (id quod est commune,) Graecos: non quo nationi huic ego unus maxime fidem derogem; nam, si quis umquam de nostris hominibus a genere isto studio ac voluntate non abhorrens fuit, me et esse arbitror, et magis etiam tum, quum plus erat otii, fuisse: sed sunt in illo numero multi boni, docti, prudentes, qui ad hoc iudicium deducti non sunt; multi imprudentes, illiterati, leves, quos variis de caussis video concitatos. Verumtamen hoc dico de toto genere Graecorum: tribuo illis litteras, do multarum artium disciplinam, non adimo sermonis leporem, ingeniorum acumen, dicendi copiam; denique etiam, si qua sibi alia sumunt, non repugno: testimoniorum religionem et fidem numquam ista natio coluit; totiusque huiusce rei quae sit vis, quae auctoritas, quod pondus, ignorant. 10. Unde illud est: DA MIHI TESTIMONIUM MUTUUM? Num Gallorum, num Hispanorum putatur? Totum istud Graecorum est: ut etiam, qui Graece nesciunt, hoc quibus verbis a Graecis dici soleat, sciant. Itaque videte, quo vultu, qua confidentia dicant: tum intelligetis, qua religione dicant. Numquam nobis ad rogatum respondent, semper accusatori plus, quam ad rogatum. Numquam laborant, quemadmodum probent, quod dicunt: sed quemadmodum se explicant dicendo. Iratus Flacco dixit M. Lurco, quod, ut ipse aiebat, libertus erat eius turpi iudicio condemnatus. Nihil dixit, quod laederet eum, quum cuperet: impediēbat enim religio. Tamen id, quod dixit, quanto cum pudore, quo tremore et pallore dixit? 11. Quam promptus homo P. Septimius? quam iratus de iudicio et de villico? Tamen haesitabat; tamen eius iracundiae religio nonnumquam repugnabat. Inimicus M. Caelius, quod,

quum in re manifesta putasset nefas esse, publicanum iudicare contra publicanum, sublatus erat e numero recuperatorum. Tamen tenuit se, neque attulit in iudicium quidquam ad laedendum, nisi voluntatem.

V. Hi si Graeci fuissent, ac nisi nostri mores ac disciplina plus valerent, quam dolor ac simultas: omnes se spoliatos, vexatos, fortunis eversos esse dixissent. Graecus testis cum ea voluntate processit, ut laedat: non iurisiurandi, sed laedendi verba meditatur. Vincere, refelli, coargui putat esse turpissimum: ad id se parat: nihil aliud curat. Itaque non optimus quisque, nec gravissimus, sed impudentissimus loquacissimusque deligitur. 42. Vos autem in privatis minimarum rerum iudiciis testem diligenter expenditis: etiam si formam hominis, si nomen, si tribum nostis, mores tamen exquirendos putatis. Qui autem dicit testimonium ex nostris hominibus, ut se ipse sustentat! ut omnia verba moderatur! ut timet, ne quid cupide, ne quid iracunde, ne quid plus minusve, quam sit necesse, dicat! Num illos item putatis? quibus iusiurandum iocus est, testimonium ludus: existimatio vestra tenebrae: laus, merces, gratia, gratulatio proposita est omnis in impudenti mendacio. Sed non dilatabo orationem meam: etenim potest esse infinita, si mihi libeat totius gentis in testimoniis dicendis explicare vanitatem. Sed propius accedam: de his vestris testibus dicam. 43. Vehementem accusatorem nacti sumus, iudices, et inimicum in omni genere odiosum ac molestum: quem spero his rebus fore magno usui et amicis et reipublicae. Sed certe inflammatus incredibili cupiditate, hanc caussam accusationemque suscepit. Qui comitatus in inquirendo? comitatum dico? immo vero quantus exercitus? quae iactura? qui sumptus?

quanta largitio? Quae quamquam utilia sunt caussae, timide tamen dico; quod vereor, ne Laelius ex his rebus, quas sibi suscepit gloriae causa, putet aliquid, oratione mea, sermonis in sese aut invidiae esse quaesitum. VI. Itaque hanc partem totam relinquam: tantum a vobis petam, iudices, ut, si quid ipsi audistis communi fama atque sermone, de vi, de manu, de armis, de copiis, memineritis: quarum rerum invidia, lege hac recenti ac nova, certus est inquisitioni committum numerus constitutus. 44. Sed ut hanc vim omitam, quanta illa sunt? quae quoniam accusatorio iure et more sunt facta, reprehendere non possumus, queri tamen cogimur: primum quod, distributis partibus, sermo est tota Asia dissipatus, Cn. Pompeium, quod L. Flacco est vehementer inimicus, contendisse a D. Laelio, paterno amico ac pernecessario, ut hunc hoc iudicio arcesseret: omnemque ei suam auctoritatem, gratiam, copias, opes ad hoc negotium conficiendum detulisse. Id hoc verisimilius Graecis hominibus videbatur, qui paullo ante in eadem provincia familiarem Laelium Flacco viderant. Pompeii autem auctoritas quum apud omnes tanta est, quanta esse debet, tum excellit in ista provincia, quam nuper et praedonum et regum bello liberavit. Adiunxit illa, ut eos, qui domo exire nolebant, testimonii denuntiatione terret: qui domi stare non poterant, largo et liberali viatico commoveret. 45. Sic adolescens, ingenii plenus, locupletes metu, tenues praemio, stultos errore permovit: sic sunt expressa ista praeclara, quae recitantur, psephismata, non sententiis, neque auctoritatibus declarata, nec iureiurando constricta, sed porrigenda manu profundendoque clamore multitudinis concitatae.

VII. O morem praeclarum disciplinamque, quam a maioribus accepimus, si quidem teneremus! sed nescio quo pacto iam de manibus elabitur. Nullam enim illi nostri sapientissimi et sanctissimi viri vim concionis esse voluerunt: quae scisceret plebes, aut quae populus iuberet, summota concione, distributis partibus, tributim et centuriatim descriptis ordinibus, classibus, aetatibus, auditis auctoribus, re multos dies promulgata et cognita, iuberi vetarique voluerunt. 46. Graecorum autem totae respublicae sedentis concionis temeritate administrantur. Itaque, ut hanc Graeciam, quae iamdiu suis consiliis perculsa et afflicta est, omittam: illa vetus, quae quondam opibus, imperio, gloria floruit, hoc uno malo concidit, libertate immoderata ac licentia concionum. Quum in theatro imperiti homines, rerum omnium rudes ignarique, conderant: tum bella inutilia suscipiebant, tum seditiosos homines reipublicae praeficiebant, tum optime meritos cives e civitate eiiciebant. 47. Quod si haec Athenis tum, quum illae non solum in Graecia, sed prope cunctis gentibus enitebant, accidere sunt solita, quam moderationem putatis in Phrygia aut in Mysia concionum fuisse? Nostras conciones illarum nationum homines plerumque perturbant. Quid, quum soli sunt ipsi, tandem fieri putatis? Caesus est virgis Cymaeus ille Athenagoras, qui in fame frumentum exportare erat ausus. Data concio Laelio est. Processit ille, et Graecus apud Graecos non de culpa sua dixit, sed de poena questus est. Porrexerunt manus: psephisma natum est. Hoc testimonium est? Nuper epulati, paullo ante omni largitione saturati, Pergameni, quod Mithridates, qui multitudinem illam non auctoritate, sed sagina tenebat, se velle dixit, id sutores, id

zonarii conclamarunt. Hoc testimonium est civitatis? Ego testes a Sicilia publice duxi. Verum erant ea testimonia non concitatae concionis, sed iurati senatus. 48. Quare iam non est mihi contentio cum teste: vobis videndum est, sintne haec testimonia putanda.

VIII. Adolescens bonus, honesto loco natus, disertus, cum maximo ornatissimoque comitatu venit in oppidum Graecorum: postulat concionem: locupletes homines et graves, ne sibi adversentur, testimonii denuntiatione deterret: egentes et leves spe legationis et viatico publico, privata etiam benignitate prolectat. Opifices et tabernarios, atque illam omnem faecem civitatum, quid est negotii concitare, in eum praesertim, qui nuper summo cum imperio fuerit, summo autem in amore esse, propter nomen ipsum imperii, non potuerit? Mirandum vero est, homines eos, quibus odio sunt nostrae secures, nomen acerbitati, scriptura, decumae, portorium morti, libenter arripere facultatem laedendi, quaecumque detur. 49. Mementote igitur, quum audietis psephismata, non audire vos testimonia; audire temeritatem vulgi, audire vocem levissimi cuiusque, audire strepitum imperitorum, audire concionem concitatam levissimae nationis. Itaque perscrutamini penitus naturam rationemque criminum: iam nihil praeter spem, nihil praeter terrorem ac minas reperietis.

Deesse videntur nonnulla.

IX. 20. In aerario nihil habent civitates, nihil in vectigalibus. Duae rationes conficiendae pecuniae, aut versura, aut tributo. Nec tabulae creditoris proferuntur, nec tributum confectio ulla recitatur. Quam vero facile falsas rationes inferre et in tabulas, quodcumque commodum est, referre soleant, ex Cn. Pompeii

litteris ad Hypsaeum, et Hypsaei ad Pompeium missis, quaeso, cognoscite. LITTERAE POMPEII ET HYPSAEI. Satisne vobis coarguere his auctoribus dissolutam Graecorum consuetudinem licentiamque impudentem videmur? Nisi forte, qui Cn. Pompeium, qui praesentem, qui nullo impellente fallebant, eos, urgente Laelio, in absentem et in L. Flaccum aut timidos fuisse aut religiosos putamus. 24. Sed fuerint incorruptae litterae domi: nunc vero quam habere auctoritatem aut quam fidem possunt? Triduo lex ad praetorem deferri, iudicum signis obsignari iubet. Tricesimo die vix deferuntur. Ne corrumpi tabulae facile possint, idcirco lex obsignatas in publico poni voluit. At obsignantur corruptae. Quid refert igitur, tanto post ad iudices deferantur, an omnino non deferantur?

X. Quid? si testium studium cum accusatore sociatum est: tamenne isti testes habebuntur? Ubi est igitur illa expectatio, quae versari in iudiciis solet? Nam antea, quum dixerat accusator acriter et vehementer, quumque defensor suppliciter demissequeretur, tertius ille erat expectatus locus testium, qui aut sine ullo studio dicebant, aut cum dissimulatione aliqua cupiditatis. 22. Hoc vero quid est? Una sedent; ex accusatorum subselliis surgunt; non dissimulant; non verentur. De subselliis queror? una ex domo prodeunt: si verbo titubarint, quo revertantur, non habebunt. An quisquam esse testis potest, quem accusator sine cura interroget nec metuat, ne sibi aliquid, quod ipse nolit, respondeat? Ubi est igitur illa laus oratoris, quae vel in accusatore antea, vel in patrono spectari solebat? Bene testem interrogavit: calide accessit: reprehendit: quo voluit, adduxit: convi-

cit et elinguem reddidit. 23. Quid tu istum roges, Laeli, qui, priusquam hoc, TE rogo, dixeris, plura etiam effundet, quam tu ei domi ante praescripseris? Quid ego autem defensor rogem? Nam aut oratio testium refelli solet, aut vita laedi. Qua disputatione orationem refellam eius, qui dicit, DEDIMUS: nihil amplius? In hominem dicendum est igitur, quum oratio argumentationem non habet. Quid dicam in ignotum? Querendum est ergo et deplorandum, id quod iamdudum facio, de omni accusationis iniquitate: primum de communi genere testium: dicit enim natio minime in testimoniis dicendis religiosa. Propius accedo: nego esse ista testimonia, quae tu ipse psephismata appellas, [sed] et fremitum egentium, et motum quemdam temerarium Graeculae concionis. Intrabo etiam magis. Qui gessit, non adest: qui numerasse dicitur, non est deductus: privatae litterae nullae proferuntur: publicae retentae sunt in accusatorum potestate: summa est in testibus: hi vivunt cum inimicis, adsunt cum adversariis, habitant cum accusatoribus. 24. Utrum hic tandem disceputationem et cognitionem veritatis, an innocentiae labem aliquam aut ruinam fore putatis? Multa enim sunt eiusmodi, iudices, ut, etiamsi in homine ipso, de quo agitur, negligenda sint, tamen in conditione atque in exemplo pertimescenda videantur. XI. Si quem infimo loco natum, nullo splendore vitae, nulla commendatione famae, defenderem: tamen civem a civibus communis humanitatis iure ac misericordia deprecarer, ne ignotis testibus, ne incitatis, ne accusatoris consessoribus, convivis, contubernalibus, ne hominibus, levitate Graecis, crudelitate barbaris, civem ac supplicem vestrum dederetis: ne periculosam imitationem exempli reliquis

in posterum proderetis. 25. Sed, quum L. Flacci res agatur, cuius ex familia qui primus consul factus est, primus in hac civitate consul fuit; cuius virtute regibus exterminatis, libertas in republica constituta est; quae usque ad hoc tempus honoribus, imperiis, rerum gestarum gloria, continuata permansit: quumque ab hac peremni contestataque virtute maiorum non modo non degenerarit L. Flaccus, sed, in qua maxime florere generis sui gloriam viderat, laudem patriae in libertatem vindicandae praetor adamarit: in hoc ego reo ne quod perniciosum exemplum prodatur, pertimescam, in quo, etiamsi quid errasset, omnes boni connivendum esse arbitrarentur? 26. Quod quidem ego non modo non postulo, sed contra, iudices, vos oro et obtestor, ut totam causam quam maxime intentis oculis (ut aiunt) acerrime contemplemini. Nihil religione testatum, nihil veritate fundatum, nihil dolore expressum, contraque omnia corrupta libidine, iracundia, studio, pretio, periurio reperientur.

XII. 27. Etenim iam universa istorum cognita cupiditate, accedam ad singulas querelas criminationesque Graecorum. Classis nomine pecuniam civitatibus imperatam queruntur: quod nos factum, iudices, confitemur. Sed si hoc crimen est, aut in eo est, quod non licuerit imperare, aut in eo, quod non opus fuerit navibus, aut in eo, quod nulla, hoc praetore, classis navigarit. Licuisse ut intelligas, cognosce, quid, me consule, senatus decreverit, quum quidem nihil a superioribus continuorum annorum decretis decesserit. SENATUSCONSULTUM. Proximum est ergo, ut, opus fuerit classe, necne, quaeramus. Utrum igitur hoc Graeci statuent aut ullae exterae nationes, an vestri praetores, vestri duces, vestri imperatores? Equidem

existimo, in eiusmodi regione atque provincia, quae mari cincta, portibus distincta, insulis circumdata esset, non solum praesidii, sed etiam ornandi imperii causa navigandum fuisse. 28. Haec enim ratio ac magnitudo animorum in maioribus nostris fuit, ut, quum in privatis rebus suisque sumptibus, minimo contenti, tenuissimo cultu viverent, in imperio atque in publica dignitate omnia ad gloriam splendoremque revocarent. Quaeritur enim in re domestica continentiae laus, in publica dignitatis. Quod si etiam praesidii causa classem habuit, quis erit tam iniquus, qui reprehendat? Nulli erant praedones. Quid? nullos fore, quis praestare poterat? Minuis, inquit, gloriam Pompeii. 29. Immo tu auges molestiam. Ille enim classes praedonum, urbes, portus, receptacula sustulit, pacem maritimam summa virtute atque incredibili celeritate confecit: illud vero neque suscepit neque suscipere debuit, ut, si qua uspiam navicula praedonum apparuisset, accusandus videretur. Itaque ipse in Asia, quum omnia iam bella terra marique confecisset, classem tamen iisdem istis civitatibus imperavit. Quod si tum statuit opus esse, quum ipsius praesentis nomine tuta omnia et pacata esse poterant; quid, quum ille decessisset, Flacco existimatis statuendum et faciendum fuisse? XIII. 30. Quid? nos hic nonne ipso Pompeio auctore, Silano et Murena consulibus, decrevimus, ut classis in Italia navigaret? nonne eo ipso tempore, quum L. Flaccus in Asia remiges imperabat, nos hic in mare superum et inferum sesterium ter et quadragies erogabamus? Quid postero anno? Nonne M. Curio et P. Sextilio quaestoribus pecunia in classem est erogata? Quid? hoc omni tempore equites in ora maritima non fuerunt? Illa est enim

gloria divina Pompeii: primum praedones eos, qui tum, quum illi bellum maritimum gerendum datum est, toto mari dispersi vagabantur, redactos esse omnes in potestatem: deinde Syriam esse nostram, Ciliciam teneri, Cyprum per Ptolemaeum regem nihil audere: praeterea Cretam Metelli virtute esse nostram: nihil esse, unde proficiscantur; nihil, quo revertantur: omnes sinus, promontoria, littora, insulas, urbes maritimas claustris imperii nostri contineri. 34. Quod si, Flacco praetore, nemo in mari praedo fuisset, tamen huius diligentia reprehendenda non esset. Idcirco enim, quod hic classem habuisset, existimarem non fuisse. Quid? si L. Oppii, L. Agrii, C. Cestii, equitum Romanorum, huius etiam clarissimi viri, Cn. Domitii, qui in Asia tum legatus fuit, testimonio doceo, eo ipso tempore, quo tu ipse negas classem habendam fuisse, complures a praedonibus esse captos: tamen Flacci consilium in remigibus imperandis reprehendetur? Quid? si etiam occisus est a piratis Adramytenus homo nobilis, cuius est fere nobis omnibus nomen auditum, Atyanas pugil, Olympionices? hoc est apud Graecos (quoniam de eorum gravitate dicimus) prope maius et gloriosius, quam Romae triumphasse. At neminem cepisti. Quam multi orae maritimae clarissimi viri praefuerunt, qui, quum praedonem nullum cepissent, mare tamen tutum praestiterunt? Casus est enim in capiando, locus, eventus, occasio: defendendi facilis est cautio, non solum latibulis occultorum locorum, sed etiam tempestatum moderatione et conversione. XIV. 32. Reliquum est, ut quaeratur, utrum ista classis cursu et remis, an sumptu tantum et litteris navigarit. Num id igitur negari potest, cuius rei cuncta testis est Asia, bipartito classem distributam

fuisse, ut una pars supra Ephesum, altera infra Ephesum navigaret? Hac classe M. Crassus, vir amplissimus, ab Aeno in Asiam, his navibus Flaccus ex Asia in Macedoniam navigavit. In quo igitur praetoris est diligentia requirenda? In numero navium, et in descriptione aequabili sumptus? Dimidium eius, quo Pompeius erat usus, imperavit. Num potuit parcius? Descripsit autem pecuniam ad Pompeii rationem; quae fuit accommodata L. Sullae descriptioni; qui quum omnes Asiae civitates pro portione in provincia descripsisset, illam rationem in imperando sumptu et Pompeius et Flaccus secutus est. Neque est adhuc tamen ea summa completa. Non refert vero. 33. Quid lucretur? Quum enim onus imperatae pecuniae suscipit: id, quod tu crimen esse vis, confitetur. Qui igitur probari potest, in ea pecunia non referenda crimen sibi ipsum facere, in qua crimen esset nullum, si referret? At enim negas fratrem meum, qui L. Flacco successerit, pecuniam ullam in remiges imperasse. Equidem Quinti fratris mei laude delector: sed aliis magis, gravioribus atque maioribus. Aliud quiddam statuit, aliud vidit. Existimavit, quocumque tempore auditum quid esset de praedonibus, quam vellet subito, se classem comparaturum. Denique hoc primus frater meus in Asia fecit, ut hoc sumptu remigum civitates levaret. Crimen autem tum videri solet, quum aliquis sumptus instituit eos, qui antea non erant instituti, non quum successor aliquid immutat de institutis priorum. Flaccus, quid alii postea facturi essent, scire non poterat: quid fecissent, videbat.

XV. 34. Sed quoniam de communi totius Asiae crimine dictum est, aggrediar iam ad singulas civitates: ex quibus sit sane nobis prima civitas Acmonen-

sis. Citat praeco voce maxima legatos Acmonenses. Proceat unus Asclepiades. Prodeant. Etiamne praecone mentiri coegisti? est enim, credo, is vir iste, ut civitatis nomen sua auctoritate sustineat; damnatus turpissimis iudiciis domi, notatus litteris publicis: cuius de probis, adulteriis ac stupris exstant Acmonensium litterae: quas ego non solum propter longitudinem, sed etiam propter turpissimam obscenitatem verborum, praetereundas puto. Dixit publice data drachmarum ccvi millia. Dixit tantum: nihil ostendit, nihil protulit: sed adiunxit id, quod certe, quoniam erat domesticum, docere debuit, se privatim drachmarum ccvi millia dedisse. Quantum sibi ablatum homo impudentissimus dicit, tantum numquam est ausus, ut haberet, optare. 35. Ab A. Sextilio dicit se dedisse et a suis fratribus. Potuit dare Sextilius. Nam fratres quidem consortes sunt mendicitatis. Audiamus igitur Sextilium: fratres denique ipsi prodeant: quam volent, impudenter mentiantur: et, quod numquam habuerint, dedisse se dicant: tamen aliquid fortasse coram producti dicent, in quo reprehendantur. Non deduxi, inquit, Sextilium. Cedo tabulas. Non deportavi. Fratres saltem exhibe. Non denuntiavi. Quod ergo unus Asclepiades, fortuna egens, vita turpis, existimatione damnatus, impudentia atque audacia fretus, sine tabulis, sine auctore iecerit, id nos quasi crimen aut testimonium pertimescamus? 36. Idem laudationem, quam nos ab Acmonensibus Flacco datam proferebamus, falsam esse dicebat. Cuius quidem laudationis iactura exoptanda nobis fuit. Nam, ut signum publicum inspexit praeclarus iste auctor suae civitatis, solere suos cives ceterosque Graecos, ex tempore quod opus sit, obsignare dixit.

Tu vero tibi habeto istam laudationem. Nec enim Acmonensium testimonio Flacci vita et dignitas nititur. Das enim mihi, quod haec caussa maxime postulat, nullam gravitatem, nullam constantiam, nullum firmum in Graecis hominibus consilium, nullam denique esse testimonii fidem. Nisi vero hactenus ista formula testimonii atque orationis tuae describi ac distingui potest, ut Flacco absenti aliquid civitates tribuisse dicantur: Laelio praesenti, per se agenti, vi legis, iure accusationis, opibus praeterea suis terrenti ac minanti, nihil temporis caussa scripsisse aut obsignasse videantur. XVI.37. Equidem in minimis rebus saepe res magnas vidi, iudices, deprehendi ac teneri, ut in hoc Asclepiade. Haec, quae est a nobis prolata laudatio, obsignata erat creta illa Asiatica; quae fere est omnibus nota nobis: qua utuntur omnes non modo in publicis, sed etiam in privatis litteris, quas quotidie videmus mitti a publicanis, saepe uni cuique nostrum. Neque enim testis ipse signo inspecto falsum nos proferre dixit, sed levitatem totius Asiae protulit, de qua nos et libenter et facile concedimus. Nostra igitur laudatio, quam ille temporis caussa nobis datam dicit, datam quidem confitetur, consignata creta est: in illo autem testimonio, quod accusatori dicitur datum, ceram esse vidimus. 38. Hic ego, iudices, si vos Acmonensium decretis, si ceterorum Phrygum litteris permoveri putarem, vociferarer, et, quantum maxime possem, contenderem: testarer publicanos, excitarem negotiatores, vestram etiam conscientiam implorarem: cera deprehensa, confiderem totius testimonii fictam audaciam manifesto comprehensam atque oppressam teneri. Nunc vero non insultabo vehementius, nec volitabo in hoc insolentius, neque in istum nugatorem,

tamquam in aliquem testem, invehar, neque in toto Acmonensium testimonio, sive hic confictum est, ut apparet, sive missum domo est, ut dicitur, commovebor. Etenim, quibus ego istam laudationem remittam, quoniam sunt (ut Asclepiades dicit) leves, horum testimonium non pertimescam.

XVII. 39. Venio nunc ad Dorylensium testimonium: qui producti, tabulas se publicas ad speluncas perdidisse, dixerunt. O pastores, nescio quos, cupidus litterarum! siquidem nihil istis praeter litteras abstulerunt. Sed aliud esse caussae suspicamur, ne forte isti parum versuti esse videantur. Poena est, ut opinor, Dorylai gravior, quam apud alios, falsarum et corruptarum litterarum. Si veras protulissent, criminis nihil erat: si falsas, erat poena. Bellissimum putaverunt, dicere amissas. 40. Quiescant igitur, et me hoc in lucro ponere atque aliud agere patiantur. Non sinunt. Supplet enim ille nescio quis, et privatim dicit se dedisse. Hoc vero ferri nullo modo potest. Qui de tabulis publicis recitat iis, quae in accusatoris potestate fuerunt, non debet habere auctoritatem: sed tamen iudicium fieri videtur, quum tabulae illae ipsae, cuiusmodi sunt, proferuntur. Quum vero is, quem nemo vestrum vidit umquam; nemo, qui mortalis esset, audivit; tantum dicit, *DEDI*: dubitatis, iudices, quin ab hoc ignotissimo Phryge nobilissimum civem vindicetis? Atque huic eidem nuper tres equites Romani honesti et graves, quum in caussa liberali eum, qui asserebatur, cognatum suum esse diceret, non crediderunt. Qui hoc evenit, ut, qui locuples testis doloris et sanguinis sui non fuerit, idem sit gravis auctor iniuriae publicae? 41. Atque hic Dorylensis nuper quum efferretur magna frequentia, consessuque ve-

stro: mortis illius invidiam in L. Flaccum Laelius conferebat. Facis iniuste, Laeli, si putas periculo nostro vivere tuos contubernales: praesertim quum tua negligentia factum arbitremur. Homini enim Phrygi, qui arborem numquam vidisset, fiscinam ficorum obiecisti: cuius mors te ex aliqua parte relevavit. Edacem enim hospitem amisisti. Flacco vero quid profuit, qui valuit tamdiu, dum huc prodiret: mortuus est, aculeo iam dimisso, ac dicto testimonio? At istud columen actionis tuae, Mithridates, posteaquam, biduum refectus testis a nobis, effudit, quae voluit, omnia, reprehensus, convictus fractusque discessit, ambulat cum lorica: metuit homo doctus et sapiens, ne L. Flaccus nunc se scelere alliget, quum iam testem illum effugere non possit: ut, qui ante dictum testimonium sibi temperarit, quum tamen aliquid assequi posset, is nunc id agat, ut ad falsum avaritiae testimonium verum maleficii crimen adiungat. Sed de hoc teste, totoque Mithridatico crimine, disseruit et subtiliter et copiose Q. Hortensius: nos, ut instituiamus, ad reliqua pergamus.

XVIII. 42. Caput est omnium Graecorum concitandorum, qui cum accusatoribus sedet, Heraclides ille Temnites, homo ineptus et loquax, sed (ut sibi videtur) ita doctus, ut etiam magistrum illorum se esse dicat: et, qui ita sit ambitiosus, ut omnes vos, nosque quotidie persalutet. Temni usque ad illam aetatem in senatum venire non potuit: et, qui se artem dicendi traditurum etiam ceteris profiteatur, ipse omnibus turpissimis iudiciis convictus est. 43. Pari felicitate una legatus venit Nicomedes, qui neque in senatum ulla conditione pervenire potuit, et furti et pro socio damnatus est. Nam princeps legationis, Lysa-

nias, adeptus est ordinem senatorium: sed quum rempublicam nimium amplecteretur, peculatus damnatus, et bona et senatorium nomen amisit. Hi tres etiam aerarii nostri tabulas falsas esse voluerunt. Nam servos novem se professi sunt habere, quum omnino sine comite venissent. Decreto scribendo primum video affuisse Lysaniam: cuius fratris bona, quod is populo non solvebat, praetore Flacco, publice venierunt. Praeterea Philippus est, Lysaniae gener, et Hermobius: cuius frater Poles item pecuniae publicae est condemnatus. XIX. Dicunt se Flacco, et iis, qui simul essent, drachmarum xv millia dedisse. 44. Cum civitate mihi res est acerrima, et conficientissima litterarum: in qua nummus commoveri nullus potest sine quinque praetoribus, tribus quaestoribus, quatuor mensariis, qui apud illos a populo creantur. Ex hoc tanto numero deductus est nemo: et quum illam pecuniam nominatim Flacco datam referant; maiorem etiam aliquam quum huic iidem darent, in aedem sacram reficiendam, se perscripsisse dicunt: quod minime convenit. Nam aut omnia occulte referenda fuerunt, aut aperte omnia. Quum perscribunt, Flacco nominatim, nihil timent, nihil verentur: quum operi publico referunt, iidem homines subito eundem, quem contempserant, pertimescunt. Si praetor dedit, ut est scriptum: a quaestore numeravit: quaestor a mensa publica: mensa aut ex vectigali, aut ex tributo. Numquam erit istuc simile criminis, nisi mihi totam rationem omni et personarum genere, et litterarum explicaris. 45. Vel, quod est in eodem decreto scriptum, homines clarissimos civitatis, amplissimis usos honoribus hoc praetore circumventos: cur hi neque in iudicio adsunt, neque in decreto nominantur? non

enim credo significari isto loco illum, qui se erigit, Heraclidem. Utrum enim in clarissimis est civibus is, quem iudicatum hic duxit Hermippus? qui hanc ipsam legationem, quam habet, non accepit a suis civibus, sed usque Tmolo petivit? cui nullus honos in sua civitate habitus est umquam; res autem ea, quae tenuissimis committebatur, huic uni in vita commissa sola est. Custos, T. Aufidio praetore, in frumento publico est positus. Pro quo quum a P. Varino praetore pecuniam accepisset: celavit suos cives, utroque iis sumptum intulit. Quod posteaquam Temni, litteris a P. Varino missis, cognitum atque patefactum est, quumque eadem de re Cn. Lentulus, qui censor fuit, Temnitarum patronus, litteras misisset, Heraclidem istum Temni nemo postea vidit. 46. Atque, ut eius impudentiam perspicere possitis, causam ipsam, quae levissimi hominis animum in Flaccum incitavit, quaeso, cognoscite. XX. Fundum Cymaeum Romae mercatus est de pupillo Meculonio. Quum verbis se locupletem faceret; haberet nihil praeter illam impudentiam, quam videtis: pecuniam sumpsit mutuam a Sex. Stola, iudice hoc nostro, primario viro, qui et rem agnoscit, neque hominem ignorat: qui tamen credidit P. Fulvii Veratii, lectissimi hominis, fide. Ei cum solveret, sumpsit a C. et M. Fufiis, equitibus Romanis, primariis viris. Hic hercule, cornici oculum, ut dicitur. Nam hunc Hermippum, hominem eruditum, civem suum, cui debebat esse notissimus, percussit. Eius enim fide sumpsit a Fufiis. Securus Hermippus Temnum proficiscitur, quum iste sese pecuniam, quam huius fide sumpserat, a discipulis suis diceret Fufiis persoluturum. Habebat enim rhetor iste adolescentes quosdam locupletes, quos dimidio redde-

ret stultiores, quam acceperat, ubi nihil possent discere, nisi ignorantiam litterarum: 47. neminem quidem adeo infatuare potuit, ut ei nummum ullum crederet. Itaque, quum Roma clam esset profectus, multosque minutis mutationibus fraudavisset, in Asiam venit, Hermippoque percontanti de nomine Fufiano respondet, se omnem pecuniam Fufiis persolvisse. Interim, neque ita longo intervallo, libertus a Fufiis cum litteris ad Hermippum venit: pecunia petitur ab Hermippo. Hermippus ab Heraclide petit: ipse tamen Fufiis satisfacit absentibus, et fidem suam liberat: hunc aestuantem et tergiversantem iudicio ille persequitur: a recuperatoribus caussa cognoscitur. 48. Nolite existimare, iudices, non unam et eandem omnibus in locis esse fraudatorum et infitiatorum impudentiam: fecit eadem omnia, quae nostri debitores solent. Negavit sese omnino versuram ullam fecisse Romae: Fufiorum se affirmavit numquam omnino nomen audisse: Hermippum vero ipsum, pudentissimum atque optimum virum, veterem amicum atque hospitem meum, splendidissimum atque ornatissimum civitatis suae, probris omnibus maledictisque vexavit. Sed quum se homo volubilis quadam praecipiti celeritate dicendi in illa oratione iactaret, repente testimoniis Fufiorum nominibusque recitatis, homo audacissimus pertimuit, loquacissimus obmutuit. Itaque recuperatores contra istum rem minime dubiam prima actione iudicaverunt. Quum iudicatum non faceret, addictus Hermippo, et ab hoc ductus est. XXI. 49. Habetis et honestatem hominis et auctoritatem testimonii et causam omnem simultatis. Atque is ab Hermippo missus, quum ei pauca mancipia vendidisset, Romam se contulit: deinde in Asiam rediit, quum iam frater

meus Flacco successisset, ad quem adiit caussamque ita detulit: recuperatores, vi Flacci coactos et metu, falsum invitos iudicavisse. Frater meus pro sua aequitate prudentiaque decrevit, ut, si iudicatum negaret, in duplum iret: si metu coactos diceret, haberet eosdem recuperatores. Recusavit: et, quasi nihil esset actum, nihil iudicatum, ab Hermippo ibidem mancipia, quae ipse ei vendiderat, petere coepit. M. Grattidius, legatus, ad quem est aditum, actionem se daturum negavit: re iudicata stari ostendit placere. 50. Iterum iste, cui nullus esset usquam consistendi locus, Romam se retulit: persequitur Hermippus, qui numquam istius impudentiae cessit. Petit Heraclides a C. Plotio senatore, viro primario, qui legatus in Asia fuerat, mancipia quaedam, quae se, quum iudicatum esset, per vim vendidisse dicebat. Q. Naso, vir ornatissimus, qui praetor fuerat, iudex sumitur: qui quum sententiam secundum Plotium se dicturum ostenderet, et ab eo iudice abiit et, quod iudicium lege non erat, caussam totam reliquit. Satisne vobis, iudices, videor ad singulos testes accedere, neque, ut primo constitueram, tantummodo cum universo genere configere? 51. Venio ad Lysaniam eiusdem civitatis, peculiarem tuum, Deciane, testem: quem tu, quum ephebum Temni cognosses, quoniam te nudus delectaverat, semper nudum esse voluisti. Abduxisti Temno Apollonidem: pecuniam adolescentulo, grandi foenore, fiducia tamen accepta, occupavisti: hanc fiduciam commissam tibi dicis: tenes hodie ac possides. Eum tu testem spe recuperandi fundi paterni venire ad testimonium dicendum coegisti: qui quoniam testimonium nondum dixit, quidnam sit dicturus, exspecto. Novi genus hominum, novi consuetudinem, novi libi-

dinem. Itaque, etsi teneo, quid sit dicere paratus, nihil tamen contra disputabo prius, quam dixerit. Totum enim convertet atque alia finget. Quamobrem et ille servet, quod paravit, et ego me ad id, quod attulerit, integrum conservabo.

XXII. 52. Venio nunc ad eam civitatem, in quam ego multa et magna studia et officia contuli, et quam meus frater in primis colit atque diligit: quae si civitas per viros bonos gravesque homines querelas ad vos detulisset, paullo commoverer magis. Nunc vero quid putem? Trallianos Maeandrio caussam commisisse, homini egenti, sordido, sine honore, sine existimatione, sine censu? Ubi erant illi Pythodori, Aetideni, Lepisones, ceteri homines apud nos noti, inter suos nobiles? ubi illa magnifica et gloriosa ostentatio civitatis? Nonne esset putidum, si hanc caussam agerent severe, non modo legatum, sed Trallianum omnino dici Maeandrium? huic illi legato, huic publico testi patronum suum iam inde a patre atque maioribus, L. Flaccum, mactandum civitatis testimonio tradidissent? 53. Non est ita, iudices, non est profecto. Vidi ego in quodam iudicio nuper Philodorum testem Trallianum, vidi Parrhasium, vidi Archidemum, quum quidem idem hic mihi Maeandrius quasi ministrator aderat, subiiciens, quid in suos cives civitatemque, si vellem, dicerem. Nihil enim illo homine levius, nihil egentius, nihil inquinatius. Quare si hunc habent auctorem Tralliani doloris sui, si hunc custodem litterarum, si hunc testem iniuriae, si hunc auctorem querelarum; remittant spiritus, comprimant animos suos, sedent arrogantiam, fateantur in Maeandrii persona esse expressam faciem civitatis. Sin istum semper illi ipsi domi proterendum esse et

conculcandum putaverunt: desinant putare, auctoritatem esse in eo testimonio, cuius auctor inventus est nemo. XXIII. Sed exponam, quid in re sit, ut, quamobrem ista civitas neque severe Flaccum oppugnarit, neque benigne defenderit, scire possitis. 54. Erat ei Castriciano nomine irata; de quo toto respondit Hortensius: invita solverat Castricio pecuniam, iamdiu debitam. Hinc totum odium, hinc omnis offensio. Quo quum venisset Laelius ad iratos, et illud Castricianum vulnus dicendo refricuisset: siluerunt principes, neque in illa concione adfuerunt, neque istius decreti ac testimonii auctores esse voluerunt. Usque eo orba fuit ab optimatibus illa concio, ut princeps principum esset Mæandrius: cuius lingua, quasi flabello seditionis, illa tum est egentium concio ventilata. 55. Itaque civitatis pudentis, ut ego semper existimavi, et gravis, ut ipsi existimari volunt, iustum dolorem querelasque cognoscite. Quae pecunia fuerit apud se Flacci patris nomine collata a civitatibus, hanc a se esse ablatam queruntur. Alio loco quaeram, quid licuerit Flacco: nunc tantum a Trallianis requiro, quam pecuniam a se ablatam queruntur, suamne dicant, sibi a civitatibus collatam in usum suum. Cupio audire. Non, inquit, dicimus. Quid igitur? delatam ad nos, creditam nobis L. Flacci patris nomine, ad huius dies festos atque ludos. Quid tum? Hanc te, inquit, capere non licuit. 56. Iam id videro: sed primum illud tenebo: queritur gravis, locuples, ornata civitas, quod non retinet alienum: spoliata se dicit, quod id non habet, quod eius non fuit. Quid hoc impudentius dici aut fingi potest? Delectum est oppidum, quo in oppido uno pecunia a tota Asia ad honores L. Flacci poneretur. Haec pecunia tota ab honoribus tralata est in quaestum

et foederationem: recuperata est multis post annis. XXIV. 57. Quae civitati facta est iniuria? At moleste fert civitas. Credo. Avulsum est enim praeter spem, quod erat spe devoratum lucrum. At queritur. Impudenter facit. Non enim omnia, quae dolemus, eadem iure queri possumus. At accusat verbis gravissimis. Non civitas, sed imperiti homines, a Macandrio concitati. Quo loco etiam atque etiam facite, ut recorderini, quae sit temeritas multitudinis, quae levitas propria Graecorum, quid in concione seditiosa valeat oratio. Hic, in hac gravissima et moderatissima civitate, quum est forum plenum iudiciorum, plenum magistratum, plenum optimorum virorum et civium, quum speculatur atque obsidet rostra vindex temeritatis et moderatrix officii, curia: tamen quantos fluctus excitari concionum videtis? Quid vos fieri censetis Trallibus? An id, quod Pergami? Nisi forte hae civitates existimari volunt, facilius una se epistola Mithridatis moveri impellique potuisse, ut amicitiam populi Romani, fidem suam, iura omnia officii humanitatisque violarent, quam ut filium testimonio laederent, cuius patrem armis pellendum a suis moenibus censuissent. 58. Quare nolite mihi ista nomina civitatum nobilium opponere. Quos enim hostes haec familia contempsit, numquam eosdem testes pertimescet. Vobis autem est confitendum, si consiliis principum vestrae civitates reguntur, non multitudinis temeritate, sed optimatum consilio bellum ab istis civitatibus cum populo Romano esse susceptum: sin ille tum motus est temeritate imperitorum excitatus, patimini, me delicta vulgi a publica caussa separare. XXV. 59. At enim istam pecuniam huic capere non licuit. Utrum vultis patri Flacco licuisse, necne? Si licuit, sicuti

certe licuit, ad eius honores collatam, ex quibus ipse nihil capiebat, patris pecuniam recte abstulit filius: si non licuit, tamen illo mortuo, non modo filius, sed quivis heres rectissime potuit auferre. Ac tum quidem Tralliani, quum ipsi gravi foenore istam pecuniam multos annos occupavissent, a Flacco tamen omnia, quae voluerunt, impetraverunt: neque tam fuerunt impudentes, ut id, quod Laelius dixit, dicere auderent, hanc ab se pecuniam abstulisse Mithridatem. Quis enim erat, qui non sciret, in ornandis studiosiorem Mithridatem, quam in spoliandis Trallianis fuisse? 60. Quae quidem a me si, ut dicenda sunt, dicerentur, gravius agerem, iudices, quam adhuc egi, quantam Asiaticis testibus fidem habere vos conveniret: revocarem animos vestros ad Mithridatici belli memoriam, ad illam universorum civium Romanorum per tot urbes uno puncto temporis miseram crudelemque caedem: praetores nostros deditos, legatos in vincula coniectos, nominis prope Romani memoriam cum vestigio imperii, non modo ex aedibus Graecorum, verum etiam ex litteris esse deletam. Mithridatem deum, illum patrem, illum conservatorem Asiae, illum Evium, Nysium, Bacchum, Liberum nominabant. 61. Unum atque idem erat tempus, quum L. Flacco consuli portas tota Asia claudebat, Cappadocem autem illum non modo recipiebat suis urbibus, verum etiam ultro vocabat. Liceat haec nobis, si oblivisci non possumus, at tacere: liceat mihi potius de levitate Graecorum queri, quam de crudelitate. Auctoritatem isti habeant apud eos, quos esse omnino noluerunt? Nam, quoscumque potuerunt, togatos interemerunt: nomen civium Romanorum, quantum in ipsis fuit, sustulerunt. XXVI. In hac igitur urbe se iacent, quam ode-

runt? apud eos, quos inviti vident? in ea republica, ad quam opprimendam non animus eis, sed vires defuerunt? Aspiciant hunc florem legatorum laudatorumque Flacci, ex vera atque integra Graecia. Tum se ipsi expendant, tum cum his se comparent, tum, si audebunt, dignitati horum anteponant suam.

62. Adsunt Athenienses, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, leges ortae atque in omnes terras distributae putantur: de quorum urbis possessione, propter pulchritudinem, etiam inter deos certamen fuisse proditum est: quae vetustate ea est, ut ipsa ex sese suos cives genuisse dicatur et eorum eadem terra parens, altrix, patria dicatur: auctoritate autem tanta est, ut iam fractum prope ac debilitatum Graeciae nomen huius urbis laude nitatur. 63. Adsunt Lacedaemonii, cuius civitatis spectata ac nobilitata virtus, non solum natura corroborata, verum etiam disciplina putatur: qui soli toto orbe terrarum septingentos iam annos amplius unis moribus et numquam mutatis legibus vivunt. Adsunt ex Achaia cuncta multi legati, Boeotia, Thessalia: quibus locis nuper legatus L. Flaccus, imperatore Metello, praefuit. Neque vero te, Massilia, praetereo, quae L. Flaccum militem quaestoremque cognosti: cuius ego civitatis disciplinam atque gravitatem non solum Graeciae, sed haud scio an cunctis gentibus anteponendam dicam: quae tam procul a Graecorum omnium regionibus, disciplinis linguaque divisa, quum in ultimis terris cincta Gallorum gentibus, barbariae fluctibus alluatur, sic optimatum consilio gubernatur, ut omnes eius instituta laudare facilius possint, quam aemulari. 64. Hisce utitur laudatoribus Flaccus, his innocentiae te-

stibus, Graecorum cupiditati ut Graecorum auxilio resistamus.

XXVII. Quamquam quis ignorat, qui modo umquam mediocriter res istas scire curavit, quin tria Graecorum genera sint vere? quorum uni sunt Athenienses, quae gens Ionum habebatur: Aeoles alteri, Dores tertii nominabantur. Atque haec cuncta Graecia, quae fama, quae gloria, quae doctrina, quae plurimis artibus, quae etiam imperio et bellica laude floruit, parvum quemdam locum, ut scitis, Europae tenet semperque tenuit. Asiae maritimam oram bello superatam cinxit urbibus, non ut munitam coloniis illam augeret, sed ut obsessam teneret. 65. Quamobrem quaeso a vobis, Asiatici testes, ut, quum vere recordari voletis, quantum auctoritatis in iudicium afferatis, vosmetipsi describatis Asiam: nec, quid alienigenae de vobis loqui soleant, sed quid vosmetipsi de genere vestro statuatis, memineritis. Namque, ut opinor, Asia vestra constat ex Phrygia, Mysia, Caria, Lydia. Utrum igitur nostrum est, an vestrum, hoc proverbium, Phrygem plagis fieri solere meliorem? Quid de tota Caria? Nonne hoc vestra voce vulgatum est, si quid cum periculo experiri velis, in Care id potissimum esse faciendum? Quid porro in Graeco sermone tam tritum atque celebratum est, quam, si quis despicatui ducitur, ut Mysorum ultimus esse dicatur? Nam quid ego dicam de Lydia? Quis umquam Graecus comœdiam scripsit, in qua servus primarum partium non Lydus esset? Quamobrem quae vobis fit iniuria, si statuimus, vestro nobis iudicio standum esse de vobis? 66. Equidem mihi iam satis superque dixisse videor de Asiatico genere testium: sed tamen vestrum est, iudices, omnia, quae dici possunt in hominum

levitatem, inconstantiam, cupiditatem, etiamsi a me minus dicuntur, vestris animis et cogitatione comprehendere.

XXVIII. Sequitur auri illa invidia Iudaici. Hoc nimirum est illud, quod non longe a gradibus Aureliis haec caussa dicitur. Ob hoc crimen hic locus abs te, Laeli, atque illa turba quaesita est. Scis, quanta sit manus, quanta concordia, quantum valeat in concionibus. Summissa voce agam, tantum ut iudices audiant. Neque enim desunt, qui istos in me atque in optimum quemque incitent: quos ego, quo id facilius faciant, non adiuvabo. 67. Quum aurum Iudaeorum nomine quotannis ex Italia et ex omnibus provinciis Hierosolyma * exportari soleret, Flaccus sanxit edicto, ne ex Asia exportari liceret. Quis est, iudices, qui hoc non vere laudare possit? Exportari aurum non oportere, quum saepe antea senatus, tum, me consule, gravissime iudicavit. Huic autem barbarae superstitioni resistere, severitatis, multitudinem Iudaeorum, flagrantem nonnumquam in concionibus, pro republica contemnere, gravitatis summae fuit. At Cn. Pompeius, captis Hierosolymis, victor ex illo fano nihil attigit. 68. In primis hoc, ut multa alia, sapienter, quod in tam suspiciosa ac maledica civitate locum sermoni obtreptatorum non reliquit. Non enim credo, religionem et Iudaeorum et hostium impedimento praestantissimo imperatori, sed pudorem fuisse. Ubi ergo crimen est? Quoniam quidem furtum nusquam reprehendis, edictum probas, iudicatum fateris, quaesitum et prolatum palam non negas, actum esse per viros primarios res ipsa declarat: Apameae manifesto comprehensum, ante pedes praetoris in foro expensum est auri pondo centum paullo minus per Sex. Caesium,

equitem Romanum, castissimum hominem atque integerrimum: Laodiceae viginti pondo paullo amplius per hunc L. Peducaeam, iudicem nostrum, Adramyttii * per Cn. Domitium legatum. 69. Pergami non multum. Auri ratio constat: aurum in aerario est: furtum non reprehenditur: invidia quaeritur: a iudicibus oratio avertitur: vox in coronam turbamque effunditur. Sua cuique civitati religio, Laeli, est, nostra nobis. Stantibus Hierosolymis pacatisque Iudaeis, tamen istorum religio sacrorum a splendore huius imperii, gravitate nominis nostri, maiorum institutis abhorrebat: nunc vero hoc magis, quod illa gens, quid de imperio nostro sentiret, ostendit armis: quam cara diis immortalibus esset, docuit, quod est victa, quod elocata, quod servata.

XXIX. 70. Quamobrem, quoniam, quod crimen esse voluisti, id totum vides in laudem esse conversum, veniamus iam ad civium Romanorum querelas. Ex quibus sit sane prima Deciani. Quid tibi tandem, Deciane, iniuriae factum est? Negotiaris in libera civitate. Primum patere me esse curiosum. Quousque negotiaberere? praesertim quum sis illo loco natus. Annos iam triginta in foro versaris; sed tamen in Pergameno. Longo intervallo, si quando tibi peregrinari commodum est, Romam venis: affers faciem novam, nomen vetus, purpuram Tyriam. In qua tibi invideo, quod unis vestimentis tamdiu lautus es. 71. Verum esto: negotiari libet: cur non Pergami? Smyrnae? Trallibus? ubi et multi cives Romani sunt, et ius a nostro magistratu dicitur? Otium te delectat: lites, turba, praetor odio est: Graecorum libertate gaudes. Cur ergo unus tu Appollonidenses, amantissimos populi Romani fidelissimosque socios, miseriores habes,

quam aut Mithridates, aut etiam pater tuus habu[er]it umquam? Cur his per te frui libertate sua, cur denique esse liberis non licet? Homines sunt tota ex Asia frugalissimi, sanctissimi, a Graecorum luxuria et levitate remotissimi, patresfamilias suo contenti, aratores, rusticani: agros habent et natura perbonos, et diligentia culturaque meliores. In hisce agris tu praedia habere voluisti. Omnino mallem, (et magis erat tuum, si te crassi agri delectabant,) hic alicubi in Crustumino aut in Capenati paravisses. 72. Verum esto; Catonis est dictum: pedibus compensari pecuniam. Longe omnino a Tiberi ad Caicum: quo in loco etiam Agamemnon cum exercitu errasset, nisi ducem Telephum invenisset. Sed concedo id quoque: placuit oppidum: regio delectavit: emissas. XXX. Amyntas est genere, honore, existimatione, pecunia princeps illius civitatis. Huius socrum, mulierem imbecilli consilii, satis locupletem, pellexit Decianus ad sese: et, quum illa, quid ageretur, nesciret, in possessione praediorum eius familiam suam collocavit: uxorem abduxit ab Amynta praegnantem, quae peperit apud Decianum filiam, hodieque apud Decianum est et uxor Amyntae et filia. 73. Numquid harum rerum a me fingitur, Deciane? Sciunt haec omnes nobiles, sciunt boni viri, sciunt denique nostri homines, sciunt mediocres negotiatores. Exsurge, Amynta: repete a Deciano, non pecuniam, non praedia, socrum denique sibi habeat: restituat uxorem, reddat misero patri filiam. Membra, quae debilitavit lapidibus, fustibus, ferro, manus, quos contudit, digitos, quos confregit, nervos, quos concidit, restituere non potest: filiam, filiam, inquam, aerumnoso patri, Deciane, redde. 74. Haec Flacco non probasse te miraris? Cui, quaeso, tandem

probasti? Emptiones falsas, praediorum proscriptiones cum mulierculis aperta circumscriptione fecisti. Tutor his rebus Graecorum legibus ascribendus fuit. Polemocratem scripsisti, mercenarium et administrum consiliorum tuorum. Adductus est in iudicium Polemocrates de dolo malo et de fraude a Dione, huius ipsius tutelae nomine. Qui concursus ex oppidis finitimis undique? qui dolor animorum? quae querela? Condemnatus est Polemocrates sententiis omnibus: irritae venditiones, irritae proscriptiones. Num restituis? Defers ad Pergamenos, ut illi reciperent in suas litteras publicas praeclaras proscriptiones et emptiones tuas. Repudiant, reiiciunt: atque homines Pergameni, laudatores tui! Ita enim mihi gloriari visus es laudatione Pergamenorum, quasi honorem maiorum tuorum assecutus esses: et hoc te superiorem putabas esse, quam Laelium, quod te civitas Pergamena laudaret. Num honestior est civitas Pergamena, quam Smyrna? At ne ipsi quidem dicunt. XXXI. 75. Vellem tantum habere me otii, ut possem recitare psephisma Smyrnaeorum, quod fecerunt in Castricium mortuum: primum, ut in oppidum introferretur: quod aliis non conceditur; deinde, ut ferrent ephebi: postremo, ut imponeretur aurea corona mortuo. Haec P. Scipioni, clarissimo viro, quum esset Pergami mortuus, facta non sunt. At Castricium quibus verbis, dii immortales! *decus patriae, ornamentum populi Romani, florem iuventutis* appellant. 76. Quare, Deciane, si cupidus es gloriae, alia ornamenta, censeo, queras. Pergameni te deriserunt. Quid? Tu ludi te non intelligebas, quum tibi haec recitabant: *clarissimum virum, praestantissima sapientia, singulari ingenio*? Mihi crede, ludebant. Quum vero coronam auream litteris im-

ponebant: re vera non plus aurum tibi, quam monedulae committebant. Ne tum quidem hominum venustatem et facetias perspicere potuisti? Illi igitur, illi Pergameni proscriptiones, quas tu afferebas, repudiaverunt. P. Orbisus, homo et prudens et innocens, contra te omnia decrevit. XXXII. In P. Globulum, meum necessarium, fuisti graciosior. Utinam neque ipsum neque me poeniteret! Flaccum in curia decrevisset. 77. Veridicas adiungis caussas inimicitiarum, quod patri L. Flacci, aedili curuli, pater tuus, tribunus plebis, diem dixerit. At istud ne ipsi quidem patri Flacci valde molestum esse debuit: praesertim quum ille, cui dies dicta est, praetor postea factus sit et consul: ille, qui diem dixit, non potuerit privatus in civitate consistere. Sed, si iustas inimicitias putabas, cur, quum tribunus militum Flaccus esset, in eius legione miles fuisti, quum tibi per leges militares effugere liceret iniquitatem tribuni? Cur autem praetor te, inimicum paternum, in consilium vocavit? ** quae quidem quam sancte solita sint observari, scitis omnes. 78. Nunc accusamur ab iis, qui in consilio nobis fuerunt. Decrevit Flaccus. Num aliud, atque oportuit? In liberos. Num aliter censuit senatus? In absentem decrevit. Quum ibidem esses, quum prodire nolles. Non est hoc in absentem, sed in latentem reum. SENATUSCONSULTUM ET DECRETUM FLACCI. Quid? si non decrevisset, sed edixisset: quis posset vere reprehendere? Num etiam fratris mei litteras, plenissimas humanitatis et aequitatis, reprehensurus es, quas easdem mulieri a me datas, apud Pataranos requisivit? Recita litteras Q. Ciceronis. LITTERAE Q. CICERONIS. 79. Quid? haec Apollonidenses, occasione facta, ad Flaccum detulerunt: apud Orbium acta non sunt?

ad Globulum delata non sunt? Ad senatum nostrum, me consule, nonne legati Apollonidenses omnia postulata de iniuriis unius Deciani detulerunt? At haec praedia etiam in censu dedicavisti. Mitto, quod aliena: mitto, quod possessa per vim: mitto, quod convicta ab Apollonidensibus; mitto, quod a Pergamenis repudiata: mitto etiam, quod a nostris magistratibus in integrum restituta: mitto, quod nullo iure, neque in re, neque in possessione tua. 80. Illud quaero, sintne ista praedia censui censendo? habeant ius civile? sint, necne sint Mancipi? subsignari apud aerarium, aut apud censorem possint? In qua tribu denique ista praedia censuisti? Commisisti, si tempus aliquod gravius accidisset, ut ex iisdem praediis et Apollonide et Romae imperatum esset tributum. Verum esto: gloriosus fuisti: voluisti magnum agri modum censi, et eius agri, qui dividi plebi Romanae non potest. Census es praeterea numeratae pecuniae centum triginta H-S millia. Eam opinor tibi numeratam non esse abs te. Sed haec omitto. Census es Mancipia Amyntae. Neque huic ullam in eo fecisti iniuriam. Possidet enim ea Mancipia Amyntas. Ac primo quidem pertimuit, quum te audisset servos suos esse censum. Retulit ad iurisconsultos. Constabat inter omnes, si aliena censendo Decianus sua facere posset, eum maxima habiturum esse*** XXXIII. 81. Habetis causam inimicitiarum, qua caussa inflammatus Decianus ad Laelium detulerit hanc optimam accusationem. Nam ita questus est Laelius, quum de perfidia Deciani diceret: Qui mihi auctor fuit, qui causam ad me detulit, quem ego sum secutus: is a Flacco corruptus est, is me deseruit ac prodidit. Siccine tu auctor tandem eum, cui tu in consilio fuisses, apud quem

omnes gradus dignitatis tuae retinuisses, pudentissimum hominem, nobilissima familia natum, optime de republica meritum, in discrimen omnium fortunarum vocavisti? Scilicet defendam Decianum: qui tibi in suspicionem nullo suo delicto venit. 82. Non est, mihi crede, corruptus. Quid enim fuit, quod ab eo redimeretur? Ut duceret iudicium? cui sex horas omnino lex dedit. Quantum tandem ex his horis detraheret, si tibi morem gerere voluisset? Nimirum illud est, quod ipse suspicatur. Invidisti ingenio subscriptoris tui. Quod ornabat facile locum, quem prehenderat, et acute testes interrogabat, aut ** circumveniebat; fortasse fecisset, ut tu ex populi sermone exciperes*. Idcirco Decianum usque ad coronam applicuisti. Sed, ut hoc veri simile est, ita haud veri simile, Decianum a Flacco esse corruptum. 83. Ita scitote, iudices, esse cetera: vel quod ait Luceius, L. Flaccum sibi dare cupisse, ut a fide se abduceret, sestertium vicies. Et eum tu accusas avaritiae, quem dicis sestertium vicies voluisse perdere? Nam quid emebat, quum te emebat? Ut ad se transires? Quam partem caussae tibi daremus? An ut enuntiares consilia Laelii? Qui testes ab eo prodirent? Quid? Nos non videbamus habitare una? Quis hoc nescit? Tabulas in Laelii potestate fuisse, num dubium est? An, ne vehementer, ne copiose accusares? Nunc facis suspicionem. Ita enim dixisti, ut nescio quid abs te impetratum esse videatur.

XXXIV. 84. At enim Androni Sextilio gravis iniuria facta est et non ferenda: quod, quum esset eius uxor Valeria intestato mortua, sic egit eam rem Flaccus, quasi ad ipsum hereditas pertineret. In quo quid reprehendas, scire cupio. Quod falsum intenderit? Qui doces? Ingenua, inquit, fuit. O peritum iuris ho-

minem! Quid? Ab ingenuis mulieribus hereditates lege non veniunt? In manum, inquit, convenerat. Nunc audio. Sed quaero, usu an coemptione? Usu non potuit. Nihil enim potest de tutela legitima nisi omnium tutorum auctoritate deminui. Coemptione? Omnibus ergo auctoribus. In quibus certe Flaccum fuisse non dices. 85. Relinquitur illud, quod vociferari non destitit, non debuisse, quum praetor esset, suum negotium agere aut mentionem facere hereditatis. Maximas audio tibi, L. Luculle, qui de L. Flacco sententiam laturus es, pro tua eximia liberalitate maximisque beneficiis in tuos, venisse hereditates, quum Asiam provinciam consulari imperio obtineres. Si quis eas suas esse dixisset, concessisses? Tu, T. Vecti, si qua tibi in Africa venerit hereditas, usu amittes? an tuum, nulla avaritia, salva dignitate, retinebis? At istius hereditatis iam Globulo praetore Flacci nomine petita possessio est. Non igitur impressio, non occisio, non vis, non tempus, non imperium, non secures ad iniuriam faciendam Flacci animum impulerunt. 86. Itaque eodem etiam M. Lurco, vir optimus, meus familiaris, convertit aculeum testimonii sui. Negavit a privato pecuniam in provincia praetorem petere oportere. Cur tandem, M. Lurco, non oportet? Extorquere, accipere contra leges non oportet: petere non oportere nunquam ostendes, nisi docueris non licere. An legationes sumere liberas exigendi caussa, sicut et tu ipse nuper et multi viri boni saepe fecerunt, rectum est; quod ego non reprehendo, socios video queri: praetorem, si hereditatem in provincia non reliquerit, non solum reprehendendum, verum etiam condemnandum putas? XXXV. Doti, inquit, Valeria pecuniam omnem suam dixerat. Nihil istorum explicari potest, nisi

ostenderis, illam in tutela Flacci non fuisse. Si fuit, quaecumque sine hoc auctore est dicta dos, nulla est. 87. Sed tamen Lurconem, quamquam pro sua dignitate moderatus est in testimonio dicendo religioni suae, tamen iratum Flacco esse vidistis. Neque enim occultavit caussam iracundiae suae, neque reticendam putavit. Questus est, libertum suum Flacco praetore esse damnatum. O conditiones miseras administrandarum civitatum et provinciarum; in quibus diligentia plena simultatum est, negligentia vituperationum: ubi severitas periculosa est, liberalitas ingrata: sermo insidiosus: assentatio perniciosa: frons omnium familiaris, multorum animus iratus: iracundiae occultae, blanditiae apertae: venientes praetores expectant, praesentibus inserviunt, abeuntes deserunt! Sed omitamus querelas, ne nostrum consilium in praetermittendis provinciis laudare videamur. 88. Litteras misit de villico P. Septimii, hominis ornati. Qui villicus caedem fecerat: Septimium ardentem iracundia videre potuistis. In Lurconis libertum iudicium ex edicto dedit: hostis est Lurco. Quid igitur? Hominum gratiosorum splendidorumque libertis fuit Asia tradenda? An simulates nescio quas cum libertis vestris Flaccus exercet? an vobis in vestris vestrorumque caussis severitas odio est: eandem laudatis, quum de nobis iudicatis? XXXVI. At iste Andro, spoliatus bonis, ut dicitis, ad dicendum testimonium non venit. 89. Quid, si veniat? Decisionis arbiter C. Caecilius fuit: quo splendore vir! qua fide! qua religione! obsignator C. Sextilius, Lurconis sororis filius, homo et pudens et constans et gravis. Si vis erat, si fraus, si metus, si circumscriptio: quis pactionem fieri, quis adesse istos coegit? Quid, si ista omnis pecunia huic

adolescentulo, L. Flacco, reddita est? si petita? si redacta? si per hunc Antiochum, paternum huius adolescentis libertum, seni illi Flacco probatissimum? videmur ne non solum avaritiae crimen effugere, sed etiam liberalitatis laudem assequi singularem? Communem enim hereditatem, quae aequaliter ad utrumque lege venisset, concessit adolescenti, propinquo suo: nihil ipse attigit de Valerianis bonis. Quod statuerat facere, adductus huius pudore, et non amplissimis patrimonii copiis, id non solum fecit, sed etiam prolixè cumulateque fecit. Ex quo intelligi debet, eum contra leges pecunias non cepisse, qui tam fuerit in hereditate concedenda liberalis. 90. At Falcidianum crimen est ingens. Talenta quinquaginta se Flacco dicit dedisse. Audiamus hominem. Non adest. Quomodo igitur dicit? Epistolam mater eius profert et alteram soror: scriptum ad se dicunt esse ab illo, tantam pecuniam Flacco datam. Ergo is, cui*, si aram tenens iuraret, crederet nemo, per epistolam, quod volet, iniuratus probabit? At qui vir! quam non amicus suis civibus! qui patrimonium satis lautum, quod hic nobiscum conficere potuit, Graecorum conviviiis maluit dissipare. 91. Quid attinuit relinquere hanc urbem? libertate tam praeclara carere? adire periculum navigandi? quasi bona comesse Romae non liceret. Nunc denique materculae suae festivus filius, aniculae minime suspiciosae, purgat se per epistolam, ut eam pecuniam, quacum traiecerat, non consumpsisse, sed Flacco dedisse videatur. XXXVII. At fructus isti Trallianorum Globulo praetore venierant: Falcidius emerat H-S nongentis millibus. Si dat tantam pecuniam Flacco, nempe idcirco dat, ut rata sit emptio. Emit igitur aliquid, quod certe multo pluris esset: dat

de lucro: nihil detrahit de vivo. Minus igitur lucri facit. 92. Cur Albanum venire iubet? cur matri praeterea blanditur? cur epistolis et sororis et matris imbecillitatem aucupatur? postremo cur non audimus ipsum? Retinetur, credo, in provincia: mater negat. Venisset, inquit, si esset denuntiatum. Tu certe coegisses, si ullum firmamentum in illo teste posuisses. Sed hominem ab negotio abducere noluisti. Magnum erat ei certamen propositum, magna cum Graecis contentio: qui tamen, ut opinor, iacent victi. Nam iste unus totam Asiam magnitudine poculorum bibendoque superavit. Sed tamen quis tibi, Laeli, de epistolis istis indicavit? Mulieres negant se scire. Quis is est igitur? Ille ipse tibi, se ad matrem et sororem scripsisse, narravit? An etiam scripsit oratu tuo? 93. At vero M. Aebutium, constantissimum et pudentissimum hominem, Falcidii affinem, nihil interrogas? nihil eius generum, pari fide praeditum, C. Manilium? qui profecto de tanta pecunia, si esset data, nihil audisse non posset. His tu igitur epistolis, Deciane, recitatis, his mulierculis productis, illo absente auctore laudato, tantum te crimen probaturum putasti? praesertim, quum ipse non deducendo Falcidium, iudicium feceris, plus falsam epistolam habituram ponderis, quam ipsius praesentis fictam vocem et simulatum dolorem?

94. Sed quid ego de epistolis Falcidii aut de Androne Sextilio aut de Deciani censu tamdiu disputo et expostulo? de salute omnium nostrum, de fortunis civitatis, de summa reipubl. taceo? quam vos universam in hoc iudicio vestris humeris, vestris, inquam, humeris, iudices, sustinetis. Videtis, in quo motu temporum, quanta in conversione rerum ac perturbatione versemur. XXXVIII. Quum alia multa certi ho-

mines, tum hoc vel maxime moliuntur, ut vestrae quoque mentes, vestra iudicia, vestrae sententiae optimo cuique infestissimae atque inimicissimae reperiantur. Gravia iudicia pro reipublicae dignitate multa de coniuratorum scelere fecistis. Non putant satis conversam rempublicam, nisi in eandem impiorum poenam optime meritos cives detruserint. 95. Oppressus est C. Antonius. Esto: habuit quamdam ille infamiam suam: neque tamen ille ipse, pro meo iure dico, vobis iudicibus damnatus esset, cuius damnatione sepulcrum L. Catilinae, floribus ornatum, hominum audacissimorum ac domesticorum hostium conventu epulisque celebratum est: iusta Catilinae facta sunt. Nunc a Flacco Lentuli poenae per vos expetuntur. Quam potestis P. Lentulo, qui vos in complexu liberorum coniugumque vestrarum trucidatos incendio patriae sepelire conatus est, mactare victimam gratiorem, quam si L. Flacci sanguine illius nefarium in nos omnes odium saturaveritis? 96. Litemus igitur Lentulo, parentemus Cethego, revocemus eiectos: nimiae pietatis et summi amoris in patriam vicissim nos poenas, si ita placet, sufferamus. Nos iam ab iudicibus nominamur: in nos crimina finguntur: nobis pericula comparantur. Quae si per alios agerent, si denique per populi nomen civium imperitorum multitudinem concitassent: aequiore animo ferre possemus. Illud vero ferri non potest, quod per senatores et per equites Romanos, qui haec omnia pro salute omnium communi consilio, una mente ac virtute gesserunt, harum rerum auctores, duces, principes spoliari omnibus fortunis atque civitate expelli posse arbitrantur. Etenim populi Romani perspiciunt eam mentem et voluntatem: omnibus rebus, quibus potest, populus Ro-

manus significat, quid sentiat: nulla varietas est inter homines opinionis, nulla voluntatis, nulla sermonis. 97. Quare, si quis illuc me vocat, venio: populum Romanum disceptatorem non modo non recuso, sed etiam depono. Vis absit: ferrum ac lapides removeantur: operae facessant, servitia sileant: nemo erit tam iniustus, qui me audierit, sit modo liber et civis, quin potius de praemiis meis, quam de poena cogitandum putet. XXXIX. O dii immortales! quid hoc miserius? Nos, qui P. Lentulo ferrum et flammam de manibus extorsimus, imperitae multitudinis iudicio confidimus, lectissimorum civium et amplissimorum sententias pertimescimus. 98. M'. Aquillium patres nostri multis avaritiae criminibus testimoniisque convictum, quia cum fugitivis fortiter bellum gesserat, iudicio liberaverunt. Consul ego nuper defendi C. Pisonem: qui quia consul fortis constansque fuerat, incolumis est reipublicae conservatus. Defendi item consul L. Murenam, consulem designatum. Nemo illorum iudicum, clarissimis viris accusantibus, audiendum sibi de ambitu putavit, quum, bellum iam gerente Catilina, omnes me auctore duos consules Kalendis Ian. scirent esse oportere. Innocens et bonus vir et omnibus rebus ornatus bis hoc anno, me defendente, absolutus est A. Thermus. Quanta, reipublicae caussa, laetitia populi Romani, quanta gratulatio consecuta est? Semper graves et sapientes iudices in rebus iudicandis, quid utilitas civitatis, quid communis salus, quid reipublicae tempora poscerent, cogitaverunt. 99. Quum tabella vobis dabitur, iudices, non de Flacco dabitur solum: dabitur de ducibus auctoribusque conservandae civitatis: dabitur de omnibus bonis [civibus]: dabitur de vobismet ipsis: dabitur de liberis vestris, de

vita, de patria, de salute communi. Non iudicatis in hac caussa de exteris nationibus, non de sociis: de vobis ac de vestra republica iudicatis. XL. 100. Quod si provinciarum vos ratio magis movet, quam vestra, ego vero non modo non recuso, sed etiam postulo, ut provinciarum auctoritate moveamini. Etenim opponemus Asiae provinciae primum magnam partem eiusdem provinciae, quae pro huius periculis legatos laudatoresque misit: deinde provinciam Galliam, provinciam Ciliciam, provinciam Hispaniam, provinciam Cretam: Graecis autem, Lydis et Phrygibus et Mysis obsistent Massilienses, Rhodii, Lacedaemonii, Athenienses, cuncta Achaia, Thessalia, Boeotia. Septimio et Caelio testibus P. Servilius et Q.* Metellus huius pudoris integritatisque testes repugnabunt. Asiaticae iurisdictioni urbana iurisdictionis respondebit. Annui temporis criminationem omnis aetas L. Flacci et perpetua vita defendet. 101. Et, si prodesse L. Flacco, iudices, debet, quod se tribunum militum, quod quaestorem, quod legatum imperatoribus clarissimis, exercitibus ornatissimis, provinciis gravissimis dignum suis maioribus praestitit: prosit, quod hic, vobis videntibus, in periculis communibus omnium vestrum sua pericula cum meis coniunxit: prosint honestissimorum municipiorum coloniarumque laudationes: prosit etiam senatus populiue Romani praeclara et vera laudatio. 102. O nox illa, quae paene aeternas huic urbi tenebras attulisti, quum Galli ad bellum, Catilina ad Urbem, coniurati ad ferrum et flammam vocabantur: quum ego te, Flacce, caelum noctemque contestans, flens flentem obtestabar: quum tuae fidei optimae et spectatissimae salutem Urbis et civium commendabam. Tu, tu, Flacce, praetor, communis

exitii nuntios cepisti: tu inclusam in litteris reipublicae pestem deprehendisti: tu periculorum indicia, tu salutis auxilia ad me et ad senatum attulisti. Quae tibi tum gratiae sunt a me actae! quae ab senatu! quae a bonis omnibus! Quis tibi, quis C. Pomptinio, fortissimo viro, quemquam bonum putaret umquam, non salutem, verum honorem ullum denegaturum? O Nonae illae Decembres, quae me consule fuistis! quem ego diem vere natalem huius urbis, aut certe salutarem appellare possum. XLI. 103. O nox illa, quam iste est dies consecutus, fausta huic urbi! miserum me! metuo, ne funesta nobis! Qui tum animus L. Flacci? (nihil dicam enim de me.) Qui amor in patriam! quae virtus! quae gravitas exstitit! Sed quid ea commemoro, quae tum, quum agebantur, uno consensu omnium, una voce populi Romani, uno orbis terrae testimonio in caelum laudibus efferebantur? nunc vereor, ne non modo non prosint, verum etiam aliquid obsint. Etenim multo acriorem improborum interdum memoriam esse sentio, quam bonorum. Ego te, si quid gravius acciderit, ego te, inquam, Flacce, prodidero: mea dextera illa, mea fides, mea promissa, quum te, si rempublicam conservaremus, omnium bonorum praesidio, quoad viveres, non modo munitum, sed etiam ornatum fore pollicebar. Putavi, speravi, etiamsi honos noster vobis vilior fuisset, salutem certe caram futuram. 104. At L. Flaccum quidem, iudices, si (quod dii immortales omen avertant!) gravis iniuria affligerit, numquam tamen prospexisse vestrae salutis, consuluisse vobis, liberis, coniugibus, fortunis vestris poenitebit. Semper ita sentiet, talem se animum et generis dignitati et pietati suae et patriae debuisse: vos ne poeniteat tali civi non pepercisse, per deos

immortales! iudices, providete. Quotus enim quisque est, qui hanc in republica sectam sequatur? qui vobis, qui vestri similibus placere cupiat? qui optimi atque amplissimi cuiusque hominis atque ordinis auctoritatem magni putet? quum illam viam sibi videant expeditiorem ad honores et ad omnia, quae concupiverunt. XLII. Sed cetera sint eorum: sibi habeant potentiam, sibi honores, sibi ceterorum commodorum summas facultates: liceat iis, qui haec salva esse voluerunt, ipsis esse salvis. 405. Nolite, iudices, existimare, eos, quibus integrum est, qui nondum ad honores accesserunt, non expectare huius exitum iudicii. Si L. Flacco tantus amor in bonos omnes, tantum in rempublicam studium calamitati fuerit: quem posthac tam amentem fore putatis, qui non illam viam vitae, quam ante praecipitem et lubricam esse ducebat, huic planae et stabili praeponendam esse arbitretur? Quod si talium civium vos, iudices, taedet, ostendite: mutabunt sententiam, qui potuerint: constituent, quid agant, quibus integrum est: nos, qui iam progressi sumus, hunc exitum nostrae temeritatis feremus. Sin hoc animo quam plurimos esse vultis, declarabitis hoc iudicio, quid sentiatis. 406. Huic, huic misero puero, vestro ac liberorum vestrorum supplici, iudices, hoc iudicio vivendi praecepta dabit: cui si patrem conservatis: qualis ipse debeat esse civis, praescribetis: sin eripitis, ostendetis, bonae rationi et constanti et gravi nullum a vobis fructum esse propositum. Qui vos, quoniam est id aetatis, ut sensum iam percipere possit ex maerore patrio, auxilium nondum patri ferre possit, orat, ne suum luctum patris lacrimis, patris maerorem suo fletu augeatis: qui etiam me intuetur, me vultu appellat, meam quodammodo flens fidem

implorat, ac repetit eam, quam ego patri suo quondam pro salute patriae sponderim, dignitatem. Misere-
mini familiae, iudices, miseremini fortissimi patris,
miseremini filii: nomen clarissimum et fortissimum
vel generis vel vetustatis vel hominis causa reipu-
blicae reservate.

M. TULLII CICERONIS
POST REDITUM, IN SENATU
O R A T I O.

NOTITIA LITTERARIA.

Haec oratio speciosioribus, quam verioribus argumentis, a dictionis et ingenii insolentia quadam repetitis, a Marklando, Wolfio, aliis Ciceroni abjudicata, eidem vero codicum maxime auctoritate vindicari facile potuit. Sunt vero etiam alia, quae faciunt, ut Cicero, etiamsi passim sui dissimilis esse videatur, tamen huius haud ineptae gratiarum actionis auctor extitisse existimetur.

ARG. Cicero postridie eius diei, quo ab exsilio Romam reversus erat, in senatu, exposita beneficii magnitudine, cum ceteris senatoribus, tum maxime Lentulo et Metello cons. (a. 697. V.) ac praeterea Pompeio, Miloni et P. Sextio nominatim gratias agit, exagitatque solis superioris anni consulibus, Pisone et Gabinio. Item collaudat septem praetores, qui de se restituendo consenserant, uno dissentiente octavo, Appio Claudio, fratre P. Clodii. Ad extremum, quo consilio Urbem reliquerit, exponit purgatque se timiditatis crimine.

I. 4. Si, patres conscripti, pro vestris immortalibus in me fratremque meum liberosque nostros meritis parum vobis cumulate gratias egero, quaeso obte-

storque, ne meae naturae potius, quam magnitudini vestrorum beneficiorum id tribuendum putetis. Quae enim tanta potest exsistere ubertas ingenii, quae tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita non dicam complecti ornando, sed percensere enumerando? qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo; liberis nostris parentes, nobis liberos; qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rempublicam, qui patriam, qua nihil potest esse iucundius, qui denique nobis nosmetipsos reddidistis. 2. Quod si parentes carissimos habere debemus, quod ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est; si deos immortales, quorum beneficio et haec tenuimus et ceteris rebus aucti sumus; si populum Romanum, cuius honoribus in amplissimo consilio et in altissimo gradu dignitatis atque in hac omnium terrarum arce collocati sumus; si hunc ipsum ordinem, a quo saepe magnificentissimis decretis sumus honestati: immensum quiddam et infinitum est, quod vobis debemus, qui vestro singulari studio atque consensu parentum beneficia, deorum immortalium munera, populi Romani honores, vestra de me multa iudicia nobis omnia uno tempore reddidistis: ut, quum multa vobis, magna populo Romano, innumerabilia parentibus, omnia diis immortalibus debeamus, haec antea singula per illos habuerimus, nunc universa per vos recuperaverimus.

II. 3. Itaque, patres conscripti, quod ne optandum quidem est homini, immortalitatem quamdam per vos adepti videmur. Quod enim tempus erit umquam, quo vestrorum in nos beneficiorum memoria ac fama moriatur? qui illo ipso tempore, quum vi, ferro, metu,

minis obsessi teneremini, non multo post discessum meum, universi me revocavistis, referente L. Ninnio, fortissimo atque optimo viro; quem habuit ille pestifer annus et maxime fidelem, et minime timidum, si dimicare placuisset, defensorem salutis meae. Posteaquam vobis potestas decernendi non est permissa per eum tribunum plebis, qui, quum per se rempublicam lacerare non posset, sub alieno scelere delevit: numquam de me siluistis, numquam meam salutem non ab his consulibus, qui vendiderant, flagitavistis.

4. Itaque vestro studio atque auctoritate perfectum est, ut ille ipse annus, quem ego mihi, quam patriae, mauleram esse fatalem, hos tribunos haberet, qui et promulgarent de salute mea, et ad vos saepenumero referrent. Nam consules modesti legumque metuentes impediabantur lege, non ea, quae de me, sed quae de ipsis lata erat, quum meus inimicus promulgavit, ut, si revixissent ii, qui haec paene delerunt, tum ego redirem: quo facto utrumque confessus est, et se illorum vitam desiderare, et magno in periculo rempublicam futuram, si aut hostes atque interfectores reipublicae revixissent, aut ego non revertissem. Itaque illo ipso tamen anno, quum ego cessissem, princeps autem civitatis non legum praesidio, sed parietum, vitam suam tueretur; respublica sine consulibus esset, neque solum parentibus perpetuis, verum etiam tutoribus annuis esset orbata: sententias dicere prohiberemini: caput meae proscriptionis recitaretur: numquam dubitastis meam salutem cum communi salute coniungere.

III. 5. Postea vero quam singulari et praestantissima virtute P. Lentuli consulis ex superioris caligine anni et tenebris lucem in republica Kal. Ian. dispicere coepistis: quum Q. Metelli, nobilissimi homi-

nis atque optimi viri, summa dignitas, quum praetorum, tribunorum plebis paene omnium virtus et fides reipublicae subvenisset: quum virtute, gloria, rebus gestis Cn. Pompeius, omnium gentium, omnium saeculorum, omnis memoriae facile princeps, tuto se in senatum venire arbitraretur: tantus vester consensus de salute mea fuit, ut corpus abesset meum, dignitas iam in patriam revertisset. 6. Quo quidem mense, quid inter me et meos inimicos interesset, existimare potuistis. Ego meam salutem deserui, ne propter me civium vulneribus respublica cruentaretur: illi meum reditum non populi Romani suffragiis, sed flumine sanguinis intercludendum putaverunt. Itaque postea nihil vos civibus, nihil sociis, nihil regibus respondistis: nihil iudices sententiis, nihil populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit: mutum forum, elinguem curiam, tacitam et fractam civitatem videbatis. 7. Quo quidem tempore, quum is excessisset, qui caedi et flammae, vobis auctoribus, restiterat, cum ferro et facibus homines tota Urbe volitantes, magistratuum tecta impugnata, deorum templa inflammata, summi viri et clarissimi consulis fasces fractos, fortissimi atque optimi viri, tribuni plebis, sanctissimum corpus, non tactum ac violatum manu, sed vulneratum ferro confectumque vidistis. Qua strage nonnulli permoti magistratus, partim metu mortis, partim desperatione reipublicae, paullulum a mea causa recesserunt: reliqui fuerunt, quos neque terror, neque vis, nec spes, nec metus, nec promissa, nec minae, nec tela, nec faces a vestra auctoritate, a populi Romani dignitate, a mea salute depellerent.

IV. 8. Princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae vitae, fortunae, memoriae, nominis, hoc speci-

men virtutis, hoc indicium animi, hoc lumen consularatus sui fore putavit, si me mihi, si meis, si vobis, si reipublicae reddidisset. Qui ut est designatus, numquam dubitavit sententiam de salute mea, se et reipublica dignam, dicere. Quum a tribuno plebis vetaretur, quum praeclarum caput recitaretur, NE QUIS AD VOS REFERRET, NE QUIS DECERNERET, NE DISPUTARET, NE LOQUERETUR, NE PEDIBUS IRET, NE SCRIBENDO ADESSET: totam illam, ut ante dixi, proscriptionem, non legem putavit, qua civis optime de reipublica meritis nominatim, sine iudicio una cum senatu reipublicae esset ereptus. Ut vero iniit magistratum: non dicam, quid prius, sed quid omnino egit aliud, nisi ut, me conservato, vestram in posterum dignitatem auctoritatemque sanciret? 9. Dii immortales, quantum mihi beneficium dedisse videmini, quod hoc anno P. Lentulus consul fuit! quo quanto maius dedissetis, si superiore anno fuisset! nec enim eguissem medicina consulari, nisi consulari vulnere concidissem. Audieram ex sapientissimo homine atque optimo civi et viro, Q. Catulo, non saepe unum consulem improbum, duos vero numquam post Romam conditam, excepto illo Cinnano tempore, fuisse. Quare meam causam semper fore firmissimam dicere solebat, dum vel unus in reipublica consul esset. Quod vere dixerat, si illud de duobus consulibus, quod ante in reipublica non fuerat, peremne ac proprium manere potuisset. 10. Quod si Q. Metellus illo tempore consul fuisset inimicus: dubitatis, quo animo fuerit in me conservando futurus, quum in restituendo auctorem fuisse ascriptoremque videatis? Sed fuerunt duo consules, quorum mentes angustae, humiles, parvae, opletae tenebris ac sordibus, nomen ipsum consularatus,

splendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperii nec intueri, nec sustinere, nec capere potuerunt: non consules, sed mercatores provinciarum ac venditores vestrae dignitatis. Quorum alter a me Catilinam, amatorem suum, multis audientibus, alter Cethegum consobrinum reposcebat: qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam, non consules, sed latrones, non modo deseruerunt, in caussa praesertim publica et consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio, non solum suo, sed etiam vestro ceterorumque ordinum, spoliatum esse voluerunt: quorum alter tamen neque me, neque quemquam fefellit. V. 44. Quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo, cuius primum tempus aetatis palam fuisset ad omnium libidines divulgatum? qui ne a sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare: qui quum suam rem non minus strenue, quam postea publicam confecisset, egestatem et luxuriam domestico lenocinio sustentavit: qui, nisi in aram tribunatus confugisset, neque vim praetoris, nec multitudinem creditorum nec bonorum proscriptionem effugere potuisset. Quo in magistratu nisi rogationem de piratico bello tulisset, profecto egestate et improbitate coactus piraticam ipse fecisset: ac minore quidem cum reipublicae detrimento, quam quod intra moenia nefarius hostis praedoque versatus est: quo inspectante ac sedente legem tribunus plebis tulit, ne auspiciis obtemperaretur: ne obnuntiare concilio aut comitiis, ne legi intercedere liceret: ut lex Aelia et Fufia ne valerent: quae nostri maiores certissima subsidia reipublicae contra tribunicios furores esse voluerunt. 42. Idemque postea, quum innumerabilis multitudo bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata

venisset, quumque adolescentes nobilissimi cunctique equites Romani se ad lenonis impurissimi pedes abiecissent: quo vultu cincinnatus ganeo non solum civium lacrimas, verum etiam patriae preces repudiavit! Neque eo contentus fuit, sed etiam in concionem ascendit, eaque dixit, quae, si eius vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus: se Nonarum Decembr. quae me consule fuissent, clivique Capitolini poenas ab equitibus Romanis esse repetiturum: neque solum id dixit, sed quos ei commodum fuit, compellavit: L. vero Lamiam, equitem Romanum, praestanti dignitate hominem et saluti meae pro familiaritate, reipublicae pro fortunis suis amicissimum, consul imperiosus exire Urbe iussit: et quum vos vestem mutandam censuissetis cunctique mutassetis, atque idem omnes boni iam ante fecissent: ille unguentis oblitus, cum toga praetexta, quam omnes praetores aedilesque tum abiecerant, irrisit squalorem vestrum et luctum gratissimae civitatis: fecitque, quod nemo umquam tyrannus, ut, quo minus occulte vestrum malum gementis, nihil diceret, ne aperte incommoda patriae lugeretis, ediceret. VI. 43. Quum vero in Circo Flaminio, non a tribuno plebis consul in concionem, sed a latrone archipirata productus esset: primum processit, quae auctoritate vir! vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce et temulenta: quod in cives indemnatos esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissime displicere. Ubi nobis haec auctoritas tamdiu tanta latuit? cur in lustris et helluationibus huius calamistrati saltatoris tam eximia virtus tamdiu cessavit? Nam ille alter Caesoninus Calventius ab adolescentia versatus est in foro, quum eum prae-

ter simulatam versutamque tristitiam nulla res commendaret, non iuris studium, non dicendi, non rei militaris, non cognoscendorum hominum, non liberalitas. Quem praeteriens quum incultum, horridum maestumque vidisses; etiamsi agrestem et inhumanum existimares, tamen libidinosum et perditum non putares. 44. Cum hoc homine, an cum stipite Aethiophe si in foro constitisses, nihil crederes interesse: sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhumanum negotium. Cappadocem modo abreptum de grege venalium diceres. Idem domi quam libidinosus! quam impurus! quam intemperans, non ianua receptis, sed pseudothyro intromissis voluptatibus! Quum vero etiam litteris studere incipit et belluo immanis cum Graeculis philosophari, tum est Epicureus, non penitus illi disciplinae, quaecumque est, deditus, sed captus uno verbo voluptatis. Habet autem magistros non ex istis ineptis, qui dies totos de officio ac de virtute disserunt, qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur; sed eos, qui disputent, horam nullam vacuam voluptate esse debere; in omni parte corporis semper oportere aliquod gaudium delectationemque versari. 45. His utitur quasi praefectis libidinum suarum: hi voluptates omnes vestigant atque odorantur: hi sunt conditores instructoresque convivii: iidem expendunt atque aestimant voluptates, sententiamque dicunt et iudicant, quantum cuique libidinitribuendum esse videatur. Horum ille artibus eruditus ita contempsit hanc prudentissimam civitatem, ut omnes suas libidines, omnia flagitia latere posse arbitraretur, si modo vultum importunum in forum detulisset. VII. Is me, quamquam me quidem non, (cognoram enim, propter

Pisonum affinitatem, quam longe hunc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset,) sed vos, populumque Romanum, non consilio, neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed rugis supercilioque decepit. 46. L. Piso, tunc ausus es isto oculo, non dicam isto animo, ista fronte, non vita, tanto supercilio, (non enim possum dicere, tantis rebus gestis,) cum A. Gabinio consociare consilia pestis meae? Non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons, calamistri notata vestigiis, in eam cogitationem adducebat, ut, quum illius re similis fuisses, frontis tibi integumento ad occultanda tanta flagitia diutius uti non liceret? Cum hoc tu coire ausus es, ut consularem dignitatem, ut reipublicae statum, ut senatus auctoritatem, ut civis optime meriti fortunas provinciarum foedere addiceres? te consule, tuis edictis et imperiis, senatui populoque Romano non est licitum, non modo sententiis atque auctoritate sua, sed ne luctu quidem ac vestitu reipublicae subvenire. 47. Capuaene te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiae fuit, consulem esse, sicut eras eo tempore, an Romae, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt? Tu es ausus, in Circo Flaminio productus, cum tuo illo pari dicere, Te semper misericordem fuisse? quo verbo senatum atque omnes bonos tum, quum a patria pestem depulissem, crudeles demonstrabas fuisse. Tu misericors me affinem tuum, quem tuis comitiis, praerogativae primum custodem praefeceras, quem Kalendis Ian. tertio loco sententiam rogaras, constrictum inimicis reipublicae tradidisti: tu meum generum, propinquum tuum, tu affinem tuam, filiam meam, superbissimis et crudelissimis verbis a genibus tuis repulisti: idemque tu, clementia

ac misericordia singulari, quum ego una cum republica non tribunicio, sed consulari ictu concidissem, tanto scelere tantaque intemperantia fuisti, ut ne unam quidem horam interesse paterere inter meam pestem et tuam praedam; saltem dum conticesceret illa lamentatio et gemitus Urbis. 48. Nondum palam factum erat occidissem rempublicam, quum tibi arbitria funeris solvebantur. Uno eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat, bona ad vicinum consulem de Palatio, de Tusculano ad item vicinum alterum consulem deferebantur: quum, iisdem operis suffragium ferentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modo a bonis, sed etiam a liberis, atque inani foro, ignaro populo Romano quid ageretur, senatu vero oppresso et afflicto, duobus impiis nefariisque consulibus aerarium, provinciae, legiones, imperia donabantur.

VIII. Horum consulum ruinas vos consules vestra virtute fulsistis, summa tribunorum plebis praetorumque fide et diligentia sublevati. 49. Quid ego de praestantissimo viro, T. Annio, dicam? aut quis de tali cive satis digne umquam loquetur? Qui quum videret, sceleratum civem, aut domesticum potius hostem, si legibus uti liceret, iudicio esse frangendum: sin ipsa iudicia vis impediret ac tolleret, audaciam virtute, furorem fortitudine, temeritatem consilio, manum manu, vim vi esse superandam: primo de vi postulavit. Posteaquam ab eodem iudicia sublata esse vidit; ne ille omnia vi posset efficere, curavit: qui docuit, neque tecta neque templa neque forum neque curiam sine summa virtute ac maximis opibus et copiis ab intestino latrocinio posse defendi: qui primus, post meum discessum metum bonis, spem audacibus, timorem huic ordini, servitutem depulit civitati. 20.

Quam rationem pari virtute, animo, fide P. Sextius secutus, pro mea salute, pro vestra auctoritate, pro statu civitatis nullas sibi inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitae discrimen vitandum unquam putavit: qui causam senatus, exagitatam concionibus improborum, sic sua diligentia multitudini commendavit, ut nihil tam popolare, quam vestrum nomen, nihil tam omnibus carum aliquando, quam vestra auctoritas videretur: qui me quum omnibus rebus, quibus tribunus plebis potuit, defendit, tum reliquis officiis, iuxta ac si meus frater esset, sustentavit: cuius ego clientibus, libertis, familia, copiis, literis ita sum sustentatus, ut meae calamitatis non adiutor solum, verum etiam socius videretur. 21. Iam ceterorum officia studiaque vidistis: quam cupidus mei C. Cestilius, quam studiosus vestri, quam non varius fuerit in causa. Quid M. Cispus? cui ego ipsi, parenti fratrique eius sentio quantum debeam: qui, quum a me voluntas eorum in privato iudicio esset offensa, publici mei beneficii memoria privatam offensionem oblitteraverunt. Iam T. Fadius, qui mihi quaestor fuit, M. Curtius, cuius ego patri quaestor fui, studio, amore, animo huic necessitudini non defuerunt. Multa de me C. Messius, et amicitiae et reipublicae causa, dixit: legem speciatim initio de salute mea promulgavit. 22. Q. Fabricius, si, quae de me agere conatus est, ea contra vim et ferrum perficere potuisset: mense Ianuario nostrum statum recuperassemus: quem ad salutem meam voluntas impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit. IX. Iam vero praetores quo animo in me fuerint, vos existimare potuistis, quum L. Caecilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare, publice promulgarit de

mea salute cum collegis paene omnibus, direptoribus autem meorum bonorum in ius adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius statim designatus sententia sua, quam esset cara sibi mea salus, declaravit. 23. Omnia officia C. Septimii, Q. Valerii, P. Crassi, Sex. Quintilii, C. Cornuti summa et in me et in rempublicam constiterunt.

Quae quum libenter commemoro, tum non invitus nonnullorum in me nefarie commissa praetereo. Non est mei temporis iniurias meminisse, quas ego etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci mallet. Alio transferenda mea tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam, amicitias igne perspectas tuear, cum apertis hostibus bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditoribus meis non indicem dolorem profectionis meae: defensores reditus dignitate consoler. 24. Quod si mihi nullum aliud esset officium in omni vita reliquum, nisi ut erga duces ipsos et principes atque auctores salutis meae satis gratus iudicaret: tamen exiguum reliquae vitae tempus non modo ad referendam, verum etiam ad commemorandam gratiam mihi relictum putarem. Quando enim ego huic homini ac liberis eius, quando omnes mei gratiam referent? Quae memoria, quae vis ingenii, quae magnitudo observantiae tot tantisque beneficiis respondere poterit? qui mihi primus afflicto et iacenti consularem fidem dexteramque porrexit: qui me a morte ad vitam, a desperatione ad spem, ab exitio ad salutem revocavit: qui tanto amore in me, studio in rempublicam fuit, ut excogitaret, quemadmodum calamitatem meam non modo levaret, sed etiam honestaret. Quid enim magnificentius, quid praeclarius mihi accidere potuit, quam quod, illo petente, vos decrevistis, ut cuncti ex

omni Italia, qui rempublicam salvam vellent, ad me unum, hominem fractum et prope dissipatum, restituendum et defendendum venirent? ut, qua voce ter omnino post Romam conditam consul usus esset pro universa republica apud eos solum, qui eius vocem exaudire possent, eadem voce senatus omnibus agris atque oppidis cives totamque Italiam ad unius salutem defendendam excitaret? X. 25. Quid ego gloriosius meis posteris potui relinquere, quam, hoc senatum iudicasse, qui civis me non defendisset, eum rempublicam salvam noluisse? Itaque tantum vestra auctoritas, tantum eximia consulis dignitas valuit, ut dedecus et flagitium se committere putaret, si quis non veniret. Idemque consul, quum illa incredibilis multitudo Romam, et paene Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. Quo tempore quantam vim naturae bonitas haberet et vera nobilitas, intelligere potuistis. Nam Q. Metellus, et inimicus et frater inimici, perspecta vestra voluntate, omnia privata odia deposuit: quem P. Servilius, vir quum clarissimus tum vero optimus mihiq̃ue amicissimus, et auctoritatis et orationis suae divina quadam gravitate ad sui generis communisque sanguinis facta virtutesque revocavit, ut haberet in consilio et fratrem ab inferis, socium rerum mearum, et omnes Metellos, praestantissimos cives, paene ex Acheronte excitatos: in quibus Numidicum illum, cuius quondam de patria discessus molestus omnibus, ipsi ne luctuosus quidem est visus. 26. Itaque dimittitur non modo salutis defensor, qui ante hoc unum beneficium fuerat inimicus, verum etiam ascriptor dignitatis meae. Quo quidem die, quum ccccxvii ex senatu essetis, magistratus autem hi omnes adessent, dissensit unus, is, qui

sua lege coniuratos etiam ab inferis excitandos putarat. Atque illo die, quum* rempublicam meis consiliis conservatam gravissimis verbis et plurimis iudicassetis, idem consul curavit, ut eadem a principibus civitatis in concione postero die dicerentur: quum quidem ipse egit ornatissime causam meam, perfectique astante atque audiente Italia tota, ut nemo cuiusquam conducti aut perditionis vocem acerbam atque inimicam bonis posset audire. XI. 27. Ad haec non modo adiumenta salutis, sed etiam ornamenta dignitatis meae reliqua vos iidem addidistis: decrevistis, ne quis ulla ratione rem impediret: qui id impedisset, graviter molesteque laturos: illum contra rempublicam salutemque bonorum concordiamque civium facturum: et ut ad vos de eo statim referretur: meque, etiam si diutius calumniarentur, redire iussistis. Quid? ut agerentur gratiae, qui e municipiis venissent? quid? ut ad illam diem, res quum redissent, rogarentur, ut pari studio convenirent? Quid denique illo die, quem P. Lentulus mihi fratrique meo, liberisque nostris natalem constituit, non modo ad nostram, verum etiam ad sempiterni memoriam temporis? quo die nos comitiis centuriatis, quae maxime maiores comitia iusta dici haberique voluerunt, arcessivit in patriam, ut eadem centuriae, quae me consulem fecerant, consulatum meum comprobarent. 28. Quo die quis civis fuit, qui fas esse putaret, quacumque aut aetate aut valetudine esset, non se de salute mea sententiam ferre? Quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italiae totius ordinumque omnium, quando illa dignitate rogatores, diribitores, custodesque vidistis? Itaque P. Lentuli beneficio excellenti atque divino non reducti sumus in patriam,

sicut nonnulli clarissimi cives, sed equis insignibus et curru aurato reportati.

29. Possum ego satis in Cn. Pompeium umquam gratus videri, qui non solum apud vos, qui omnes idem sentiebatis, sed etiam apud universum populum Romanum salutem reipublicae et conservatam per me, et coniunctam esse cum mea dixerit? qui causam meam prudentibus commendarit, imperitos edocuerit eodemque tempore improbos auctoritate sua compresserit, bonos excitarit? qui populum Romanum pro me, tamquam pro fratre aut pro parente, non solum hortatus sit, verum etiam obsecrarit? qui ipse quum propter metum dimicationis et sanguinis domo se teneret, etiam a superioribus tribunis petierit, ut de salute mea et promulgarent et referrent? qui in colonia nuper constituta, quum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emptus intercessor, vim et crudelitatem privilegii auctoritate honestissimorum hominum et publicis litteris consignarit, princepsque, Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putarit? qui, quum ipse mihi semper amicissimus fuisset, etiam ut suos necessarios mihi amicos redderet, elaborarit? XII. 30. Quibus autem officiis T. Annii beneficia remunerabor? cuius omnis actio, ratio, cogitatio, totus denique tribunatus nihil aliud fuit, nisi constans, perpetua, fortis, invicta defensio salutis meae? Quid de P. Sextio loquar? qui suam erga me benevolentiam et fidem non solum animi dolore, sed etiam corporis vulneribus ostendit?

Vobis vero, patres conscripti, singulis et egi et agam gratias. Universis egi ab initio, quantum potui: satis ornate agere nullo modo possum. Et quamquam sunt in me praecipua merita multorum, quae sileri

nullo modo possunt, tamen huius temporis ac timoris mei non est, conari commemorare beneficia in me singulorum. Nam difficile est, non aliquem, nefas, quemquam praeterire. Ego vos universos, patres conscripti, deorum numero colere debeo. Sed, ut in ipsis diis immortalibus non semper eosdem, atque alias alios solemus et venerari et precari: sic in hominibus de me divinitus meritis omnis erit aetas mihi ad eorum erga me merita praedicanda atque recolenda. 34. Hodierno autem die nominatim a me magistratibus statui gratias esse agendas, et de privatis uni, qui pro salute mea municipia coloniasque adisset, populum Romanum supplex obsecrasset, sententiam dixisset eam, quam vos secuti, mihi dignitatem meam reddidistis. Vos me florentem semper ornastis: laborantem mutatione vestis et prope luctu vestro, quoad licuit, defendistis. Nostra memoria senatores ne in suis quidem periculis mutare vestem solebant: in meo periculo senatus veste mutata fuit, quoad licuit per eorum edicta, qui mea pericula non modo suo praesidio, sed etiam vestra deprecatione nudarunt.

32. Quibus ego rebus obiectis, quum mihi privato confligendum viderem cum eodem exercitu, quem consul non armis, sed vestra auctoritate superaram: multa mecum ipse reputavi. XIII. Dixerat in concione consul, se clivi Capitolini poenas ab equitibus Romanis repetiturum. Nominatim alii compellabantur, alii citabantur, alii relegabantur. Aditus templorum erant non solum praesidiis et manu, verum etiam demolitione sublatis. Alter, consul ut me et rempublicam non modo desereret, sed etiam hostibus reipublicae proderet, pactionibus eos suorum praemiorum obligarat. Erat alius ad portas cum imperio in multos annos

magnoque exercitu: quem ego inimicum mihi fuisse non dico; tacuisse, quum diceretur esse inimicus, scio. 33. Duae partes esse in republica quum putarentur: altera me deposcere propter inimicitias, altera timide defendere propter suspicionem caedis putabatur. Qui autem me deposcere videbantur, in hoc auxerunt dimicationis metum, quod numquam infitiano suspicionem hominum curamque minuerunt. Quare quum viderem senatum ducibus orbatum, me a magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum; servos simulatione collegiorum nominatim esse conscriptos, copias omnes Catilinae paene iisdem ducibus ad spem caedis et incendiorum esse revocatas; equites Romanos proscriptionis, municipia vastitatis, omnes caedis metu esse permotos: potui, potui, patres conscripti, multis auctoribus fortissimis viris, me vi armisque defendere: nec mihi ipse ille animus idem meus, vobis non incognitus, defuit. Sed videbam, si vicissem praesentem adversarium, nimium multos mihi alios esse vincendos: si victus essem, multis bonis et pro me, et mecum, etiam post me esse pereundum: tribuniciique sanguinis ultores esse praesentes: meae mortis poenas iudicio et posteritati reservari. XIV. 34. Nolui, quum consul communem salutem sine ferro defendissem, meam privatus armis defendere, bonosque viros lugere malui meas fortunas, quam suis desperare: ac, si solus essem interfectus, mihi turpe, si cum multis, reipublicae funestum fore videbatur. Quod si mihi aeternam esse aerumnam propositam arbitrarer, morte me ipse /potius, quam sempiterno dolore mulctassem. Sed quum viderem, me non diutius, quam ipsam rempublicam, ex hac urbe abfuturum: neque ego illa ex-

terminata mihi remanendum amplius putavi, et illa, simul atque revocata est, me secum pariter reportavit. Mecum leges, mecum quaestiones, mecum iura magistratum, mecum senatus auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum ubertas, mecum deorum et hominum sanctitates omnes et religiones abfuerunt. Quae si semper abessent, magis vestras fortunas lugerem, quam desiderarem meas: sin aliquando revocarentur, intelligebam, mihi cum illis una esse redeundum. 35. Cuius mei sensus certissimus testis est hic idem, qui custos capitis fuit, Cn. Plancius, qui, omnibus provincialibus ornamentis commodisque depositis, totam suam quaesturam in me sustentando et conservando collocavit. Qui si mihi quaestor imperatori fuisset, in filii loco fuisset: nunc certe erit in parentis, quum fuerit quaestor non imperii, sed doloris mei.

36. Quapropter, patres conscripti, quoniam in rempublicam sum pariter cum republica restitutus, non modo in ea defendenda nihil imminuam de libertate mea pristina, sed etiam adaugebo. XV. Etenim, si eam tum defendebam, quum mihi aliquid illa debebat: quid nunc me facere oportet, quum ego illi plurimum debeo? Nam quid est, quod animum meum frangere aut debilitare possit, cuius ipsam calamitatem non modo nullius delicti, sed etiam divinorum in rempublicam beneficiorum testem esse videatis? Nam et importata est, quia defenderam civitatem; et mea voluntate suscepta est, ne a me defensa respublica per eundem me extremum in discrimen vocaretur. 37. Pro me non, ut pro P. Popillio, nobilissimo homine, adolescentes filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est deprecata: non, ut pro Q. Metello, summo et clarissimo viro, spectata iam adole-

scientia filius: non L. et C. Metelli, consulares, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulum petebat, non Luculli, Servilii, Scipiones, Metellorum filii, flentes ac sordidati populo Romano supplicaverunt: sed unus frater, qui in me pietate filius, consiliis parens, amore (ut erat) frater inventus est, squalore et lacrimis et quotidianis precibus desiderium mei nominis renovari et rerum gestarum memoriam usurpari coegit. Qui quum statuisset, nisi per vos me recuperasset, eandem subire fortunam atque idem sibi domicilium et vitae et mortis deposceret, tamen numquam nec magnitudinem negotii, nec solitudinem suam nec vim inimicorum ac tela pertimuit.

38. Alter fuit propugnator mearum fortunarum et defensor assiduus, summa virtute et pietate, C. Piso, gener, qui minas inimicorum meorum, qui inimicitias affinis mei, propinqui sui, consulis, qui Pontum et Bithyniam quaestor pro mea salute neglexit. Nihil unquam senatus de P. Popillio decrevit, numquam in hoc ordine Q. Metelli mentio facta est. Tribunicii sunt illi rogationibus, interfectis inimicis, denique nulla auctoritate senatus restituti; quum alter eorum senatui paruisset, alter vim caedemque fugisset. Nam C. quidem Marius, qui hac hominum memoria tertius ante me consularis tempestate civili expulsus est, non modo a senatu non est restitutus, sed reditu suo senatum cunctum paene delevit. Nulla de illis magistratuum consensus, nulla ad rempublicam defendendam populi Romani convocatio, nullus Italiae motus, nulla decreta municipiorum et coloniarum exstiterunt.

39. Quare, quum me vestra auctoritas arcessierit, populus Romanus revocarit, respublica implorarit, Italia cuncta paene suis humeris reportarit: non committam,

patres conscripti, ut, quum ea mihi sint restituta, quae in potestate mea non fuerunt, ea non habeam, quae ipse praestare possim, praesertim quum illa amissa recuperarim, virtutem et fidem numquam amiserim.

42.

M. TULLII CICERONIS
A D Q U I R I T E S
POST REDITUM ORATIO.

NOTITIA LITTERARIA.

Haec oratio a declamatore nescio quo Ciceroni supposita esse dicitur: 1) quod Ep. ad Att. IV, 1. non dicatur hanc in sententiam post reditum a se esse dicta oratio, ac solius Dionis Cassii testimonio nitatur, cui fortasse fucum fecerit haec iam tum Ciceroni subiecta declamatio, et 2) quod cap. 8. frugum se ubertate et vilitate in reditu gaudere dicat Cicero, qui bi-duo post reditum Attico de annonae caritate questus sit. Cf. Schützi Prolegomena. Haec autem argumentatio leuiuscula est, quod silentium antiquitatis nullum est, a quo alterum argumentum ducitur, et alterum repugnantiae speciosum, promittente suis Tullio meliora tempora, ac praesentia mala referente ad Clodium.

ARG. Hac oratione Cicero ab exsilio revocatus huius beneficii magnitudinem illustrat. Ac primum quidem se nunc, quam antea, etiam feliciore conditione rerum et maiore amplitu-

dine uti ostendit. Deinde multo etiam honorificentius se restitutum esse gloriatur, quam alios viros consulares, ut Popillum, Q. Metellum Numidicum et C. Marium.

I. 1. Quod precatus a Iove Optimo Maximo ceterisque diis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, quum me fortunasque meas pro vestra incolumitate, otio concordiaque devovi, ut, si meas rationes umquam vestrae saluti anteposuissem, sempiternam poenam sustinerem, mea voluntate susceptam; sin et ea, quae ante gesseram, conservandae civitatis causa gessissem, et illam miseram profectionem vestrae salutis gratia suscepissem, ut, quod odium scelerati homines et audaces in rempublicam et in omnes bonos conceptum iamdiu continerent, id in me uno potius, quam in optimo quoque et in universa republica deficeret; hoc si animo in vos liberosque vestros fuisset, ut aliquando vos patresque conscriptos, Italiamque universam memoria mei, misericordia desideriumque teneret: eius devotionis me esse convictum iudicio deorum immortalium, testimonio senatus, consensu Italiae, confessione inimicorum, beneficio divino immortalique vestro, maxime laetor, Quirites. 2. Etsi homini nihil est magis optandum, quam prospera, aequabilis perpetuaque, fortuna secundo vitae sine ulla offensione cursu, tamen, si mihi tranquillâ et placata omnia fuissent, incredibili quadam et paene divina, qua nunc, vestro beneficio, fruor, laetitiae voluptate caruissem. Quid dulcius hominum generi a natura datum est, quam sui cuique liberi? Mihi vero et propter indulgentiam meam et propter excellens eorum ingenium vita sunt mea cariores. Tamen non tanta voluptate erant suscepti, quanta nunc sunt restituti. 3. Nihil cuiquam fuit umquam iucundius, quam mihi

meus frater. Non tam id sentiebam, quum fruebar, quam tunc, quum carebam, et posteaquam vos me illi et mihi eum reddidistis. Res familiaris sua quemque delectat: reliquae meae fortunae recuperatae plus mihi nunc voluptatis afferunt, quam tunc incolumes afferebant. Amicitiae, consuetudines, vicinitates, clientelae, ludi denique et dies festi quid haberent voluptatis, carendo magis intellexi, quam fruendo. 4. Iam vero honos, dignitas, locus, ordo, beneficia vestra, quamquam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc renovata illustriora videntur, quam si obscurata non essent. Ipsa autem patria, dii immortales! dici vix potest, quid caritatis, quid voluptatis habeat! Quae species Italiae! quae celebritas oppidorum! quae forma regionum! qui agri! quae fruges! quae pulchritudo Urbis! quae humanitas civium! quae reipublicae dignitas! quae vestra maiestas! Quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar, ut nemo magis. Sed tamquam bona valetudo iucundior est eis, qui e gravi morbo recreati sunt, quam qui numquam aegro corpore fuerunt: sic ea omnia desiderata magis, quam assidue percepta, delectant. II. 5. Quorsum igitur haec disputo? Quorsum? Ut intelligere possitis, neminem umquam tanta eloquentia fuisse neque tam divino atque incredibili genere dicendi, qui vestrorum magnitudinem multitudinemque beneficiorum, quae in me fratremque meum et liberos nostros contulistis, non modo augere aut ornare oratione, sed enumerare aut consequi possit. A parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus: a vobis natus sum consularis. Illi mihi fratrem, incognitum, qualis futurus esset, dederunt: vos spectatum et incredibili pietate cognitum reddidistis. Rempublicam illis accepi temporis-

bus eam, quae paene amissa est: a vobis eam recuperavi, quam aliquando omnes unius opera servatam iudicaverunt. Dii immortales mihi liberos dederunt: vos reddidistis. Multa praeterea a diis immortalibus optata consecuti sumus: nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus careremus. Vestros denique honores, quos eramus gradatim singulos assecuti, nunc a vobis universos habemus: ut, quantum antea parentibus, quantum diis immortalibus, quantum vobismetipsis, tantum hoc tempore universum cuncto populo Romano debeamus.

6. Nam quum in ipso beneficio vestro tanta magnitudo est, ut eam complecti oratione non possim, tum in studiis vestris tanta animorum declarata est voluntas, ut non solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem auxisse videamini. III. Non enim pro meo reditu, ut pro P. Popillii, nobilissimi hominis, adolescentes filii et multi praeterea cognati atque affines deprecati sunt: non, ut pro Q. Metello, clarissimo viro, iam spectata aetate filius, non L. Diadematus, consularis summa auctoritate vir, non C. Metellus censorius, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non sororum filii, Luculli, Servilii, Scipiones: permulti enim tum Metelli aut Metellarum liberi pro Q. Metelli reditu vobis ac patribus vestris supplicaverunt. Quod si ipsius summa dignitas maximaeque res gestae non satis valent, tamen filii pietas, propinquorum preces, adolescentium squalor, maiorum natu lacrimae populum Romanum movere potuerunt. 7. Nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos consulares, vestra patrumque memoria, tertius ante me consularis, subiit indignissimam fortunam praestantissima sua gloria, dissimilis

fuit ratio. Non enim ille deprecatione rediit, sed in discessu civium exercitu se armisque revocavit: at me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, nullo armorum ac tumultus metu, C. Pisonis, generi mei, divina quaedam et inaudita auctoritas atque virtus fratrisque miserrimi atque optimi quotidianae lacrimae sordesque lugubres a vobis deprecatae sunt. 8. Frater erat unus, qui suo squalore vestros oculos inflecteret; qui suo fletu desiderium mei memoriamque renovaret; qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis, eandem subire fortunam. Tanto in me amore exstitit, ut negaret fas esse, non modo domicilio, sed ne sepulcro quidem se a me esse seiunctum. Pro me praesente senatus hominumque praeterea viginti millia vestem mutaverunt: pro eodem me absente unius squalorem sordesque vidistis. Unus hic, qui domi, qui in foro posset esse mihi pietate filius, inventus est beneficio parens, amore idem, qui semper fuit, frater. Nam coniugis miserae squalor et luctus, atque optimae filiae maeror assiduus filiique parvi desiderium mei lacrimaeque pueriles aut itineribus necessariis aut magnam partem tectis ac tenebris continebantur. IV. Quare hoc maius est vestrum in nos promeritum, quod non multitudini propinquorum, sed nobismetipsis nos reddidistis.

9. Sed quemadmodum propinqui, quos ego parare non potui, mihi ad deprecandam calamitatem meam non affuerunt, sic (illud, quod mea virtus praestare debuit,) adiutores, auctores hortatoresque ad me restituendum ita multi fuerunt, ut longe superiores omnes hac dignitate copiaque superarem. Numquam de P. Popillio, clarissimo atque fortissimo viro; numquam de Q. Metello, nobilissimo et constantissimo cive;

numquam de C. Mario, custode civitatis atque imperii vestri, in senatu mentio facta est. 40. Tribunicii superiores illi rogationibus, nulla auctoritate senatus sunt restituti. Marius vero non modo non a senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus; nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus atque arma valuerunt. At de me ut valeret, semper senatus flagitavit: ut aliquando perficeretur, quum primum licuit, frequentia atque auctoritate perfecit. Nullus in eorum reditu motus municipiorum et coloniarum factus est. At me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit. Illi, inimicis interfectis, magna civium caede facta, reducti sunt: ego iis, a quibus eiectus sum, provincias obtinentibus, inimico autem optimo viro et mitissimo, altero consule referente reductus sum: quum is inimicus, qui ad meam perniciem vocem suam communibus hostibus praeberet, spiritu dumtaxat viveret, re quidem infra omnes mortuos amandatus esset. V. 44. Numquam de P. Popillio L. Opimius, fortissimus consul, numquam de Q. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino collega senatum aut populum est cohortatus: at pro me superiores consules semper, ut referrent, flagitati sunt: sed veriti sunt, ne gratiae caussa facere viderentur, quod alter mihi affinis erat, alterius causam capitis receperam: qui provinciarum foedere irretiti, totum illum annum querelas senatus, luctum bonorum, Italiae gemitum pertulerunt. Kalendis vero Ian. posteaquam orba respublica consulis fidem, tamquam legitimi tutoris, imploravit, P. Lentulus consul, parens, deus salutis nostrae, vitae, fortunae, memoriae, nominis, simulac de sole-

mni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum iudicavit. 42. Atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus plebis, quem ego maximis beneficiis quaestorem consul ornaveram, quum et cunctus ordo, et multi eum summi viri orarent, et Cn. Oppius socer, optimus vir, ad pedes eius flens iaceret, noctem sibi ad deliberandum postulasset: quae deliberatio non in reddenda, quemadmodum nonnulli arbitrabantur, sed, ut patefactum est, in augenda mercede consumpta est. Postea res acta est in senatu alia nulla; et quum variis rationibus impeditur, voluntate tamen perfecta senatus caussa ad vos mense Ian. deferebatur. 43. Hic tantum interfuit inter me et inimicos meos. Ego, quum homines in tribunali Aurelio palam conscribi centuriarique vidissem; quum intelligerem, veteres ad spem caedis Catilinae copias esse revocatas; quum viderem, ex ea parte homines, cuius partis nos vel principes numerabamur, partim quod mihi inviderent, partim quod sibi timerent, aut proditores esse aut desertores salutis meae; quum duo consules, empti pactione provinciarum, auctores se inimicis reipublicae tradidissent; quum egestatem, avaritiam, libidines suas viderent expleri non posse, nisi me constrictum domesticis hostibus dedidissent; quum senatus equitesque Romani flere pro me ac mutata veste vobis supplicare edictis atque imperiis vetarentur; quum omnium provinciarum pactiones, quum omnia cum omnibus foedera, reconciliationes gratiarum, sanguine meo sancirentur; quum omnes boni non recusarent, quin vel pro me vel mecum perirent: armis decertare pro mea salute nolui, quod potui, quoniam et vincere et vinci luctuosum reipublicae fore putavi. 44. At inimici mei, mense

Iam. quum de me ageretur, corporibus civium trucidatis, flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt. VI. Itaque quum ego abfui, eam rempublicam habuistis, ut aequae me atque illam restituendam putaretis. Ego autem, in qua civitate nihil valeret senatus, omnis esset impunitas, nulla iudicia, vis et ferrum in foro versarentur; quum privati se parietum praesidio, non legum tuerentur, tribunipulis, vobis inspectantibus, vulnerarentur, ad magistratuum domos cum ferro et facibus iretur, consulis fasces frangerentur, deorum immortalium templa incenderentur: rempublicam esse nullam putavi. Itaque neque, república exterminata, mihi locum in hac urbe esse duxi, nec, si illa restitueretur, dubitavi, quin me secum ipsa reduceret. 45. An ego, quum mihi esset exploratissimum, P. Lentulum proximo anno consullem futurum, qui illis ipsis reipublicae periculosissimis temporibus aedilis curulis, me consule, omnium meorum consiliorum particeps periculorumque socius fuisset: dubitarem, quin is me, confectum consularibus vulneribus, consulari medicina ad salutem reduceret? Hoc duce et collega eius, clementissimo atque optimo viro, primo non adversante, post etiam adiuvante, reliqui magistratus paene omnes fuerunt defensores salutis meae. Ex quibus excellenti animo, virtute, auctoritate, praesidio, copiis, T. Annius et P. Sextius praestanti in me benevolentia et divino studio exstiterunt: eodemque P. Lentulo auctore, et pariter referente collega, frequentissimus senatus, uno dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam, quibus potuit, verbis amplissimis ornavit, salutem vobis, municipiis coloniisque omnibus commendavit. 46. Ita me, nudum a propinquis, nulla cognatione munitum,

consules, praetores, tribuni plebis, senatus, Italia cuncta semper a vobis deprecata est: denique omnes, qui vestris maximis beneficiis honoribusque sunt ornati, producti ad vos ab eadem, non solum ad me conservandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum auctores, testes, laudatores fuerunt.

VII. Quorum princeps ad cohortandos vos et ad rogandos fuit Cn. Pompeius, vir omnium, qui sunt, fuerunt, erunt, virtute, sapientia ac gloria princeps: qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit, quae universae reipublicae: salutem, otium, dignitatem. Cuius oratio fuit, quemadmodum accepi, tripartita. Primum vos docuit, meis consiliis rempublicam esse servatam, causamque meam cum communi salute coniunxit, hortatusque est, ut auctoritatem senatus, statum civitatis, fortunas civis bene meriti defenderetis: tum in perorando posuit, vos rogari a senatu, rogari ab equitibus Romanis, rogari ab Italia cuncta: denique ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solum, verum etiam obsecravit. 47. Huic ego homini, Quirites, tantum debeo, quantum hominem homini debere vix fas est. Huius consilia, P. Lentuli sententiam, senatus auctoritatem vos secuti, in eo me loco, in quo vestris beneficiis fueram, iisdem centuriis, quibus collocaratis, reposuistis. Eodem tempore audistis eodem ex loco summos viros, ornatissimos atque amplissimos homines, principes civitatis, omnes consulares, omnes praetorios eadem dicere, ut omnium testimonio per me unum rempublicam conservatam esse constaret. Itaque quum P. Servilius, gravissimus vir et ornatissimus civis, dixisset, opera mea rempublicam incolumem magistratibus deinceps traditam, dixerunt in eandem sententiam ceteri. Sed

audistis eo tempore clarissimi viri non solum auctoritatem, sed etiam testimonium, L. Gellii: qui, quia suam classem attentatam magno cum suo periculo paene sensit, dixit in concione vestra: *si ego consul, quum fui, non fuisset, rempublicam funditus interituram fuisse.*

VIII. 48. En ego tot testimoniis, Quirites, hac auctoritate senatus, tanta consensione Italiae, tanto studio bonorum omnium, agente P. Lentulo, consentientibus ceteris magistratibus, deprecante Cn. Pompeio, omnibus hominibus faventibus, diis denique immortalibus frugum ubertate, copia, vilitate reditum meum comprobantibus, mihi, meis, reipublicae restitutus, tantum vobis, quantum facere possum, Quirites, pollicebor: primum, qua sanctissimi homines pietate erga deos immortales esse solent, eadem me erga populum Romanum semper fore numenque vestrum aequè mihi grave et sanctum ac deorum immortalium in omni vita futurum: deinde, quoniam me in civitatem respublica ipsa reduxit, nullo me loco reipublicae defuturum. 49. Quod si quis existimat, me aut voluntate esse mutata aut debilitata virtute aut animo fracto, vehementer errat. Mihi, quod potuit vis et iniuria et sceleratorum hominum furor detrahere, eripuit, abstulit, dissipavit: quod viro forti adimi non potest, id manet et permanebit. Vidi ego fortissimum virum, municipem meum, C. Marium, — quoniam nobis, quasi aliqua fatali necessitate, non solum cum his, qui haec delere voluissent, sed etiam cum fortuna belligerandum fuit: eum tamen vidi, quum esset summa senectute, non modo non infracto animo propter magnitudinem calamitatis, sed confirmato atque renovato. 20. Quem egomet dicere audivi, tum se fuisse

miserum, quum careret patria, quam obsidione liberavisset; quum sua bona possideri ab inimicis ac diripi audiret; quum adolescentem filium videret eiusdem socium calamitatis; quum in paludibus demersus, concursu ac misericordia Minturnensium corpus ac vitam suam conservasset; quum parva navicula traiectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos inops supplexque venisset: recuperata vero sua dignitate, se non commissurum, ut, quum ea, quae amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quam numquam perdidisset. Sed hoc inter me atque illum interest, quod ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re inimicos suos ultus est, armis: ego, qua consuevi, utar: quoniam illi arti in bello ac seditione locus est, huic in pace atque otio. 21. Quamquam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscendis agebat: ego de ipsis inimicis tantum, quantum mihi respublica permittet, cogitabo. IX. Denique, Quirites, quoniam me quattuor omnino genera hominum violarunt, unum eorum, qui odio reipublicae, quod eam ipsis invitis conservavam, mihi inimicissimi fuerunt: alterum, qui per simulationem amicitiae nefarie me prodiderunt: tertium, qui, quum propter inertiam suam eadem assequi non possent, inviderunt laudi et dignitati meae: quartum, qui, quum custodes reipublicae esse deberent, salutem meam, statum civitatis, dignitatem eius imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt: sic ulciscar genera singula, quemadmodum a quibusque sum provocatus: malos cives rempublicam bene gerendo, perfidos amicos nihil credendo atque omnia cavendo, invidos virtuti et gloriae serviendo, mercatores provinciarum revocando domum atque ab iis provinciarum rationem repetendo. 22.

Quamquam mihi maiori curae est, quemadmodum vobis, qui de me estis optime meriti, gratiam referam, quam, quemadmodum inimicorum iniurias crudelitatemque persequar. Etenim ulciscendae iniuriae faciliior ratio est, quam beneficii remunerandi, propterea quod superiorem esse contra improbos minus est negotii, quam bonis exaequari: tum etiam ne tam necessarium quidem est, male meritis, quam optime meritis referre, quod debeas. 23. Odium vel precibus mitigari potest, vel temporibus reipublicae communique utilitate deponi, vel difficultate ulciscendi teneri, vel vetustate sedari: bene meritos quin colas, nec exorari fas est nec id reipublicae repetere utcumque necesse est; neque est excusatio difficultatis, neque aequum est tempore et die memoriam beneficii definire. Postremo qui in ulciscendo remissior fuit, mox aperte laudatur: at gravissime vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis, remunerandis est tardior, neque solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam impius appelletur necesse est. Atque in officio persolvendo dissimilis est ratio, pecuniae debitaе: propterea quod pecuniam, qui retinet, non dissolvit: qui reddidit, non habet: gratiam, et qui retulit, habet, et qui habet, dissolvit. X. 24. Quapropter memoriam vestri beneficii colam benevolentia sempiterna, non solum dum anima spirabo mea, sed etiam cum mortuo monumenta vestri in me beneficii permanebunt. In referenda autem gratia hoc vobis repromitto semperque praestabo, mihi neque in consiliis de republica capiendis diligentiam, neque in periculis a republica propulsandis animum, neque in sententia simpliciter referenda fidem, neque in hominum voluntatibus pro republica laedendis libertatem, nec in perfe-

rendo labore industriam, nec in vestris commodis augendis gratam animi benevolentiam defuturam. 25. Atque haec cura, Quirites, erit infixā animo meo sempiterna, ut quum vobis, qui apud me deorum immortalium vim et numen tenetis, tum posteris vestris cunctisque gentibus dignissimus ea civitate videar, quae suam dignitatem non posse tenere se, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis iudicavit.

43.

M. TULLII CICERONIS

PRO DOMO SUA AD PONTIFICES

O R A T I O.

NOTITIA LITTERARIA.

Clodius Ciceronis exsulis domum in Palatio et aliquot villas inflammaverat. Cicero ab exilio post XVI menses Nonis Sept. a. U. 697. Romam reversus ante omnia hoc egit, ut sibi domus restitueretur, oratione, magna cum vi, ut ipse (ad Att. IV, 2.) scribit, habita ad pontifices. Haec oratio sitne Ciceronis necne, speciosius, quam evidentius dubitatur. Cf. Schütz. Prolegomena Cic. Tom. VIII. P. XXI.

ARG. Cicero hac in oratione domum suam, quae Romae fuerat in regione decima, Clodio auctore contra fas et ius publicatam, eversam et aream eius Libertati (vel Licentiae — de Legg. II, 17. —) consecratam esse, omni modo conatur ostendere, postea-

lans, ut ea sibi restituantur, eiusque area falsa dedicationis a Clodio factae religione solvatur. In peroratione Iovem aliosque deos obtestatus, admonet pontifices se non posse sine maxima reipublicae ignominia et suo dedecore ac dolore domo carere eamque ut refici iubeant, rogat.

I. 1. Quum multa divinitus, pontifices, a maioribus nostris inventa atque instituta sunt, tum nihil praeclarius, quam quod eosdem et religionibus deorum immortalium et summae reipublicae praeesse voluerunt, ut amplissimi et clarissimi cives, rempublicam, bene gerendo, pontifices religiones, sapienter interpretando, [republicam] conservarent. Quod si ullo tempore magna caussa in sacerdotum populi Romani iudicio ac potestate versata est, haec profecto tanta est, ut omnis reipublicae dignitas, omnium civium salus, vita, libertas, arae, foci, dii penates, bona, fortunae, domicilia, vestrae sapientiae, fidei, potestatique commissa creditaque esse videantur. 2. Vobis hodierno die constituendum est, utrum posthac amentes ac perditos magistratus improborum ac sceleratorum civium praesidio nudare, an etiam deorum immortalium religione armare malitis. Nam si illa labe ac flamma reipublicae suum illum pestiferum et funestum tribunatum, quem aequitate humana tueri non potest, divina religione defenderit, aliae caerimoniae nobis erunt, alii antistites deorum immortalium, alii interpretes religionum requirendi. Sin autem vestra auctoritate sapientiaque, pontifices, ea, quae furore improborum in republica, ab aliis oppressa, ab aliis deserta, ab aliis prodita, gesta sunt, rescinduntur: erit caussa, cur consilium maiorum in amplissimis viris ad sacerdotia deligendis, iure ac merito laudare possimus. 3. Sed, quoniam ille demens, si ea, quae

ego per hos dies in senatu de republica sensi, vituperasset, aliquem se aditum ad aures vestras esse habiturum putavit, omittam ordinem dicendi meum: respondebo hominis furiosi non orationi, qua ille uti non potest, sed convicio, cuius exercitationem quum intolerabili petulantia, tum etiam diuturna impunitate munivit.

II. Ac primum illud a te, homine vesano ac furioso, requiro, quae te tanta poena tuorum scelerum flagitiorumque vexet, ut hos tales viros, qui non solum consiliis suis, sed etiam specie ipsa dignitatem reipublicae sustinent, quod ego in sententia dicenda salutem civium cum honore Cn. Pompeii coniunxerim, mihi esse iratos, et aliud de summa hoc tempore religione sensuros, ac me absente senserint, arbitrare. 4. Fuisti tu, inquit, apud pontifices superior: sed iam, quoniam te ad populum contulisti, sis inferior, necesse est. Itane vero? Quod in imperita multitudine est vitiosissimum, varietas et inconstantia, et crebra, tamquam tempestatum, sic sententiarum, commutatio, hoc tu ad hos transferas, quos ab inconstantia gravitas, a libidinosa sententia certum et definitum ius religionum, vetustas exemplorum, auctoritas litterarum monumentorumque deterret? Tunc es ille, inquit, quo senatus carere non potuit? quem boni luxerunt? quem respublica desideravit? quo restituto, senatus auctoritatem restitutam putabamus? quam primum adveniens prodidisti? Nondum de mea sententia dico. Impudentiae primum respondebo tuae. III. 5. Hunc igitur, funesta reipublicae pestis, hunc tu civem ferro et armis et exercitus terrore et consulum scelere et audacissimorum hominum minis, servorum delectu, obsessione templorum, occupatione fori, oppressione cu-

riae, domo et patria, ne cum improbis boni ferro dimicarent, cedere curasti, quem a senatu, quem a bonis omnibus, quem a cuncta Italia desideratum, arcessitum, revocatum conservandae reipublicae caussa confiteris? At enim in senatum venire, in Capitolium intrare turbulento illo die non debuisti. 6. Ego vero neque veni et domo me tenui, quamdiu turbulentum tempus fuit: quum servos tuos ad rapinam, ad bonorum caedem paratos, cum illa tua conscleratorum ac perditorum manu armatos etiam in Capitolium tecum venisse constabat. Quod quum mihi nuntiaretur, scio me domi mansisse et tibi et gladiatoribus tuis instaurandae caedis potestatem non fecisse. Posteaquam mihi nuntiatum est, populum Romanum in Capitolium propter metum atque inopiam rei frumentariae convenisse; ministros autem scelerum tuorum perterritos, partim amissis gladiis, partim ereptis, diffugisse: veni non solum sine ullis copiis ac manu, verum etiam cum paucis amicis. 7. An ego, quum P. Lentulus consul, optime de me ac de republica meritis, quum Q. Metellus, qui, quum meus inimicus esset, frater tuus, et dissensionis nostrae et precibus tuis salutem ac dignitatem meam praetulisset, me arcesserent in senatum; quum tanta multitudo civium, tam recenti officio suo, me ad referendam gratiam nominatim vocarent: non venirem, quum praesertim te iam illinc cum tua fugitivorum manu discessisse constaret? Hic tu me etiam, custodem defensoremque Capitolii templorumque omnium, hostem Capitolinum appellare ausus es, quod, quum in Capitolio senatum duo consules haberent, eo venirem? Utrumne est tempus aliquod, quo in senatum venisse turpe sit? an res illa talis erat, de qua agebatur, ut rem ipsam repudiare et eos, qui age-

bant, condemnare deberem? IV. 8. Primum dico senatoris esse boni, semper in senatum venire: nec cum his sentio, qui statuunt minus bonis temporibus in senatum ipsi non venire, non intelligentes, hanc suam nimiam perseverantiam vehementer iis, quorum animum offendere voluerunt, gratam et iucundam fuisse. At enim nonnulli propter timorem, quod se in senatu tuto non esse arbitrabantur, discesserunt. Non reprehendo; nec quaero, fueritne aliquid pertimescendum. Puto, suo quemque arbitrato timere oportere. Cur ego non timuerim, quaeris? quia te illinc abiisse constabat. Cur, quum viri boni nonnulli putarent, tuto se in senatu esse non posse, ego non idem senserim? Cur, quum ego me existimassem tuto omnino in civitate esse non posse, illi non item? An aliis licet et recte licet, in meo metu sibi nihil timere: mihi uni necesse erit et meam et aliorum vicem pertimescere?

9. An, quia non condemnavi sententia mea duo consules, sum reprehendendus? Eos igitur ego potissimum damnare debui, quorum lege perfectum est, ne ego indemnatus atque optime de republica meritis damnatorum poenam sustinerem? Quorum etiam delicta propter eorum egregiam in me conservando voluntatem non modo me, sed omnes bonos ferre deberet, eorum optimum consilium ego potissimum, per eos in meam pristinam dignitatem restitutus, consilio repudiarem meo? 10. At quam sententiam dixi? Primum eam, quam populi sermo in animis nostris iam ante defixerat: deinde eam, quae erat superioribus diebus agitata in senatu: deinde eam, quam senatus frequens tum, quum mihi est assensus, secutus est: ut neque allata sit a me res inopinata ac recens, nec, si quod in sententia vitium est, magis sit eius, qui dixe-

rit, quam omnium, qui probarint. — At enim liberum senatus iudicium propter metum non fuit. — Si timuisse eos facis, qui discesserunt, concede, non timuisse eos, qui remanserunt. Sin autem sine iis, qui tum abfuerunt, nihil decerni libere potuit: quum omnes adessent, coeptum est referri de inducendo senatusconsulto. Ab universo senatu reclamatum est. V. Sed quaero, in ipsa sententia, quoniam princeps ego sum eius atque auctor, quid reprehendatur. Utrum caussa capiendi novi consilii non fuit? an meae partes in ea caussa non praecipuae fuerunt? an alio potius confugiendum fuit? Quae res, quae caussa maior esse, quam fames, potuit? quam seditio? quam consilia tua tuorumque; qui, facultate oblata, ad imperitorum animos incitandos, renovaturum te tua illa funesta latrocinia ob annonae causam putarunt? 44. Frumentum provinciae frumentariae partim non habebant, partim in alias terras, credo, propter varietatem venditorum miserant, partim, quo gratius esset, tum, quum in ipsa fame subvenissent, custodiis suis clausum continebant, ut subito novum mitterent. Res erat non in opinione dubia, sed in praesenti atque ante oculos proposito periculo: neque id coniectura prospiciebamus, sed iam experti videbamus. Nam, quum ingravesceret annona, ut iam plane inopia ac fames, non caritas timeretur, concursus est ad templum Concordiae factus, senatum illuc vocante Metello consule. Qui si verus fuit ex dolore hominum et fame, certe consules causam suscipere, certe senatus aliquid consilii capere potuit. Sin in caussa fuit annona, seditionis quidem instimulator et concitator tu fuisti: nonne id agendum nobis omnibus fuit, ut materiem subtraheremus furori tuo? 42. Quid? si utrumque

fuit, et ut fames stimulareret homines, et tu in hoc ulcere tamquam unguis exsisteres: nonne fuit eo maior adhibenda medicina, quae et illud nativum et hoc delatum malum sanare posset? Erat igitur et praesens caritas et futura fames: non est satis: facta lapidatio est. Si ex dolore plebei, nullo incitante, magnum malum: si P. Clodii impulsu, usitatum hominis facinorosi scelus: si utrumque, ut et res esset ea, quae sua sponte multitudinis animos incitaret, et parati atque armati seditionis duces: videturne ipsa respublica et consulis auxilium implorasse et senatus fidem? Atqui utrumque fuisse perspicuum est, difficultatem annonae summamque inopiam rei frumentariae, ut homines non iam diuturnam caritatem, sed ut famem plane timerent: nemo negat. Hanc istum otii et pacis hostem caussam arrepturum fuisse ad incendia, caedem, rapinas, nolo, pontifices, suspicemini, nisi videritis.

43. Qui sunt homines a Q. Metello, fratre tuo, consule, in senatu palam nominati, a quibus ille se lapidibus appetitum, etiam percussum esse dixit? L. Sergium et M. Lollium nominavit. Quis est iste Lollius? qui sine ferro ne nunc quidem tecum est: qui, te tribuno plebis, nihil de me dicam, sed qui Cn. Pompeium interficiendum depoposcit. Quis est Sergius? armiger Catilinae, stipator tui corporis, signifer seditionis, concitator tabernariorum, damnatus iniuriarum, percussor, lapidator, fori depopulator, obsessor curiae. His atque huiusmodi ducibus, quum tu in annonae caritate in consules, in senatum, in bona fortunasque locupletium, per caussam inopum atque imperitorum, repentinos impetus comparares: quum tibi salus esse in otio nulla posset: quum, desperatis ducibus, decuriatos ac descriptos haberes exercitus perditorum:

nonne providendum senatui fuit, ne in hanc tantam materiem seditionis ista funesta fax adhaeresceret?

VI. 44. Fuit igitur caussa capiendi consilii novi. Videte nunc, fuerintne partes meae paene praecipuae. Quem tum Sergius ille tuus, quem Lollius, quem ceterae pestes in lapidatione illa nominabant? quem annonam praestare oportere dicebant? nonne me? Quid puerorum illa concursatio nocturna tum a te ipso instituta? Me frumentum flagitabant. Quasi vero ego aut rei frumentariae praefuissem, aut compressum aliquod frumentum tenerem, aut in isto genere omnino quidquam aut curatione aut potestate valuissem. Sed homo ad caedem imminens meum nomen operis ediderat, imperitis iniecerat. Quum de mea dignitate in templo Iovis Optimi Maximi senatus frequentissimus, uno isto dissentiente, decrevisset: subito, illo ipso die, carissimam annonam nec opinata vilitas consecuta est. 45. Erant, qui deos immortales (id quod ego sentio) numine suo redditum meum dicerent comprobasse. Nonnulli autem illam rem ad illam rationem coniecturamque revocabant, qui, quod in meo redditu spes otii et concordiae sita videbatur, in discessu autem quotidianus seditionis timor, iam paene belli depulso metu, commutatam annonam esse dicebant: quae quia rursus in meo redditu facta erat durior, a me, cuius adventu fore vilitatem boni viri dictitabant, annona flagitabatur. VII. Ego denique non solum ab operis tuis, impulsu tuo, nominabar, sed etiam, depulsis ac dissipatis tuis copiis, a populo Romano universo, qui tum in Capitolium convenerat, quum illo die minus valerem, nominatim in senatum vocabar. 46. Veni exspectatus. Multis sententiis iam dictis, rogatus sum sententiam. Dixi reipublicae saluberrimam, mihi

necessariam. Petebatur a me frumenti copia, annonae vilitas: quasi possem aliquid in ea re gerenda. Non habebatur. Flagitabar bonorum expostulatione. Improborum convicia sustinere non poteram. Delegavi amico locupletiori, non quo illi, ita de me merito, onus illud imponerem (succubuissem enim potius ipse) sed quia videbam id, quod omnes: quod nos de Cn. Pompeio polliceremur, id illum fide, consilio, virtute, auctoritate, felicitate denique sua facillime perfecturum.

17. Itaque, sive hunc dii immortales fructum mei redditus populo Romano tribuunt, ut, quemadmodum discessu meo frugum inopia, fames, vastitas, caedes, incendia, rapinae, scelerum impunitas, fuga, formido, discordia fuisset, sic redditu meo ubertas agrorum, frugum copia, spes otii, tranquillitas animorum, iudicia, leges, concordia populi, senatus auctoritas mecum simul reducta videantur; sive egomet aliquid adventu meo, consilio, auctoritate, diligentia pro tanto beneficio populo Romano praestare debui: praesto, promitto, spondeo. Nihil dico amplius: hoc, quod satis est huic tempori, dico, rempublicam annonae nomine in id discrimen, quo vocabatur, non esse venturam.

VIII. 48. Num igitur in hoc officio, quod fuit praecipue meum, sententia mea reprehenditur? Rem maximam eripui e peste summi periculi, non solum eam, sed etiam vos a caede, incendiis, vastitate: nemo negat, quum ad causam caritatis accederet iste speculator communium miseriarum, qui semper in reipublicae malis sceleris sui faces inflammavit.

Negat oportuisse quidquam uni extra ordinem decerni. Non iam tibi sic respondebo, ut ceteris: Cn. Pompeio plurima, periculosissima, maxima terra marique bella extra ordinem esse commissa: quarum re-

rum si quem poeniteat, eum victoriae populi Romani necesse est poenitere. Non ita tecum ago. 19. Cum his haec a me haberi oratio potest, qui ita disputant, se, si qua res ad unum deferenda sit, ad Cn. Pompeium delaturos potissimum: sed se extra ordinem nihil cuiquam dare: quum Pompeio datum sit, id se pro dignitate hominis ornare ac tueri solere. Horum ego sententiam ne laudem, impediō Cn. Pompeii triumphis, quibus ille, quum esset extra ordinem ad patriam defendendam vocatus, auxit nomen populi Romani imperiumque honestavit: constantiam probo, qua mihi quoque utendum fuit, quo ille auctore extra ordinem bellum cum Mithridate Tigraneque gessit. 20. Sed cum illis tamen possum aliquid disputare: tua vero quae tanta impudentia est, ut audeas dicere, extra ordinem dari nihil cuiquam oportere? Qui, quum lege nefaria Ptolemaeum, regem Cypri, fratrem regis Alexandrini, eodem iure regnantem, caussa incognita publicasses populumque Romanum scelere obligasses: quum in eius regnum, bona, fortunas latrocinium huius imperii immisisses, cuius cum patre, avo, maioribus societas nobis et amicitia fuisset: huius pecuniae deportandae et, si quis suum defenderet, bello gerendo M. Catonem praefecisti. 21. Dices, quem virum? Sanctissimum, prudentissimum, fortissimum, amicissimum reipublicae, virtute, consilio, ratione vitae, mirabili ad laudem, et prope singulari. Sed quid ad te, qui negas esse verum, quemquam ulli rei publicae extra ordinem praefici? IX. Atque in hoc solum inconstantiam redarguo tuam; qui in ipso Catone, quem tu non pro illius dignitate produxeras, sed pro tuo scelere subduxeras, quem tuis Sergiis, Lolliis, Titiis ceterisque caedis et incendiorum ducibus obieceras,

quem carnificem civium, quem indemnatorum necis principem, quem crudelitatis auctorem fuisse dixeras: ad hunc honorem et imperium extra ordinem nominatim rogatione tua detulisti et tanta fuisti intemperantia, ut illius tui sceleris rationem occultare non posses. 22. Litteras in concione recitasti, quas tibi a C. Caesare missas diceres. CAESAR PULCHRO: quum etiam es argumentatus, amoris esse hoc signum, quum nominibus tantum uteretur, neque ascriberet, PRO CONSULE, aut TRIBUNO PLEBIS: deinde gratulari tibi, quod idem in posterum M. Catonem tribunatu tuo removisses, et quod idem in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ademisses: quas aut numquam tibi ille litteras misit, aut, si misit, in concione recitari noluit, aut, sive ille misit, sive tu finxisti, certe consilium tuum de Catonis honore illarum litterarum recitatione patefactum est. Sed omitto Catonem, cuius eximia virtus, dignitas et in eo negotio, quod gessit, fides et continentia tegere videntur improbitatem et legis et actionis tuae. 23. Quid? homini post homines natos turpissimo, sceleratissimo, contaminatissimo quis illam opimam fertilemque Syriam, quis bellum pacatissimis gentibus, quis pecuniam ad emendos agros constitutam, ereptam vi ex Caesaris rebus actis, quis imperium infinitum dedit? Cui quidem quum Ciliciam dedisses, mutasti pactionem, et Ciliciam ad praetorem item extra ordinem tratulisti: Gabinio, pretio amplificato, Syriam nominatim dedisti. Quid? homini taeterrimo, crudelissimo, fallacissimo, omnium scelerum libidinumque maculis notatissimo, L. Pisoni, nonne nominatim populos liberos, multis senatusconsultis, etiam recenti lege generi ipsius liberatos, vinctos et constrictos tradidisti? Non-

ne, quum ab eo merces tui beneficii pretiumque provinciae meo sanguine tibi esset persolutum, tamen aerrarium cum eo partitus es? 24. Itane vero? tu provincias consulares, quas C. Gracchus, qui unus maximo popularis fuit, non modo non abstulit ab senatu, sed etiam, ut necesse esset quotannis constitui per senatum, decreta lege sanxit, eas, lege Sempronia per senatum decretas, rescidisti; extra ordinem, sine sorte, nominatim dedisti, non consulibus, sed reipublicae pestibus: nos, quod nominatim rei maximae, paene iam desperatae, summum virum, saepe ad extrema reipublicae discrimina delectum, praefecimus, a te reprehendemur? X. Quid tandem? si, quae tum illis reipublicae tenebris caecisque nubibus et procellis, quum senatum a gubernaculis deiecisses, populum e navi exturbasses, ipse archipirata cum grege praedonum impurissimo plenissimis velis navigares, — si, quae tum promulgasti, constituisti, promisisti, vendidisti, perferre potuisses: qui locus in orbe terrarum vacuus extraordinariis fascibus atque imperio Clodianus fuisset? 25. Sed excitatus aliquando Cn. Pompeii, (dicam ipso audiente, quod sensi et sentio, quoquo animo me auditurus est,) excitatus, inquam, aliquando Cn. Pompeii nimium diu reconditus et penitus abstrusus animi dolor subvenit subito reipublicae, civitatemque fractam malis, mutam, debilitatam, abiectam metu, ad aliquam spem libertatis et pristinae dignitatis erexit. Hic vir extra ordinem rei frumentariae praeficiendus non fuit? Scilicet tu helluoni spurcissimo, praegustatori libidinum tuarum, homini egentissimo et facinorosissimo, Sex. Clodio, socio tui sanguinis, qui sua lingua etiam sororem tuam a te abalienavit, omne frumentum privatum et publicum, omnes

provincias frumentarias, omnes mancipēs, omnes horreorum claves lege tua tradidisti. Qua ex re primum caritas nata est, deinde inopia. Impendebat fames, incendia, caedes, direptio: imminēbat tuus furor omnium fortunis et bonis. 26. Queritur etiam importuna pestis, ex ore impurissimo Sex. Clodii rem frumentariam esse ereptam, summisque in periculis eius viri auxilium implorasse rempublicam, a quo saepe se et servatam et amplificatam esse meminisset. Extra ordinem ferri nihil placet Clodio. Quid? de me quod tulisse te dicis, patricida, fratricida, sororicida, nonne extra ordinem tulisti? An de peste civis, quemadmodum omnes iam dii atque homines iudicaverunt, conservatoris reipublicae, quemadmodum autem tute ipse confiteris, non modo indemnati, sed ne accusati quidem, licuit tibi ferre, non legem, sed nefarium privilegium, lugente senatu, maerentibus bonis omnibus, totius Italiae precibus repudiatis, oppressa captaque republica: mihi, populo Romano implorante, senatu poscente, temporibus reipublicae flagitantibus, non licuit de salute populi Romani sententiam dicere? 27. Qua quidem in sententia si Cn. Pompeii dignitas aucta est, coniuncta cum utilitate communi, certe laudandus essem, si eius dignitati suffragatus viderer, qui meae saluti opem et auxilium tulisset. XI. Desinant, desinant homines iisdem machinis sperare me restitutum posse labefactari, quibus antea stantem perculerunt. Quod enim par amicitiae consularis fuit umquam in hac civitate coniunctius, quam fuimus inter nos, ego et Cn. Pompeius? Quis apud populum Romanum de illius dignitate illustrius, quis senatui saepius dixit? Qui tantus fuit labor, quae simultas, quae contentio, quam ego non pro illius dignitate suscepe-

rim? Qui ab illo in me honos, quae praedicatio de mea laude, quae remuneratio benevolentiae praetermissa est? 28. Hanc nostram coniunctionem, hanc conspirationem in republica bene gerenda, hanc iucundissimam vitae atque officiorum omnium societatem certi homines fictis sermonibus et falsis criminibus diremerunt: quum iidem illum, ut me metueret, me cave- ret, monerent, iidem apud me, mihi illum esse uni inimicissimum, dicerent: ut neque ego, ab illo quae mihi petenda essent, satis audaciter petere possem. neque ille, tot suspicionibus certorum hominum et scelere exulceratus, quae meum tempus postularet, satis prolixè mihi polliceretur. 29. Data merces est erroris mei magna, pontifices, ut me non solum pigeat stultitiae meae, sed etiam pudeat: qui, quum me non repentinum aliquod tempus meum, sed veteres multo ante suscepti et provisi labores cum viro fortissimo et clarissimo coniunxissent, sim passus a tali amicitia distrahi; neque intellexerim, quibus aut ut apertis inimicis obsisterem, aut ut insidiosis amicis non crederem. Proinde desinant aliquando me iisdem inflam- mare verbis: Quid sibi iste vult? nescit, quantum au- ctoritate valeat, quas res gesserit, qua dignitate sit re- stitutus! cur ornat eum, a quo desertus est? 30. Ego vero neque me tum desertum puto, sed paene dedi- tum: nec, quae sint in illa reipublicae flamma gesta contra me, neque quomodo, neque per quos, patefa- ciendum mihi esse arbitror. Si utile reipublicae fuit, haurire me unum pro omnibus illam indignissimam calamitatem, etiam hoc utile sit, quorum id scelere conflatum sit, me occultare et tacere. Illud vero et ho- minis ingrati tacere. Itaque libentissime praedicabo, Cn. Pompeium studio et auctoritate aequae, ut unum

quemque vestrum, opibus, contentione, precibus, periculis denique praecipue pro salute mea laborasse. XII. Hic tuis, P. Lentule, quum tu nihil aliud dies et noctes, nisi de salute mea cogitares, consiliis omnibus interfuit: hic tibi gravissimus auctor ad instituendam, fidelissimus socius ad comparandam, fortissimus adiutor ad rem perficiendam fuit: hic municipia coloniasque adiit: hic Italiae totius auxilium cupientis imploravit: hic in senatu princeps sententiae fuit: idemque quum dixisset, tum etiam pro salute mea populum Romanum obsecravit. 31. Quare istam orationem, qua es usus, omittas licet: post illam sententiam, quam dixeram de annonae, pontificum animos esse mutatos: proinde, quasi isti aut de Cn. Pompeio aliter, atque ego existimo, sentiant, aut, quid mihi pro expectatione populi Romani, pro Cn. Pompeii meritis erga me, pro ratione mei temporis faciendum fuerit, ignorent, aut etiam, si cuius forte pontificis animum, quod certo scio aliter esse, mea sententia offendit, alio modo sit constituturus aut de religione pontifex * aut de republica civis, quam eum aut caerimoniarum ius, aut civitatis salus coegerit.

32. Intelligo, pontifices, me plura extra causam dixisse, quam aut opinio tulerit, aut voluntas mea: sed quum me purgatum vobis esse cuperem, tum etiam vestra in me attente audiendo benignitas provexit orationem meam. Sed hoc compensabo brevitate eius orationis, quae pertinet ad ipsam cognitionem vestram: quae quum sit in ius religionis, et in ius reipublicae distributa, religionis partem, quae multo est verbosior, praetermittens, de iure reipublicae dicam. 33. Quid est enim aut tam arrogans, quam de religione, de rebus divinis, caerimoniis, sacris pontificum

collegium docere conari; aut tam stultum, quam, si quis quid in vestris libris invenerit, id narrare vobis; aut tam curiosum, quam ea scire velle, de quibus maiores nostri vos solos et consuli et scire voluerunt? XIII. Nego potuisse iure publico, legibus iis, quibus haec civitas utitur, quemquam civem ulla eiusmodi calamitate affici, sine iudicio: hoc iuris in hac civitate, etiam tum, quum reges essent, dico fuisse: hoc nobis esse a maioribus traditum: hoc esse denique proprium liberae civitatis, ut nihil de capite civis aut de bonis sine iudicio senatus aut populi aut eorum, qui de quaque re constituti iudices sint, detrahi possit. 34. Videsne, me non radicitus evellere omnes actiones tuas? neque illud agere, quod apertum est, te omnino nihil gessisse iure, non fuisse tribunum plebis? hoc dico, esse patricium. Dico apud pontifices: augures adsunt: versor in medio iure publico. Quod est, pontifices, ius adoptionis? nempe ut is adoptet, qui neque procreare iam liberos possit, et, quum potuerit, sit expertus. Quae deinde causa cuique sit adoptionis, quae ratio generum ac dignitatis, quae sacrorum, quaeri a pontificum collegio solet. Quid est horum in ista adoptione quaesitum? Adoptat annos viginti natus, etiam minor senatorem. Liberorumne causa? At procreare potest. Habet uxorem: suscepit etiam liberos. Exheredabit igitur pater filium. Quid? sacra Clodiae gentis cur intereunt, quod in te est? quae omnis notio pontificum, quum adoptarere, esse debuit. 35. Nisi forte ex te ita quaesitum est, num perturbare rempublicam seditionibus velles, et ob eam causam adoptari, non ut eius filius esses, sed ut tribunus plebis fieres et funditus everteres civitatem. Respondisti, credo, te ita velle. Pontificibus bona causa visa est: approba-

verunt. Non aetas eius, qui adoptabat, quaesita est, ut in Cn. Aufidio, M. Pupio: quorum uterque nostra memoria, summa senectute, alter Orestem, alter Pisonem adoptavit. Quas adoptiones, sicut alias innumerabiles, hereditates nominis, pecuniae, sacrorum secutae sunt. Tu neque Fonteius es, qui esse debebas: neque patris heres: neque, amissis sacris paternis, in haec adoptiva venisti. Ita perturbatis sacris, contaminatis gentibus, et quam deseruisti, et quam polluisti, iure Quiritium legitimo tutelarum et hereditatum relicto, factus es eius filius contra fas, cuius per aetatem pater esse potuisti. XIV. 36. Dico apud pontifices: nego istam adoptionem pontificio iure esse factam: primum, quod eae vestrae sint aetates, ut is, qui te adoptavit loco patris, vel filii tibi loco per aetatem esse potuerit, vel eo, quo fuit: deinde quod caussa quaeri solet adoptandi, ut et is adoptet, qui, quod natura iam assequi non potest, et legitimo et pontificio iure quaerat: et ita adoptet, ut ne quid aut de dignitate generum aut de sacrorum religione minuat: illud in primis, ne qua calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus adhibeatur: ut haec simulata adoptio filii quam maxime veritatem illam suscipiendorum liberorum imitata esse videatur. 37. Quae maior calumnia est, quam venire imberbem adolescentulum, bene valentem ac maritum: dicere, filium senatorem populi Romani sibi velle adoptare: id autem scire et videre omnes, non ut ille filius instituatur, sed ut e patriciis exeat, et tribunus plebis fieri possit, idcirco adoptari? neque id obscure. Nam adoptatum emancipari statim, ne sit eius filius, qui adoptarit. Cur ergo adoptatur? probate genus adoptionis: iam omnium sacra interierint, quorum custodes vos esse debetis, iam patricius nemo relinquetur. Cur

enim quisquam vellet, tribunum plebis se fieri non licere? angustiores sibi esse petitionem consulatus? in sacerdotium quum possit venire, quia patricio non is sit locus, non venire? Ut cuique aliquid acciderit, quare commodius sit esse plebeium, simili ratione adoptabitur. 38. Ita populus Romanus brevi tempore neque regem sacrorum, neque flamines, nec salios habebit, nec ex parte dimidia reliquos sacerdotes, neque auctores centuriatorum et curiatorum comitiorum: auspiciaque populi Romani, si magistratus patricii creati non sint, intereant necesse est, quum interrex nullus sit, quod et ipsum patricium esse, et a patricio prodi necesse est. Dixi apud pontifices, istam adoptionem nullo decreto huius collegii probatam, contra omne pontificium ius factam, pro nihilo esse habendam: qua sublata, intelligis, totum tribunatum tuum concidisse. XV. 39. Venio ad augures. Quorum ego libros, si qui sunt reconditi, non scrutor: non sum in exquirendo iure augurum curiosus. Haec, quae una cum populo didici, quae saepe in concionibus responsa sunt, novi. Negant fas esse agi cum populo, quum de caelo servatum sit. Quo die de te lex curiata lata esse dicatur, audes negare de caelo esse servatum? Adest praesens vir singulari virtute, constantia, gravitate praeditus, M. Bibulus. Hunc consulem illo ipso die contendo servasse de caelo. Infirma sunt igitur, tua sententia, acta C. Caesaris, viri fortissimi? Minime. Neque enim mea iam quidquam interest, exceptis his telis, quae ex illius actionibus in meum corpus immissa sunt. 40. Sed haec de auspiciis, quae ego nunc perbreviter attingo, acta sunt a te. Tu, tuo praecipitante iam et debilitato tribunatu, auspiciorum patronus subito exstitisti: tu M. Bibulum in concionem,

tu augures produxisti. Te interrogante augures responderunt, quum de caelo servatum sit, cum populo agi non posse. Tibi M. Bibulus quaerenti, se de caelo servasse, respondit: idemque in concione dixit, ab Appio, fratre tuo, productus, te omnino, quod contra auspicia adoptatus esses, tribunum plebis non fuisse. Tua denique omnis actio posterioribus mensibus fuit: omnia, quae C. Caesar egisset, quod contra auspicia essent acta, per senatum rescindi oportere: quod si fieret, dicebas, te tuis humeris me custodem Urbis in Urbem relaturum. Videte hominis amentiam, ubi per suum tribunatum Caesaris actis illigatus teneretur.

41. Si et sacrorum iure pontifices, et auspicioꝝ religione augures totum evertunt tribunatum tuum, quid quaeris amplius? an etiam apertius aliquod ius populi atque legum? XVI. Hora fortasse sexta diei questus sum in iudicio, quum C. Antonium, collegam meum, defenderem, quaedam de republica, quae mihi visa sunt ad illius miseri caussam pertinere. Haec homines improbi ad quosdam viros fortes longe aliter, atque a me dicta erant, detulerunt. Hora nona illo ipso die tu es adoptatus. Si, quod in ceteris legibus trinum nundinum esse oportet, id in adoptione satis est, trium esse horarum: nihil reprehendo. Sin eadem observanda sunt: si decrevit senatus, M. Drusi legibus, quae contra legem Caeciliam et Didiam latae essent, populum non teneri: 42. iam intelligis, omni genere iuris, quod in sacris, quod in auspiciis, quod in legibus sit, te tribunum plebis non fuisse. Atque ego hoc totum non sine caussa relinquo. Video enim quosdam clarissimos viros, principes civitatis, aliquot locis iudicasse, te cum plebe iure agere potuisse: qui etiam de me ipso, quum tua rogatione funere elatam

republicam esse dicerent, tamen id funus, etsi miserum atque acerbum fuisset, iure indictum esse dicebant. Quod de me civi ac de republica bene merito tulisses, funestum funus te indixisse reipublicae: quod salvis auspiciis tulisses, iure egisse dicebant. Quare licebit, ut opinor, nobis, eas actiones non infirmare, quibus illi actionibus constitutum tribunatum tuum comprobaverunt.

43. Fueris sane tribunus plebis tam iure ac lege, quam fuit hic ipse Rullus, vir omnibus rebus clarissimus atque amplissimus: quo iure, quo more, quo exemplo legem nominatim de capite civis indemnati tulisti? XVII. Vetant leges sacratae, vetant xii tabulae, leges privis * hominibus irrogari: id est enim privilegium. Nemo umquam tulit: nihil est crudelius, nihil perniciosius, nihil quod minus haec civitas ferre possit. Proscriptionis miserrimum nomen illud, et omnis acerbitas Sullani temporis, quid habet, quod maxime sit insigne ad memoriam crudelitatis? Opinor, poenam in cives Romanos nominatim sine iudicio constitutam. 44. Hanc vos igitur, pontifices, iudicio atque auctoritate vestra tribuno plebis potestatem dabit, ut proscribere possit, quos velit? quaero enim, quid sit aliud proscribere. VELITIS, IUBEATIS, UT M. TULLIUS IN CIVITATE NE SIT, BONAQUE EIUS UT MEA SINT. Ita enim fecit, etsi aliis verbis tulit. Hoc plebeiscitum est? haec lex? haec rogatio est? hoc vos potestis? hoc ferre civitas, ut singuli cives singulis versiculis e civitate tollantur? Equidem iam perfunctus sum: nullam vim, nullum impetum metuo: explevi animos invidorum: placavi odia improborum: saturavi etiam perfidiam et scelus proditorum: denique de mea caussa, quae videbatur perditis civibus ad

invidiam esse proposita, iam omnes urbes, omnes ordines, omnes dii atque homines iudicaverunt. 45. Vobismetipsis, pontifices, et vestris liberis ceterisque civibus pro vestra auctoritate et sapientia consulere debetis. Nam, quum tam moderata iudicia populi sint a maioribus constituta, primum, ut ne poena capitis cum pecunia coniungatur: deinde, ne, nisi prodicta die, quis accusetur: ut ter ante magistratus accuset, intermissa die, quam mulctam irroget aut iudicet: quarta sit accusatio trinum nundinum prodicta die, qua die iudicium sit futurum: quum multa etiam ad placandum atque ad misericordiam reis concessa sint: deinde exorabilis populus, facilis suffragatio pro salute: denique etiam si qua res illum diem aut auspiciis aut excusatione sustulit, tota caussa iudiciumque sublatum est: — XVIII. 46. haec quum ita sint in re, ubi crimen est, ubi accusator, ubi testes: quid indignius, quam, qui neque adesse sit iussus, neque citatus, neque accusatus, de eius capite, liberis, fortunis omnibus conductos, sicarios, egentes et perditos suffragium ferre, et eam legem putare? At, si hoc de me potuit, quem honos, quem dignitas, quem caussa, quem respublica tuebatur, cuius denique pecunia non expe-tebatur, cui nihil oberat praeter conversionem status et inclinationem communium temporum: quid tandem futurum est iis, quorum vita remota ab honore populari et ab hac illustri gratia est, pecuniae autem tantae sunt, ut eas nimium multi, egentes, sumptuosi, nobiles concupiscant? 47. Date hanc tribuno plebis licentiam, et intuemini paullisper animis iuventutem, et eos maxime, qui imminere iam cupiditate videntur in tribuniciam potestatem: collegia, medius fidius, tribunorum plebis tota reperientur, hoc iure firmato,

quae coeant de hominum locupletissimorum bonis, praeda praesertim populari et spe largitionis oblata.

At quid tulit legum scriptor peritus et callidus? VELITIS, IUSEATIS, UT M. TULLIO AQUA ET IGNI INTERDICATUR? Crudele, nefarium, ne in sceleratissimo quidem civi sine iudicio ferundum. Non tulit, ut interdicator. Quid ergo? UT INTERDICTUM SIT. O coenum, o portentum, o scelus! Hanc tibi legem Clodius scripsit, spurciorem lingua sua? ut interdictum sit, cui non sit interdictum? Sexte noster, bona venia: dic, quoniam iam dialecticus es, et hoc quoque liguris: quod factum non est, ut sit factum, ferri ad populum aut verbis ullis sanciri aut suffragiis confirmari potest? 48. Hoc tu scriptore, hoc consiliario, hoc ministro, omnium non bipedum solum, sed etiam quadrupedum impurissimo, rempublicam perdidisti? neque tu eras tam excors, tamque demens, ut nescires, hunc Clodium esse, qui contra leges faceret: alios, qui leges scribere solerent: sed neque eorum, neque ceterorum, in quibus esset aliquid modestiae, cuiusquam tibi potestas fuit: neque tu legum scriptoribus iisdem potuisti uti, quibus ceteri, neque operum architectis: neque pontificem adhibere, quem velles: postremo ne in praedae quidem societate mancipem aut praedem, socium extra tuorum gladiatorum numerum, aut denique suffragii latorem in ista tua proscriptione quemquam, nisi furem aut sicarium, reperire potuisti.

XIX. 49. Itaque quum tu florens ac potens per medium [cohortis] popularis volitares: amici illi tui, te uno amico tecti et beati, qui se populo commiserant, ita repellebantur, ut etiam Palatinam tuam perderent. Qui in iudicium venerant, sive accusatores erant sive rei, te deprecante damnabantur. Denique etiam ille

novitius Ligur, venalis ascriptor et subscriptor tuus, quum M. Papirii, sui fratris, esset testamento et iudicio improbatus, mortem eius se velle persequi dixit: nomen Sex. Propertii detulit. Accusare alienae damnationis scelerisque socios, propter calumniae metum, non est ausus. 50. De hac igitur lege dicimus, quae iure rogata videatur: cuius quam quisque partem tetigit, digito, voce, praeda, suffragio: quocumque venit, repudiatus convictusque discessit.

Quid, si iis verbis scripta est ista proscriptio, ut se ipsa dissolvat? est enim, QUOD M. TULLIUS FALSUM SENATUSCONSULTUM RETULERIT. Si igitur retulit falsum senatusconsultum, tum est rogatio: si non retulit, nulla est. Satisne tibi videtur a senatu iudicatum, me non modo non e mentitum esse auctoritatem eius ordinis, sed etiam unum post Urbem conditam diligentissime senatui paruisse? Quot modis doceo, legem istam, quam vocas, non esse legem? Quid, si etiam pluribus de rebus uno sortitu retulisti? tamenne arbitraris, id, quod M. Drusus in legibus suis plerisque, bonus ille vir, M. Scaurus, et L. Crassus consularis non obtinuerint, id te posse, omnium facinorum et stuprorum omnium Decumis et Clodiis auctoribus, obtinere? 51. Tulisti de me, ne reciperer, non ut exirem: quem tu ipse non poteras dicere non licere esse Romae. XX. Quid enim diceres? Damnatum? certe non. Expulsum? qui licuit? Sed tamen ne id quidem est scriptum, ut exirem: poena est, qui receperit: quam omnes neglexerunt: eiectio nusquam est. Verum sit. Quid? operum publicorum exactio: quid? nominis inscriptio tibi num aliud videtur esse, ac meorum bonorum direptio? praeterquam, quod ne id quidem per legem Liciniam, ut ipse tibi curationem

ferres, facere potuisti? Quid hoc ipsum, quod nunc apud pontifices agis, te meam domum consecrasse, te monumentum fecisse, in meis aedibus te signum dedicasse, eaque te ex una rogatiuncula fecisse: unum et idem videtur esse, atque id, quod de me ipso nominatim tulisti? 52. Tam hercule est unum, quam quod idem tu lege una tulisti, ut Cyprius rex, cuius maiores huic populo socii atque amici semper fuerunt, cum bonis omnibus sub praecone subiiceretur, et exsules Byzantium reducerentur. Eidem, inquit, utraque de re negotium dedi. Quid? si eidem negotium dedisses, ut in Asia cistophorum flagitaret, inde iret in Hispaniam; quum Roma decessisset, consulatum ei petere liceret; quum factus esset, provinciam Syriam obtineret: quoniam de uno homine scriberes, una res esset? 53. Quod si iam populus Romanus de ista re consultus esset, et non omnia per servos latronesque gessisses, nonne fieri poterat, ut populo de Cyprio rege placeret, de exsulibus Byzantiis displiceret? Quae est, quaeso, alia vis, quae sententia Caeciliae legis et Didiae, nisi haec, ne populo necesse sit in coniunctis rebus compluribus aut id, quod nolit, accipere, aut id, quod velit, repudiare?

Quid? si per vim tulisti: tamenne lex est? aut quidquam iure gestum videri potest, quod per vim gestum esse constet? An, si in ipsa latione tua, capta iam Urbe, lapides iacti, si manus collata non est: idcirco tu ad illam labem atque eluviem civitatis sine summa vi pervenire potuisti? XXI. 54. Quum in tribunali Aurelio conscribebas palam non modo liberos, sed etiam servos, ex omnibus vicis conceitatos: vim tum videlicet non parabas? Quum edictis tuis tabernas claudi iubebas: non vim imperitae multitudinis,

sed hominum honestorum modestiam prudentiamque quaerebas? Quum arma in aedem Castoris comporta-
bas: nihil aliud, nisi uti ne quid per vim agi posset,
machinabare? Quum vero gradus Castoris convellisti
ac removisti: tum, ut modeste tibi agere liceret, homi-
nes audaces ab eius templi aditu atque ascensu re-
pulisti? Quum eos, qui [in] conventu virorum bono-
rum verba de salute mea fecerant, adesse iussisti, eo-
rumque advocationem manibus, ferro, lapidibus dis-
cussisti: tum profecto ostendisti, vim tibi maxime
displicere. 55. Verum haec furiosa vis vesani tribuni
plebis facile superari frangique potuit virorum bono-
rum vel virtute, vel multitudine. Quid? quum Gabi-
nio Syria dabatur, Macedonia Pisoni, utrique infinitum
imperium, ingens pecunia, ut tibi omnia permitterent,
te adiuvarent, tibi manum, copias, tibi suos paratos
centuriones, tibi pecunias, tibi familias compararent,
te suis sceleratis concionibus sublevarent, senatus au-
ctoritatem irriderent, equitibus Romanis mortem pro-
scriptionemque minitarentur, me terrent minis, mi-
hi caedem et dimicationem denuntiarent, meam do-
mum, refertam viris bonis, per amicos suos comple-
rent, proscriptionis metu me frequentia nudarent vi-
rorum bonorum, me praesidio spoliarent, senatum pro
me non modo pugnare, amplissimum ordinem, sed
etiam plorare, et supplicare, mutata veste, prohibe-
rent: ne tum quidem vis erat? XXII. 56. Quid igitur
ego cessi, aut qui timor fuit? non dicam, in me: fac me
timidum esse natura: quid illa tot virorum fortissimo-
rum millia? quid nostri equites Romani? quid sena-
tus? quid denique omnes boni? Si nulla erat vis, cur
me flentes potius persecuti sunt, quam aut increpan-
tes retinuerunt aut irati reliquerunt? An hoc timebam,

si mecum ageretur more institutoque maiorum, ut possem praesens sustinere? 57. Utrum si dies dicta esset, iudicium mihi fuit pertimescendum? an sine iudicio privilegium? Iudicium in caussa tam turpi? Scilicet is homo sum, qui, etiamsi caussa esset ignota, dicendo non possem explicare. An eam causam probare non poteram, cuius tanta bonitas est, ut ea ipsa non modo se praesentem, sed etiam me absentem per se probarit? An senatus, an ordines, an ii, qui cuncta ex Italia ad me revocandum convolaverunt, segniores, me praesente, ad me retinendum et conservandum fuissent in ea caussa, quam ipse iam parricida talem dicat fuisse, ut me ab omnibus ad meam pristinam dignitatem expetitum atque revocatum queratur? 58. An vero in iudicio periculi nihil fuit: privilegium peritui, ne, mihi praesenti si mulcta irrogaretur, nemo intercederet? Tam inops autem ego eram ab amicis, aut tam nuda respublica a magistratibus? Quid? si vocatae tribus essent, proscriptionem non dicam in me, ita de sua salute merito, sed omnino in ullo civi comprobavissent? An, si ego praesens fuisset, veteres illae copiae coniuratorum tuique perditii milites atque egentes et nova vis sceleratissimorum consulum corpori meo pepercissent? qui quum eorum omnium crudelitati scelerique cessissem, ne absens quidem luctu meo mentes illorum satiare potui.

XXIII. 59. Quid enim vos uxor mea misera violarat? quam vexavistis, raptavistis, omni crudelitate laceravistis. Quid mea filia? cuius fletus assiduus sordesque lugubres vobis erant iucundae; ceterorum omnium mentes oculosque flectebant. Quid parvus filius? quem, quamdiu abfui, nemo nisi lacrimantem confectumque vidit; quid fecerat, quod eum toties per

insidias interficere voluistis? Quid frater meus? qui quum aliquanto post meum discessum ex provincia venisset, neque sibi vivendum, nisi me restituto, putaret, quum eius maeror, squalor incredibilis et inauditus, omnibus mortalibus miserabilis videretur, quoties ex vestro ferro ac manibus est elapsus? 60. Sed quid ego vestram crudelitatem expromo, quam in ipsum me ac meos adhibuistis: qui parietibus, qui tectis, qui columnis ac postibus meis horrificum quoddam et nefarium, omni imbutum odio bellum intulistis? Non enim te arbitror, quum post meum discessum omnium locupletium fortunas, omnium provinciarum fructus, tetrarcharum ac regum bona spe et avaritia devorasses, argenti et supellectilis meae cupiditate esse caecatum: non existimo, Campanum illum consulem cum saltatore collega, quum alteri totam Achaïam, Thessaliam, Boeotiam, Graeciam, Macedoniam omnemque barbariam, bona civium Romanorum condonasses: alteri Syriam, Babylonem, Persas, integerrimas pacatissimasque gentes, ad diripiendum tradidisses: illos tam cupidos liminum meorum et columnarum et valvarum fuisse. 61. Neque porro illa manus copiaeque Catilinae caementis ac testis tectorum meorum se famem suam expleturas putaverunt. Sed, ut hostium urbes, nec omnium hostium, verum eorum, quibuscum acerbum bellum intestinumque suscepimus, non praeda adducti, sed odio solemus excidere, quod, in quos propter eorum crudelitatem inflammatae mentes nostrae fuerunt, cum horum etiam tectis ac sedibus residere aliquod bellum semper videtur:**

XXIV. 62. Nihil erat latum de me: non adesse eram iussus: non citatus. Abfueram: eram etiam tuo

iudicio civis incolumis, quum domus in Palatio, villa in Tusculano, altera ad alterum consulem, transferebatur, senatusconsulta volabant: columnae marmoreae ex aedibus meis inspectante populo Romano ad socrum consulis portabantur: in fundum autem vicini consulis non instrumentum aut ornamenta villae, sed etiam arbores transferebantur: quum ipsa villa non praedae cupiditate, (quid enim erat praedae?) sed odio et crudelitate funditus everteretur. Domus ardebat in Palatio non fortuito, sed oblato incendio: consules epulabantur et in coniuratorum gratulatione versabantur, quum alter se Catilinae delicias, alter Cethegi consobrinum fuisse diceret. 63. Hanc ego vim, pontifices, hoc scelus, hunc furorem, meo corpore opposito, ab omnium bonorum cervicibus depuli, omnemque impetum discordiarum, omnem diu collectam vim improborum, quae inveterata, compresso odio atque tacito, iam erumpebat, nacta tam audaces duces, excepi meo corpore. In me uno consulares faces, iactae manibus tribuniciiis: in me omnia, quae ego quondam retuderam, coniurationis nefaria tela adhaeserunt. Quod si, ut multis fortissimis viris placuit, vi et armis contra vim decertare voluissem, aut vicissem cum magna internecione improborum, sed tamen civium, aut, interfectis bonis omnibus, quod illis optatissimum erat, una cum republica concidissem. 64. Videbam, vivo senatu populoque Romano, celerem mihi summa cum dignitate reditum: nec intelligebam, fieri diutius posse, ut mihi non liceret esse in ea republica, quam ipse servassem. Quod si non liceret, audieram et legeram, clarissimos nostrae civitatis viros se in medios hostes ad perspicuam mortem pro salute exercitus iniecisse: ego, pro salute reipublicae universae, dubita-

rem, hoc meliore conditione esse, quam Decii, quod illi ne auditores quidem suae gloriae, ego etiam spectator meae laudis esse potuissem? XXV. Itaque infractus furor tuus inanes faciebat impetus. Omnem enim vim omnium sceleratorum acerbitas mei casus exceperat. Non erat in tam immani iniuria tantisque ruinis novae crudelitati locus. 65. Cato fuerat proximus. Quid ageres, non erat, nisi ut, qui mihi dux in omnibus meis rebus fuerat, socius idem esset iniuriae? Quid? eiicere posses? Non. Quid ergo? extrudere ad Cypriam pecuniam. Praeda perierit: alia non deerit: hic modo amandatus sit. Sic M. Cato invisus quasi per beneficium Cyprum relegatur. Eiiciuntur duo, quos improbi videre non poterant, alter per bonorem turpissimum, alter per honestissimam calamitatem. 66. Atque, ut sciatis, non hominibus istum, sed virtutibus hostem semper fuisse, me expulso, Catone amandato, in eum ipsum se convertit, quo auctore, quo adiutore, in concionibus ea, quae gerebat, omnia, quae gesserat, se et fecisse et facere dicebat. Cn. Pompeium, quem omnium iudicio longe principem esse civitatis videbat, diutius furori suo veniam daturum non arbitrabatur. Qui ex eius custodia per insidias regis amici filium, hostem, captivum, surripuisset, et ea iniuria virum fortissimum lacerasset, speravit iisdem se copiis cum illo posse configere, quibuscum ego noluissem bonorum periculo dimicare, et primo quidem, adiutoribus consulibus: postea fregit foedus Gabinius: Piso tamen in fide mansit. 67. Quas iste tum caedes, quas lapidationes, quas fugas fecerit, quam facile ferro quotidianisque insidiis, quum iam a firmissimo robore copiarum suarum relictus esset, Cn. Pompeium foro curiaeque privarit domumque coniece-

rit, vidistis. Ex quo iudicare potestis, quanta vis illa fuerit oriens et congregata, quum haec Cn. Pompeium terruerit iam distracta et exstincta.

XXVI. 68. Hoc vidit in sententia dicenda Kalendis Ianuariis vir prudentissimus, et quum reipublicae, tum mihi, tum etiam veritati amicissimus, L. Cotta, qui legem de meo reditu ferendam non censuit: qui me consuluisse reipublicae, cessisse tempestati, amiciorum vobis ceterisque civibus, quam mihi ac meis exstitisse, vi, armis, dissensione hominum ad caedem instituta novoque dominatu pulsum esse dixit: nihil de meo capite potuisse ferri: nihil esse scriptum aut posse valere: omnia contra leges moremque maiorum temere, turbulente, per vim, per furorem esse gesta. Quod si illa lex esset, nec referre ad senatum consules, nec sententiam dicere sibi licere: quorum utrumque quum fieret, non oportere, ut de me lex ferretur, decerni: ne illa, quae nulla esset, esse lex iudicaretur. Sententia verior, gravior, utilior, melior reipublicae nulla esse potuit. Homini enim scelere et furore notato, similis a republica labes in posterum demovebatur. 69. Neque hoc Cn. Pompeius, qui ornatissimam de me sententiam dixit, vosque pontifices, qui me vestris sententiis auctoritatibusque defendistis, non vidistis, illam esse nullam, atque esse potius flammam temporis, interdictum sceleris, vocem furoris: sed prospexistis, ne qua popularis in vos aliquando invidia redundaret, si sine populi iudicio restituti videremur. Eodemque consilio, M. Bibuli, fortissimi viri, senatus sententiam secutus est, ut vos de mea domo statueretis: non quod dubitaret, quin ab isto nihil legibus, nihil religionibus, nihil iure esset actum, sed ne quis oriretur aliquando in tanta ubertate improbo-

rum, qui in meis aedibus aliquam religionem residere diceret. Nam legem quidem istam nullam esse, quotiescumque de me senatus sententiam dixit, toties iudicavit, quoniam quidem scripto illo istius sententiam dicere vetabatur. 70. Atque hanc rem par illud simile, Piso et Gabinius, vidit. Homines legum iudiciorumque metuētes, quum frequentissimus senatus eos, ut de me referrent, quotidie flagitaret, non se rem improbare dicebant, sed lege istius impediri. Erat hoc verum. Nam impediēbantur, verum ea lege, quam idem iste de Macedonia Syriaque tulerat.

XXVII. Hanc tu, P. Lentule, neque privatus neque consul legem esse umquam putasti. Nam tribunis plebis referentibus, sententiam de me designatus consul saepe dixisti: ex Kalendis Ianuariis, quoad perfecta res est, de me retulisti, legem promulgasti, tulisti: quorum tibi, si esset illa lex, nihil liceret. At etiam Q. Metellus, collega tuus, vir clarissimus, quam legem esse homines alienissimi a P. Clodio iudicarent, Piso et Gabinius, eam nullam esse, frater P. Clodii, quum de me ad senatum tecum una retulit, iudicavit. 71. Sed isti, qui Clodii leges timuerunt, quemadmodum ceteras observarunt? Senatus quidem, cuius est gravissimum iudicium de iure legum, quotiescumque de me consultus est, toties eam nullam esse iudicavit. Quod idem tu, Lentule, vidisti in ea lege, quam de me tulisti. Nam non est ita latum, ut mihi Romam venire liceret, sed UT VENIREM. Non enim voluisti id, quod licebat, ferre, ut liceret: sed me ita esse in republica, magis ut arcessitus imperio populi Romani viderer, quam ad administrandam civitatem restitutus.

72. Hunc tu etiam, portentosa pestis, exulem appellare ausus es, quum tantis sceleribus esses et factis

notatus, ut omnem locum, quo adisses, exsilii simillimum redderes? Quid est enim exsul? Ipsum per se nomen calamitatis, non turpitudinis. Quando igitur est turpe? re vera, quando est poena peccati: opinione autem hominum etiam, si est poena damnati. Utrum igitur peccato meo exsulis nomen subeo, an re iudicata? Peccato? Iam neque tu id dicere audes, quem isti satellites tui felicem Catilinam nominant, neque quisquam eorum, qui solebant. Non modo iam nemo est tam imperitus, qui ea, quae gessi in consulatu, peccata esse dicat: sed nemo est tam inimicus patriae, qui non meis consiliis patriam conservatam esse fateatur. XXVIII. 73. Quod enim est in terris commune tantum tantulumve consilium, quod non de meis rebus gestis ea, quae mihi essent optatissima et pulcherrima, iudicari? Summum est populi Romani populorumque et gentium omnium ac regum consilium senatus: decrevit, ut omnes, qui rempublicam salvam esse vellet, ad me unum defendendum venirent, ostenditque, nec stare potuisse rempublicam, si ego non fuisset, nec futuram esse ullam, si non rediissem. 74. Proximus est huic dignitati ordo equester. Omnes omnium publicorum societates de meo consulatu ac de meis rebus gestis amplissima atque ornatissima decreta fecerunt. Scribae, qui nobiscum in rationibus monumentisque publicis versantur, non obscurum de meis in rempublicam beneficiis suum iudicium decretumque esse voluerunt. Nullum est in hac urbe collegium, nulli pagani aut montani, (quoniam plebei quoque urbanae maiores nostri conventicula et quasi consilia quaedam esse voluerunt,) qui non amplissime, non modo de salute mea, sed etiam de dignitate decreverint. 75. Nam quid ego illa divina atque immortalia

municipiorum et coloniarum et totius Italiae decreta commemorem, quibus tamquam gradibus mihi videor in caelum ascendisse, non solum in patriam revertisse? Ille vero dies qui fuit, quum te, P. Lentule, legem de me ferentem populus Romanus vidit, sensitque, quantus et quanta dignitate esses? Constat enim, nullis umquam comitiis campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, aetatum, ordinum floruisse. Omitto civitatum, nationum, provinciarum, regum, orbis denique terrarum de meis in omnes mortales meritis unum iudicium unumque consensum: adventus meus atque introitus in Urbem qui fuit? utrum me patria sic accepit, ut lucem salutemque redditam sibi ac restitutam accipere debuit, an ut crudelem tyrannum, quod vos Catilinae gregales de me dicere solebatis? 76. Itaque ille unus dies, quo die me populus Romanus a porta in Capitolium, atque inde domum sua celebritate laetitiaque comitatum honestavit, tantae mihi iucunditati fuit, ut tua mihi conscelerata illa vis non modo non propulsanda, sed etiam emenda fuisse videatur. Quare illa calamitas (si ita est appellanda) excussit hoc genus totum maledicti, ne quisquam audeat iam reprehendere consulatum meum tot, tantis, tam ornatis iudiciis, testimoniis, auctoritatibus comprobatum. XXIX. Quod si in isto tuo maledicto probrum non modo mihi nullum obiectas, sed etiam laudem illustras meam, quid te aut fieri aut fingi dementius potest? Uno enim maledicto bis a me patriam servatam esse concedis: semel, quum id feci, quod omnes non negent immortalitati, si fieri potest, mandandum, tu supplicio puniendum putasti: iterum, quum tuum multorumque propter te inflammatum in bonos omnes impetum meo corpore excepi, ne eam ci-

vitatem, quam servassem inermis, armatus in discrimen adducerem.

77. Esto, non fuit in me poena ulla peccati: at fuit iudicii. Cuius? quis me unquam ulla lege interrogavit? quis postulavit? quis diem dixit? Potest igitur damnati poenam sustinere indemnat? hoc tribunicium est? hoc populare? quamquam ubi tu te popularem, nisi quum pro populo fecisti, potes dicere? Scilicet quum hoc iuris a maioribus proditum sit, ut nemo civis Romanus aut libertatem aut civitatem possit amittere, nisi ipse auctor factus sit? quod tu ipse potuisti in tua caussa discere. Credo enim, quamquam in illa adoptione legitime factum est nihil, tamen te esse interrogatum, AUCTORNE ESSES, UT IN TE P. PONTIUS VITAE NECISQUE POTESTATEM HABERET, UT IN FILIO. Quaero, si aut negasses aut tacuisses, si tamen id XXX curiae iussissent, num id iussum esset ratum? Certe non. Quid ita? quia ius a maioribus nostris, qui non fiete et fallaciter populares, sed vere et sapienter fuerunt, ita comparatum est, ut civis Romanus libertatem nemo posset invitus amittere. 78. Quin etiam, si decemviri sacramentum in libertatem iniustum iudicassent, tamen, quotiescumque vellet quis, in hoc genere solo rem iudicatam referre posse voluerunt. Civitatem vero nemo unquam ullo populi iussu amittet invitus. XXX. Qui cives Romani in colonias Latinas proficiscebantur, fieri non poterant Latini, qui non erant auctores facti nomenque dederant. Qui erant rerum capitalium condemnati, non prius hanc civitatem amittebant, quam erant in eam recepti, quo vertendi, hoc est mutandi, soli caussa venerant. Id autem ut esset faciundum, non ademptione civitatis, sed tecti, et aquae et ignis interdictione faciebant.

79. *Populus Romanus*, L. Sulla dictatore ferente, comitiis centuriatis, municipiis civitatem ademit: ademit iisdem agros. De agris ratum est: fuit enim populi potestas: de civitate ne tamdiu quidem valuit, quamdiu illa Sullani temporis arma valuerunt. An vero Volaterranis, quum etiam tum essent in armis, L. Sulla victor, republica recuperata, comitiis centuriatis, civitatem eripere non potuit: hodieque Volaterrani, non modo cives, sed etiam optimi cives fruuntur nobiscum simul hac civitate? Consulari homini P. Clodius, eversa republica, civitatem adimere potuit, concilio advocato, conductis operis non solum egentium, sed etiam servorum, Sedulio principe, qui se illo die confirmat Romae non fuisse? 80. Quod si non fuit, quid te audacius, qui eius nomen incideris? quid desperatius, qui ne ementiendo quidem potueris auctorem adumbrare meliorem? Sin autem is primus scivit, quod facile potuit, propter inopiam tecti in foro pernoctans: cur non iuret se Gadibus fuisse, quum tu te fuisse Interamnae probaveris? Hoc tu igitur homo popularis iure munitam civitatem et libertatem nostram putas esse oportere, ut, si, tribuno plebis rogante, VELITIS IUBEATISNE, Sedulii centum se velle et iubere dixerint, possit unus quisque nostrum amittere? Tum igitur maiores nostri populares non fuerunt, qui de civitate et libertate ea iura sanxerunt, quae nec vis temporum, nec potentia magistratuum, nec res iudicata, nec denique universi populi Romani potestas, quae ceteris in rebus est maxima, labefactare possit. 81. At tu etiam, ereptor civitatis, legem de iniuriis publicis tulisti Anagnino nescio cui Menulae, per gratiam, qui tibi ob eam legem statuam in meis aedibus posuit; ut locus ipse, in tua tanta iniu-

ria, legem et inscriptionem statuæ refelleret: quæ res municipibus Anagninis [ornatissimis] multo maiori dolori fuit, quam quæ idem gladiator scelera Anagninæ fecerat. XXXI. Quid? si ne scriptum quidem umquam est in ista ipsa rogatione, quam se Sedulius negat scivisse: tu huius, ut acta tui præclari tribunatus hominis dignitate cohonestes, auctoritatem amplecteris?

82. Sed, tametsi nihil de me tulisti, quo minus essem non modo in civium numero, sed etiam in eo loco, in quo me honores populi Romani collocaverunt: tamenne eum tua voce violabis, quem post nefarium scelus consulum superiorum tot vides iudiciis senatus, populi Romani, totius Italiae honestatum? quem ne tum quidem, quum aberam, negare poteras esse tua lege senatorem? Ubi enim tuleras, ut mihi aqua et igni interdiceretur? quod Gracchus de P. Popillio, Saturninus de Metello tulit, homines seditiosissimi de optimis ac fortissimis civibus, non, ut esset interdictum, quod ferri non poterat, tulerunt, sed ut interdiceretur. Ubi cavisti, ne meo me loco censor in senatum legeret? quod de omnibus, etiam quibus damnatis interdictum est, scriptum est in legibus. 83. Quære hoc e Sex. Clodio, scriptore legum tuarum: iube adesse: latitat omnino: sed si requiri iusseris, invenient hominem apud sororem tuam, occultantem se capite demisso. Sed si patrem tuum, civem, medius fidius egregium dissimilemque vestri, nemo umquam sanus exsulem appellavit, qui, quum de eo tribunus plebis promulgasset, adesse propter iniquitatem illius Cinnani temporis noluit, eique imperium est abrogatum. Si in illo poena legitima turpitudinem non habuit propter vim temporum: in me, cui dies dicta non

est, qui reus non fui, qui numquam sum a tribuno plebis citatus, damnati poena esse potuit, ea praesertim, quae ne in ipsa quidem rogatione praescripta est? XXXII. 84. At vide, quid intersit inter illum iniquissimum patris tui casum et hanc fortunam conditionemque nostram. Patrem tuum, civem optimum, clarissimi viri filium, qui si viveret, qua severitate fuit, tu profecto non viveres, L. Philippus censor avunculum suum praeteriit in recitando senatu. Nihil enim poterat dicere, quare rata non essent, quae erant acta in ea republica, in qua se illis ipsis temporibus censorem esse voluisset. Me L. Cotta, homo censorius, in senatu iuratus dixit, se, si censor tum esset, quum ego aberam, meo loco senatorem recitaturum fuisse. 85. Quis in meum locum iudicem subdidit? quis meorum amicorum testamentum discessu meo fecit, qui mihi non idem tribuerit, quod et, si adessem? quis me non modo civis, sed socius recipere contra tuam legem et iuvare dubitavit? Denique universus senatus multo ante, quam est lata lex de me, GRATIAS AGENDAS CENSUIT CIVITATIBUS IIS, QUAE M. TULLIUM: tantumne? immo etiam, CIVEM OPTIME DE REPUBLICA MERITUM RECEPISSENT. Et tu unus pestifer civis eum restitutum negas esse civem, quem eiectum universus senatus non modo civem, sed etiam egregium civem semper putavit? 86. At vero, ut annales populi Romani et monumenta vetustatis loquuntur, Caeso ille Quintius, et M. Furius Camillus, et M. Servilius Ahala, quum essent optime de republica meriti, tamen populi incitati vim iracundiamque subierunt: damnatique comitiis centuriatis quum in exilium profugissent, rursus ab eodem populo placato sunt in suam pristinam dignitatem restituti. Quod si his damnatis

non modo non imminuit calamitas clarissimi nominis gloriam, sed etiam honestavit: (nam, etsi optabilius est, cursum vitae conficere sine dolore et sine iniuria; tamen ad immortalitatem gloriae plus affert, desideratum esse a suis civibus, quam omnino numquam esse violatum:) mihi, sine ullo iudicio populi profecto, tum amplissimis omnium iudiciis restituto, maledicti locum aut criminis obtinebit? 87. Fortis et constans in optima ratione civis P. Popillius semper fuit: tamen eius in omni vita nihil est iam ad laudem illustrius, quam calamitas ipsa. Quis enim iam meminisset, eum bene de republica meritum, nisi et ab improbis expulsus esset et per bonos restitutus? Q. Metelli praeclarum imperium in re militari fuit, egregia censura, omnis vita plena gravitatis: tamen huius viri laudem ad sempiternam memoriam temporis calamitas propagavit. XXXIII. Quod si et illis, qui expulsi sunt iniue, sed tamen legibus reducti, inimicis interfectis, rogationibus tribuniciis, non auctoritate senatus, non comitiis centuriatis, non decretis Italiae, non desiderio civitatis, inimicorum iniuria probro non fuit: in me, qui profectus sum integer, abfui simul cum republica, redii cum maxima dignitate, te vivo, fratre tuo altero consule reducente, altero praetore petente, tuum scelus meum probrum putas esse oportere? 88. Ac si me populus Romanus incitatus iracundia aut invidia e civitate eiecisset, idemque postea, mea in rempublicam beneficia recordatus, se collegisset, temeritatem atque iniuriam suam restitutione mea reprehendisset: tamen profecto nemo tam esset amens, qui mihi populi tale iudicium non dignitati potius, quam dedecori putaret esse oportere. Nunc vero, quum me in iudicium populi nemo omnium vocarit: condemnari non potue-

rim, qui accusatus non sim: denique ne expulsus quidem ita sim, ut ne, si contenderem, superare non possem: contraque a populo Romano semper sim defensus, amplificatus, ornatus: quid est, quare quisquam mihi se ipsa populari ratione anteponat? 89. An tu populum Romanum esse illum putas, qui constat ex iis, qui mercede conducuntur? qui impelluntur, ut vim afferant magistratibus? ut obsideant senatum? optent Catilinae caedem, incendia, rapinas? Quem tu tamen populum, nisi tabernis clausis, frequentare non poteras: cui populo duces Lentidios, Lollios, Plaguleios, Sergios praefeceras. O speciem dignitatemque populi Romani, quam reges, quam nationes exterae, quam gentes ultimae pertimescant, multitudinem hominum ex servis, ex conductis, ex facinorosis, ex egentibus congregatam! 90. Illa fuit pulchritudo populi Romani, illa forma, quam in campo vidisti tum, quum etiam tibi contra senatus totiusque Italiae auctoritatem et studium dicendi potestas fuit. Ille, ille populus est dominus regum, victor atque imperator omnium gentium, quem illo clarissimo die, scelerate, vidisti tum, quum omnes principes civitatis, omnes ordinum atque aetatum omnium suffragium se, non de civis, sed de civitatis salute ferre censebant: quum denique homines in campum, non tabernis, sed municipiis clausis, venerunt. XXXIV. 91. Hoc ego populo, si tum consules aut fuissent in republica aut omnino non fuissent, nullo labore, tuo praecipiti furori atque impio sceleri restitsem. Sed publicam caussam contra vim armatam sine populi praesidio suscipere nolui: non quo mihi P. Scipionis, fortissimi viri, vis intima, privati hominis, displiceret: sed Scipionis factum statim P. Mucius consul, qui in gerenda repu-

blica putabatur fuisse segnior, gestam multis senatusconsultis non modo defendit, sed etiam ornavit: mihi aut, te interfecto, cum consulibus aut, te vivo, et tecum et cum illis, armis decertandum fuit. 92. Erant eo tempore multa etiam alia metuenda. Ad servos, medius fidius, res pervenisset. Tantum homines impios ex vetere illa coniuratione inustum nefariis mentibus bonorum odium retinebat.

Hic tu me etiam gloriari vetas: negas esse ferenda, quae soleam de me praedicare; et homo facetus inducis etiam sermonem urbanum ac venustum: me dicere solere, esse me Iovem; eundemque dictitare, Minervam esse sororem meam. Non tam insolens sum, quod Iovem esse me dico, quam ineruditus, quod Minervam sororem Iovis esse existimo. Sed tamen ego mihi sororem virginem ascisco: tu sororem tuam virginem esse non sivist. Sed vide, ne tu te debeas Iovem dicere, quod tu iure eandem sororem et uxorem appellare possis. XXXV. 93. Et quoniam hoc reprehendis, quod solere me dicas de me ipso gloriosius praedicare: quis umquam audivit, quum ego de me, nisi coactus ac necessario, dicerem? Nam si, quum mihi furta, largitiones, libidines obiiciuntur, ego respondere soleo, meis consiliis, periculis, laboribus patriam esse conservatam, non tam sum existimandus de gestis rebus gloriari, quam de obiectis non confiteri. Sed si mihi ante haec durissima reipublicae tempora nihil umquam aliud obiectum est, nisi crudelitas illius temporis, quum a patria perniciem depuli: quid? me huic maledicto utrum non respondere, an demisse respondere decuit? 94. Ego vero etiam reipublicae semper interesse putavi, me illius pulcherrimi facti, quod ex auctoritate senatus, consensu bonorum

omnium pro salute patriae gessissem, splendorem verbis dignitatemque retinere: praesertim quum mihi uni in hac republica, audiente populo Romano, opera mea hanc urbem et hanc rempublicam esse salvam, iurato dicere fas fuisset. Exstinctum est iam illud maledictum crudelitatis, quod me, non ut crudelem tyrannum, sed ut mitissimum parentem, omnium civium studiis desideratum, repetitum, arcessitum vident. 95. Aliud exortum est. Obiicitur mihi meus ille discessus: cui ego crimini respondere sine mea maxima laude non possum. Quid enim, pontifices, debeo dicere? Peccati me conscientia profugisse? At id, quod mihi crimini dabatur, non modo peccatum non erat, sed erat res post natos homines pulcherrima. Iudicium populi pertimuisse? At id nec propositum ullum fuit, et, si fuisset, duplicata gloria discessissem. Bonorum mihi praesidium defuisse? falsum est. Me mortem timuisse? turpe est. XXXVI. Dicendum igitur est id, quod non dicerem, nisi coactus: (nihil enim umquam de me dixi sublatius, asciscendae laudis causa potius, quam criminis depellendi:) dico igitur, et quam possum maxima voce dico: 96. Quum omnium perditorum et coniuratorum incitata vis, duce tribuno plebis, consulibus auctoribus, afflicto senatu, perterritis equitibus Romanis, suspensa ac sollicita tota civitate, non tam in me impetum faceret, quam per me in omnes bonos: me vidisse, si vicissem, tennes reipublicae reliquias, si victus essem, nullas futuras. Quod quum iudicassem, deflevi coniugis miserae discidium, liberorum carissimorum solitudinem, fratris absentis amantissimi atque optimi casum, subitas fundatissimae familiae ruinas: sed his omnibus rebus vitam anteposui meorum civium; remque pu-

blicam concidere unius discessu, quam omnium interitu occidere malui. Speravi, id quod accidit, me iacentem posse a vivis viris fortibus excitari: si una cum bonis interiissem, nullo modo posse recreari. 97. Accepi, pontifices, magnum atque incredibilem dolorem: non ego: neque istam mihi ascisco sapientiam, quam nonnulli in me requirebant, qui me animo nimis fracto esse atque afflicto loquebantur. An ego poteram, quum a tot rerum tanta varietate divellerer, (quas idcirco praetereo, quod ne nunc quidem sine fletu commemorare possum,) infitiri, me esse hominem, et communem naturae sensum repudiare? Tum vero neque illud meum factum laudabile, nec beneficium ullum a me in rempublicam profectum dicerem, si quidem ea reipublicae causa reliquissem, quibus aequo animo carerem: eamque animi duritiam, sicut corporis, quod, quum uritur, non sentit, stuporem potius, quam virtutem putarem. XXXVII. 98. Suscipere tantos animi dolores, atque ea, quae capta Urbe, accidunt victis, stante Urbe, unum perpeti, et iam se videre distrahi a complexu suorum, disturbari tecta, diripi fortunas, patriae denique causa patriam ipsam amittere, spoliari populi Romani beneficiis amplissimis, praecipitari ex altissimo dignitatis gradu, videre praetextatos inimicos, nondum morte complorata, arbitria petentes funeris: haec omnia subire conservandorum civium causa, atque ita, ut dolenter absis, non tam sapiens, quam ii, qui nihil curant, sed tam amans tuorum ac tui, quam communis humanitas postulat: ea laus praeclara atque divina. Nam, qui ea, quae numquam cara ac iucunda duxit, animo aequo reipublicae causa deserit, nullam benevolentiam insignem in rempublicam declarat: qui autem ea relinquit, rei-

publicae caussa, a quibus cum summo dolore divellitur, ei patria cara est: cuius salutem caritati anteponitur suorum. 99. Quare rempublicam, — disrumpatur licet ista furia, atque audiat haec ex me, quoniam lacescivit, — bis servavi, ut consul togatus armatos vicerim, privatus consulibus armatis cesserim. Utriusque temporis fructum tuli maximum: superioris, quod, ex senatus auctoritate, et senatum et omnes bonos meae salutis caussa mutata veste vidi: posterioris, quod et senatus et populus Romanus et omnes mortales et privatim et publice iudicarunt, sine meo reditu rempublicam salvam esse non posse.

100. Sed hic meus reditus, pontifices, vestro iudicio continetur. Nam, si vos me in meis aedibus collocatis, id quod in omni mea caussa semper studiis, consiliis, auctoritatibus sententiisque fecistis, video me plane ac sentio restitutum: sin mea domus non modo mihi non redditur, sed etiam monumentum praebet inimico doloris mei, sceleris sui, publicae calamitatis, quis erit, qui hunc reditum potius, quam poenam sempiternam putet? In conspectu praeterea totius Urbis domus est mea, pontifices: in qua si manet illud, non monumentum Urbis, sed sepulcrum, inimico nomine inscriptum; demigrandum potius aliquo est, quam habitandum in ea urbe, in qua tropaea et de me et de republica videam constituta.

XXXVIII. 101. An ego tantam aut animi duritiem habere, aut oculorum impudentiam possim, ut, cuius urbis servatorem me esse senatus omnium assensu toties iudicarit, in ea possim intueri domum meam eversam, non ab inimico meo, sed ab hoste communi, et ab eodem exstructam et positam in oculis civitatis, ne umquam conquiescere possit fletus honorum? Sp.

Maelii, regnum appetentis, domus est complanata. Ecquid aliud? aequum accidisse Maelio populus Romanus iudicavit nomine ipso Aequimaेलii: stultitiae poena comprobata est. Sp. Cassii domus ob eandem causam eversa: atque in eodem loco aedes posita Telluris. In Vacii praeis domus fuit M. Vacii, quae publicata est et eversa, ut illius facinus memoria et nomine loci notaretur. M. Manlius, quum ab ascensu Capitolii Gallorum impetum repulisset, non fuit contentus beneficii sui gloria: regnum appetisse est iudicatus: ergo eius domum eversam duobus lucis convestitam videtis. Quam igitur maiores nostri sceleratis ac nefariis civibus maximam poenam constitui posse arbitrati sunt; eandem ego subibo ac sustinebo, ut apud posteros nostros non exstinctor coniurationis et sceleris, sed auctor et dux fuisse videar? 402. Hanc vero, pontifices, labem turpitudinis et constantiae poterit populi Romani dignitas sustinere, vivo senatu, vobis principibus publici consilii, ut domus M. Tullii Ciceronis cum domo Fulvii Flacci ad memoriam poenae publice constitutae coniuncta esse videatur? M. Flaccus, quia cum C. Graccho contra salutem reipublicae fecerat, et senatus sententia est interfectus, et eius domus eversa et publicata est: in qua porticum post aliquanto Q. Catulus de manubiis Cimbricis fecit. Ista autem fax ac furia patriae, quum Urbem Pisone et Gabinio ducibus cepisset, occupasset, teneret, uno eodemque tempore et clarissimi viri mortui monumenta delebat, et meam domum cum M. Flacci domo coniungebat: ut, qua poena senatus affecerat eversorem civitatis, eadem iste, oppresso senatu, afficeret eum, quem patres conscripti custodem patriae iudicassent. XXXIX. 403. Hanc vero in Palatio atque in

pulcherrimo Urbis loco porticum esse patiemini, furoris tribunicii, sceleris consularis, crudelitatis coniuratorum, calamitatis reipublicae, doloris mei defixum indicium ad memoriam omnium gentium sempiternam? quam porticum pro amore, quem habetis in rempublicam et semper habuistis, non modo sentiatis, sed, si opus esset, manibus vestris disturbare cuperetis. Nisi quem forte illius castissimi sacerdotis superstitiosa dedicatio deterret.

104. O rem, quam homines soluti ridere non desinant, tristiores autem sine maximo dolore audire non possint! Publiusne Clodius, qui ex pontificis maximi domo religionem eripuit, is in meam intulit? huncine vos, qui estis antistites caerimoniarum et sacrorum, auctorem habetis et magistrum publicae religionis? O dii immortales! (vos enim haec audire cupio) P. Clodius vestra sacra curat? vestrum numen horret? res omnes humanas religione vestra contineri putat? Hic non illudit auctoritati horum omnium, qui adsunt, summorum virorum? non vestra, pontifices, gravitate abutitur? Ex isto ore religionis verbum excidere aut elabi potest? quam tu eodem ore, accusando senatum, quod severe de religione decerneret, impurissime taeterrimeque violasti. XL. 105. Aspicite, aspicite, pontifices, hominem religiosum, et, si vobis videtur, (quod est honorum pontificum,) monete eum, modum quemdam esse religionis: nimium esse superstitiosum non oportere. Quid tibi necesse fuit anili superstitione, homo fanaticae, sacrificium, quod alienae domi fieret, invisere? quae autem te tanta mentis imbecillitas tenuit, ut non putares, deos satis posse placari, nisi etiam muliebribus religionibus te implicuisses? quem umquam audisti maiorum tuorum, qui

et sacra privata coluerunt, et publicis sacerdotiis prae-
fuerunt, quum sacrificium Bonae deae fieret, inter-
fuisse? Neminem, ne illum quidem, qui caecus est fa-
ctus. Ex quo intelligitur, multa in vita falso homines
opinari: quum ille, qui nihil viderat sciens, quod ne-
fas esset, lumina amisit; istius, qui non solum aspe-
ctu, sed etiam incesto flagitio et stupro polluit caerim-
onias, poena omnis oculorum ad caecitatem mentis
est conversa. Hoc auctore tam casto, tam religioso,
tam sancto, tam pio, potestis, pontifices, non commo-
veri, quum suis dicat se manibus domum civis optimi
evertisse, et eam iisdem manibus consecrasset?

406. Quae tua fuit consecratio? Tuleram, inquit,
ut mihi liceret. Quid? non exceperas, ut, si quid ius
non esset rogari, ne esset rogatum? Ius igitur statue-
tis esse, unius cuiusque vestrum sedes, aras, focos,
deos penates subiectos esse libidini tribuniciae? in
quem quisque per homines concitatos irruerit, quem
impetu perculerit, huius domum non solum affligere,
quod est praesentis insaniae, quasi tempestatis repen-
tinae, sed etiam in posterum tempus religione sempi-
terna obligare? XLI. 407. Equidem sic accepi, ponti-
fices, in religionibus suscipiendis caput esse interpre-
tari, quae voluntas deorum immortalium esse videat-
ur: nec est ulla erga deos pietas, nisi honesta de nu-
mine eorum ac mente opinio, quum expeti nihil ab iis,
quod sit iniustum atque inhonestum, arbitrare. Ho-
minem invenire ista labes tum, quum omnia tenebat,
neminem potuit, cui meas aedes addiceret, cui trade-
ret, cui donaret: ipse quum loci illius, quum aedium
eupiditate flagraret, ob eamque causam unam una
iusta illa rogatione sua vir bonus dominum se in meis
bonis esse voluisset: tamen illo ipso in furore suo non

est ausus meam domum, cuius cupiditate inflammatus erat, possidere. Deos immortales existimatis, cuius labore et consilio sua ipsi templa tenuerunt, in eius domum afflictam et eversam per unius hominis sceleratissimi nefarium latrocinium immigrare voluisse? 408. Civis est nemo in tanto populo, extra contaminatam illam et cruentam P. Clodii manum, qui rem ullam de meis bonis attigerit, qui non pro suis opibus in illa tempestate defenderit. At, qui aliqua se contagione praedae, societatis, emptionis contaminaverunt, nullius neque privati neque publici iudicii poenam effugere potuerunt. Ex his igitur bonis, quorum nemo rem ullam attigit, qui non omnium iudicio sceleratissimus haberetur, dii immortales domum meam concupiverunt? Ista tua pulchra Libertas deos penates et familiares meos lares expulit, ut a te ipsa, tamquam in captivis sedibus, collocaretur? 409. Quid est sanctius, quid omni religione munitius, quam domus unius cuiusque civium? Hic arae sunt, hic foci, hic dii penates: hic sacra, religiones, caerimoniae continentur: hoc perfugium est ita sanctum omnibus, ut inde abripi neminem fas sit. XLII. Quo magis est furor istius ab auribus vestris repellendus, qui, quae maiores nostri religionibus tuta nobis et sancta esse voluerunt, ea iste non solum contra religionem labefactavit, sed etiam ipsius religionis nomine evertit.

410. At quae dea est? Bonam esse oportet, quandoquidem est abs te dedicata. Libertas, inquit, est. Eam tu igitur domi meae collocasti, quam ex Urbe tota sustulisti? Tu, quum collegas tuos, summa potestate praeditos, negares liberos esse: quum in templum Castoris aditus esset apertus nemini: quum hunc clarissimum virum, summo genere natum, summis po-

puli beneficiis usum, pontificem et consularem, et singulari bonitate et modestia praeditum, (quem satis mirari, quibus oculis aspicere audeas, non queo,) audiente populo Romano a pedisequis conculcari iube- res: quum indemnatum exturbares, privilegiis tyran- nicis irrogatis: quum principem orbis terrae virum inclusum domi contineres: quum forum armatis ca- tervis perditorum hominum possideres: Libertatis si- mulacrum in ea domo collocabas, quae domus erat ipsa indicio tui crudelissimi dominatus et miserrimae populi Romani servitutis? 441. Eumne potissimum Libertas domo sua debuit pellere, qui nisi fuisset, in servorum potestatem civitas tota venisset? XLIII. At unde inventa est ista Libertas? quaesivi enim diligen- ter. Tanagraea quaedam meretrix fuisse dicitur. Eius non longe a Tanagris simulacrum e marmore in sepul- cro positum fuit. Hoc quidam homo nobilis, non alie- nus ab hoc religioso Libertatis sacerdote, ad ornatum aedilitatis suae deportavit. Etenim cogitarat omnes superiores muneris splendore superare. Itaque omnia signa, tabulas, ornamentorum quod superfuit in fanis et communibus locis, tota e Graecia atque insulis omnibus, honoris populi Romani caussa, sane fruga- liter domum suam deportavit. 442. Is posteaquam in- tellexit, posse se, interversa aedilitate, a L. Pisone consule praetorem renunciari, si modo eadem prima littera competitorem habuisset aliquem: aedilitatem duobus in locis, partim in arca, partim in hortis suis, collocavit: signum de busto meretricis ablatum isti dedit, quod esset signum magis istorum, quam pu- blicae libertatis. Hanc deam quisquam violare audeat, imaginem meretricis, ornamentum sepulcri, a fure sublatam, a sacrilego collocatam? haec me domo mea

pellet? haec ultrix afflictæ civitatis, reipublicæ spoliis ornabitur? haec erit in eo monumento, quod positum est, ut esset indicium oppressi senatus ad memoriam sempiternam turpitudinis? 443. O Q. Catule, (patremne appellem, an filium? recentior memoria filii est, et cum rebus meis gestis coniunctior:) tantumne te fefellit, quum mihi summa et quotidie maiora præmia in republica fore putabas? negabas fas esse, duos consules esse in hac civitate inimicos reipublicæ. Duo sunt inventi, qui senatum tribuno furenti constrictum traderent: qui pro me patres conscriptos deprecari et populo supplices esse edictis atque imperio vetarent: quibus inspectantibus domus mea disturberetur, diriperetur: qui denique ambustas fortunarum mearum reliquias suas in domos comportari iuberent. 444. Venio nunc ad patrem. Tu, Q. Catule, M. Fulvii domum, quum is fratris tui socer fuisset, monumentum tuarum manubiarum esse voluisti, ut eius, qui perniciose reipublicæ consilia cepisset, omnis memoria funditus ex oculis hominum ac mentibus tolleretur. Hoc si quis tibi aedificanti illam porticum diceret, fore tempus, quum is tribunus plebis, qui auctoritatem senatus, iudicium bonorum omnium neglexisset, tuum monumentum, consulibus non modo inspectantibus, verum adiuvantibus, disturbareret, everteret, idque cum eius civis, qui rempublicam ex senatus auctoritate consul defendisset, domo coniungeret: nonne responderes, id, nisi eversa civitate, accidere non posse?

XLIV. 445. At videte hominis intolerabilem audaciam cum proiecta quadam et effrenata cupiditate. Monumentum iste numquam aut religionem ullam excogitavit: habitare laxè et magnifice voluit, duasque

et magnas et nobiles domos coniungere. Eodem puncto temporis, quo meus discessus isti caussam caedis eripuit, a Q. Seio contendit, ut sibi domum venderet: quum ille id negaret, primo se luminibus eius esse obstructurum minabatur. Affirmabat Postumus, se vivo illam domum istius numquam futuram. Acutus adolescens ex ipsius sermone intellexit, quid fieri oporteret: hominem veneno apertissime sustulit: emit domum, licitatoribus defatigatis, prope dimidio carius, quam aestimabat. 446. Quorsum igitur haec oratio pertinet? Domus illa mea prope tota vacua est: vix pars aedium mearum decima ad Catuli porticum accessit. Causa fuit ambulatio et monumentum et ista Tanagraea, oppressa libertate, Libertas. In Palatio, pulcherrimo prospectu, porticum cum conclavibus pavimentatam trecentum pedum concupierat, amplissimum peristylum; cetera eiusmodi, facile ut omnium domos et laxitate et dignitate superaret. Et homo religiosus, quum aedes meas idem emeret et venderet, tamen illis tantis tenebris non est ausus suum nomen emptioni illi ascribere. Posuit scilicet Scatonem illum, hominem sua virtute egentem, ut is, qui in Mar-sis, ubi natus est, tectum, quo imbris vitandi causa succederet, nullum haberet, aedes in Palatio nobilissimas emisse se diceret. Inferiorem aedium partem assignavit non suae genti Fonteiae, sed Clodiae, quam reliquit: quem in numerum ex multis Clodiis nemo nomen dedit, nisi aut egestate aut scelere perditus. XLV. Hanc vos, pontifices, tam variam, tam novam in omni genere voluntatem, impudentiam, audaciam, cupiditatem comprobabitis?

447. Pontifex, inquit, adfuit. Non te pudet, quum apud pontifices res agatur, pontificem dicere, non col-

legium pontificum adfuisse: praesertim quum tribunus plebis vel denuntiare potueris, vel etiam cogere? Esto: collegium non adhibuisti. Quid? de collegio quis tandem adfuit? Posuerat enim auctoritatem in uno, quae est in his omnibus; sed tamen auget et aetas et honos dignitatem: opus erat etiam scientia: quam etsi omnes consecuti sunt, tamen certe peritiores vetustas facit. 448. Quis ergo adfuit? Frater, inquit, uxoris meae. Si auctoritatem quaerimus, etsi id est aetatis, ut nondum consecutus sit: tamen quanta est in adolescente auctoritas, ea, propter tantam conjunctionem affinitatis, minor est putanda. Sin autem scientia est quaesita: quis erat minus peritus, quam is, qui paucis illis diebus in collegium venerat? qui etiam tibi erat magis obstrictus beneficio recenti, quum se, fratrem uxoris tuae, fratri tuo germano antelatum videbat. Etsi in eo providisti, ne frater te accusare posset. Hanc tu igitur dedicationem appellas, ad quam non collegium, non honoribus populi Romani ornatum pontificem, non denique adolescentem quemquam, quum haberes in collegio familiarissimos, adhibere potuisti? Adfuit is, si modo adfuit, quem tu impulisti, soror rogavit, mater coegit. 449. Videte igitur, pontifices, quid statuatis in mea caussa de omnium fortunis. Verbone pontificis putatis, si is postem tenuerit et aliquid dixerit, domum unius cuiusque consecrari posse? At istae dedicationes, et templorum et delubrorum religiones, ad honorem deorum immortalium, sine ulla civium calamitate a maioribus nostris constitutae sunt. Est inventus tribunus plebis, qui consularibus copiis instructus, omni impetu furoris in eum civem irruerit, quem perculsum ipsa respublica suis manibus extolleret. XLVI. 420. Quid? si

quis similis istius (neque enim iam deerunt, qui imitari velint) aliquem mei dissimilem, cui respublica non tantum debeat, per vim afflixerit, domum eius per pontificem dedicarit: id vos ista auctoritate constituetis ratum esse oportere? Dicetis, quem repererit pontificem? Quid? et tribunus plebis idem esse non potest pontifex? M. Drusus, ille clarissimus tribunus plebis, pontifex fuit. Ergo, si is Q. Caepionis, inimici sui, postem aedium tenuisset, et pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae? 421. Nihil loquor de pontificio iure, nihil de ipsius verbis dedicationis, nihil de religione, caerimoniis: non dissimulo me nescire ea, quae, etiamsi scirem, dissimularem, ne aliis molestus, vobis etiam curiosus viderer: etsi effluunt multa ex vestra disciplina, quae etiam ad nostras aures saepe permanant. Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi. Ibi enim postis est, ubi templi aditus est et valvae. Ambulationis postes nemo umquam tenuit in dedicando: simulacrum autem aut aram si dedicasti, sine religione loco moveri potest. Sed iam hoc dicere tibi non licebit, quoniam pontificem postem tenuisse dixisti.

422. Quamquam quid ego de dedicatione loquor? aut quid de vestro iure et religione contra, quam proposueram, disputo? XLVII. Ego vero, si omnia sollemnibus verbis, veteribus et priscis institutis acta esse dicerem: tamen me reipublicae iure defenderem. An, quum tu eius civis discessu, cuius unius opera senatus atque omnes boni civitatem esse incolumem toties iudicassent, oppressam taeterrimo latrocinio cum duobus sceleratissimis consulibus rempublicam teneres: domum eius, qui patriam a se servatam perire suo nomine noluisset, per pontificem aliquem dedi-

casses: posset recreata respublica sustinere? 423. Date huic religioni aditum, pontifices: iam nullum fortunis communibus exitum reperietis. An, si postem tenuerit pontifex, et verba ad religionem deorum immortalium composita ad perniciem civium traherit, valebit ad iniuriam nomen sanctissimum religionis: si tribunus plebis verbis non minus priscis et paene sollemnibus bona civis cuiuspiam consecrarit, non valebit? Atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli, qui eum ex senatu censor eiecerat, avi tui, Q. Metelle, et tui, P. Servili, et proavi tui, P. Scipio, consecravit, foculo posito in rostris adhibitoque tibicine. Quid tum? Num ille furor tribuni plebis, ductus ex nonnullis perveterum temporum exemplis, fraudi Metello fuit, summo illi et clarissimo viro? Certe non fuit. 424. Vidimus, hoc idem Cn. Lentulo censori tribunum plebis facere. Numquid igitur is bona Lentuli religionibus obligavit? Sed quid ego ceteros? Tu, tu, inquam, capite velato, concione advocata, foculo posito, bona tui Gabinii, cui regna omnia Syrorum, Arabum Persarumque donaras, consecrasti. Quod si tum nihil est actum: quid in meis bonis agi potuit? Sin est ratum: cur ille gurgis, belluatus tecum simul reipublicae sanguinem, ad caelum tamen exstruit villam in Tusculano visceribus aerarii; mihi meas ruinas, quarum ego similem totam Urbem esse passus non sum, aspicere non licuit? XLVIII. 425. Omitto Gabinium: quid? exemplo tuo bona tua nonne L. Ninnius*, vir omnium fortissimus atque optimus, consecravit? quod si, quia ad te pertinet, ratum esse negas oportere: ea iura constituisti in praeclaro tribunatu tuo, quibus in te conversis, recusares, alios everteres? Sin ista consecratio legitima est: quid est, quod profanum in tuis

bonis esse possit? An consecratio nullum habet ius, dedicatio est religiosa? Quid ergo illa tua tum obtestatio tibicinis? quid focus? quid preces? quid prisca verba voluerunt? ementiri, fallere, abuti deorum immortalium numine ad hominum timorem [quid] voluisti? Nam si est illud ratum: mitto Gabinium: tua domus certe, et, quidquid habes aliud, est Cereri consecratum. Sin ille tibi ludus fuit, quid te impurius, qui religiones omnes pollueris aut ementiendo, aut stuprando? 426. Iam fateor, inquit, in Gabinio me nefarium fuisse. Quippe vides, poenam illam a te in alium institutam, in te ipsum esse conversam. Sed homo omnium scelerum flagitiorumque documentum, quod in Gabinio fateris, cuius impudicitiam pueritiae, libidines adolescentiae, dedecus et egestatem reliquae vitae, latrocinium consulatus vidimus, cui ne ista quidem ipsa calamitas iniuria potuit accidere: id in me infirmas? et gravius esse dicis, quod uno adolescente, quam quod concione tota teste, fecisti? 427. Dedicatio magnam, inquit, habet religionem.

XLIX. Nonne vobis Numa Pompilius videtur loqui? Discite orationem, pontifices, et vos flamines: etiam tu, rex, disce a gentili tuo: quamquam ille gentem istam reliquit: sed tamen disce ab homine religionibus dedito, iusto, tum omnium religionum perito. Quid? in dedicatione nonne, et quis dicit, et quid, et quomodo, quaeritur? An tu haec ita confundis et perturbas, ut, quicumque velit, quod velit, quomodo velit, possit dedicare? Quis eras tu, qui dedicabas? quo iure? qua lege? quo exemplo? qua potestate? ubi te isti rei populus Romanus praefecerat? Video enim esse legem veterem tribuniciam, quae vetet, iniussu plebis aedes, terram, aram consecrare. Neque tum

hoc Q. Papirius, qui hanc legem rogavit, sensit, neque suspicatus est, fore periculum, ne domicilia aut possessiones indemnatorum civium consecrarentur. Neque enim id fieri fas erat, neque quisquam fecerat, neque erat caussa, cur prohibendo non tam deterrere videretur, quam admonere. 428. Sed quia consecrabantur aedes, non privatorum domicilia, sed quae sacrae nominantur: consecrabantur agri, non ita ut nostra praedia, si quis vellet, sed ut imperator agros de hostibus captos consecraret: statuebantur arae, quae religionem afferrent, [ipso] si loco essent consecratae: haec, nisi plebs iussisset, fieri vetuit. Quae si tu interpretaris de nostris aedibus atque agris scripta esse, non repugno: sed quaero, quae lex lata sit, ut tu aedes meas consecrares: ubi tibi haec potestas data sit: quo iure feceris. Neque ego nunc de religione, sed de bonis omnium nostrum, nec de pontificio, sed de iure publico disputo. L. Lex Papiria vetat, aedes iniussu plebis consecrari. Sit sane hoc de nostris aedibus, ac non de publicis templis. Unum ostende verbum consecrationis in ipsa tua lege: si illa lex est, ac non vox sceleris et crudelitatis tuae. 429. Quod si tibi tum in illo reipublicae naufragio omnia in mentem venire potuissent, aut si tuus scriptor in illo incendio civitatis non syngraphas cum Byzantiis exsulibus et cum legatis regiis faceret, sed vacuo animo tibi ista non scita, sed portenta conscriberet: esses omnia, si minus re, at verbis legitimis consecutus. Sed uno tempore cautiones fiebant pecuniarum, foedera feriebantur provinciarum, regum appellationes venales erant, servorum omnium vicatim celebrabatur tota Urbe descriptio, inimici in gratiam reconciliabantur, imperia ascribebantur nova iuventuti, Q. Seio venenum misero para-

batur, de Cn. Pompeio, propugnatore et custode imperii, interficiendo consilia inibantur, senatus ne quid esset, ut lugerent boni semper, ut capta respublica consulum proditiōe, vi tribunicia teneretur. Haec quum tot tantaque agerentur: non mirum est, praesertim in furore animi et caecitate, multa illum et te fefellisse.

130. At videte, quanta vis sit huius Papiriae legis in re tali; non qualem tu affers, sceleris plenam et furoris. Q. Marcius censor signum Concordiae fecerat, idque in publico collocarat. Hoc signum C. Cassius censor quum in curiam tratulisset, collegium vestrum consuluit, numquid esse caussae videretur, quin id signum curiamque Concordiae dedicaret. LI. Quaeso, pontifices, et hominem cum homine, et tempus cum tempore, et rem cum re comparate. Ille erat summa modestia et gravitate censor: hic tribunus plebis scelere et audacia singulari. Tempus illud erat tranquillum, et in libertate populi et gubernatione positum senatus: tuum porro tempus, libertate populi Romani oppressa, senatus auctoritate deleta. Res illa plena iustitiae, sapientiae, dignitatis. Censor enim, penes quem maiores nostri (id quod tu sustulisti) iudicium senatus de dignitate esse voluerunt, Concordiae signum volebat in curia, curiamque ei deae dedicare. 131. Praeclara voluntas atque omni laude digna. Praescribere enim se arbitrabatur, ut sine studiis dissensionis sententiae dicerentur, si sedem ipsam ac templum publici consilii religione Concordiae devinxisset. Tu, quum ferro, quum metu, quum edictis, quum privilegiis, quum praesentibus copiis perditorum, absentis exercitus terrore et minis, consulum societate et nefario foedere servitute oppressam civi-

tatem teneres, Libertatis signum posuisti magis ad ludibrium impudentiae, quam ad simulationem religionis. Ille in curia, quae poterat, sine cuiusquam incommodo dedicabat: tu in civis optime de republica meriti cruore ac paene ossibus simulacrum non libertatis publicae, sed licentiae collocasti. 432. Atque ille tamen ad collegium retulit: tu ad quem retulisti? Si quid deliberares, si quid tibi aut piandum, aut instituendum fuisset religione domestica: tamen instituto ceterorum vetere ad pontificem detulisses. Novum delubrum quum in Urbis clarissimo loco, nefando quodam atque inaudito instituto, inchoares: referendum ad sacerdotes publicos non putasti? At, si collegium pontificum adhibendum non videbatur: nemone horum tibi idoneus visus est, qui aetate, honore, auctoritate antecellunt, ut cum eo dedicationem communicares? Quorum quidem tu non contempsisti, sed pertimuisti dignitatem. LII. An tu auderes quaerere ex P. Servilio, aut ex M. Lucullo: quorum ego consilio atque auctoritate rempublicam consul ex vestris manibus ac faucibus eripui: quibusnam verbis aut quo ritu, primum hoc dico, civis domum consecrares; deinde civis eius, cui princeps senatus, cui etiam ordines omnes, deinde Italia tota, post cunctae gentes testimonium huius Urbis atque imperii conservati dedissent? 433. Quid diceres, o nefanda et perniciosa labe civitatis? Ades, ades, Luculle, Servili, dum dedico domum Ciceronis, ut mihi praeceatis postemque teneatis. Es tu quidem quum audacia, tum impudentia singulari: sed tibi tamen oculi, vultus, verba cecidissent, quum te viri, qui sua dignitate personam populi Romani atque auctoritatem imperii sustinerent, verbis gravissimis perterruissent, neque sibi fas esse dixis-

sent, furori interesse tuo, atque in patriae parricidio et scelere. 434. Quae quum videres, tum te ad tuum affinem, non delectum a te, sed relictum a ceteris contulisti. Quem ego tamen credo, si est ortus ab illis, quos memoriae proditum est ab ipso Hercule, perfuncto iam laboribus, sacra didicisse, in viri fortis aerumnis non ita crudelem fuisse, ut in vivi et iam spirantis caput bustum suis manibus imponeret: qui aut nihil dixit aut fecit omnino, poenamque hanc maternae temeritatis tulit, ut mutam in delicto personam nomenque praeberet: aut, si dixit aliquid verbis haesitantibus, postemque tremebunda manu tetigit, certe nihil rite, nihil caste, nihil more institutoque perfecit. Viderat ille Murenam, vitricum suum, consulem designatum, ad me consulem cum Allobrogibus communis exitii indicia afferre: audierat ex illo, se a me his salutem accepisse, separatim semel, iterum cum universis. 435. Quare quis est, qui existimare possit, huic novo pontifici, primam hanc post sacerdotium initum religionem instituenti vocemque mittenti, non et linguam obmutuisse, et manum obtorpuisse, et mentem debilitatam metu concidisse: praesertim quum ex collegio tanto non regem, non flaminem, non pontificem videret, fierique particeps alieni sceleris invitus cogeretur, et gravissimas poenas affinitatis impurissimae sustineret?

LIII. 436. Sed, ut revertar ad ius publicum vindicandum, quod ipsi pontifices semper non solum ad suas caerimonias, sed etiam ad populi iussa accommodaverunt: habetis in commentariis vestris, C. Cassium censorem de signo Concordiae dedicando ad pontificum collegium retulisse, eique M. Aemilium, pontificem maximum, pro collegio respondisse, nisi eum po-

pulus Romanus nominatim praefecisset, atque eius iussu faceret, non videri ea recte posse dedicari. Quid? quum Licinia, virgo Vestalis, summo loco nata, sanctissimo sacerdotio praedita, T. Flaminio, Q. Metello consulibus, aram et aediculam et pulvinar sub saxo sacro dedicasset: non eam rem ex auctoritate senatus ad hoc collegium Sex. Iulius praetor retulit? quum P. Scaevola, pontifex maximus, pro collegio respondit, *quod in loco publico Licinia, Caii filia, iniussu populi dedicasset, sacrum non viderier.* Quam quidem rem quanta severitate, quantaque diligentia senatus sustulerit, ex ipso senatusconsulto facile cognoscetis. Recita senatusconsultum. SENATUSCONSULTUM. 437. Videtisne, praetori urbano negotium datum, ut curaret, ne id sacrum esset? et ut, si quae essent incisae aut inscriptae litterae, tollerentur? O tempora! o mores! Tum censorem, hominem sanctissimum, simulacrum Concordiae dedicare pontifices in templo inaugurato prohibuerunt: post autem senatus in loco Augusto consecratam eam aram, tollendam ex auctoritate pontificum censuit, neque ullum est passus ex ea dedicatione litterarum exstare monumentum. Tu, procella patriae, turbo ac tempestas pacis atque otii, quod in naufragio, reipublicae tenebris offusis, demerso populo Romano, everso atque eiecto senatu, dirueris, aedificaris, religione omni violata, religionis tamen nomine contaminaris, in civis huiusce aedibus, et in Urbe, quam suis laboribus ac periculis conservasset, monumentum deletae reipublicae collocaris, ad equitum notam, ad dolorem bonorum omnium, sublatoque Q. Catuli nomine incideris: id sperasti rempublicam diutius, quam, quoad mecum simul expulsa careret his moenibus, esse laturam?

138. At si, pontifices, neque is, cui licuit, neque id, quod fas fuit, dedicavit: quid me attinet iam illud tertium, quod proposueram, docere, non his institutis ac verbis, quibus caerimoniae postulant, dedicasse? LIV. Dixi a principio, nihil me de scientia vestra, nihil de sacris, nihil de abscondito iure pontificum dicturum. Quae sunt adhuc a me de iure dedicandi disputata, non sunt quaesita ex occulto aliquo genere litterarum, sed sumpta de medio, ex rebus palam per magistratus actis ad collegiumque delatis, ex senatus-consulto, ex lege. Illa interiora iam vestra sunt, quid dici, quid praecipí, quid tangi, quid teneri ius fuerit. 139. Quae si omnia ex Coruncanii scientia, qui peritissimus pontifex fuisse dicitur, acta esse constarent, aut si M. Horatius ille Pulvillus, qui, quum eius dedicationem multi propter invidiam fictis religionibus impedirent, restitit, et constantissima mente Capitolium dedicavit, huiusmodi alicui dedicationi praefuisset: tamen in scelere religio non valeret; nedum valeat id, quod imperitus adolescens, novus sacerdos, sororis precibus, matris minis adductus, ignarus, invitus, sine collegis, sine libris, sine auctore, sine fictore, furtim, mente ac lingua titubante fecisse dicatur: praesertim quum iste impurus atque impius hostis omnium religionum, qui contra fas inter viros saepe mulier et inter mulieres vir fuisset, ageret illam rem ita raptim et turbulente, ut neque mens neque vox neque lingua consisteret. LV. 140. Delatum tum est ad vos, pontifices, et post omnium sermone celebratum, quemadmodum iste praeposteris verbis, ominibus obscenis, idemtidem se ipse revocando, dubitans, timens, haesitans omnia aliter, ac vos in monumentis habetis, et pronuntiavit et fecerit. Quod quidem mi-

nime mirum est, in tanto scelere tantaque dementia ne audaciae quidem locum ad timorem comprimendum fuisse. Etenim, si nemo umquam praedo tam barbarus atque immanis fuit, qui, quum fana spoliasset, deinde aram aliquam in littore deserto, somniis stimulatus aut religione aliqua consecraret, non horreret animo, quum divinum numen, scelere violatum, placare precibus cogeretur: qua tandem istum perturbatione mentis omnium templorum atque tectorum totiusque Urbis praedonem fuisse censetis, quum pro detestatione tot scelerum unam aram nefarie consecraret? 441. Non poterat ullo modo (quamquam et insolentia dominatus extulerat animos, et erat incredibili armatus audacia) non in agendo ruere, ac saepe peccare, praesertim illo pontifice et magistro, qui cogeretur docere, antequam ipse didicisset. Magna vis est quum in deorum immortalium numine, tum vero in ipsa republica. Dii immortales suorum templorum eustodem ac praesidem sceleratissime pulsum quum viderent, ex suis templis in eius aedes immigrare nolebant. Itaque istius vecordissimi mentem cura metuque terrebant. Res vero publica, quamquam erat exterminata mecum, tamen obversabatur ante oculos extinctoris sui, et ab istius inflammato atque ignito furore iam tum me seque repetebat. Quare quid est mirum, si iste metus furore instinctus, scelere praeceps, neque institutas caerimonias persequi, neque verbum ullum sollemne potuit effari?

LVI. 442. Quae quum ita sint, pontifices, revocate iam animos vestros ab hac subtili nostra disputatione ad universam rempublicam, quam antea cum viris fortibus multis, in hac vero caussa solis vestris cervicibus sustinetis. Vobis universi senatus perpetua au-

ctoritas, cui vosmetipsi praestantissimi semper in mea caussa praefuistis; vobis Italiae magnificentissimus ille motus, municipiorumque concursus; vobis campus, centuriarumque una vox omnium, quarum vos principes atque auctores fuistis; vobis omnes societates, omnes ordines, omnes, qui aut re aut spe denique sunt bona, omne suum * erga meam dignitatem studium et iudicium non modo commissum, verum etiam commendatum esse arbitrantur. 443. Denique ipsi dii immortales, qui hanc urbem atque hoc imperium tuentur, ut esset omnibus gentibus posteritatisque perspicuum, divino me numine esse reipublicae redditum, idcirco mihi videntur fructum ipsum redditus et gratulationis meae ad suorum sacerdotum potestatem iudiciumque revocasse. Hic est enim redditus, pontifices, haec restitutio in domo, in sedibus, in aris, in focus, in diis penatibus recuperandis. Quorum si iste suis sceleratissimis manibus tecta sedesque convellit: ducibusque consulibus, tamquam Urbe capta, hanc unam domum, quasi acerrimi propugnatoris, sibi delendam putavit: tamen illi dii penates ac familiares mei per vos in meam domum mecum erunt restituti. LVII. 444. Quocirca te, Capitoline, quem propter beneficia populus Romanus Optimum, propter vim Maximum nominavit, teque, Iuno Regina, et te, custos Urbis, Minerva, quae semper adiutrix consiliorum meorum, testis laborum exstitisti, precor ac quaeso: vosque, qui maxime me repetistis atque revocastis, quorum de sedibus haec mihi proposita est contentio, patrii penates familiaresque, qui huic urbi et reipublicae praesidetis, vos obtestor, quorum ego a templis ac delubris pestiferam illam et nefariam flammam depulsi: teque, Vesta mater, cuius castissimas sacerdotes ab

hominum amentia, furore et scelere defendi, cuiusque ignem illum sempiternum non sum passus aut sanguine civium restingui, aut cum totius Urbis incendio commisceri: 445. ut, si in illo paene fato reipublicae obieci meum caput pro vestris caerimoniis atque templis perditissimorum civium furori atque ferro, et si iterum, quum ex mea contentione interitus bonorum omnium quaereretur, vos sum testatus, vobis me ac meos commendavi, meque ac meum caput ea conditione devovi, ut, si et eo ipso tempore et ante et in consulatu meo, commodis meis omnibus, emolumentis, praemiis praetermissis, cura, cogitatione, vigiliis omnibus nihil, nisi de salute meorum civium, laborassem, tum mihi republica aliquando restituta liceret frui: sin autem mea consilia patriae non profuissent, ut perpetuum dolorem, avulsus a meis, sustinerem: hanc ego devotionem capitis mei, quum ero in sedes meas restitutus, tum denique convictam esse et commissam putabo. 446. Nam nunc quidem, pontifices, non solum domo, de qua cognoscitis, sed tota Urbe careo, in quam videor esse restitutus. Urbis enim celeberrimae et maximae partes adversum illud non monumentum, sed vulnus patriae contuentur. Quem quum mihi conspectum morte magis vitandum fugiendumque esse videatis: nolite, quaeso, eum, cuius reditu restitutam rempublicam fore putastis, non solum dignitatis ornamentis, sed etiam Urbis partibus velle esse privatum. LVIII. Non me bonorum direptio, non tectorum excisio, non depopulatio praediorum, non praeda consulum ex meis fortunis crudelissime capta permovet: caduca semper et mobilia haec esse duxi non virtutis atque ingenii, sed fortunae et temporum munera: quorum ego non tam facultatem um-

quam et copiam expetendam putavi, quam et in utendo rationem et in carendo patientiam. Etenim ad nostrum usum propemodum iam est definita moderatio rei familiaris: liberis autem nostris satis amplum patrimonium paterni nominis ac nostrae memoriae relinquemus: domo per scelus erepta, per latrocinium occupata, per religionis vim sceleratius etiam aedificata, quam eversa, carere sine maxima ignominia rei publicae, meo dedecore ac dolore non possum. Quapropter, si diis immortalibus, si senatui, si populo Romano, si cunctae Italiae, si provinciis, si exteris nationibus, si vobismetipsis, qui in mea salute principem semper locum auctoritatemque tenuistis, gratum et iucundum meum reditum intelligitis esse: quaeso obtestorque vos, pontifices, ut me, quem auctoritate, studio, sententiis restituistis, nunc, quoniam senatus ita vult, manibus quoque vestris in sedibus meis collocetis.

M. TULLII CICERONIS
DE
HARUSPICUM RESPONSIS
IN P. CLODIUM
HABITA IN SENATU ORATIO.

NOTITIA LITTERARIA.

*Varia prodigia anno U. 697. Cn. Cornelio Lentulo Marcellino L. Marcio Philippo coss. mense circiter Maio, ut Dio Cassius narrat L. 38., in monte Albano et in agro Latiniensi edita sunt, haruspibus in ipso terrae expiandae negotio ter-
ritis. Clodius igitur piaculum esse in Ciceronis domo mon-
strare aggressus est.*

ARG. Octo responsa haruspicum de portentoso quodam, qui in agro Latiniensi auditus erat, strepitu subterraneo et clangore bellico, senatui, civitatis formidine liberandae causa consulenti, data, a Clodio autem in Ciceronem maligne conversa, hic ordine deinceps proposita, nec de ceteris rebus suis, nec de sua domo, sed potius de domo Clodii et rebus accipienda esse, hac oratione propositum habet ostendere. Haruspicum igitur illa responsa erant huiusmodi: 1) Ludos minus diligenter factos pollutosque; 2) loca sacra et religiosa profana haberi (cap. 5.); 3) oratores contra ius fasque interfectos (c. 16.); 4)

fidem et iusiurandum neglectum (c. 17.); 5) sacrificia vetusta occultaque minus diligenter facta pollutaque (c. 17.); 6) monere deos immortales, ne per optimatum discordiam dissensionemque patribus principibusque caedes periculaque creentur auxilioque deminuti deficiantur, quare ad unum imperium provinciae redeant exercitusque pulsus deminutioque accedat (c. 19.); 7) ne deterioribus repulsisque honos angeatur (c. 26.), et 8) providendum esse, ne status reipublicae commutetur (c. 27. extr.).

I. 4. Hesterno die, patres conscripti, quum me et vestra dignitas et frequentia equitum Romanorum, quibus senatus dabatur, magno opere commosset: putavi mihi reprimendam esse P. Clodii impudicam impudentiam, quum is publicanorum causam stultissimis interrogationibus impediret, et P. Tullioni Syro navaret operam, atque ei sese, cui totus venierat, etiam vobis inspectantibus venditaret. Itaque hominem furentem exsultantemque continui, simulac periculum iudicii intendi: duobus inceptis verbis omnem impetum gladiatoris ferociamque compressi. 2. Attamen ignarus ille, qui consules essent, exsanguis atque aestuans, se ex curia repente proripuit, cum quibusdam fractis iam atque inanibus minis, et cum illius Pisoniani temporis Gabinianique terroribus. Quem quum egredientem insequi coepissem: cepi equidem fructum maximum et ex consurrectione omnium vestrum et ex comitatu publicanorum. Sed vecors repente sine suo vultu, sine colore, sine voce constitit: deinde respexit; et simulac Cn. Lentulum consulem aspexit, concidit in curiae paene limine, recordatione, credo, Gabinii sui desiderioque Pisonis. Cuius ego de effrenato et praecipiti furore quid dicam? Haud potest gravioribus a me verbis vulnerari, quam est statim, in facto ipso, a gravissimo viro P. Servilio confectus ac

trucidatus. Cuius si etiam vim et gravitatem illam singularem ac paene divinam assequi possem: tamen non dubito, quin ea tela, quae coniecerit inimicus, quam ea, quae collega patris emisit, leviora atque hebetiora esse videantur.

II. 3. Sed tamen mei facti rationem exponere illis volo, qui hesterno die dolore me elatum, et iracundia longius prope digressum arbitrabantur, quam sapientis hominis cogitata ratio postularet. Nihil feci iratus, nihil impotenti animo, nihil non diu consideratum ac multo ante meditaturn. Ego enim, patres conscripti, inimicum me semper esse professus sum duobus, qui me, qui rempublicam, quum defendere deberent, servare possent; quumque ad consulare officium ipsis insignibus illius imperii, ad meam salutem non solum auctoritate, sed etiam precibus vestris vocarentur: primo reliquerunt, deinde prodiderunt, postremo oppugnaverunt, praemiisque nefariae pactionis funditus una cum republica oppressum extinctumque voluerunt: quique suo ductu et imperio, cruento illo atque funesto, supplicia neque a sociorum moenibus prohibere, neque hostium urbibus inferre potuerunt: excisionem, inflammationem, eversionem, depopulationem, vastitatem eam sua cum praeda meis omnibus tectis atque agris intulerunt. 4. Cum his furiis et facibus, cum his, inquam, exitiosis prodigiis ac paene huius imperii pestibus bellum mihi inexprabile dico esse susceptum: neque id tamen ipsum tantum, quantum meus ac meorum, sed tantum, quantum vester atque omnium bonorum dolor postulavit. III. In Clodium vero non est hodie meum maius odium, quam illo die fuit, quum illum ambustum religiosissimis ignibus cognovi muliebri ornatu ex incesto stupro at-

que ex domo pontificis maximi emissum. Tum, inquam, tum vidi ac multo ante prospexi, quanta tempestas excitaretur, quanta impenderet procella reipublicae. Videbam, illud scelus tam importunum, audaciam tam immanem adolescentis furentis, nobilis, vulnerati non posse arceri otii finibus: erupturum illud malum aliquando, si impunitum fuisset, ad perniciem civitatis. 5. Non multum mihi sane post ad odium accessit. Nihil enim contra me fecit odio mei, sed odio severitatis, odio dignitatis, odio reipublicae. Non me magis violavit, quam senatum, quam equites Romanos, quam omnes bonos, quam Italiam cunctam. Non denique in me sceleratior fuit, quam in ipsos deos immortales. Etenim illos eo scelere violavit, quo nemo antea: in me fuit eodem animo, quo etiam eius familiaris Catilina, si vicisset, fuisset. Itaque eum nunquam a me esse accusandum putavi, non plus, quam stipitem illum, qui, quorum hominum esset, nesciremus, nisi se Ligurem ipse esse diceret. Quid enim hunc persequar, pecudem ac belluam, pabulo inimicorum meorum et glande corruptum? qui si sensit, quo sese scelere devinxerit, non dubito, quin sit miserimus: sin autem id non videt, periculum est, ne se stuporis excusatione defendat. 6. Accedit etiam, quod exspectatione omnium fortissimo et clarissimo viro, T. Annio, devota et constituta ista hostia esse videtur: cui me praeripere desponsam iam et destinatam laudem, quum ipse eius opera et dignitatem et salutem recuperare, valde est iniquum. IV. Etenim, ut P. ille Scipio natus mihi videtur ad interitum exitiumque Karthaginis, qui illam a multis imperatoribus obsessam, oppugnatam, labefactatam, paene captam aliquando, quasi fatali eventu, solus evertit: sic

T. Annius ad illam pestem comprimendam, exstinguendam, funditus delendam natus esse videtur, et quasi divino munere donatus reipublicae. Solus ille cognovit, quemadmodum armatum civem, qui lapidibus, qui ferro alios fugaret, alios domi contineret, qui Urbem totam, qui curiam, qui forum, qui templa omnia caede incendiisque terreret, non modo vincere, verum etiam vincere oporteret. 7. Huic ego, et tali, et ita de me, ac de patria merito viro, numquam mea voluntate praeripiam eum praesertim reum, cuius ille inimicitias non solum suscepit propter salutem meam, verum etiam appetivit. Sed si etiam nunc illaqueatus iam omnium legum periculis, irretitus odio bonorum omnium, expectatione supplicii iam non diuturna implicatus, feretur tamen haesitans, et in me impetum impeditus facere conabitur: resistam et, aut concedente aut etiam adiuvante Milone, eius conatum refutabo: velut hesterno die, quum mihi stanti tacens minaretur, voce tantum attingi legum initium et iudicii. Consedit ille. Conticuit. Diem dixisset, ut fecerat: fecissem, ut ei statim tertius a praetore dies diceretur. Atque hoc sic moderetur et cogitet, si contentus sit iis sceleribus, quae commisit, esse iam consecratum Miloni: si quod in me telum intenderit, statim me esse arrepturum arma iudiciorum atque legum.

8. Atqui paullo ante, patres conscripti, concionem habuit, quae est ad me tota delata: cuius concionis primum universum argumentum sententiamque audite. Quum riseritis impudentiam hominis, tum a me de tota concione audietis. V. De religionibus, sacris et caerimoniis est concionatus, patres conscripti, P. Clodius: P. inquam Clodius sacra et religiones negligi, violari, pollui questus est. Non mirum, si hoc vobis

ridiculum videtur. Etiam sua concio risit, hominem, quomodo ipse gloriari solet, ducentis confixum senatusconsultis, quae sunt omnia contra illum pro religionibus facta, hominemque eum, qui pulvinaribus Bonae deae stuprum intulerit, eaque sacra, quae viri oculis ne imprudentis quidem aspici fas est, non solum aspectu virili, sed flagitio stuproque violarit, in concione de religionibus neglectis conqueri. 9. Itaque nunc proxima concio eius exspectatur de pudicitia. Quid enim interest, utrum ab altaribus religiosissimis fugatus de sacris et religionibus conqueratur, an ex sororum cubiculo egressus pudorem pudicitiamque defendat? Responsum haruspicum hoc recens de fremitu in concione recitavit, in quo cum aliis multis scriptum etiam illud est (id quod audistis) *loca sacra et religiosa profana haberi*. In ea caussa esse dixit domum meam, a religiosissimo sacerdote, P. Clodio, consecratam. 10. Gaudeo mihi de toto hoc ostento, quod haud scio, an gravissimum multis his annis huic ordini nuntiatum sit, datam non modo iustam, sed etiam necessariam causam esse dicendi. Reperietis enim ex hoc toto prodigio atque responso, nos de istius scelere ac furore ac de impendentibus periculis maximis prope iam voce Iovis Optimi Maximi praemoneri. 11. Sed primum expiabo religionem aedium mearum, si id facere vere ac sine cuiusquam dubitatione poterō: sin scrupulus tenuissimus residere aliquis videbitur, non modo patienti, sed etiam libenti animo portentis deorum immortalium religionique parebo.

VI. Sed quae tandem est in hac urbe tanta domus, ab ista religionis suspicione tam vacua atque pura? Quamquam vestrae domus, patres conscripti, ceterorumque civium multo maxima ex parte sunt liberae

religione, tamen una mea domus iudiciis omnibus liberata in hac urbe sola est. Te enim appello, Lentule, et te, Philippe. Ex hoc haruspicum responso decrevit senatus, ut de locis sacris religiosis ad hunc ordinem referretis. Potestisne referre de mea domo? quae (ut dixi) sola in hac urbe omni religione, omnibus iudiciis liberata est: quam primum inimicus ipse in illa tempestate ac nocte reipublicae, quum cetera scelera stilo illo impuro, Sex. Clodii ore tincto, conscripsisset, ne una quidem attigit littera religionis. Deinde eandem domum populus Romanus, cuius est summa potestas omnium rerum, comitiis centuriatis omnium aetatum ordinumque suffragiis eodem iure esse iussit, quo fuisset. 42. Postea vos, patres conscripti, non quod dubia res esset, sed ut huic furiae, si diutius in hac urbe, quam delere cuperet, maneret, vox interdiceretur, decrevistis, ut de mearum aedium religione ad pontificum collegium referretur. Quae tanta religio est, qua non in nostris dubitationibus atque in maximis superstitionibus unius P. Servilii ac M. Luculli responso ac verbo liberemur? De sacris publicis, de ludis maximis, de deorum penatium Vestaeque matris caerimoniis, de illo ipso sacrificio, quod fit pro salute populi Romani, quod post Romam conditam huius unius casti tutoris religionum scelere violatum est, quod tres pontifices statuissent, id semper populo Romano, semper senatui, semper ipsis diis immortalibus satis sanctum, satis augustum, satis religiosum esse visum est. At vero meam domum P. Lentulus, consul et pontifex, P. Servilius, M. Lucullus, Q. Metellus, M. Glabrio, M. Messalla, L. Lentulus, flamen Martialis, P. Galba, Q. Metellus Scipio, C. Fannius, M. Lepidus, L. Claudius, rex sacrorum, M. Scaurus, M.

Crassus, C. Curio, Sex. Caesar, flamen Quirinalis, Q. Cornelius, P. Albinovanus, Q. Terentius, pontifices minores, caussa cognita, duobus locis dicta, maxima frequentia amplissimorum ac sapientissimorum civium astante, omni religione, una mente, omnes liberaverunt. VII. 13. Nego umquam post sacra constituta, quorum eadem est antiquitas, quae ipsius Urbis, ulla de re, ne de capite quidem virginum Vestalium, tam frequens collegium iudicasse: quamquam ad facinoris disquisitionem interest adesse quam plurimos. Ita est enim interpretatio illa pontificum, ut iidem potestatem habeant iudicum. Religionis explanatio vel ab uno pontifice perito recte fieri potest: quod idem in iudicio capitis durum atque iniquum est. Tamen sic reperietis, frequentiores pontifices de mea domo, quam umquam de caerimoniis virginum iudicasse. Postero die frequentissimus senatus, te consule designato, Lentule, sententiae principe, P. Lentulo et Q. Metello consulibus referentibus statuit, quum omnes pontifices, qui erant huius ordinis, adessent, quumque alii, qui honoribus populi Romani antecedeabant, multa de collegii iudicio verba fecissent, omnesque iidem scribendo adessent, domum meam iudicio pontificum religione liberatam videri. 14. De hoc igitur loco sacro potissimum videntur haruspices dicere, qui locus solus ex privatis locis omnibus hoc praecipue iuris habet, ut ab ipsis, qui sacris praesunt, sacer non esse iudicatus sit? Verum referte: quod ex senatusconsulto facere debetis. Aut vobis cognitio dabitur, qui primi de hac domo sententiam dixistis, et eam religione omni liberastis: aut senatus ipse iudicabit, qui, uno illo solo antistite sacrorum dissentiente, frequentissimus antea iudicavit: aut, id quod certe fiet, ad pontifi-

ces reiicietur, quorum auctoritati, fidei, prudentiae maiores nostri sacra religionisque et privatas et publicas commendarunt. Quid ergo hi possunt aliud iudicare, ac iudicaverunt? Multae sunt domus in hac urbe, patres conscripti, atque haud scio, an paene cunctae iure optimo, sed tamen iure privato, iure hereditario, iure auctoritatis, iure Mancipi, iure nexi. Nego esse ullam domum aliam aequae privato iure atque optima lege, publico vero omni praecipuo et humano et divino iure munitam: 45. quae primum aedificatur ex auctoritate senatus, pecunia publica, deinde contra vim nefariam huius gladiatoris tot senatusconsultis munita atque septa est. VIII. Primum negotium iisdem magistratibus est datum anno superiore, ut curarent, ut sine vi mihi aedificare liceret, quibus in maximis periculis universa respublica commendari solet: deinde, quum ille saxis et ignibus et ferro vastitatem meis sedibus intulisset, decrevit senatus, eos, qui id fecissent, lege de vi, quae est in eos, qui universam rempublicam oppugnassent, teneri. Vobis vero referentibus, o post hominum memoriam fortissimi atque optimi consules, decrevit idem senatus frequentissimus, qui meam domum violasset, contra rempublicam esse facturum. 46. Nego, ullo de opere publico, de monumento, de templo, tot senatus exstare consulta, quot de mea domo, quam senatus unam, post hanc urbem constitutam, ex aerario aedificandam, a pontificibus liberandam, a magistratibus defendendam, a iudicibus puniendam putaret. P. Valerio pro maximis in rempublicam beneficiis data domus est in Velia publice*: at mihi in Palatio restituta; illi locus: at mihi etiam parietes atque tectum; illi, quam ipse privato iure tueretur: mihi, quam publice magistratus

omnes defenderent. Quae quidem ego si aut per me, aut ab aliis haberem: non praedicarem apud vos, ne nimis gloriari viderer. Sed, quum sint mihi data a vobis, quum ea attententur eius lingua, cuius antea manu eversa vos mihi et liberis meis, manibus vestris reddidistis: non ego de meis, sed de vestris factis loquor: nec vereor, ne haec mea vestrorum beneficiorum praedicatio, non grata potius, quam arrogans videatur. 47. Quamquam, si me, tantis laboribus pro communi salute perfunctum, efferret aliquando ad gloriam in refutandis maledictis improborum hominum animi quidam dolor, quis non ignosceret? Vidi enim hesterno die quemdam murmurantem; quem aiebant negare, ferre me posse, quia, quum ab hoc eodem impurissimo parricida rogarer, cuius essem civitatis, respondi, me, probantibus et vobis et equitibus Romanis, eius esse, quae carere me non potuisset. Ille, ut opinor, ingemuit. Quid igitur responderem? (quaero ex eo ipso, qui ferre me non potest:) me civem esse Romanum? litterate respondiissem. Tacuissem? desertum negotium. Potest quisquam vir, in rebus magnis cum invidia versatus, satis graviter contra inimici contumeliam sine sua laude respondere? At ipse non modo respondet, quidquid potest, quum est laccessitus: sed etiam gaudet, se ab amicis, quid respondeat, admoneri.

IX. 48. Sed, quoniam mea caussa expedita est, videamus nunc, quid haruspices dicant. Ego enim fateor, me et magnitudine ostenti et gravitate responsi et una atque constanti haruspicum voce vehementer esse commotum. Neque is sum, qui, si cui forte videor plus, quam ceteri, qui aequae, atque ego, sunt occupati, versari in studio litterarum, his delecter, aut

utar omnino litteris, quae nostros animos deterrent atque avocant a religione. Ego vero primum habeo auctores ac magistros religionum colendarum maiores nostros: quorum mihi tanta fuisse sapientia videtur, ut satis superque prudentes sint, qui illorum prudentiam, non dicam assequi, sed, quanta fuerit, perspicere possint: qui statas sollemnesque caerimonias pontificatu, rerum bene gerendarum auctoritates augurio, fatorum veteres praedictiones Apollinis vatum libris, portentorum explanationes Etruscorum disciplina contineri putarunt: quae quidem tanta est, ut nostra memoria primum Italici belli funesta illa principia, post Sullani Cinnanique temporis extremum paene discrimen, tum hanc recentem Urbis inflammandae delendique imperii coniurationem non obscurare nobis paullo ante praedixerint. 49. Deinde etiam cognovi, multa homines doctissimos sapientissimosque et dixisse et scripta de deorum immortalium numine reliquisse. Quae quamquam divinitus perscripta video, tamen eiusmodi sunt, ut ea maiores nostri docuisse illos, non ab illis didicisse videantur. Et enim quis est tam vecors, qui aut, quum suspexerit in caelum, deos esse non sentiat, et ea, quae tanta mente fiunt, ut vix quisquam arte ulla ordinem rerum ac necessitudinem persequi possit, casu fieri putet: aut, quum deos esse intellexerit, non intelligat, eorum numine hoc tantum imperium esse natum et auctum et retentum? Quam volumus licet, patres conscripti, ipsi nos amemus: tamen nec numero Hispanos, nec robore Gallos, nec calliditate Poenos, nec artibus Graecos, nec denique hoc ipso huius gentis ac terrae domestico nativoque sensu Italos ipsos ac Latinos, sed pietate ac religione, atque hac una sapientia, quod

deorum immortalium numine omnia regi gubernari-
que perspeximus, omnes gentes nationesque supera-
vimus.

X. 20. Quare, ne plura de re minime loquar dubia,
adhibete animos, et mentes vestras, non solum aures
ad haruspicum vocem admovete: QUOD IN AGRO LA-
TINIENSI AUDITUS EST STREPITUS CUM FREMITU.
Mitto haruspices, mitto illam veterem ab ipsis diis im-
mortalibus, ut hominum fama est, Etruriae datam
disciplinam: nos nonne haruspices esse possumus?
EXAUDITUS IN AGRO PROPINQUO ET SUBURBANO EST
STREPITUS QUIDAM RECONDITUS, ET HORRIBILIS
FREMITUS ARMORUM. Quis est ex gigantibus illis,
quos poetae ferunt bellum diis immortalibus intulis-
se, tam impius, qui hoc tam novo tantoque motu non
magnum aliquid deos populo Romano praemonstrare
et praecinere fateatur? De ea re scriptum est, postula-
tiones esse Iovi, Saturno, Neptuno, Telluri, diis cae-
lestibus. 21. Audio, quibus diis violatis expiatio de-
beat: sed, hominum quae ob delicta, quaero. LU-
DOS MINUS DILIGENTER FACTOS, POLLUTOSQUE.
Quos ludos? Te appello, Lentule, (tui sacerdotii sunt
tensae, curricula, praecentio, ludi, libationes, epulae-
que ludorum publicorum,) vosque, pontifices, ad quos
epulones Iovis Optimi Maximi, si quid est praeter-
missum aut commissum, afferunt: quorum de senten-
tia illa eadem renovata atque instaurata celebrantur:
qui sunt ludi minus diligenter facti? quanto aut quo
scelere polluti? Respondebis et pro te et pro collegis
tuis et pro pontificum collegio, nihil cuiusquam aut
negligentia contemptum aut scelere esse pollutum:
omnia sollemnia ac iusta ludorum, omnibus rebus ob-
servatis, summa cum caerimonia esse servata.

XI. 22. Quos igitur haruspices ludos minus diligenter factos pollutosque esse dicunt? Eos, quorum ipsi dii immortales atque illa Mater Idaea te, te, Cn. Lentule, cuius abavi manibus esset accepta, spectatorem esse voluit. Quod ni tu Megalesia illo die spectare voluisses, haud scio an vivere nobis atque his de rebus iam queri liceret. Vis enim innumerabilis incitata, ex omnibus vicis collecta, servorum ab hoc aedile religioso repente fornicibus ostiisque omnibus in scenam, signo dato, immissa irrupit. Tua tum, tua, Cn. Lentule, eadem virtus fuit, quae in privato quondam tuo proavo. Te, nomen, imperium, vocem, aspectum, impetum tuum stans senatus equitesque Romani et omnes boni sequebantur, quum ille servorum et ludiorum multitudini senatum populumque Romanum vinetum ipso consessu et constrictum spectaculis atque impeditum turba et angustiis tradidisset. 23. An, si ludius constitit, aut tibicen repente conticuit, aut puer ille patrimus et matrimus, si terram non tenuit, aut tensam, aut lorum amisit, aut si aedilis verbo aut simpulo aberravit, ludi sunt non rite facti, eaque errata expiantur, et mentes deorum immortalium ludorum instauratione placantur: si ludi ab laetitia ad metum traducti sunt, si non intermissi, sed perempti atque sublati sunt, si civitati universae scelere eius, qui ludos ad luctum conferre voluit, exstiterunt dies illi festi paene funesti; dubitabimus, quos ille fremitus nuntiet ludos esse pollutos? 24. Ac si volumus ea, quae de quoque deo nobis tradita sunt, recordari: hanc Matrem magnam, cuius ludi violati, polluti, paene ad caedem et ad funus civitatis conversi sunt, hanc, inquam, accepimus agros et nemora cum quodam strepitu fremituque peragraré. XII. Haec igitur

vobis, haec populo Romano et scelerum indicia ostendit et periculorum signa patefecit. Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante templum, in ipso Matris magnae conspectu, Megalensibus fieri celebrarique voluerunt? qui sunt more institutisque maxime casti, sollemnes, religiosi; quibus ludis primum ante populi consessum senatui locum P. Africanus iterum consul ille maior dedit: ut eos ludos haec lues impura pollueret: quo si qui liber aut spectandi aut etiam religionis causa accesserat, manus afferebantur: quo matrona nulla adiit, propter vim consessumque servorum. Ita ludos eos, quorum religio tanta est, ut ex ultimis terris arcessita in hac urbe consederit; qui uni ludi ne verbo quidem appellantur Latino, ut vocabulo ipso et appetita religio externa, et Matris magnae nomine suscepta declaretur: hos ludos servi fecerunt, servi spectaverunt: tota denique, hoc aedile, servorum Megalesia fuerunt. 25. Pro dii immortales! qui magis nobiscum loqui possetis, si essetis versareminique nobiscum? ludos esse pollutos significatis ac plane dicitis. Quid magis deformatum, inquinatum, perversum, conturbatum dici potest, quam omne servitium, permissu magistratus, liberatum, in alteram scenam immissum, alteri praepositum, ut alter consessus potestati servorum obiiiceretur, alter servorum totus esset? Si examen apum ludis in scenam venisset, haruspices acciendos ex Etruria putaremus: videmus universi repente examina tanta servorum immissa in populum Romanum septum atque inclusum, et non commovemur? Atque in apum fortasse examine nos ex Etruscorum scriptis haruspices, ut a servitio caveremus, monerent. 26. Quod igitur ex aliquo disiuncto diversoque monstro significa-

tum caveremus, id quum ipsum sibi monstrum est, et quum in eo ipso periculum est, ex quo periculum portenditur, non pertimescemus? Istiusmodi Megalesia fecit pater tuus? istiusmodi patruus? Is mihi etiam generis sui mentionem facit, quum Athenionis aut Spartaci exemplo ludos facere maluerit, quam Caii aut Appii Claudiorum? Illi quum ludos facerent, servos de cavea exire iubebant: tu in alteram servos immisisti, ex altera liberos eiecisti. Itaque qui antea voce praeconis a liberis semovebantur, tuis ludis non voce, sed manu liberos a se segregabant. XIII. Ne hoc quidem tibi in mentem veniebat, Sibyllino sacerdoti, haec sacra maiores nostros ex vestris libris expetisse? si illi sunt vestri, quos tu impia mente conquiris, violatis oculis legis, contaminatis manibus attrectas. 27. Hac igitur vate suadente quondam, defessa Italia Punico bello atque ab Hannibale vexata, sacra ista maiores nostri ascita ex Phrygia Romae collocaverunt: quae vir is accepit, qui est optimus populi Romani iudicatus, P. Scipio: femina autem, quae matronarum castissima putabatur, Q. Claudia: cuius priscam illam severitatem sacrificii mirifice tua soror existimatur imitata. Nihil te igitur neque maiores tui, coniuncti cum his religionibus, neque sacerdotium ipsum, quo est haec tota religio constituta, neque curulis aeditas, quae maxime hanc tueri religionem solet, permovit, quo minus castissimos ludos omni flagitio pollueres, dedecore maculares, scelere obligares? 28. Sed quid ego id admiror? qui, accepta pecunia, Pessinuntem ipsum, sedem domiciliumque Matris deorum, vataris, et Brogitaro Gallograeco, impuro homini ac nefario, cuius legati, te tribuno, dividere in aede Castoris tuis operis nummos solebant, totum illum locum

fanumque vendideris? sacerdotem ab ipsis aris pulvinaribusque detraxeris? omina illa, quae vetustas, quae Persae, quae Syri, quae reges omnes, qui Europam Asiamque tenuerunt, semper summa religione coluerunt, perverteris? quae denique nostri maiores tam sancta duxerunt, ut, quum refertam Urbem atque Italiam fanorum haberemus, tamen nostri imperatores maximis et periculosissimis bellis huic deae vota facerent, eaque in ipso Pessinunte ad illam ipsam principem aram et in illo loco fanoque persolverent. 29. Quod quum Deiotarus religione sua castissime tueretur, quem unum habemus in orbe terrarum fidelissimum huic imperio atque amantissimum nostri nominis: Brogitaro, ut ante dixi, addictum pecunia tradidisti. Atque hunc tamen Deiotarum, saepe a senatu regali nomine dignum existimatum, clarissimorum imperatorum testimoniis ornatum, tu etiam regem appellari cum Brogitaro iubes. Sed alter est rex iudicio senatus per nos, pecunia Brogitarus per te appellatus: alterum putabo regem, si habuerit, unde tibi solvat, quod ei per syngrapham credidisti. Nam quum multa regia sunt in Deiotaro, tum illa maxime, quod tibi nummum nullum dedit; quod eam partem legis tuae, quae congruebat cum iudicio senatus, ut ipse rex esset, non repudiavit: quod Pessinuntem, per scelus a te violatum et sacerdote sacrisque spoliatum, recuperavit, ut in pristina religione servaret: quod caerimonias, ab omni vetustate acceptas, a Brogitaro pollui non sinit, mavultque generum suum munere tuo, quam illud fanum antiquitate religionis carere. Sed, ut ad haec haruspicum responsa redeam, ex quibus est primum de ludis: quis est, qui id non totum in istius ludos praedictum et responsum esse fateatur?

XIV. 30. Sequitur de locis sacris, religiosis. O impudentiam miram! de mea domo dicere audes? Committe vel consulibus vel senatui vel collegio pontificum tuam. Ac mea quidem his tribus omnibus iudiciis, ut dixi antea, liberata est. At in iis aedibus, quas tu, Q. Seio, equite Romano, viro optimo, per te apertissime interfecto, tenes, sacellum dico fuisse et aras. Tabulis hoc censorum, memoria multorum firmabo ac docebo. 31. Agatur modo haec res, (quod ex eo senatus consulto, quod nuper est factum, referri ad vos necesse est,) habeo, quae de locis religiosis velim dicere. Quum de domo tua dixero, in qua tamen ita est inaedificatum sacellum, ut alius fecerit, tibi tantummodo sit demoliendum: tum videbo, num mihi necesse sit de aliis etiam aliquid dicere. Putant enim nonnulli ad me pertinere, armamentarium Telluris aperire. Nuper id patuisse dicunt, et ego recordor. Nunc sanctissimam partem ac sedem maximae religionis privato dicunt vestibulo contineri. Multa me movent; quod aedes Telluris est curationis meae: quod is, qui illud armamentarium sustulit, meam domum pontificum iudicio liberatam secundum fratrem suum iudicatam esse dicebat. Movet me etiam in hac caritate annonae, sterilitate agrorum, inopia frugum religio Telluris, et eo magis, quod eodem ostento Telluri postulatio deberi dicitur. 32. Vetera fortasse loquimur: quamquam hoc si minus civili iure perscriptum est, lege tamen naturae, communi iure gentium sancitum est, ut nihil mortales a diis immortalibus usu capere possint. XV. Verumtamen antiqua negligimus: etiamne ea negligemus, quae fiunt quum maxime: quae videmus? L. Pisonem, quis nescit, his ipsis temporibus maximum et sanctissimum Dianae

sacellum in Caeliculo sustulisse? Adsunt vicini eius loci: multi sunt etiam in hoc ordine, qui sacrificia gentilitia, illo ipso in sacello, statuto loco, anniversarii factitarint. Et quaerimus, dii immortales quae loca desiderent, quid significant, de quo loquantur? A Sex. Serrano sanctissima sacella suffossa, inaedificata, oppressa, summa denique turpitudine esse foedata nescimus? 33. Tu meam domum religiosam facere potuisti? Ecqua mente? quam amiseras. Qua manu? qua disturbaras. Qua voce? qua incendi iusseras. Qua lege? quam ne in illa quidem impunitate tua scripseras. Quo pulvinari? quod stupraras. Quo simulacro? quod ereptum ex meretricis sepulcro in imperatoris monumento collocaras. Quid habet mea domus religiosi, nisi quod impuri et saerilegi parietem tangit? Itaque, ne quis meorum imprudens introspicere possit tuam domum, ac te sacra illa tua facientem videre; tollam altius tectum: non ut ego te despiciam, sed ne tu aspicias urbem eam, quam delere voluisti.

XVI. 34. Sed iam haruspicum reliqua responsa videamus. ORATORES CONTRA IUS FASQUE INTERFECTOS. Quid est hoc? de Alexandrinis esse video sermonem: quem ego non refuto. Sic enim sentio, ius legatorum, quum hominum praesidio munitum sit, tum etiam divino iure esse vallatum. Sed quaero ab illo, qui omnes indices tribunus e carcere in forum effudit, cuius arbitrio siccae omnes nunc atque omnia venena tractantur, qui cum Hermarcho Chio syngraphas fecit: ecquid sciat, unum acerrimum adversarium Hermarchi, Theodosium, legatum ad senatum a civitate libera missum, sica percussum? quod non minus, quam de Alexandrinis, indignum diis immortalibus esse visum, certo scio. 35. Nec confero nunc in te

unum omnia. Spes maior esset salutis, si praeter te nemo esset impurus: plures sunt: hoc et tu tibi confidis magis, et nos prope iure diffidimus. Quis Platonem ex Orestide, quae pars Macedoniae libera est, hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Thessalonicam ad nostrum (ut se ipse appellavit) imperatorem venisse nescit? quem ille propter pecuniam, quam ab eo extorquere non poterat, in vincula coniecit, et medicum intromisit suum, qui legato, socio, amico, libero foedissime et crudelissime venas incidere. Secures suas cruentari scelere noluit: nomen quidem populi Romani tanto scelere contaminavit, ut id nulla re possit, nisi ipsius supplicio, expiari. Quales hunc carnifices putamus habere, qui etiam medicis suis non ad salutem, sed ad necem utatur?

XVII. 36. Sed recitemus, quid sequatur. FIDEM ET IUSIURANDUM NEGLECTUM. Hoc quid sit, per se ipsum non facile interpretor, sed ex eo, quod sequitur, suspicor de tuorum iudicum manifesto periurio dici, quibus olim erepti essent nummi, nisi a senatu praesidium postulassent. Quare autem de his dici suspicer, haec caussa est, quod sic statuo, et illud in hac civitate esse maxime illustre atque insigne periurium, et te ipsum tamen in periurii poenam ab iis, quibus cum coniurasti, non vocari.

37. Et video, in haruspicum responsis haec esse subiuncta, SACRIFICIA VETUSTA OCCULTAEQUE MINUS DILIGENTER FACTA POLLUTAEQUE. Haruspices haec loquuntur, an patrii penatesque dii? Multi enim sunt, credo, in quos huius maleficii suspicio cadat, quis praeter hunc unum? Obscure dicitur, quae sacra polluta sint? quid planius, quid gravius, quid religiosius dici potest? VETUSTA OCCULTAEQUE. Nego ulli

verba Lentulum, gravem oratorem ac disertum, saepius, quum te accusaret, usurpasse, quam haec, quae nunc ex Etruscis libris in te conversa atque interpretata dicuntur. Etenim quod sacrificium tam vetustum est, quam hoc, quod a regibus aequale huic urbi accepimus? Quod autem tam occultum, quam id, quod non solum curiosos oculos excludit, sed etiam errantes? quo non modo improbitas, sed ne imprudentia quidem possit intrare? quod quidem sacrificium nemo ante P. Clodium, omni memoria, violavit, nemo umquam adiit, nemo neglexit, nemo vir aspicere non horruit: quod fit per virgines Vestales, fit pro populo Romano? fit in ea domo, quae est in imperio, fit incredibili caerimonia, fit ei deae, cuius ne nomen quidem viros scire fas est: quam iste idcirco Bonam dicit, quod in tanto sibi scelere ignoverit. XVIII. Non ignovit, mihi crede, non. Nisi forte tibi ignotum putas, quod te iudices emiserunt excussum et exhaustum, suo iudicio absolutum, omnium condemnatum, aut quod oculos, ut opinio illius religionis est, non perdidisti. 38. Quis enim ante te sacra illa vir sciens viderat, ut quisquam poenam, quae sequeretur illud scelus, scire posset? An tibi luminis obsesset caecitas plus, quam libidinis? ne id quidem sentis, conniventes illos oculos abavi tui magis optandos fuisse, quam hos flagrantis sororis? Tibi vero, si diligenter attenderis, intelliges hominum poenas deesse adhuc, non deorum. Homines te in re foedissima defenderunt: homines turpissimum nocentissimumque laudarunt: homines prope confitentem [propter pecuniam] iudicio liberaverunt: hominibus iniuria tui stupri illata in ipsos dolori non fuit: homines tibi arma, alii in me, alii post in illum invictum civem dederunt: hominum beneficia prorsus concedo

tibi; ac maiora non esse quaerenda. 39. A diis quidem immortalibus quae potest homini maior esse poena, furore atque dementia? nisi forte in tragoediis, quos vulnere ac dolore corporis cruciari vides et consumi, graviores deorum immortalium iras subire, quam illos, qui furentes inducuntur, putas. Non sunt illi eiulatus et gemitus Philoctetae tam miseri (quamquam sunt acerbi), quam illa exsultatio Athamantis, et quam somnium matricidarum. Tu, quum furiales in concionibus voces mittis, quum domos civium evertis, quum lapidibus optimos viros foro pellis, quum ardentes faces in vicinorum tecta iactas, quum aedes sacras inflammas, quum servos concitas, quum sacra ludosque conturbas, quum uxorem sororemque non discernis; quum, quod in eas cubile, non sentis; quum baccharis, quum furis: tum das eas poenas, quae solae sunt hominum scelerei a diis immortalibus constitutae. Nam corporis quidem nostri infirmitas multos subit casus per se: denique ipsum corpus tenuissima saepe de causa conficitur: deorum tela in impiorum mentibus figuntur. Quare miserior es, quum in omnem fraudem raperis oculis, quam si omnino oculos non habueris.

XIX. 40. Sed, quoniam de iis omnibus, quae haruspices commissa esse dicunt, satis est dictum, videamus, quid iidem haruspices a diis iam immortalibus dicant moneri. Monent, NE PER OPTIMATUM DISCORDIAM DISSENSIIONEMQUE PATRIBUS PRINCIPIBUSQUE CAEDES PERICULAQUE CREENTUR, AUXILIOQUE DEMINUTI DEFICIENTUR, QUAE RE AD UNUM IMPERIUM PROVINCIAE REDEANT, EXERCITUSQUE PULSUS, DEMINUTIOQUE ACCEDAT. Haruspicum verba sunt haec omnia: nihil addo de meo. Quis igitur

hanc optimatium discordiam molitur? Idem iste: nec ulla vi ingenii aut consilii sui, sed quodam errore nostro: quem quidem ille, quod obscurus non erat, facile perspexit. Hoc enim etiam turpius afflicatur respublica, quod ne ab eo quidem vexatur, ut, tamquam fortis in pugna vir, acceptis a forti adversario vulneribus adversis et honestis, cadere videatur. 41. Ti. Gracchus convellit statum civitatis: qua gravitate vir! qua eloquentia! qua dignitate! nihil ut a patris avique Africani praestabili insignique virtute, praeterquam quod a senatu desciverat, deflexisset. Secutus est C. Gracchus; quo ingenio! quanta vi! quanta gravitate dicendi! ut dolerent boni omnes, non illa tanta ornamenta ad meliorem mentem voluntatemque esse conversa. Ipse L. Saturninus ita fuit effrenatus et paene demens, ut auctor esset egregius, et ad animos imperitorum excitandos inflammandosque perfectus. Nam quid ego de P. Sulpicio loquar? cuius tanta in dicendo gravitas, tanta iucunditas, tanta brevitās fuit, ut posset, vel ut prudentes errarent vel ut boni minus bene sentirent, perficere dicendo. Cum his conflictari, et pro salute patriae quotidie dimicare, erat omnino illis, qui tum rempublicam gubernabant, molestum, sed habebat ea molestia quamdam tamen dignitatem.

XX. 42. Hic vero, de quo ego ipse tam multa nunc dico, pro dii immortales! quid est? quid valet? quid affert, ut tanta civitas, si cadet, (quod dii omen obruant!) a viro tamen confecta videatur? qui post patris mortem primam illam aetatulam suam ad scurrarum locupletium libidines detulit: quorum intemperantia expleta, in domesticis est germanitatis stupris volutatus: deinde iam robustus, provinciae se ac rei militari dedit, atque ibi piratarum contumelias perpeusus,

etiam Cilicum libidines Barbarorumque satiavit: post, exercitu L. Luculli sollicitato per nefandum scelus, fugit illinc, Romaeque, recenti adventu suo, cum propinquis suis decidit, ne reos faceret: a Catilina pecuniam accepit, ut turpissime praevaricaretur. Inde cum Murena se in Galliam contulit: in qua provincia mortuorum testamenta conscripsit, pupillos necavit, nefarias cum multis scelerum pactiones societatesque conflavit. Unde ut rediit, quaestum illum maxime secundum uberemque, campestem, totum ad se ita redegit, ut homo popularis fraudaret improbissime populum, idemque vir clemens divisores omnium tribuum domi ipse suae crudelissima morte mactaret. 43. Exorta est illa reipublicae, sacris, religionibus, auctoritati vestrae, iudiciis publicis funesta quaestura: in qua idem iste deos hominesque, pudorem, pudicitiam, senatus auctoritatem, ius, fas, leges, iudicia violavit. Atque hic ei gradus, (o misera tempora stultasque nostras discordias!) P. Clodio gradus ad rempublicam hic primus est aditus ad popularem iactationem atque ascensus. Nam Ti. Graccho invidia Numantini foederis, cui feriendo, quaestor C. Mancini consulis quum esset, interfuerat, et in eo foedere improbando senatus severitas dolori et timori fuit: istaque res illum, fortem et clarum virum, a gravitate patrum desciscere coegit. C. autem Gracchum mors fraterna, pietas, dolor, magnitudo animi ad expetendas domestici sanguinis poenas excitavit. Saturninum, quod in anno-nae caritate quaestorem a sua frumentaria procuratione senatus amovit, eique rei M. Scaurum praefecit, scimus dolore factum esse popularem. Sulpicium, ab optima caussa profectum, Caioque Iulio, consulatum contra leges petenti, resistantem, longius, quam vo-

luit, popularis aura provexit. XXI. 44. Fuit in his omnibus caussa, etsi non iusta, (nulla enim potest cuiquam male de republica merendi iusta esse caussa,) gravis tamen, et cum aliquo animi, et virili dolore coniuncta. P. Clodius a crocota, a mitra, a muliebribus soleis purpureisque fasciis, a strophio, a psalterio, a flagitio, a stupro est factus repente popularis. Nisi eum mulieres exornatum ita deprehendissent: nisi ex eo loco, quo eum adire fas non erat, ancillarum beneficio emissus esset: populari homine populus Romanus, respublica cive tali careret. Hanc ob amenitiam, in discordiis nostris, de quibus ipsis, his prodigiis recentibus, a diis immortalibus admonemur, arreptus est unus ex patriciis, cui tribuno plebis fieri non liceret. 45. Quod anno ante frater Metellus, et concors etiam tum senatus, principe Cn. Pompeio sententiam dicente, excluserat, acerrimeque una voce ac mente restiterat: id post dissidium optimatum, de quo ipso nunc monemur, ita perturbatum itaque permutatum est, ut, quod frater consul, ne fieret, obstiterat, quod affinis et sodalis, vir clarissimus, qui illum reum non laudarat, excluserat: id is consul efficeret in discordiis principum, qui illi unus inimicissimus esse debuerat: et eo fecisse auctore se diceret, cuius auctoritatis neminem posset poenitere. Iniecta est fax foeda ac luctuosa reipublicae: petita est auctoritas vestra, gravitas amplissimorum ordinum, consensus honorum omnium, totus denique civitatis status. Haec enim certe petebantur, quum in me, cognitorem harum omnium rerum, illa flamma illorum temporum coniciebatur. Excepi, et pro patria solus exarsi: sic tamen, ut vos, iisdem ignibus circumsepti, me primum ictum pro vobis et fumantem videretis. XXII. 46. Non

sedabantur discordiae, sed etiam crescebat in eos odium, a quibus nos defendi putabamur. Ecce, iisdem auctoribus, Pompeio principe, qui cupientem Italiam, populum Romanum desiderantem, flagitantes vos non auctoritate sua solum, sed etiam precibus ad meam salutem excitavit, restituti sumus. Sit discordiarum finis: aliquando a diuturnis dissensionibus conquiescamus. Non sinit eadem ista labes: eas habet conciones, ea miscet ac turbat, ut se modo his, modo vendat illis: nec tamen ita, ut se quisquam, si ab isto laudatus sit, laudatiorem putet; sed ut eos, quos non amant, ab eodem gaudeant vituperari. Atque ego hunc non miror. Quid enim faciat aliud? Illos homines sapientissimos gravissimosque miror: primum, quod quemquam clarum hominem atque optime de republica meritum impurissimi voce hominis violari facile patiuntur: deinde, quod existimant, perditum hominis profligatque maledictis posse, id quod minime conducit ipsis, cuiusquam gloriam dignitatemque violari: postremo, quod non sentiunt id, quod tamen mihi iam suspicari videntur, illius furentes ac volaticos impetus in se ipsos posse converti. 47. Atque ex hac nimia nonnullorum alienatione a quibusdam haerent ea tela in republica, quae quamdiu haerebant in uno me, graviter equidem, sed aliquanto levius ferebam. An iste, nisi primo se dedisset iis, quorum animos a vestra auctoritate seiunctos esse arbitrabatur, nisi eos in caelum suis laudibus praeclarus auctor extolleret, nisi exercitum C. Caesaris, (in quo fallebat, sed eum nemo redarguebat,) nisi eum, inquam, exercitum signis infestis in curiam se immissurum minitaretur: nisi Cn. Pompeio adiutore, M. Crasso auctore, quae faciebat, facere clamaret: nisi consules causam con-

iunxisse secum, in quo uno non mentiebatur, confirmaret: tam crudelis mei, tam sceleratus reipublicae vexator esse potuisset? XXIII. 48. Idem, posteaquam respirare vos a metu caedis, emergere auctoritatem vestram e fluctibus illius servitutis, reviviscere memoriam ac desiderium mei vidit, vobis se coepit subito fallacissime venditare. Tum leges Iulias contra auspicia latas, et hic, et in concionibus dicere: in quibus legibus inerat curiata illa lex, quae totum eius tribunatum continebat: quam caecus amentia non videbat: producebat fortissimum virum, M. Bibulum: quaerebat ex eo, C. Caesare leges ferente, de caelo semperne servasset? semper se ille servasse dicebat. Augures interrogabat, quae ita lata essent, rectene lata essent? Illi vitio lata esse dicebant. Ferebant in oculis hominem quidam boni viri et de me optime meriti: sed illius, ut ego arbitror, furoris ignari. Longius processit: in ipsum Cn. Pompeium, auctorem, ut praedicare est solitus, consiliorum suorum, invehi coepit. Inibat gratiam a nonnullis. 49. Tum vero elatus spe, posse se, quoniam togatum domestici belli exstinctorem nefario scelere foedasset, illum etiam, illum externorum bellorum hostiumque victorem affligere: tum est illa in templo Castoris scelerata et paene deletrix huius imperii sica deprehensa: tum ille, cui nulla hostium diutius urbs unquam fuit clausa, qui omnes angustias, omnes altitudines, omnium obiecta tela semper vi et virtute perfregit, obsessus est ipse domi; meque nonnulla imperitorum vituperatione timiditatis meae consilio et facto suo liberavit. Nam si Cn. Pompeio, viro uni omnium fortissimo, quicumque nati sunt, miserum magis fuit, quam turpe, quamdiu ille tribunus plebis fuit, lucem non aspicere, carere publico, minas

eius perferre, quum in concionibus diceret, velle se in Carinis aedificare alteram porticum, quae Palatio responderet: certe mihi exire domo mea, ad privatum dolorem fuit luctuosum, ad rationem reipublicae gloriosum. XXIV. 50. Videtis igitur hominem per seipsum iampridem afflictum ac iacentem perniciosis optimatum discordiis excitari: cuius initia furoris dissensionibus eorum, qui tum a vobis seiuncti videbantur, sustentata sunt. Reliqua iam praecipitantis tribunatus etiam post tribunatum obtrectatores eorum atque adversarii defenderunt: ne a republica reipublicae pestis removeretur, restiterunt: etiam, ne caussam diceret: etiam, ne privatus esset. Etiamne in sinu atque in deliciis quidam optimi viri viperam illam venenatam ac pestiferam habere potuerunt? quo tandem decepti munere? Volo, inquiunt, esse, qui in concione detrahat de Pompeio. Detrahat ille vituperando? Velim sic hoc vir summus atque optime de mea salute meritis accipiat, ut a me dicitur: dicam quidem certe, quod sentio. Mihi, medius fidius, tum de illius amplissima dignitate detrahere, quum illum maximis laudibus efferebat, videbatur. 54. Utrum tandem C. Marius splendidior, quum eum C. Glaucia laudabat, an quum eundem iratus postea vituperabat? an ille demens et iampridem ad poenam exitiumque praiceps, foedior atque inquinatior in Cn. Pompeio accusando, quam in universo senatu vituperando fuit? quod quidem miror, quum alterum gratum sit iratis, alterum esse tam bonis civibus non acerbum. Sed, ne id viros optimos diutius delectet, legant hanc eius concionem, de qua loquor: in qua Pompeium ornat, an potius deformat? certe laudat, et unum esse in hac civitate dignum huius imperii gloria dicit, et significat,

se illi esse amicissimum, et reconciliationem gratiae esse factam. 52. Quod ego quamquam, quid sit, nescio: tamen hoc statuo, hunc, si amicus esset Pompeio, laudaturum illum non fuisse. Quid enim, si ille inimicissimus esset, amplius ad eius laudem minuendam facere potuisset? Videant ii, qui illum Cn. Pompeio inimicum esse gaudebant, ob eamque causam in tot tantisque sceleribus connivebant, et nonnumquam eius indomitos atque effrenatos furores plausu etiam suo prosequiebantur, quam se cito inverterit. Nunc enim iam laudat illum: in eos invehitur, quibus se antea venditabat. Quid existimatis eum, si reditus ei gratiae patuerit, esse facturum, qui tam libenter in opinionem gratiae irrepat? XXV. 53. Quas ego alias optimatum discordias a diis immortalibus definiri putem? nam hoc quidem verbo neque P. Clodius neque quisquam de gregalibus eius aut de consiliariis designatur. Habent Etrusci libri certa nomina, quae in id genus civium cadere possunt. DETERIORES, REPULSOS, quod iam audietis, hos appellant, quorum et mentes et res sunt perditae longeque a communi salute disiunctae. Quare, quum dii immortales monent de optimatum discordiis: de clarissimorum et optime meritorum civium dissensione praedicunt: quum principibus periculum caedemque portendunt: in tuto collocant Clodium, qui tantum abest a principibus, quantum a puris, quantum a religiosis. 54. Vobis, o clarissimi atque optimi cives, et vestrae saluti consulendum et prospiciendum vident. Caedes principum ostenditur: id, quod interitum optimatum sequi necesse est, adiungitur. Ne in unius imperium res recidat, admonemur. Ad quem metum si deorum monitis non duceremur, tamen ipsi nostro sensu coniecturaque

raperemur. Neque enim ullus alius discordiarum solet esse exitus inter claros et potentes viros, nisi aut universus interitus, aut victoris dominatus, aut regnum. Dissensit cum Mario, clarissimo cive, consul nobilissimus et fortissimus, L. Sulla. Horum uterque ita cecidit victus, ut victor idem regnaverit. Cum Octavio collega Cinna dissedit. Utrique horum secunda fortuna regnum est largita, adversa mortem. Idem iterum Sulla superavit: tum sine dubio habuit regalem potestatem, quamquam rempublicam recuperavit.

55. Inest hoc tempore haud obscurum odium, atque id insitum penitus et inustum animis hominum amplissimorum: dissident principes: captatur occasio. Qui non tantum opibus valent, nescio quam fortunam tamen ac tempus exspectant. Qui sine controversia plus possunt, hi fortasse nonnumquam consilia ac sententias inimicorum suorum extimescunt. Tollatur haec e civitate discordia. Iam omnes isti, qui portenduntur metus, exstinguentur: iam ista serpens, quae tum hic delitescit, tum se emergit et fertur illuc, compressa atque illisa morietur. XXVI. Monent enim iidem, ne occultis consiliis respublica laedatur. Quae sunt occultiora, quam eius, qui in concione ausus est dicere, iustitium edici oportere, iurisdictionem intermitteri, claudi aerarium, iudicia tolli? nisi forte existimatis, hanc tantam colluvionem illi, tantamque eversionem civitatis in mentem subito in Rostris nec cogitanti venire potuisse. Est quidem ille plenus vini, stupri, somni plenusque inconsideratissimae ac dementissimae temeritatis. Verumtamen nocturnis vigiliis, etiam coitione hominum, iustitium illud concoctum ac meditatum est. Mementote, patres conscripti, verbo illo ne-

fario tentatas aures vestras, et perniciosam viam, audiendi consuetudine, esse munitam.

56. Sequitur illud, NE DETERIORIBUS REPULSISQUE HONOS AUGEATUR. Repulsos videamus: nam deteriores qui sint, post docebo. Sed tamen in eum cadere hoc verbum maxime, qui sit unus omnium mortalium sine ulla dubitatione deterrimus, concedendum est. Qui sunt igitur repulsi? Non, ut opinor, ii, qui aliquando honorem, vitio civitatis, non suo, non sunt assecuti. Nam id quidem multis saepe optimis civibus atque honestissimis viris accidit. Repulsi sunt ii, quos ad omnia progredientes, quos munera contra leges gladiatoria parantes, quos apertissime largientes non solum alieni, sed etiam sui, vicini, tribules, urbani, rustici repulerunt. Hi ne honore augeantur, mone-mur. Debet esse gratum, quod praedicunt: sed tamen huic malo populus Romanus ipse, nullo haruspicum admonitu, sua sponte prospexit. 57. Deteriores cave-te; quorum quidem magna est natio: sed tamen eorum omnium hic dux est atque princeps. Etenim, si unum hominem deterrimum poeta praestanti aliquis ingenio fictis conquisitisque vitiis deformatum vellet inducere: nullum profecto dedecus reperire posset, quod in hoc non inesset, multaque in eo penitus defixa atque haerentia praeteriret. XXVII. Parentibus et diis immortalibus et patriae nos primum natura conciliat. Eodem enim tempore et suscipimur in lucem et hoc caelesti spiritu augemur et certam in sedem civitatis ac libertatis ascribimur. Iste parentum nomen, sacra, memoriam, gentem Fonteiano nomine obruit: deorum ignes, solia, mensas, abditos ac penetrales focos, occulta, et maribus non invisa solum, sed etiam inaudita sacra inexpiabili scelere pervertit, idemque

earum templum inflammavit dearum, quarum ope etiam aliis incendiis subvenitur. 58. Quid de patria loquar? qui primum eum civem vi, ferro, periculis, Urbe, omnibus patriae praesidiis depulit, quem vos patriae conservatorem esse saepissime iudicaveratis: deinde everso senatus, ut ego semper dixi, comite, duce, ut ille dicebat, senatum ipsum, principem salutis mentisque publicae, vi, caede incendiisque pervertit: sustulit duas leges, Aeliam et Fufiam, maxime reipublicae salutare: censuram exstinxit: intercessionem removit: auspicia delevit: consules, sceleris sui socios, aerario, provinciis, exercitu armavit: reges, qui erant, vendidit; qui non erant, appellavit: Cn. Pompeium vi, ferro domum compulit: imperatorum monumenta evertit: inimicorum domos disturbavit: vestris monumentis nomen suum inscripsit. Infinita sunt scelera, quae ab illo in patriam sunt edita. Quid, quae in singulos cives, quos necavit? socios, quos diripuit? imperatores, quos prodidit? exercitus, quos tentavit? 59. Quid vero? ea quanta sunt, quae in ipsum se scelera, quae in suos edidit? Quis minus umquam pepercit hostium castris, quam ille omnibus corporis sui partibus? Quae navis umquam in flumine publico tam vulgata omnibus, quam istius aetas fuit? Quis umquam nepos tam libere est cum scortis, quam hic cum sororibus volutatus? Quam denique tam immanem Charybdim poetae fingendo exprimere potuerunt, quae tantos exhaurire gurgites posset, quantas iste Byzantiorum Brogitarorumque praedas exsorbuit? aut tam eminentibus canibus Scyllam, tamque ieiunis, quam, quibus istum videtis, Gelliis, Clodiis, Titiiis, Rostra ipsa mandentem?

60. Quare, id quod extremum est in haruspicum

sponsis, PROVIDETE, NE REIPUBLICAE STATUS
 atque IMMUTETUR. Etenim vix haec, si undique fulcia-
 rendum, iam labefacta, vix, inquam, innixa in omnium
 erabilia strum humeris cohaerebunt. XXVIII. Fuit quon-
 iam et ex ita firma haec civitas et valens, ut negligentiam
 r invicturatus, vel etiam iniurias civium ferre posset. Iam
 orum notipotes. Aerarium nullum est: vectigalibus non
 ritudine, untur, qui redemerunt: auctoritas principum ceci-
 et modera: consensus ordinum est divulsus: iudicia perie-
 rum specat: suffragia descripta tenentur a paucis: bonorum
 m dictoruus, ad nutum nostri ordinis expeditus, iam non
 dibus, qua: civem, qui se pro patriae salute opponat invidiae,
 non aud: stra posthac requiretis. 64. Quare hunc statum, qui
 nocere: ne est, qualiscumque est, nulla alia re, nisi concor-
 i, quod p, retinere possumus: nam, ut meliore simus loco,
 pletam et optandum quidem est, illo impunito: deteriore au-
 quae tota statu ut simus, unus est inferior gradus, aut in-
 commemtus, aut servitutis. Quo ne trudamur, dii immor-
 urus omnis nos admonent, quoniam iampridem humana con-
 int, qui ho: a ceciderunt. Atque ego hanc orationem, patres
 enim adscripti, tam tristem, tam gravem, non suscepissem;
 voluptate: quin hanc personam et has partes honoribus po-
 re (his eni: Romani, vestris plurimis ornamentis mihi tribu-
 neque vidi: deberem et possem sustinere: sed tamen facile, ta-
 ienda se: tibus ceteris, reticuissem: sed haec oratio omnis
 d solum d: non auctoritatis meae, sed publicae religionis.
 gloriosum fuerunt verba fortasse plura: sententiae quidem
 quibusdam: aes haruspicum: ad quos aut referri nuntiata
 ter volupta: nta non convenit, aut eorum responsis commoveri
 esse est. 62. Quod si cetera magis pervulgata nos
 pe et leviora moverunt: vox ipsa deorum immorta-
 n non mentes omnium permovebit? Nolite enim id
 are accidere posse, quod in fabulis saepe videtis

fieri, ut deus aliquis, delapsus caelo, coetus hominum adeat, versetur in terris, cum hominibus colloquatur. Cogitate genus sonitus eius, quem Latinienses nuntiarent: recordamini illud etiam, quod nondum est relat-um, quod eodem fere tempore factus in agro Piceno Potentiae nuntiatur terrae motus horribilis, cum quibusdam multis metuendis rebus. Haec eadem profecto, quae prospicimus, impendentia pertimescetis. 63. Etenim haec deorum immortalium vox, haec paene oratio iudicanda est, quum ipse mundus, quum aer atque terra* motu quodam novo contremiscunt et inusitato aliquid sono incredibilique praedicunt. In quo constituendae nobis quidem sunt procurationes et obsecratio, quemadmodum monemur. Sed faciles sunt preces apud eos, qui ultro nobis viam salutis ostendunt: nostrae nobis sunt inter nos irae discordiaeque placandae.

ADNOTATIO

locorum in (25.) oratione pro Fonteio emendatorum.

Haec adnotatio indicat, ubi haec mea editio a priore, collata cum (E.) Ernestii, (B.) Beckii, (S.) Schützi, (O.) Orellii, (K.) Klotzii aliorumque passim memoratorum scriptura, abhorreat.

§. 11, Vs. 9. *Audaciter* (cf. Quinctil. 1, 6, 17.) BOK. *Audacter* ES. — 12, 9. *haec est* K. ba EBS. — 13, 6. *praetori* K. *populo* EB. — 13, 7. *remis copiisque* ej. K. *coris remisque* EB. *copiis armisq.* SO. — 13, 11. *proximi* K. *proxime* EBSO. — 15, 5. *oppugnatum* Faern. Iunt. Lamb. Graev. Gruter. OK. *oppugnent* EBS. — 16, 5. *omnium* K. *hominum* EBSO. — 18, 3. *possumus* OK. *possimus* EBS. — 18, 3. *non ut* OK. ba EBS. — 18, 5. *possunt* OK. *possent* EBS. — 18, 13. *vestris* EBSK. *nostris* O. — 18, 14. *quas exscripsistis* K. *quas scripsistis* EBS. ex quas scripsistis O. — 18, 17. *L. M.* (l. e. litterae missae) BOK. *Litterae* — ES. — 19, 11. *Munium* OK. *Nummum* EBS. — 19, 16. *Elesiodulus cantum* OK. *Elesiodolum tantum* EBS. — 21, 14. *existimandum* OK. *aestimandum* EBS. — 32, 8. *cum Gallis iurare* Faern. O. *Gallis credere* EBS. — 42, 2. *a me, iudices* Faern. Lamb. Garat. Graev. KO. cab E. — 44, 10. *defensa est* ej. Faern. Lamb. SOK. *def. fuit* EB.

ADNOTATIO

locorum in (26.) oratione pro Caecina emendatorum.

Haec adnotatio indicat, ubi haec a priore mea editione dissentiat, cum (E.) Ernestii, (B.) Beckii, (S.) Schützi, (O.) Orellii, (K.) Klotzii et subinde aliorum scriptura collata.

§. 2, Vs. 15. *idem possit in iudicio* K. c d ba EBSO. — 7, 4. (et 8, 4.) *vindican* OK. *iudican* EBS. — 7, 5. *de eadem hac, quia* K. *ea, in qua* EBS. — 7, 14. *ex facto* OK. *et facto* EB. *et factum* Lamb. Hotom. Ald. S. — 9, 5. *leniorem* K. *leviorem* EBSO. — 10, 3. *et ius* EK. *eius* * ej. Faber, Lallem. BSO. — 11, 11. *usum et fructum* K. *usumfructum* EBSO. — 13, 6. *eo quoque* OK. ba EBS. — 14, 9. *ille, ille* K. *ille* EBSO. — 15, 8. *posse eam* K. ba EBSO. — 15, 11. *illius hoc munus esse* BOK. *hominis ill. ad hoc mun. et* ES. — 16, 8. *dubitaret* K. *dubitavit* EBSO. — 18, 11. *stultitiamque eius* K. *stultitiamque* EBSO. — 19, 13. *fundi et fructus* K. b ca EBSO.

- 21, 1. *De cast. K. Tum de cast.* EBSO. — 22, 3. *est in K. ex EBSO.* — 25, 2. *ipse facinoris arg. K. ipsum arg. EBSO.* — 30, 70. *causae K. caussa EBSO.* — 31, 6. *in esse K. utrum esse EBS. an esse O.* — 34, 11. *coegisset — prohibuisset K. -sent -sent EBSO.* — 35, 10. *Quid ad BK. Quid id ad ES. Q. [id] ad O.* — 35, 13. *atque animadeversionem ages OK. et ad animadeversionem? Ages EBS.* — 39, 6. *distare aliquid aut K. illa res aliquid EBO. in iure aliquid S.* — 39, 6. *ex aliqua K. ba EBO. ex ol. parte om. S.* — 39, 8. *possessione K. -nem EBSO.* — 39, 9. *eadem OK. quum eadem ES. in ead. B.* — 39, 10. *verum K. verum etiam EBSO.* — 42, 7. *relinquent K. relinquunt EBSO.* — 42, 9. *Quid? si K. Quodsi EBSO.* — 48, 3. *tandem noluit K. ba EBSO.* — 49, 6. *Quid? si SOK. Quodsi EB.* — 49, 9. *controversiam K. controversias EBSO.* — 49, 17. *adlungere OK. attingere EB. alligare S.* — 50, 2. *verbo K. vero EBSO.* — 52, 1. *hercule K. mehercule EBSO.* — 54, 8. *Quandoque K. Quandoquidem EBS. [quidem] O.* — 55, 7. *velimus K. volumus EBSO.* — 55, 16. *Neque enim K. neque EBSO.* — 58, 9. *fecerit BK. delecerit ESO.* — 58, 12. *Etiam si ut K. Etiam ut iam EBSO.* — 58, 13. *et si K. si EBSO.* — 63, 2. *haec ad K. haec in EBSO.* — 64, 2. *non enim K. si non EBSO.* — 64, 5. *cum saris O. saris EBS.* — 69, 5. *potius K. non potius EBSO.* — 71, 7. *testem tamen OK. testimonium EBS.* — 76, 9. *solum esse SO. solum EB.* — 76, 11. *iniuria dici cum delectum K. aebd OS. iniuriarum delectum EB.* — 78, 7. *est et bonus vir K. beda EBSO.* — 79, 9. *ne minem SOK. nominem EB.* — 81, 4. *quid — quid K. quod — quod EBSO.* — 84, 4. *intercludere OK. includere EBS.* — 86, 7. *id sum K. ba EBSO.* — 86, 11. *ubi f. s. d. diceret K. in quo esset EBSO.* — 86, 12. *si qui ab BK. si ab ESO.* — 86, 12. *venisset K. veniret EBSO.* — 87, 11. *deiecti K. deiectus * EBSO.* — 88, 8. *unde — dei K. unde tu dei EBSO.* — 88, 18. *verborum vim K. ba EBSO.* — 90, 13. *cum qui non possideat, negas deitici posse. SOK. Haec om. EB.* — 92, 12. *sponsione K. -nem EBSO.* — 93, 3. *voluerint OK. -runt EBS.* — 93, 7. *inermus K. inermis EBSO.* — 93, 9. *hoc sit K. hoc EBSO.* — 95, 9. *rogarier BSOK. rogari E.* — 97, 13. *omni K. omnes EBSO.* — 97, 16. *est nemini vestrum K. bca EBSO.* — 98, 7. *tamen K. tum EBSO.* — 99, 5. *ii — fuerint — liberentur K. is -rit -retur EBSO.* — 101, 3. *nostri K. vestri EBSO.* — 103, 6. *non minus id K. cab EBSO.* — 104, 12. *direptum K. erept. EBSO.*

ADNOTATIO

locorum in (27.) oratione Maniliana emendatorum.

Haec adnotatio scripturae discrimina continet huius editionis cum priore mea discrepantis, cum (E.) Ernestii, (B.) Beckii, (S.) Schützi, (O.) Orellii, (K.) Klotzii aliorumque passim lectione collata.

§. 2, Vs. 17. duxerunt K. censue-
runt EBSO. — 3, 4. possit K.
potest EBSO. — 6, 6. persequendi
studium K. ba EBSO. — 6, 6. In
quo agitur Ms. Vat. OK. Agitur
EBS. — 7, 11. Ponti K. Ponto
EBSO. — 9, 7. simularet K. si-
mulasset EBSO. — 9, 8. ac litte-
ras OK. Eccebatans EBS. — 10, 6.
rerum gest. K. ba EBSO. — 10,
11. actione EK. oratione BSO. —
12, 2. tradere K. relinquere EBSO.
— 12, 5. vocatur, quo t. a. f. de-
betis? Regno K. vocatur? Regno
EBSO. — 13, 10. quod cet. K.
quam cet. EO. [] B. om. S. —
13, 10. in prov. eiusm. K. eiusm.
in prov. EB. — 14, 6. maximis ve-
stris K. ba EBSO. — 14, 12. ex-
portentur K. -tantur EBSO. —
16, 6. saltibus Hotom. Lips. Gron-
nov. ES. salinis BO. silvis K. —
16, 10. fructui K. fructuosi EBSO.
— 19, 3. certe id quidem K. bca
EBSO. — 19, 17. coniunctae cum
K. cum EBSO. — 21, 7. fuisset
K. esset EBSO. — 21, 12. atque
ad BOK. atque ES. — 22, 2. ma-
gnum esse K. ba EBSO. — 23,
10. animos K. per animos EBSO.
— 26, 5. vetere K. veteri EBSO.
— 26, 8. perspicite K. -citis EBSO.
— 26, 9. putetis EOK. putatis BS.
— 28, 8. miles in exere. K. miles
EBSO. — 31, 3. quum K. tum
ESO. — 31, 9. navigaret K. navi-

garet[ur] N1. sino uncis Heu-
mann. Nauger. SO. — 33, 5. po-
testatem BSOK. Cf. Gell. 1, 7. po-
testate E. — 33, 18. nunc K. id
nunc EBSO. — 35, 1. quum se K.
ba EBSO. — 35, 10. se imp. ac
pot. K. beda EBSO. — 37, 1.
imp. poss. K. ba EBSO. — 41, 5.
continentia K. abstinentia EBSO.
— 41, 8. ea temp. K. hac temp.
EBSO. — 42, 4. ex loco K. in lo-
co EBSO. — 42, 10. huic hoc tan-
tum OK. huic tantum EBS. — 43,
9. et fama OK. famae EBS. —
44, 4. completisque K. repletisque
EBSO. — 44, 8. huius auct. K.
[huius] O. auct. EBS. — 45, 10.
perfecturus OK. prof. EBS. —
46, 10. eum, quem BOK. eumque
ES. — 49, 1. sit ita necess. K. bca
EBSO. — 52, 10. eam legem K.
ba EBSO. — 53, 9. nobis erant
maria omnia K. bade EBSO. —
54, 7. tam parva K. quae t. p.
EBSO. — 58, 7. vos ipse BSOK.
se ipse E. — 58, 17. Cn. Pomp.
socius OK. auctor, comes Cn.
Pomp. EBS. — 58, 18. illud bell.
K. id bell. EBSO. — 60, 1. ne
quid K. nihil EBSO. — 60, 7.
duasque SK. duas EBO. — 60, 8.
minitabantur BOK. minabantur
ES. — 61, 8. aetas a sen. gr. K.
beda EBSO. — 64, 13. nisi K.
quam EBSO. — 67, 6. praetores
K. populum Rom. EBSO. — 67,

8. eos K. nos EBSO. — 67, 11. num horum SO. — 71, 2. id ego K. iacturis et K. iacturis EBSO. — id EBSO. — 71, 5. multas me K. 68, 14. cognovistis OK. cognoscitis EBS. — 68, 16. ut horum EBK. multas EBSO.

ADNOTATIO

locorum in (28.) oratione pro Cluentio emendatorum.

Haec adnotatio docet, ubi nova editio a priore mea discrepet, collata cum (E.) Ernestii, (B.) Beckii, (S.) Schützii, (O.) Orellii, (K.) Klotzii et (C.) Classenii editionibus.

§. 3. Vs. 4. omnium K. omnem EBSOC. — 3, 8. inter nos K. inter vos EBSOC. — 10, 17. hic — dicimus — accipere CK. huic — dicitur — accedere EBSO. — 10, 18. ac molestia CK. ac dolore EBSO. — 12, 9. enim est BSKC. enim EO. — 17, 4. cuius cumque modi CK. acb EBSO. — 18, 19. debetis K. debetis EBSOC. — 20, 14. (55, 7. etc.) Statenum OKC. Statenum EBS. — 21, 8. fratrem KC. fr. suum EBSO. — 22, 6. tamen BSOK. tantum E. — 24, 7. is, qui OKC. qui EBS. — 25, 11. Vibium OKC. Virbium EBS. — 31, 6. putaretur CK. videretur EBSO. — 31, 8. Post CK. Postea EBSO. — 31, 18. custodire — potuissent KC. — dia — potuissent EBSO. — 32, 10. ipsa EBOKC. ipsam Nanger. Quinctil. S. — 33, 1. hanc eius Oliv. BSOKC. hanc E. — 33, 2. cognosset OKC. cognosceret EBS. — 33, 6. etc. Dinea CK. Dinea EBSO. — 34, 5. non longe CK. longe EBSO. — 36, 1. Asinii CK. Asinii EBSO. — 36, 3. etc. Avilius CK. Avilius EBSO. — 36, 12. Inire — perficere OK. Iniri — perfici EB. Iniri — perficere O. — 37, 2. ubi pern. ibi K. ibi pern. et ibi EBSOC. i. p. e. ibidem O. — 37, 7. disceditur K. discedit EBSOC. — 38, 8. (39, 2.) Manlii CK. Manlii EBSO. — 38, 9. illic CK. ille EBSO. — 39, 3. quid iam CK. ha EBSO. — 40, 9. duobus millibus CK. quadringentis EBSO. — 41, 9. ceteris quoque CK. ceteris EBSO. — 42, 5. erat, sed CK. sed EBSO. — 46, 8. est usus K. ha EBSOC. — 47, 7. incallidus et CK. inc. sed EBSO. — 47, 15. diligentia CK. dignitate EBSO. — 47, 16. multa CK. multis EBSO. — 52, 3. quae OK. an quae EBS. — 53, 8. Baebius CK. Bebrus EBSO. — 60, 9. ii CK. illi EBSO. — 68, 2. ante quam K. ante quam EBSOC. — 71, 1. consilii CK. consilium EBSO. — 72, 1. is — degustant CK. is — degustat EBSO. — 74, 15. e publ. COK. a publ. EBS. — 75, 9. expectabant COK. spect. EBS. — 76, 3. et ex OK. ex EBSOC. — 76, 15. absolverunt CK. absolverent EBSO. — 78, 15. condemn. aud. K. condemn. esse aud. EBSOC. — 92, 8. iidem illud CK. ha EBSO. — 92, 9. C. Iunio CK. Iunio EBSO. — 94, 1. Orchesium (cf. 28, 53. et 285, 5.) CK. Orchinium EBSO. — 97, 1. At enim CK. At EBSO. — 98, 2. huic obesse CK. ha EBSO. — 99,

12. retinuit CK. retinuit EBSO. — 102, 8. reperietur OK. reperitur EBC. reperiat S. — 103, 26. capta nusq. Stat. KC. (captam) O. quam Stat. qui causam nusq. EBS. — 104, 8. At docti K. Ad docti EBSO. Adducti C. — 106, 2. redderet CSOK. reddet EB. — 106, 7. percussit C. percussit EBSO. — 107, 3. hi CK. ii EBSO. — 111, 3. etiam illam K. illam EBSOC. — 113, 13. nego aliquid ej. SOK. neque aliquid EB. aliquid C. — 117, 3. (138, 7. 140, 4.) proinde CK. perinde E. — 117, 4. animadversionem a. auctoritatem censoriam CBO. -tione a. -tate -ria ES. — 117, 5. dicere incipio CBOK. incipio ES. — 117, 10. sicuti CK. sicuti et O. sicut et EBS. — 118, 10. quum fidem COK. fidem EBS. — 125, 2. manu sua CK. sui EBSO. — 125, 10. abortione CK. potione EBSO. — 126, 14. reliquisse subscripserunt CK. reliquissent EBS O. — 127, 8. habebantur OCK. habebant EBS. — 127, 12. sese C. esse E. — 128, 5. animadvertes carpas — velis — sortiere COKS. -tas c- v- -tiare EB. — 129, 15. aut quam OK. et quam EBS. ut quam C. — 130, 5. multitudini: Nemini COK. multitudinem illicitum EBS. — 130, 10. tabellarum COK. tabularum EBS. — 130, 17. iudicia repreh. COK. iud. cum equestri ordine repreh. EBS. — 131, 1. eodem OK. eos EBSO. — 131, 12. his K. his EBSOC. — 136, 11. sunt COK. sint EBS. — 137, 16. ill. questionem et legem K. baed C. adeb EBSO. — 139, 14. aut patron. CK. ac patr. EBSO. — 140, 5. si quid BCK. quid ESO. — 140, 11. calido OCK. calido ej. Victor. EBS. — 141, 3. ex causa K. causa EBSOC. — 142, 7. cognosse OCK. cognoscere EBS. — 143, 16. ac OCK. hac EBS. — 144, 5. prudentisq. BSCOK. prudentisq. E. — 144, 10. capite eo K. de eo EBSOC. — 145, 8. obtinere-mus CK. obtinerem EBSO. — 146, 4. contineatur COK. teneatur EBS. — 147, 11. ergo! CK. ergo est? EBSO. — 150, 3. (cf. 158, 5. et 9.) eiusmodi — his K. huiusm. — iis E. — eis BSO. eium. — eis C. — 150, 17. summum CK. in summum EBSO. — 152, 13. constitutum est CK. const. esset EBS. sit const. O. — 152, 14. possint COK. possent ESB. — 153, 11. eiusdem K. huius-cemodi EBSOC. — 154, 14. summa — praemia COK. summum — praemium EBS. — 156, 10. omnes exist. BCOK. exist. ES. — 159, 13. reputare solum esse CK. putare sol. esse EBSO. — 160, 15. potuerint CK. -runt EBSO. — 161, 5. incommodissimis CK. incommodis EBSO. — 163, 5. servis CK. seruo EBSO. — 165, 1. (et 4.) Cappadocem CK. Capacem EBSO. — 165, 8. ex praetoris ed. K. cab C. praet. ed. EBSO. — 167, 13. defendit CK. -dat EBS. -det O. — 170, 7. Si K. Sin EBSOC. — 170, 11. adire ESCO. audire BK. — 176, 6. Ascla CK. ascecla EBSO. — 182, 6. Itane ECO. Ita[que] N1. alio unci B. Ita S. — 182, 14. es CK. est EBSO. — 183, 2. ab hoc CK. adhuc EBSO. — 183, 2. esset EOKC. est BS. — 183, 15. igitur alia CK. ba EBSO. — 184, 10. suspicio CK. suspicione EBSO. — 187, 7. esse actum CK. ba EBSO. — 188, 16. A. Aurium CK. Aurium EBSO. — 190, 2. strueret CK. in-str. EBSO. — 192, 2. misisset: ipsa CK. ipsa misisset: EBSO. — 195, 14. communi CK. in communi EBSO. — 200, 7. veritatem CK. bonitatem EBSO. — 201, 13. fortasse K. fortassis EBSOC. — 202, 11. dignitatis, vestrae cl. OCK. vestrae clem. EBS.

A D N O T A T I O

locorum in Ciceronis orationibus emendatorum.

Haec adnotatio indicat, ubi ista editio a priore mea discedat, collata cum (E.) Ernestii, (B.) Beckii, (S.) Schützii, (O.) Orellii, (K.) Klotzii editionibus.

Ad (29.) orationem I. contra Rullum.

§. 11, Vs. 7. *Num quisquam tandem N2. Numquidnam tam O. Nunc quisquam tandem K. Nunc quisquam tam EB.* — 12, 4. *pervenit aut K. aut om. EBSO.* Verba seqq. *ex praeda — coronario* quae Gell. 13, 24. refert, in ed. L. inter fragmenta recensueram. — 26, 3. *aliquod OK. aliud EBS.* — 26, 5. *patres conscripti BSOK. pop. Romano E.*

Ad (30.) orationem II. contra Rullum.

§. 3, Vs. 13. *petissent EBK. petierint SO.* — 5, 10. *cuius K. cui EBSO.* — 7, 7. *essem K. sim EBSO.* — 10, 10. *sed si a. quidem K. si a. quiddam EBSO.* — 12, 12. *Quib. in reb. K. Quib. rebus EBSO.* — 18, 18. *Eodem OK. Eodemque EBS.* — 19, 14. *populo tamen K. potestate ESO. [] B.* — 21, 10.

fieri OK. creari EBS. — 22, 2. *prohibuit OK. praeavit EBS.* — 22, 8. *arbitrer BOK. arbitrarer ES.* — 22, 9. *suspicionem OK. exceptionem EBS.* — 22, 11. *quae K. quos EBSO.* — 22, 14. *indice et OK. haec verba om. EBSO.* — 26, 3. *notum K. novo more EBSO.* — 29, 7. *quum OK. quoniam EBS.* — 29, 11. *itaque OK. tique EBS.* — 30, 12. *cui v. intercedi K. cui vetat, intercedendi [] E. om. BS. cui v. intercedere O.* — 31, 8. *auspicia O. [] B.* — 32, 8. *anitores OK. ianitores [] EB. om. S.* — 34, 3. *petere K. gerere EBSO.* — 35, 10. *ea K. eis EBSO.* — 35, 12. *coss. aut postea OK. coss. EBS.* — 44, 11. *Quirites K. quietis iis EB. qui etesii OS.* — 45, 2. *una Quirites: SK. unaque EBO.* — 54, 15. *viderint K. viderit EBSO.* — 56, 6. *ne vobis BK. vobis ESO.* — 56, 11. *sic Quirites K. sicque EBSO.* — 57, 7. *ipse K. saepe EO. [] B. om. S.* — 57, 7. *quid K. quae EBSO.* — 61, 6. *reportare K.*

dep. EBSO. — 61, 12. vestros K. nostr. EBSO. — 62, 11. praeterm., sed EK. praeterm. sit: BSOK. — 72, 2. pecuniae BSOK. -nia E. — 73, 6. aut pl. recuset? K. Est qui pl. recuset SO. Est pl. Rectius, et EB. — 76, 10. delectet K. delectat EBSO. — 81, 6. quod de OK. quod a EBS. — 83, 3. Atque OK. Atqui EBS. — 87, 2. nefarie K. -ri EBSO. — 87, 9. iam K. ita EBO. Italiae et S. — 89, 11. M. Bruti Man. Graev. SOK. Bruti EB. — 90, 12. nihil omnia est cog. BOK. omnino cog. S. omnia. excog. E. — 93, 6. baculis K. bacillis EBSO. — 95, 18. sunt EBOK. fuit S. — 96, 10. Popinium K. -niam EBSO. — 97, 3. venustatis K. vet. EBSO. — 100, 13. quam ego, si quisero OK. quamquam ego sum is, qui eam possim EB. q. e. s. i. q. cum p. S. — 101, 5. nec vereor OK. nunc verear EBS. — 102, 12. res OK. et res EBS.

Ad (31.) orationem III. contra Rullum.

§. 2, Vs. 9. probabo OK. -aro EBS. — 3, 4. Hoc K. Haec EBSO. — 8, 9. etc. Hirpinus OK. Irpinus EBS. — 9, 7. liberantur OK. -runtur EBS. — 11, 5. Hoc K. Haec EBSO. — 15, 4. pop. Romanus BSOK. respubl. E.

Ad (32.) orationem pro C. Rabirio.

§. 2, Vs. 1. quum dign. K. tum dign. EBSO.

Ad (33.) orationem Catilinariam I.

§. 7, Vs. 8. optimatium K. optimatum EBSO. — 8, 2. Novembri-

bus OK. -bris EBS. — 16, 5. esse cos. Lambin. Graev. SK. cos. EBO. — 20, 2. si emori SOK. si hic em. B. si hic morari E. — 28, 1. te imp. K. ba EBSO.

Ad (34.) orationem Catilinariam II.

§. 4, Vs. 14. aere al. K. ba EBSO. — 7, 4. cogitari K. excogitari EBSO. — 10, 2. secuti erunt sui comites OK. sui fuerint com. sec. EBS. — 13, 3. in noct. OK. an noct. EBS. — 17, 8. volunt K. volent EBSO. — 19, 19. sint K. fuerint EBSO. — 21, 3. emergunt K. -gent EBSO. — 22, 5. carcer cap. K. ba EBSO. — 23, 4. psallere Mss. Oxx. SOK. cantare EB.

Ad (35.) orationem Catilinariam III.

§. 14, Vs. 21. usus est K. ba EBSO. — 15, 11. patefactis K. -ctus EBSO. — 16, 7. non K. nec EBSO. — 18, 10. ceteraque OK. ut cet. EBS. — 22, 22. superare potuerunt OK. superarent EBS. — 27, 2. eadem est K. ba EBSO.

Ad (36.) orationem Catilinariam IV.

§. 2, Vs. 7. hon. sella curulis unq. OK. hon. unq. EBS. — 2, 12. miserrima SOK. misera EB. — 4, 14. populi Rom. K. reip. EBSO. — 11, 15. sepultam patriam OK. sepulta in patria BS. — 14, 12. est enim K. ba EBSO. — 16, 17. quantum a. e. q. p. tantum K. fabede EBSO. — 17, 10. velint BOK. vellent ES. — 17, 14. sustentatur OK. sustinetur EBS. — 23, 17. solius BOK. solus ES.

Ad (37.) orationem pro
Murena.

§. 7, Vs. 4. *se dixit* K. *dixit* EBSO. — 13, 7. *circumspicere* K. *conspic.* EBSO. — 25, 10. *petebantur* OK. *-batur* EBS. — 26, 6. *Inde ibi* BSOK. *Inde* E. — 26, 22. *qua ex* K. *qui* EO. om. BS. — 32, 15. *pugnax et acer et* K. *pugna excitatum* EBSO. — 45, 7. *aut suam* EBOK. *et suam* Lamb. S. — 48, 13. *satietaſ* OK. *sapientiae* EBS. — 51, 15. *timebant: quum* K. *tim.* Tum EBSO. — 54, 1. *est relictus* K. *est* EBSO. — 58, 9. *prodesset* K. *prodesse posset* EBSO. — 60, 19. *istuc* OK. *his tot* EB. *his* S. — 62, 11. *quippe iam* K. *quippiam* EBSO. — 63, 1. *illi* OK. *isti* EBS. — 68, 4. *Panactium* K. *et poene divinum* EBSO. — 73, 18. *gladiatorium* K. *-toribus* EBSO. — 74, 11. *eam* OK. *etiam* EBS. — 77, 6. *Quid? quod* K. *Aut quid* EBSO. — 83, 3. *esse videris* K. *es* EBSO. — 83, 21. *iudicaret* K. *iudicaret* EBSO. — 85, 6. *perrumpet* K. *prorump.* EBSO. — 87, 4. *vos si* L. Mur. K. *vos* Mur. ES. *vos* L. Mur. BO.

Ad (38.) orationem pro
Sulla.

§. 6, Vs. 7. *C. Corneliu* BOK. *Cornel.* ES. — 6, 10. *deserendos* K. *non defendendos* EBSO. — 12, 6. *quum comm.* K. *tum comm.* EBSO. — 17, 6. *legiones* K. *legiones* EBO. *legionis* S. — 26, 19. *abest a me* BSOK. *bea* E. — 28, 2. *in qua* K. *et in qua* EBSO. — 33, 15. *confessis* K. *confoss.* EBSO. — 46, 9. *perculerim et perfragerim* K. *praevertim* EBSO. — 55, 9. *Bellum* OK. *Balbu* EBS. — 63, 4. *quo fratris casu* levare

posset, quem quia *res* K. *quo* *res* EBSO. — 63, 5. *desisteret* K. *statueretur* EBSO. — 65, 2. *deposita* OK. *posita* EBS. — 65, 6. *illam* OK. *istam* EBS. — 66, 2. *tamen* BOK. *tum* ES. — 70, 7. *grassatum* K. *versatum* EBSO. — 81, 17. *nun* K. *non* EBSO. — 90, 7. *miserima* K. *miser* EBSO. — 92, 13. *sunt* K. *est* EBSO.

Ad (39.) orationem pro
Archia poeta.

§. 6, Vs. 12. et 8, 5. *L. Lucullu* BOK. *M. Luc.* ES. — 9, 4. *An* K. *At* EBSO. — 14, 9. *sunt omnes* K. *ba* EBSO. — 22, 9. *Rudinu* OK. *Rudiu* EBS. — 25, 9. *iussit* K. *iubere* EBSO. — 31, 2. *quum dign.* K. *tum dign.* EBSO.

Ad (40.) orationem pro
Flacco.

§. 4, Vs. 1. *enim app.* K. *enim aliu* app. EBSO. — 6, 11. *qua* *ri* K. om. EBSO. — 6, 19. *post voluntates* pone comma. — 9, 9. et 10. *prudentes* — *imprud.* K. *pud.* — *impud.* EBSO. — 14, 6. *D. Lael.* OK. *Lael.* EBS. — 24, 2. *aut* K. *ac* EBSO. — 30, 6. *postero* OK. *postremo* EBS. — 31, 13. *Atyanas* OK. *Atinas* EBS. — 32, 14. *omnes* OK. *in omnes* EBS. — 32, 14. *in provincia* OK. *pecunias* EB. [] S. — 33, 2. *onus* K. *genus* EBSO. — 40, 8. *cuiusmodi* SOK. *cuiuscunque modi* Lamb. *cuiusque modi* EB. — 41, 5. *quum* K. *quod* EBSO. — 41, 7. *ardorem* K. *arb.* *fci* EBSO. — 45, 12. *in frum.* K. *frum.* EBSO. — 48, 12. *in illa* BSOK. *illa* E. — 50, 10. et ab K. ab EBSO. — 54, 6. *siluerunt* K. *exsiluerunt* EBSO. — 54,

7. istius OK. ipsius EBS. — 57, 21. a suis OK. suis EBS. — 59, 3. Flacco BSOK. -cci E. — 64, 3. Graec. cup. ut Gr. K. cabd EBSO. — 65, 2. ut, quum OK. quum EBS. — 68, 14. hunc K. hunc ipsum EBS. [ips.] O. — 70, 7. illo K. isto EBSO. — 71, 2. Pergami OK. Pergae EBS. — 72, 13. et ux. BOK. uxor ES. — 73, 6. membra K. nam membra EBSO. — 74, 15. atque K. At qui EBSO. — 75, 2. habere me OK. hab. EBS. — 76, 9. Illi — illi OK. Isti — isti EBS. — 78, 3. aliter K. aliter ac EBSO. — 78, 5. sed in latentem K. om. EBSO. — 80, 4. aut apud K. apud EBSO. — 80, 17. maxima habiturum esse OK. [maximam habiturum esse familiam. Responsum est, eius facta non videri. Idem visum est postea Flacco, quum rem cognosceret: itaque decrevit.] EBS. — 81, 12. Scilicet OK. Sed EBS. — 84, 10. nisi K. sine EBSO. — 85, 8. Vecti EK. Vetti BSO. — 85, 12. occisio K. occasio EBSO. — 86, 5. Extorquere K. eripere, extorq. EBSO. — 87, 7. civit. et provinc. K. provinc. EBSO. — 91, 8. venerant BSOK. venerunt E. — 93, 2. constant. K. et const. EBS. [et] O. — 102, 7. Tu, tu K. Tu, tum EBSO. — 102, 12. Pomptinio EK. -ptino Lall. S. -mtino B.

Ad (41.) orationem post reditum in senatu.

§. 1. Vs. 10. enum. OK. num. EBS. — 7, 10. paululum K. paulum EBSO. — 8, 15. quid prius SK. quid eg[er]it pr. Graev. N 2. quid egit pr. EBO. — 9, 3. fuit! quo O. est ES. Est, quo B. — 10, 2. inimicus K. unicus ESO. [] B. — 14, 3. elinguem BOK. elingue ES. — 17, 8. depulsaem K. depelle-

rent ESO. [tum — dep.] B. — 21, 12. speciatim K. separatim EBSO. — 25, 10. et vera K. aut vera EBSO. — 26, 7. quum * K. quo EBSO. — 36, 3. imminuam K. minuam EBSO. — 38, 4. consulis BOK. consularis ES.

Ad (42.) orationem ad Quirites post reditum.

§. 1. Vs. 14. patresque K. patres EBSO. — 5, 13. cum BOK. iam ES. — 5, 18. careremus BK. caruissimus ES. carueramus O. — 5, 22. universum e. K. -ram cuncto S. uni E. cuncto BO. — 6, 16. valent K. valerent EBSO. — 7, 6. at me BOK. Me autem ES. — 7, 10. fratrisque BOK. frq. mei ES. — 8, 4. Tanto K. Et tanto EBSO. — 8, 8. eodem me BOK. eod. ES. — 15, 8. et coll. K. coll. autem EBSO. — 16, 6. eadem K. eodem ESO. [] B. — 21, 9. nef. me BOK. nef. ES.

Ad (43.) orationem pro domo.

§. 6. Vs. 5. etiam BOK. om. ES. — 8, 14. putarent K. -rint EBSO. — 15, 7. ann. esse K. ann. E. esse ann. BSO. — 27, 11. illustris K. industrius EBSO. — 31, 11. civis BSOK. om. E. — 36, 3. eae v. rint K. hae v. sunt EBSO. — 36, 3. adopt. loco patris BOK. adopt. ES. — 37, 10. iam patr. BOK. patr. ES. — 37, 10. vellet OK. vellet EBS. — 37, 13. non is sit OK. non sit a B. non sit ES. — 40, 12. quod BOK. quae ES. — 45, 10. quum K. tum EBSO. — 47, 15. die K. om. EBSO. — 55, 6. paratos K. speratos EBSO. — 57, 7. se praesentem SOK. se EB. — 57,

8. ord., an ii B. an ord. ii ES. — 62, 2. erat, nisi ut, qui mihi dux in omnibus meis rebus fuerat, socius idem K. erat, ut, qui modus moribus fuerat, idem EBSO. — 65, 4. Quid? elicere posses? Non. Quid ergo? extrudere K. Quid posses extr. EBSO. — 65, 6. hic modo amandatus sit K. hunc m. amandandum esse EBSO. — 79, 5. An K. Hanc EBSO. — 83, 14. praeser. K. perscr. BSO. proscr. E. — 87, 3. est iam K. est EBSO. — 88, 11. ut ne K. ut EBSO. — 89, 5. Catilinae K. quotidie EBSO. — 101, 8. etc. 10. Maclii — Aequimaelii BSOK. Melii — Aequimaelii E. — 101, 10. stultitiae SK. -tia EBO. — 106, 2. quid — rogari K. quod — rogare ES. quid — re

BO. — 120, 6. repererit K. reperiet EBSO. — 127, 5. tuo BOK. homine ES. — 129, 12. nova BSOK. novae E. — 137, 14. religionis tamen BSOK. reip. tantum E.

Ad (44.) orationem de haruspicum responsis.

§. 23, Vs. 4. amisit K. omisit EBSO. — 24, 15. pollueret K. -rit EBSO. — 32, 12. quaerimus K. conquirimus EBSO. — 39, 23. habueris K. haberes EBSO. — 40, 17. et honestis OK. honeste BS. om. E. — 61, 10. non, quin Lamb. Viet. BSOK. non, inquam, E.

II. Lateinische Autoren.

	Thlr. Ngr.		Thlr. Ngr.
<i>allus et Proper-</i>		<i>Caesar, Julius,</i>	12 1/2
..... —	8	<i>Ciceronis Opera, 11 Voll.</i>	6 24
..... —	6 1/4	<i>Ciceronis Opera, in 35 Ab-</i>	
..... —	10	<i>thellungen</i>	6 18
..... —	15	<i>Cornelius Nepos</i>	2 1/2
..... —	9	<i>Curtius</i>	10
3 Voll. —	22 1/2	<i>Eutropius</i>	2 1/2
<i>diacus vitos</i>	15	<i>Florus</i>	2 1/2
<i>gnalis</i>	3 1/4	<i>Gellii noctes Atticae</i>	18
<i>Gudii, Aviani</i>		<i>Iustinus</i>	6 1/4
<i>bulis</i>	4	<i>Livii Opera, 6 Voll.</i>	1 21
<i>loc</i>	2 1/2	<i>Plinii Historia Naturalis, 5 V.</i>	3 —
<i>diae, 4 Voll.</i>	1 —	<i>Plinii Epistolae</i>	9
<i>pediae</i>	15	<i>Pomponius Mela</i>	4
..... —	15	<i>Quintilianus, 2 Voll.</i>	15
..... —	7 1/2	<i>Sallustius</i>	3 1/4
..... —	10	<i>Senecae Opera philos., 5 Voll.</i>	2 —
		<i>Suetonius</i>	7 1/2
		<i>Taciti Opera, 2 Voll.</i>	18
		<i>Valerius Maximus</i>	12
		<i>Velleius Paterculus</i>	4
		<i>Vitruvius</i>	10

aselben Verlage sind ferner erschienen:

	Thlr. Ngr.
<i>amentum graece, ex versione LXX inter-</i>	
<i>petenten, ed. Leander van Ess.</i>	2 20
<i>amentum Graece. Post Joh. Aug. Henr.</i>	
<i>orum, sinnum recogn. Augustus Hahn. 8.</i>	1 7 1/2
<i>deinde tamentum Graece. Ex recensione Augusti</i>	
<i>el Archyta denuo editum. 16.</i>	17 1/2
<i>minerit, תורה נביא. Biblia hebraica, recensuit</i>	
<i>ug. Hahn. gr. 8.</i>	2 —
<i>uch in Duodez. Schulausgabe. 12.</i>	1 15
<i>ica cum Vulgata interpretatione. 2 Voll. 12.</i>	3 —

Verzeichniß der Wörterbücher

welche in demselben Verlage erschienen und durch alle
Buchhandlungen zu erhalten sind.

<i>Dictionnaire françois-anglais et anglais-françois</i>	75
<i>françois-italien et italien-françois</i>	1
<i>françois-hollandais et hollandais-françois</i>	1
<i>françois-italien et italien-françois</i>	26
<i>françois-suédois et suédois-françois</i>	1
<i>Dizionario italiano-italiano e italiano-italiano</i>	1
<i>italiano-inglese ed inglese-italiano</i>	25
<i>Bähr, hebräisches und chaldäisches Schatzwörterbuch</i>	1 10
<i>Handwörterbuch der neuarabischen und deutschen Sprache</i>	1
<i>Hegm, russisch-französisch-deutsche Wörterb. 3 Theile. 2. Ausg.</i>	6
<i>Verban, Dr. J. P., böhmisch und deutsches Taschenwörterbuch</i>	1
<i>polnisch und deutsches Taschenwörterbuch</i>	1
<i>Reischmidt, Wörterbuch der engl. u. deutschen Sprache 2. Ausg.</i>	2 15
<i>Wörterbuch f. franz. u. deutsch. Sprache 2. Ausg.</i>	2 10
<i>Röscher und Bellermann, lateinisches Handwörterbuch</i>	1 20
<i>Leopold, lexicon hebraicum et chaldaicum</i>	20
<i>Lexicon graeco-latino manuale</i>	1 10
<i>Pocket-dictionary, dänisch-englisch und englisch-dänisch</i>	1
<i>english-russian and russian-english</i>	1
<i>english-swedish and swedish-english</i>	1
<i>Schmidt, deutsch-griechisches Wörterbuch. 2. Ausg.</i>	1
<i>griechisch-deutsches Wörterbuch. 2. Ausg.</i>	1
<i>russisch-deutsches u. deutsch-russisches Wörterb. 2. Ausg.</i>	2 15
<i>russisch-deutsches u. deutsch-russisches Taschenwörterbuch</i>	1
<i>Schmidt, dictionnaire russ-françois et françois-russe</i>	1
<i>dictionnaire françois-polonois et polonois-françois</i>	1
<i>polno-russkij i russko-poljsk Slovník</i>	1
<i>Schulz und Krüger, Taschenwörterbuch, englisch und deutsch</i>	22 1/2
<i>französisch u. deutsch</i>	20
<i>italienisch u. deutsch</i>	22 1/2
<i>Taschenwörterbuch, dänisch-deutsches und deutsch-dänisches</i>	1
<i>holländisch-deutsches u. deutsch-holländisches</i>	1
<i>schwedisch-deutsches und deutsch-schwedisches</i>	1
<i>Weber, english-deutsches u. deutsch-englishes Wörterbuch 2. Ausg.</i>	1 10
<i>italienisch-deutsches und deutsch-italienisches Wörterbuch</i>	2 15

Ausführlichere Cataloge sind in allen Buchhandlungen zur Einsicht zu haben.